

Hacettepe Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

Hacettepe University/Journal of Economics and Administrative Sciences

Derginin Sahibi/Publisher: Ahmet Burçin YERELİ, Dekan/Dean
H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi adına
on behalf of H.U. Faculty of Economics and Administrative Sciences

Yayın Kurulu Başkanı/Head of Publishing Board: Necmiddin BAĞDADIÖĞLU

Yayın Kurulu Başkan Yardımcısı/Deputy Editor: Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/Editorial Manager: Şerife GÜRAN

Yayın Kurulu/Editorial Board:

Zeynep ÇOPUR	Hacettepe Üniversitesi
Burak GÜNALP	Hacettepe Üniversitesi
Kasım KARATAŞ	Hacettepe Üniversitesi
Havva KÖK ARSLAN	Hacettepe Üniversitesi
İsmet ŞAHİN	Hacettepe Üniversitesi
Aydın ULUCAN	Hacettepe Üniversitesi
Dimitrios BUHALIS	University of Bournemouth, UK
Mary Ellen ZUCKERMAN	University of New York, (Geneseo), USA

Danışma Kurulu/Advisory Board:

Abdurrahman AKDOĞAN, Başkent Üniversitesi	Ahmet Haşım KÖSE, Ankara Üniversitesi
Doğan Yaşar AYHAN, Başkent Üniversitesi	Jose Ma Ferre MARTI, University of Barcelona, SPAIN
Kamil Ufuk BİLGİN, TODAİE	Toshihiro MINOHARA, University of Kobe, JAPAN
Muzaffer BODUR, Boğaziçi Üniversitesi	Simon WIGLEY, Bilkent Üniversitesi
Ömer Faruk ÇOLAK, Gazi Üniversitesi	Eriñç YELDAN, Yaşar Üniversitesi

H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi yılda iki defa yayımlanır ve hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, abone işleri ve diğer konularla ilgili yazışmalar aşağıdaki adrese yapılmalıdır:

Adres/Address:
Şerife GÜRAN
Hacettepe Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü 06800, Beytepe, ANKARA
e-posta/e-mail: iibf_dergisi@hacettepe.edu.tr

Dergiye gönderilen yazılar ve CD'ler, yazı yayımlansın veya yayımlanmasın geri gönderilmez. Dergiye yayımlanmak üzere gönderilecek yazılar Dergi'nin son sayfasında ve Dergi web-sitesinde (<http://www.iibfdergi.hacettepe.edu.tr/>) yer alan "Yazarlara Duyuru" daki kurallara uygun olmalıdır.

H.U. Journal of Economics and Administrative Sciences is a refereed journal, published biannually. Manuscripts must conform to the requirements indicated on the last page of the Journal -Notes for Contributors- and in the web-site (<http://www.iibfdergi.hacettepe.edu.tr/>). Manuscripts and CDs submitted will not be returned whether the paper is accepted or not for publication. All correspondence should be directed to the address above.

Abonelik Koşulları: Yıllık 30 YTL olup posta masrafları dahildir.

Annual Subscription: € 25, including postage

Yayının Türü: Ulusal (yerel) Akademik Dergi, yılda 2 sayı

Basım Tarihi:

Basım Yeri: Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri Basımevi, Ankara

Yayının Yönetim Yeri: Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Beytepe/ANKARA

Kapak Tasarım/Cover Design: Erdoğan ERGÜN, H.Ü. Grafik Bölümü/H.U. Department of Graphic Arts

Dergimizin 2013, Cilt-31, Sayı-1'e gönderilen makaleleri değerlendiren hakemlerimize teŝekkürlerimizi sunarız.

We gratefully acknowledge the referees who kindly helped us to evaluate the articles sent for the 2013, Volume-31, Issue-1 of the Journal.

HAKEMLER / REFEREES

Metin ARGAN	Anadolu Üniversitesi
Güler SAĞLAM ARI	Gazi Üniversitesi
Mahmut ARSLAN	Hacettepe Üniversitesi
Öznur AŞAN	Hacettepe Üniversitesi
Mehmet Devrim AYDIN	Hacettepe Üniversitesi
Müberra BABAOĞUL	Hacettepe Üniversitesi
Pınar BAYHAN	Hacettepe Üniversitesi
Mehmet Ali BİLGİNOĞLU	Erciyes Üniversitesi
Nasip BOLATOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Tarkan ÇAVUŞOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Mehmet DALAR	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Lütfi ERDEN	Hacettepe Üniversitesi
İtr GÖĞÜŞ	Bilkent Üniversitesi
Lale GÜMÜŞLÜOĞLU	Bilkent Üniversitesi
Burak GÜNALP	Hacettepe Üniversitesi
Semra GÜNEY	Hacettepe Üniversitesi
M. Cahit GÜRAN	Hacettepe Üniversitesi
Ali HALICI	Başkent Üniversitesi
Hilal Onur İNCE	Hacettepe Üniversitesi
M. Baha KARAN	Hacettepe Üniversitesi
Hasan KAVAL	Gazi Üniversitesi
Mete Kaan KAYNAR	Hacettepe Üniversitesi
Onur Alper KILIÇ	Hacettepe Üniversitesi
Doğan N. LEBLEBİCİ	Hacettepe Üniversitesi
Beyhan MARŞAP	Gazi Üniversitesi
Hakan MIHÇI	Hacettepe Üniversitesi
Kemal ÖKTEM	Hacettepe Üniversitesi
Leyla ÖZER	Hacettepe Üniversitesi
Aylin ÖZMAN	TED Üniversitesi
Selcen ÖZTÜRK	Hacettepe Üniversitesi
Abuzer PINAR	Harran Üniversitesi
Bahar SAĞLAM	Hacettepe Üniversitesi
Erdem SEÇİLMİŞ	Hacettepe Üniversitesi
Bican ŞAHİN	Hacettepe Üniversitesi
Arzu ŞENER	Hacettepe Üniversitesi
Yasemin YALTA	Hacettepe Üniversitesi
Ayşegül TAŞ	Çankaya Üniversitesi
Özge TAYFUR	Hacettepe Üniversitesi
Onur TUTULMAZ	Hitit Üniversitesi
Umur TOSUN	Hacettepe Üniversitesi
Aydın ULUCAN	Hacettepe Üniversitesi
Erdal ÜNSAL	Ankara Üniversitesi
Aslı Yazıcı YAKIN	Ankara Üniversitesi
Mete YILDIZ	Hacettepe Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Haşim CÜCE Semra GÜNEY Özge TAYFUR	Örgütsel Adalet Algılarının Örgütsel Özdeşleşme Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma 1
Fatih ÇETİN Köksal HAZİR Nejat BASIM	Destekleyici Örgüt Kültürü ile Örgütsel Psikolojik Sermaye Etkileşimi: Kontrol Odağının Aracılık Rolü...31
Abdurrahim EMHAN Sedat KULA Aykut TÖNGÜR	Yapısal Eşitlik Modeli Kullanılarak Yönetici Desteği, Örgütsel Bağlılık, Örgütsel Performans ve Tükenmişlik Kavramları Arasındaki İlişkilerin Analizi: Kamu Sektöründe Bir Uygulama.....53
Erkan ERDİL S. Mümin CİLASUN Ayşegül ERUYGUR	Do R&D Expenditures Matter for Labor Productivity in OECD Countries? An Unresolved Question 71
Funda GENÇOĞLU ONBAŞI	A Curious Merger in the Search for a Democratic Political Community: Michael Oakeshott and Radical Democracy 83
Nurettin İBRAHİMOĞLU Özlem YAŞAR UĞURLU	KOBİ'lerde İç Girişimcilik ve Örgüt Kültürü İlişkisi: Sektörel Bir Araştırma.....103
Sezer KORKMAZ Ayşegül ERMEÇ SERTOĞLU	Genç Tüketicilerin Sürdürülebilir Gıda Tüketimi Davranışının Güven ve Değerlere Dayanan Planlı Davranış Teorisi Kapsamında Tartışılması 127
Özlem OKTAL	Kullanıcıların Bilgi Sistemini Kabulünü Etkileyen Faktörlerin UTAUT Perspektifinden İncelenmesi.....153
Ahu SUMBAS	Türk Modernleşmesi'ni Ankara Palas Üzerinden Okumak: "Doğu'dan Batı'ya Açılan Bir Pencere".....171
Ahmet ŞAHİNÖZ Zahra FOTOUREHCHI	Çevresel Kuznets Eğrisi: İndirgenmiş ve Ayrıştırılmış Modellerle Ampirik Bir Analiz.....199
Taner TURAN Erdoğan TELATAR	Türkiye İçin Sabit ve Zaman Değişken Katsayılı Ampirik Mali Kural Tahminleri.....225
Yazarlara Duyuru/ Notes For Contributors.....249	

ÖRGÜTSEL ADALET ALGILARININ ÖRGÜTSEL ÖZDEŞLEŞME ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİ BELİRLEMeye YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA*

Haşim CÜCE**
Semra GÜNEY***
Özge TAYFUR****

Öz

Bu çalışmanın amacı örgütsel adalet algısı boyutlarının örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisi araştırmaktır. Çalışmada örgüt içindeki ödüllerin, uygulanan yöntemlerin, kişilerarası ilişkilerin ve bilgi paylaşımının adil olduğuna inanan çalışanların hissettikleri özdeşleşmenin daha yüksek olduğu varsayılmıştır. Çalışma kapsamında öne sürülen hipotezler bir kamu kuruluşunda çalışan 161 kişiden toplanan veriler kullanılarak örtük değişkenlerle yol analizi ve aşamalı regresyon analizleri yapılarak test edilmiştir. Yol analizinde, dağıtımsal ve bilgisel adaletin özdeşleşme üzerinde etkilerinin anlamlı olmadığı, diğer iki boyutun (süreç ve kişilerarası adaletin) ise örgütsel özdeşleşmeyi tahmin edebildiğini göstermiştir. Aşamalı regresyon analizi sonuçları ise dağıtımsal, bilgisel ve kişilerarası adaletin özdeşleşmeyi pozitif yönde tahmin edebildiğini, süreç adaletinin ise özdeşleşme üzerinde etkili olmadığını göstermiştir. Her iki analiz kişiler arası adaletin özdeşleşme üzerinde etkili olduğunu göstermekte; diğer adalet boyutları konusunda farklı sonuçlar vermektedir. Bu durumun olası sebepleri ve adalet-özdeşleşme ilişkisi elde edilen bulgular ve literatür çerçevesinde tartışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Örgütsel adalet, dağıtım adaleti, süreç adaleti, kişilerarası adalet, bilgisel adalet, örgütsel özdeşleşme.

---

* Haşim CÜCE'ye ait "Örgütsel Adalet ve Örgütsel Özdeşleşme İlişkisinde Yöneticilere Duyulan Güvenin Aracı Etkisi" isimli Yüksek Lisans Tezi'nden hazırlanmıştır.

** İşletme Bilim Uzmanı, hasimcuce@hacettepe.edu.tr

***Prof.Dr., Hacettepe Üniversitesi, İşletme Bölümü, Beytepe-ANKARA, semguney@hacettepe.edu.tr

****Öğr.Gör.Dr., Hacettepe Üniversitesi, İşletme Bölümü, Beytepe-ANKARA, otayfur@hacettepe.edu.tr

Abstract

A Study Investigating the Effect of Organizational Justice Perceptions on Organizational Identification

The aim of this study was to investigate the effect of organizational justice dimensions on organizational identification. In this study, employees believing the fairness of rewards, procedures, interpersonal relations and knowledge sharing are assumed to feel more organizational identification. The hypotheses of this study was tested with the full-latent variable path analysis and stepwise regression using the data collected from 161 employees of a public organization. According to the results of path analysis, the effects of distribution and informational justice on identification were found to be non-significant, while the effects of the other justice dimensions (i.e., procedural and interpersonal justice) was found to be significant. The results of stepwise regression revealed that distributional, informational and interpersonal justice predicted organizational justice positively, while procedural justice could not. Both analyses demonstrated the significant effect of interpersonal justice on identification, while gave mixed results about other justice dimensions. Possible reasons for these conflicting results and justice-identification relationship were discussed considering the results and literature.

Keywords: Organizational justice, distributive justice, procedural justice, interpersonal justice, informational justice, organizational identification.

GİRİŞ

Son yıllarda başta teknoloji olmak üzere hayatın her alanında baş döndürücü bir değişim yaşanmaktadır. Bu değişimden örgütler ve onların çalışanları da payını almaktadır. Çevrelerindeki değişimlere ayak uyduramayan örgütler hızla rekabet güçlerini kaybetmekte ve iş dünyasından birer birer silinmektedirler. Rekabetçi avantaj yaratan kaynakların kolaylıkla taklit edilebildiği ya da elde edilebildiği günümüz iş dünyasında belki de en değerli kaynak bilgi ve bu bilgiyi yaratıp kullanabilecek olan insandır. Yetkin çalışanları örgütte tutabilmek, yenilerini örgüte kazandırmak, onlardan maksimum verim alıp gönüllü olarak örgüt yararına çalışmalarını sağlamak insan kaynakları bölümlerinin önceliği haline gelmiştir. Artık işe zamanında gelen ve sadece işini yapan çalışanlara sahip olmak yeterli değildir, kendini çalıştığı örgütle tanımlayan ve örgütün çıkarlarını kendi çıkarları gibi gören “özdeşleşmiş çalışanlara” ihtiyaç vardır.

“Çalışanın kendini örgüte ait ya da örgütle bir hissetmesi, örgütün başarı ve başarısızlığını kendi başarı ve başarısızlığı olarak algılaması” (Mael, Ashforth, 1992: 103) olarak tanımlanan özdeşleşme, örgütsel davranış alanında en dikkat çekici konulardan biri haline gelmiştir. Son yıllarda örgütsel

özdeşleşmenin nedenleri ve sonuçlarını inceleyen çalışmaların sayısında dikkat çekici bir artış olmuştur. Artan bu ilginin arkasında özdeşleşmenin bireysel ve örgütsel sonuçları ve çalışan-örgüt ilişkisinin iyileştirilmesindeki gücü rol oynamaktadır. Özdeş çalışanların, örgütle kurdukları psikolojik bir bağ nedeniyle kriz gibi olağanüstü durumlarda bile örgütle birlikte olmayı tercih ettikleri, örgütün değer ve amaçlarını kendi değer ve amaçları olarak gördükleri ve her ortamda örgütün çıkarlarını savundukları düşünülmektedir. Nitekim yapılan çalışmalar, çalıştıkları örgütlerle özdeşleşen çalışanların iş tatminleri ve motivasyonlarının daha yüksek, işten ayrılma isteklerinin daha düşük olduğunu (örn., Van Knippenberg, Van Schie, 2000: 144); işlerine daha çok yatırım yapıp, diğerleriyle daha çok iletişim kurdukları ve işbirliği yaptıklarını göstermektedir (örn., Sha, Bey-Ling, 2009; akt., Qureshi *vd.*, 2011: 3450).

Alan yazını incelendiğinde, bazı araştırmacıların örgütsel özdeşleşmeyi etkileyen örgütsel faktörlere, bazılarınsa bireysel faktörlere odaklandıkları görülmektedir. Örgütün diğer örgütlerden farklı olduğunun düşünülmesi, örgütle rekabet eden diğer örgütlerin var olması, örgüt içindeki grup ve bireylerin maruz kaldıkları tehditler ve geçmiş gibi birtakım faktörler bakımından benzer olmasının özdeşleşmeyi arttırdığı bilinmektedir (Ashforth, Mael, 1989: 34). Ayrıca yapılan çalışmalar (Mael, Ashforth, 1992: 103) çalışanların kıdeminin, örgüt içinde rol modellerinin bulunmasının ve örgütün çalışanlarına sağladıkları imkânların da özdeşleşmeyi arttırdığını göstermektedir. Alan yazınında, özdeşleşmeyi sağlayan unsurlardan birinin örgüt içinde adil bir yönetimin sağlanması olduğunu öne süren araştırmacılar bulunmaktadır (örn., De Cremer, Blader, 2006: 211-28; Hakonen, Lipponen, 2008: 164-78). Araştırmacılar göre, kendilerine adil davranıldığına inanan çalışanlar, kendilerini örgüt içinde değerli hissetmekte, bu durum onların hissettiği özdeşleşmeyi arttırmaktadır. Bu çalışmada örgütsel adaletin özdeşleşme üzerindeki etkisi incelenerek, söz konusu düşüncenin geçerliliği test edilecektir.

Örgütsel adalet kavramı, karar vericilerin örgüt ve çalışanla ilgili aldıkları kararların çalışanlar tarafından ne kadar adil olarak algılandığıyla ilgilidir (İnce, Gül; akt., İçerli, 2010: 69). Oldukça geniş bir kavram olan örgütsel adaletin dağıtım, süreç, kişilerarası ve bilgisel adalet olmak üzere dört boyuttan oluştuğu düşünülmektedir (örn., Colquitt, 2001: 386-400). *Dağıtım sal adalet* örgüt içindeki ödüllerin nasıl dağıtıldığı, *süreç adaleti* dağıtımla ilgili kararın nasıl alındığı, *bilgisel adalet* verilen kararlar hakkında çalışanlara ne kadar bilgi verildiği, *kişilerarası adalet* ise kararların insanlara nasıl söylendiği ve insanlara nasıl davranıldığı ile ilgili değerlendirmeleri içerir (Cüce, 2012: 9-27). Birbiriyle ilişkili olmakla birlikte, söz konusu adalet boyutlarının farklı örgütsel davranış ve tutumları etkilediği düşünülmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı örgütsel adalet boyutlarının örgütsel özdeşleşmeye etkisini incelemektir. Çalışmanın bulgularının ilgili yazına katkıda bulunacağı, pratik anlamda yöneticilere yol göstereceğine inanılmaktadır. Örgütsel davranışla ilgili pek çok çalışmada olduğu gibi, örgütsel adalet ve özdeşleşmeyle ilgili yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu da bireysel kültüre sahip ülkelerde yapılmıştır. Fakat araştırma bulgularının ve bu bulgulardan hareketle yapılan önerilerin Türkiye gibi farklı kültürel özelliklere sahip ülkelerde geçerliliği sorgulanmalıdır. Nitekim toplulukçuluk ve kişisel ilişkilere verilen önem gibi konularda Türkler'e benzeyen Çinlilerde örgütsel özdeşleşmenin (Abrams *vd.*, 1998), adalet algılamalarının (Steiner, Gilliland, 2001) ve bunların etkilerinin farklılaştığı saptanmıştır. Yapılan araştırmalar Türk kültürünün toplulukçu ve paternalist (babacan) özelliklere sahip olduğunu; kadınsı özelliklerin daha belirgin olduğunu göstermektedir (bkz., Hofstede,1980: 169; Aycan, 2001: 252). Bireyler arası ilişkilerin önemli olduğu, kişilerin kendilerini ait oldukları grupla tanımladıkları ve otorite figürleriyle ilişkilerini baba-oğul ilişkisi gibi gördükleri Türkiye'de, adalet ve özdeşleşme arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin gücü farklılaşabilir. Paternalizm, toplulukçuluk ve kadınsılık gibi özelliklere görece olarak daha az önem atfeden ülkelere farklı sonuçlar edilebilir. Bu çalışma adalet boyutları ile özdeşleşme arasındaki ilişkilerin farklı kültürlerde geçerliliği konusunda önemli ipuçları verebilir, gelecekte yapılacak çalışmalar için yol gösterici olabilir.

Ayrıca bu çalışma örgütsel adaletin ele alınış biçimiyle ilgili yazına önemli katkılar sağlayabilir. Örgütsel adalet algıları ile özdeşleşme ilişkisini inceleyen çalışmalarda genellikle örgütsel adalet algısı dağıtım ve süreç adaleti olacak şekilde iki ya da dağıtım, süreç ve etkileşim adaleti olacak şekilde üç boyutta incelenmiştir. Bu çalışmada ise örgütsel adalet algısı dağıtım, süreç, kişilerarası ve bilgisel adalet olacak şekilde dört boyutta incelenmiştir. Etkileşim adaletinin kişiler arası ve bilgisel olmak üzere iki ayrı boyuta ayrılmasının özdeşleşme-adalet ilişkisine farklı ve daha geniş açıdan bakmaya imkan sağlayacağı düşünülmektedir.

1. LİTERATÜR ÖZETİ

1.1. Örgütsel Adalet Algısı ve Boyutları

Temelleri felsefe, siyaset bilimi ve dine kadar uzanan adalet kavramı, Plato ve Socrates'ten günümüze kadar filozofların ve bilim insanlarının üzerinde en fazla durduğu konularından birisi olmuştur. Her tarihsel dönem ve bilim dalı kendi düşünce yapısına göre adalet kavramına farklı anlamlar yüklemiş ve adaleti farklı şekilde tanımlamıştır. Kimi zaman adalet hak, hakkaniyet, doğruluk ve adillik gibi kavramlarla bir arada anılmıştır. Adaletin

sözlük anlamı ise “*hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme; herkese kendine uygun düşeni, kendi hakkı olanı verme, doğruluk*” tur (Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük, ty).

1950’lerle birlikte sosyal bilimciler tarafından örgütsel yaşamda da adalet olgusunun incelenmeye başlanması ile birlikte “örgütsel adalet” kavramı ortaya çıkmıştır. Örgütsel adalet sözcüğünü ilk kullananlardan biri olan Greenberg (1990) örgütsel adaleti, “adaletin işyerindeki rolü” olarak tanımlamıştır. Konovsky (2000; akt. Beugre, 2002: 1092) ise örgütsel adaleti, genel olarak ise çalışanların üstleri, yöneticileri ve çalışma ortamı ile ilgili adalet algıları olarak kavramsallaştırmıştır.

Bir örgütün uygulama ve politikalarının adil olup olmadığını bir bütün olarak değerlendirebilmek oldukça zor olduğundan, adaletin çeşitli alt boyutlara ayrılması ve bu alt boyutların tanımlanması gerekmiştir. Alan yazınında ilk bahsedilen boyut “dağıtım adaleti” boyutudur ve Adams’ın (1965) Hakkaniyet Teorisi’ne dayanmaktadır (Gilliland, Chan, 2009: 169). Dağıtım adaleti, “terfi, ödül, statü, fırsat vb kazanımların birey ve gruplara ne ölçüde adil dağıtıldığı ve dağıtımın söz konusu birey ve gruplar tarafından ne kadar adil olarak algılandığı ile ilgilidir. (Greenberg, 1990: 400; Greenberg, 2009: 182; Cropanzano vd., 2002: 325). Örgütsel kararların sonuçlarına ilişkin yapılan değerlendirmeler, bir başka deyişle, elde edilen kazanımların (fırsatlar, cezalar, ödüller, statüler, ücretler, terfiler vb.) dağıtımının adilliğine ilişkin algılamalar dağıtım adaletinin özünü oluşturmaktadır.

1970’lerin ortalarında araştırmacılar, insanların sadece sonuçların adaletiyle ilgilenmediklerini, bu sonuçları doğuran uygulamaların adilliğiyle de ilgilendiklerini fark ettiler (Gilliland, Chan, 2009: 170). Bazı durumlarda kazanımları belirleyen süreçlerin, kazanımların kendisinden daha önemli olabileceği düşüncesi “*süreç adaleti*” olarak adlandırılan yeni adalet boyutunun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Süreç adaleti, dağıtım adaletinden farklı olarak kazanımlarla ilgili değil; bu kazanımları belirleyen karar verme süreçlerinin adilliği ile ilgilidir (Greenberg, 1990: 402). Örgütün karar verme sürecinde ve çalışanları değerlendirip ödüllendirirken kullandığı metot, politika ve uygulamaların adil olup olmamasının, çalışanların süreçler ilgili algılamalarını etkileyeceği düşünülmektedir. Çalışanların kendisiyle ilgili konularda söz hakkına sahip olmamasının, değerlendirme kriterlerinin yapılan işe uygun olmamasının, karar sürecinde tarafsızlık ilkesinin ihlal edilmesinin ve doğru, isabetli verilerin kullanılmamasının süreç adaletini olumsuz etkilediği ileri sürülmektedir. (Leventhal, 1976: 27; Cropanzano vd., 2002: 325).

Dağıtım ve süreç adaleti ile ilgili ilk çalışmalarda adaletin sosyal boyutu göz ardı edilmiştir. Bu eksikliğin fark edilmesi ile birlikte adalet algısının

belirlenmesinde sosyal ilişkilerin önemine vurgu yapan “etkileşim adaleti” kavramı ortaya çıkmıştır. İnsanlar sadece örgüt içindeki kararların neticelerinin ve bu kararları belirleyen süreçlerin adilliği ile değil, aynı zamanda örgüt içinde her gün karşılaştıkları kişilerarası ilişkilerden de etkilenmektedirler (Bies, 2001: 93). Etkileşim adaleti, kararların uygulanması esnasında yöneticilerin çalışanlarla kurduğu iletişiminin ve sergiledikleri davranışların şekli, niteliği ve kalitesiyle ilgili değerlendirmelerle ilgilidir. Greenberg, 1993 yılında yaptığı çalışmada etkileşim adaletini, kişilerarası ve bilgisel adalet olarak ikiye ayırmıştır. Ona göre bu iki boyutun etkileri birbirinden farklıdır. Colquitt *vd.*, (2001: 438) de, yaptıkları çalışmada, kişilerarası ve bilgisel adaletin farklı yapılar olduğunu ve bunların birbirinden ayrılması gerektiğini ifade etmişlerdir. *Kişilerarası adalet*, yöneticilerin, karar verme sürecinde çalışanlara ne kadar kibar ve saygılı davrandığı ile ilgilidir. Bilgisel adalet ise, örgütsel çıktılarının, ödüllerin nasıl dağıtıldığı, kararların hangi prosedürlere göre alındığı gibi kararların mantığı konusunda, bu kararlardan etkilenenlerin doğru ve zamanında bilgilendirilmesidir (Colquitt *vd.*, 2001: 427).

Literatürde araştırmacılar adaletin kaç boyutta incelenmesi gerektiği konusunda ortak bir görüş ortaya koyamamışlardır. Örneğin, Tyler ve Bies (1990) adaleti iki boyutta ele alırken; Cohen-Charash, Spector (2001), Bies ve Moag (1986) üç boyutta; Greenberg (1993), Ambrose, *vd.*, (2007), Colquitt *vd.*, (2001) ise dört boyutta incelemişlerdir. Colquitt (2001), biri laboratuvar, diğeri alan çalışmasında 1,2,3 ve 4 boyutlu modelleri karşılaştırmış ve en uygun modelin 4 boyutlu model olduğu sonucuna ulaşmıştır. Adalet kavramını tek bir boyutla ya da süreç ve dağıtım adaleti olmak üzere iki boyutla incelemek, adaletin sosyal boyutunun göz ardı edilmesine ve adaletin diğer değişkenlerle etkileşimini detaylı bir şekilde incelememize engel olabilmektedir. Colquitt (2001: 386-400) bilgisel ve kişilerarası adaletin ayrı yapılar olarak ele alınmasını ve örgütsel adaletin dört boyutta incelenmesini önermektedir. Nitekim yönetim alanında yapılan çalışmalar, dağıtım, süreç, bilgisel ve kişilerarası adaletin, adaletin farklı yönlerini ele alan, birbirinden bağımsız boyutlar olduğunu doğrulamaktadır (örn., Colquitt, 2001: 386-400; Colquitt *vd.*, 2001; Ambrose *vd.*, 2007).

Son yıllarda Türkiye’de örgütsel adalet konusunda yapılan çalışmalar artmaktadır. Bu çalışmalarda örgütsel adaletin örgütsel güven (Demircan, Ceylan, 2003; Polat, Ceep, 2008: 323; İşcan, Sayın, 2010; Baş, Şentürk, 2011; Özgan, 2011), iş tatmini (Demircan, Yıldız, 2009), örgütsel bağlılık (Gümüslüoğlu, Karakitapoğlu, 2010; Cihangiroğlu, 2011; Özgan, 2011; Wasti, 2001) ve örgütsel vatandaşlık davranışı (Demir, 2009) ile olan ilişkileri incelenmiştir. Fakat yapılan çalışmalarda örgütsel adalet algısı genellikle iki ya da üç boyutta ele alınmış; bir kaç istisna dışında (örn., Başar, 2011) adaletin

dördüncü boyutu göz ardı edilmiştir. Bu çalışma örgütsel adaletin dört boyutunu da dikkate alarak yazına katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

1.2. Örgütsel Özdeşleşme

Çalışan- örgüt ilişkilerini inceleyen çalışmalarda en çok bahsedilen kavramlardan birisi örgütsel özdeşleşmedir. Örgüt ile birey arasında bir çeşit psikolojik köprü kurmaya yarayan bir yapı olan özdeşleşme, kısaca bireyin örgütle arasında kurmak istediği bağ olarak bilinmektedir (Kreiner, Ashforth, 2004: 2). Özdeşleşme ile ilgili pek çok tanım yapılmış olmasına rağmen en yaygın ve en kabul gören tanım Ashforth ve Mael'in (1989) tanımıdır. Bu tanımda özdeşleşme, duygusal ya da davranışsal olarak değil sadece bilişsel bir kavram olarak ele alınmıştır. Araştırmacılar özdeşleşmeyi "*kişinin, kendisini birlikte tanımladığı örgüte ait ya da örgütle bir hissetmesi ve örgütün başarı ve başarısızlığını kendi başarı ve başarısızlığı olarak algılaması*" olarak tanımlamışlardır (Ashforth, Mael, 1989: 34).

Özdeşleşme insanların kendilerini tanımlamalarını, bunu diğer insanlara iletmelerini ve bu tanımları kullanarak hayatlarına ve diğer insanlarla olan ilişkilerine yön vermelerini sağlamaktadır (Ashforth vd., 2008: 325-74). Ayrıca özdeşleşme kişinin benlik algısını genişleterek bir gruba ait olma ihtiyacı, emniyet ihtiyacı ve diğer insanlarla ilişki kurma ihtiyacını karşılamakta ve belirsizlikleri azaltmaktadır. Kişi özdeşleşerek öz saygısını artırmakta ve kendisi hakkında olumlu düşünceler oluşturmaktadır (Ashforth vd., 2008: 335). Bunların yanında özdeşleşme kişinin bulunduğu çevrede kendisini tanımlayıp konumlamasını, saygın bir kimlik ortaya koyabilmesini, farklı kimlikler arasında bütünlük sağlayabilmesini, bu bütünlüğü sürdürebilmesini ve kendisini eşsiz, benzersiz hissetmesini sağlamaktadır (Ashforth vd., 2008: 335; Van Dick vd., 2004).

Örgütsel özdeşleşme çoğu zaman örgütsel bağlılık ile karıştırılmakta ve bazen de birbirinin yerine kullanılmaktadır. Fakat bazı araştırmacılar (Ashforth vd., 2008: 333, Gautam vd., 2004: 305) özdeşleşme ve bağlılığın ilişkili ancak ayrı kavramlar olduğunu ifade etmektedirler. Örgütsel bağlılık "*örgütümle ne kadar mutluyum?*" sorusuyla; örgütsel özdeşleşme "*örgütümle olan ilişkimde kendimi nasıl algılıyorum?*" sorusu ilişkilidir (Ashforth vd., 2008: 333). Van Knippenberg ve Sleafos da (2006: 574) özdeşleşmenin, psikolojik olarak bir olmayı yansıtırken, bağlılığın ise ayrı psikolojik varlıklar arasındaki (birey ve örgüt) ilişkiyi yansıttığını ifade etmiştir. Bağlılık, kişinin kendi kişisel amaçlarına ulaşmasında örgütün en uygun yer ya da en uygun vasıta olmasından kaynaklanabilir. İleride kişi aynı ya da daha uygun şartlar sunan, bu yüzden olumlu tutum geliştirdiği bir başka örgüte herhangi bir kayıp yaşamadan geçebilir. Ancak örgütüyle özdeşleşen kişi başka bir örgüte geçince psikolojik

kayıp yaşayabilmektedir (Ashforth ve Mael, 1989: 23). Bu yüzden hem çalışanların hem de örgütlerin iyiliği için çalışanların örgüte bağlı olmasından öte, örgütle özdeşlemeleri gerekmektedir.

Türkiye’de örgütsel özdeşleşme konusunda yapılan çalışmalar örgütsel adalet çalışmalarına göre daha azdır ve bu konudaki literatür yeni oluşmaktadır. Bu çalışmalarda örgütsel güvenin (Tüzün, 2006; Ertürk, 2010), örgüt içi iletişimin (Tüzün, Çağlar, 2008), liderliğin (İşcan, 2006) ve algılanan örgütsel desteğin (Turunç, Çelik, 2010) örgütsel özdeşleşme ile olan ilişkisi incelenmiş, örgütsel adalet ile örgütsel özdeşleşme ilişkisini irdeleyen sadece bir çalışmaya (Başar, 2011) rastlanmıştır.

1.3. Örgütsel Adalet ve Örgütsel Özdeşleşme İlişkisi

Örgütsel özdeşlemenin pek çok bireysel ve örgütsel nedeni tespit edilmiştir. Örgüt içindeki rekabet düzeyi, örgütün itibarı, örgütün amaç ve değerleriyle çalışanların amaç ve değerlerinin benzerliği gibi faktörlerle; çalışanın kıdemi ve ait olma ihtiyacı gibi bireysel faktörler özdeşlemeyi etkileyebilmektedir. Örgütün çalışanların gözünde itibarı, onlara adil davranıp davranmamasına göre şekillenebilmektedir. Bir başka deyişle adalet, çalışanlara kendilerine değer verildiği ve saygı gösterildiği mesajını vermekte bu da çalışanların örgüt ya da grupla özdeşleşmesini artırabilmektedir. Bu yüzden özdeşleşmeyi adil davranışların bir sonucu olarak görmek mümkündür (Tyler *vd.*, 1996: 927; Olkkonen, Lipponen, 2006: 203).

Araştırmacılar örgütsel adalet ile özdeşleşme ilişkisini açıklarken Grup Değeri (Tyler *vd.*, 1996: 913) ve onun geliştirilmiş hali olan Grup Bağlanma Modeli’ni (Tyler, Blader, 2003: 349-61) kullanmaktadırlar. Söz konusu modellere göre algılanan adalet kişilere grup/yöneticilerle ilişkileri ve sosyal kimlikleriyle ilgili bilgiler sağlamaktadır. Başka bir deyişle, adalet algıları örgüt üyelerine, onların örgütün saygın üyeleri olduğu ve bundan gurur duyabilecekleri mesajını iletmektedir (Tyler *vd.*, 1996: 914; Tyler, Blader, 2003: 360). Örgüt içinde de saygı görmek ve değer verildiğini hissetmek kişinin öz saygısını olumlu yönde etkilemekte; kişiler öz saygılarını korumak veya arttırmak için örgütleriyle özdeşleşmektedirler (Reade, 2001: 1269-91).

Tyler ve Blader (2003: 357), Grup Bağlanma Modelinde bir gruba dâhil olmak ve söz konusu gruptaki kişilerle işbirliği yapmanın kimlik yargılarına bağlı olduğunu ifade etmişlerdir. Araştırmacılara göre, kimlik yargıları kişinin grup ya da örgüt ile özdeşleşmesi; yani kendini grup veya örgütün özellikleriyle tanımlamasıyla oluşmaktadır. Kişinin grup üyesi kimliği, büyük oranda grup süreçlerinin nasıl değerlendirildiğine bağlıdır. Kişilerin grubun/örgütün uygulamaları ve politikalarına ilişkin değerlendirmeleri, bir başka deyişle

süreçlerin adil olmadığına ilişkin düşünceleri grup / örgüt özdeşleşmelerinde anahtar role sahiptir. Kişilerin, örgüt içindeki süreçler hakkındaki adalet algıları, kişinin örgütle ilişkisini, örgüt içindeki pozisyonunu ve kendisini örgütle birlikte tanımlamasını sağlayan kimlik bilgilerini şekillendirmekte ve onlara grup ya da örgütle özdeşleşmelerini sağlayacak motivasyonu sağlamaktadır (Tyler, Blader, 2003: 351). Kısacası örgütlerin uygulama ve politikaları kişiye saygı duyulan ve değer verilen birisi olduğu mesajını ileterek öz kimliğini (self-identity) etkilemekte; örgütle özdeşleşmelerini kolaylaştırmaktadır. Nitekim yapılan çalışmalar (De Cremer, Blader, 2006; Hakonen, Lipponen, 2008, Lipponen *vd.*, 2011) süreç adaletinin örgütsel özdeşleşmeyle ilişkili olduğunu; süreç adaleti arttıkça çalışanların örgütleriyle özdeşleşme eğilimlerinin arttığını göstermektedir. Bundan hareketle,

H1: Süreç adaleti örgütsel özdeşleşmeyi pozitif yönde etkiler.

Tyler ve Blader (2003: 351), süreç adaletinin, karar verme sürecinin kalitesi ve kişilerarası davranışların kalitesi şeklinde iki boyutu olduğunu belirterek kişilerarası adaletin de özdeşleşme üzerinde etkili olabileceğini ifade etmişlerdir. İnsanların, diğer insanların ihtiyaç ve duygularının önemsenmemesini, başkalarının arkasından konuşulmasını, kaba davranılmasını, zamana riayet edilmemesini, iyi niyetli kişilerin suistimal edilmesini ve aldatılmasını adaletsiz buldukları bilinmektedir. Kişiler arası ilişkilerde görülen bu olumsuzluklar çalışanlara grup üyesi olmadıkları mesajı gönderebilmekte (Beugre, Baron, 2002: 329) ve grupla özdeşleşmelerini zayıflatmaktadır. McAllister ve Bigley de (2002: 896) örgütsel adaletin, örgüt üyesi olarak çalışanların örgüt içindeki statülerini ve değerlerini yansıtan örgütün bir çeşit tepkisi olduğunu ifade etmişlerdir. Burada örgüt yöneticileri bir nevi bilgi sağlayan kaynaklar olarak görülmektedir (McAllister, Bigley, 2002: 898). Bu sebeple yöneticilerin çalışanlara davranış şeklini ifade eden kişilerarası adalet, çalışana örgüt içinde değer verildiğini göstererek onların öz saygısını artırmakta, Reade'in de (2001: 1284) belirttiği gibi örgüt üyeliğinden gurur duymalarını ve örgütle daha kolay özdeşleşmelerini sağlamaktadır. Kişiler arası adaletin çalışanların liderleriyle etkileşimlerini etkilediğini gösteren çalışmalardan yola çıkarak, kişiler arası adaletin yöneticiyle ilişkileri güçlendireceği ve özdeşleşmeyi arttıracığı ileri sürülebilir (Masterson *vd.*, 2000). Nitekim Başar (2011) tarafından gerçekleştirilen çalışma kişilerarası adaletin, özdeşleşmeyi arttırdığını göstermiştir. Dolayısıyla;

H2: Kişilerarası adalet örgütsel özdeşleşmeyi pozitif yönde etkiler.

Allen (1992: 357-67), çalışanların örgüt ve yöneticiler hakkında doğru ve önyargısız olarak bilgilendirilmelerinin örgüt içindeki konumlarını değerlendirmelerine yardımcı olduğunu belirtmiştir. Bir başka deyişle,

çalışanların örgüt içindeki faaliyetler hakkında bilgilendirilmesi, onların kendilerine değer verildiğine ve saygı duyulduğuna inanmalarına ve örgütün bu olumlu yaklaşımına onun amaç ve değerlerini benimseyerek karşılık vermelerine neden olabilmektedir. Bilginin paylaşımında adil davranıldığını, yani gerekli bilgiyi zamanında ve eksiksiz olarak alabildiğine inanan çalışanların, örgütle ilgili değerlendirmelerinin daha olumlu olacağı, bu durumun onların kurumlarıyla özdeşleşmelerine yardımcı olacağı düşünülmektedir:

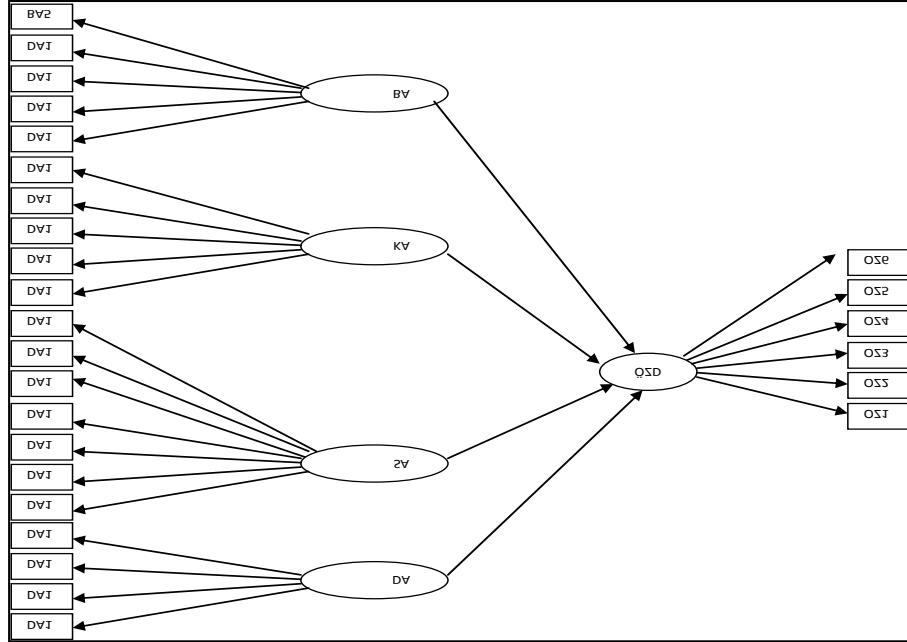
H3: Bilgisel adalet örgütsel özdeşleşmeyi pozitif yönde etkiler.

Bazı araştırmacılara göre ekonomik kazanımlar kişinin öz saygısı ve pozisyonu hakkında sembolik anlamlar taşıyabilmektedir (Blader, Tyler, 2009: 447; Porter *vd.*, 1996). Kişinin örgütte elde ettiği kazanımların miktarı ve adilliği örgüt içindeki statüsü hakkında olumlu; adaletsiz kazanımlar ise olumsuz mesaj verebilmektedir. Grup bağlanma modeline göre de dağıtım adaleti, süreç adaleti gibi sosyal kimlikle ilgili sembolik değer taşıyabilir, kişi bu değere göre sosyal kimliğine yatırım yapabilir (Blader, Tyler, 2009: 449) ve örgütüyle özdeşleşebilir (örn., Tyler, Blader, 2003: 355; Blader, Tyler, 2009: 449). Nitekim yapılan çalışmalar (Walumbwa *vd.*, 2009; Liponen *vd.*, 2011; Oikkonen, Lipponen, 2006), dağıtım adaletinin özdeşleşmeyle pozitif yönde bir ilişkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bundan hareketle:

H4: Dağıtım adaleti örgütsel özdeşleşmeyi pozitif yönde etkiler.

Yukarıda bahsedilen hipotezler, örtük değişkenlerle yol analizi yapılarak test edilmiştir. Bu analizde, ölçek maddeleri ile özdeşleşme ve adalet boyutları arasındaki ilişkilere ek olarak, adalet alt boyutları ile özdeşleşme arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Test edilen model aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

Şekil 1: Önerilen Model

2. YÖNTEM

2.1. Örneklem

Veriler toplam çalışan sayısı 389 olan ve savunma sanayinde faaliyet gösteren kamu kuruluşundan toplanmıştır. Evren büyüklüğü ve %95 güvenirlilik seviyesi dikkate alındığında toplam 194 anketin toplanması gerektiği tespit edilmiştir. Cevaplanma oranını düşük olabileceği göz önünde bulundurularak, çalışanların tamamına ulaşılmaya çalışılmıştır. 170 çalışandan cevap alınabilmiş, fakat 9 çalışanın verdiği cevaplarda eksik bilgiler olduğu için çalışmaya dâhil edilmemişlerdir. Toplam 161 anket formu dikkate alınmıştır (Cevaplama oranı = %41).

Yaklaşık %51'i erkeklerden oluşan katılımcıların % 10.7'si 20 ile 25 yaş, %30.7'si 26 ile 30 yaş, %28.7'si 31 ile 35 yaş, %16'sı 36 ile 40 yaş arasında ve %14'ü 41 yaş ve üzerindedir. Katılımcıların sadece % 3,9'u lise mezunuyken, % 52,6'sı lisans, % 43,5'i ise yüksek lisans derecesine sahiptir. Kurumdaki kıdemleri incelendiğinde ise, katılımcıların %12,9'unun 1 yıldan az, % 34,2'sinin 1 ile 5 yıl arası, %16,1'inin 6 ile 10 yıl arası, %25,8'inin 11 ile 15 yıl arası ve %5.8.'inin 16 ile 20 yıl arası ve %3,9'unun 21 yıl ve daha uzun süreli kurum tecrübesine sahip oldukları görülmüştür.

2.2. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Katılımcılara üç bölümden oluşan bir soru formu dağıtılmıştır. Birinci bölümde, katılımcılardan yaş, cinsiyet, eğitim durumu, medeni hal gibi demografik değişkenler ile kaç yıldan beri çalıştıkları kurumda bulduklarıyla ilgili maddelere yanıt vermeleri istenmiştir. İkinci bölümde örgütsel adalet; üçüncü bölümde özdeşleşmeyle ilgili sorulara yer verilmiştir.

Bu çalışmada örgütsel adalet algısını ölçmek için Colquitt'in (2001: 389) geliştirdiği dört boyutlu ölçek kullanılmıştır. Söz konusu ölçek, örgütsel adalet algısını dağıtım, süreç, kişilerarası ve bilgisel adalet olacak şekilde dört boyutta kavramsallaştırmaktadır. Colquitt'in (2001) *Adalet Ölçeği*, *dağıtım adaletini* dört (örn., Elde ettiğiniz kazanımlar işte gösterdiğiniz çabayı yansıtıyor mu?), *süreç adaletini* yedi (örn., Kazanımlarınızla ilgili yöneticilerin kullandığı süreçler, ön yargılardan uzak uygulanıyor mu?), *kişilerarası adaleti* dört (örn., Kendisine karşı sorumlu olduğunuz ilk amir size nazik davranır mı?) ve *bilgisel adaleti* beş madde (örn., Kendisine karşı sorumlu olduğunuz ilk amiriniz süreçleri bütünüyle size açıklar mı?) ile ölçmektedir. Katılımcılar düşüncelerini beşli Likert tipi ölçek (1 = Hiçbir Zaman; 5 = Her zaman) kullanarak belirtmekte; yüksek puanlar, onların süreçler, elde edilen sonuçlar, bilgi paylaşımı ve kişilerarası ilişkilerde adalet algılamalarının yüksek olduğunu göstermektedir. Türkçe 'ye Özmen vd., (2007: 26) tarafından "**çeviri-geri çeviri tekniği**" kullanılarak çevrilen ölçeğin faktör yapısı beklenilenden farklı bulunmuştur. Söz konusu çalışmada, kişilerarası adalet ve bilgisel adalet maddeleri tek bir boyutla ilişkili bulunmuş, böylece adalet algısı dağıtım, süreç ve etkileşimsel olmak üzere üç boyuttan oluşmuştur. Bu çalışmada Özmen vd'nin (2007) yaptığı çeviri kullanılmış; fakat ölçeğin faktör yapısı bir kez daha incelenmiştir. Daha önce yapılan bir çalışmada (örn., Colquitt, 2001) ölçeğin güvenilirliğini dağıtım adaleti için .93, süreç adaleti için .93, kişilerarası adalet için .92, bilgisel adalet için .90 olarak tespit edilirken, Türkiye'de gerçekleştirilen bir çalışmada (Meydan, 2010) ölçeğin güvenilirliği dağıtım, süreç, kişiler arası, bilgisel adalet için sırasıyla .82, .84, .93 ve .91 bulunmuştur. Bu çalışmada, yapılan analizler adalet ölçeğinin tamamının ve alt boyutlarının güvenilir bir biçimde ölçülebildiğini göstermektedir (Dağıtım adaleti $\alpha = .87$; Süreç adaleti $\alpha = .86$; Kişilerarası adalet = .92; Bilgisel Adalet $\alpha = .87$ ve ölçeğin tamamı $\alpha = .92$).

Yazında örgütsel özdeşleşmeyi ölçen pek çok ölçek bulunmaktadır. Riketta (2005: 374) örgütsel özdeşleşme ile çalışmalarda, araştırmadaki gereksiz bulguları azalttığı, kısa ve kolay uygulanabilir olduğu, yaygın olarak kullanıldığı ve yapılan araştırmalarda yüksek geçerliliğe ve güvenilirliğe sahip olduğu gösterildiği için Mael ve Ashforth'un (1992) geliştirdiği ölçeğin kullanılmasını önermiştir. Yaygın olarak kullanılması ve daha önce

güvenilirliğinin sınanmış olması göz önünde bulundurularak, bu çalışmada Mael ve Ashforth'ın (1992) geliştirdiği özdeşlemeyi tek boyut olarak kavramsallaştıran ölçek kullanılmıştır. Söz konusu ölçek, daha önce Polat (2009) tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve güvenilirliği test edilmiştir; bu yüzden ölçek maddeleri Polat'ın (2009) çalışmasında kullanıldığı şekilde araştırmaya dâhil edilmiştir. Altı maddeden oluşan ölçekte, katılımcılar hissettiklerini 5'li Likert tipi (1: kesinlikle katılmıyorum, 5: kesinlikle katılıyorum) değerlendirme skalası kullanarak belirtmişlerdir. Örnek ifade "*Biri çalıştığım işyerini eleştirdiğinde, kendime hakaret edilmiş gibi hissederim.*" şeklindedir. Ölçeğin yapısı gereği yüksek puanlar, katılımcıların kendilerini örgütün bir parçası gibi hissettiklerini ve aidiyet hissettiklerini göstermektedir. Gerek Türkiye'de gerek diğer ülkelerde yapılan çalışmalar, özdeşleşme maddelerinin kendi içinde tutarlı olduğunu göstermektedir. Mael ve Ashforth (1992) ölçeğin güvenilirliğini (.87); Polat ise (.84); Başar (2011) (.80) olarak raporlamışlardır. Bu çalışmada ölçeğin güvenilirliği (.84) bulunmuştur.

2.3. Kullanılan Analizler

Araştırma çerçevesinde önerilen hipotezler, örtük değişkenlerle yol analizi (path analysis with latent variable / full-latent variable model) tekniği kullanılarak test edilmiştir. Söz konusu analizde, hem doğrulayıcı faktör analizi (DFA) hem de yol analizi bir arada gerçekleştirilmekte; böylece değişkenler ve onları ölçen maddeler arasındaki ilişkiyi test etmek için ayrı ölçüm modelleri geliştirmeye gerek kalmamaktadır. Bir başka deyişle anket formunda yer alan maddelerin özdeşleşme ve adalet boyutlarıyla ilişkileri ile adalet-özdeşleşme arasındaki ilişkiler aynı anda test edilmiştir. Ölçek maddeleriyle boyutlar (özdeşleşme, bilgisel adalet, etkileşimsel, süreç ve dağıtımsal adalet) arasındaki ilişkilerin istatistiksel olarak anlamlılığı standart ve standart olmayan regresyon katsayıları incelenerek tespit edilmiştir. Ölçme modeli kısmı incelendikten sonra modelin yol analizi kısmı incelenmiş; özdeşleşme ile adalet alt boyutları arasındaki ilişkiler değerlendirilmiştir. Hipotezlerin desteklenip desteklenmediği değerlendirilirken sadece regresyon katsayılarının anlamlı olup olmadığına bakılmamış, modelin veri setine uyumunu gösteren istatistikler de (Karşılaştırılabilir Uyum Endeksi [CFI], Uyum İyiilik Endeksi [GFI] ve kök ortalama kare yaklaşım hatası [RMSEA]) dikkate alınmıştır.

Araştırmada elde edilen bulguların güvenilir ve geçerli olması için yukarıda bahsedilen analizlere ek olarak birtakım ek analizler de gerçekleştirilmiştir. Hipotezler test edilmeden önce, adalet ölçeğinin faktör yapısı ayrıntılı olarak test edilmiştir. Türkiye'de yapılan çalışmalarda ölçeğin faktör yapısı ile ilgili farklı sonuçlara ulaşılmıştır (örn., Meydan, 2010; Özmen vd., 2007). Ölçeğin faktör yapısını belirlemek için dört farklı ölçüm modeli geliştirilmiş; söz konusu ölçüm modellerinde ölçek maddeleri bir, iki, üç ve dört

boyutla ilişkilendirilmiştir. Daha sonra dört modelden hangisinin veri setine daha iyi uyum sağladığı χ^2 değerleri ve uyum iyilik indeksleri (CFI, GFI, RMSEA) karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Tek boyuttan oluştuğu için özdeşleşme ölçeği için model karşılaştırması yapılmamıştır. Özdeşleşme ölçeğindeki altı maddeyle özdeşleşme boyutu arasındaki ilişki yol analizinde incelenmiştir. Faktör yapısını incelemek için yapılan analizlere ek olarak, adalet ve özdeşleşme ölçekleri için güvenilirlik analizi gerçekleştirilmiştir. Aralarındaki ilişkinin gücünü görebilmek için adalet boyutları ve özdeşleşme için toplam puan hesap edilmiş, söz konusu toplam puanlar arasındaki korelasyonlar incelenmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Ön Analizlere İlişkin Bulgular

Belli bir teori göz önünde bulundurularak geliştirildiğinden, adalet ölçeğinin faktör yapısının doğrulayıcı faktör analiziyle (DFA) incelenmesi uygun bulunmuş; AMOS 17 (Arbuckle, 2008) istatistik programı kullanılarak, yirmi maddenin adaletin dört boyutuyla ilişkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. İlk modelde (M1), yirmi maddenin tek boyutla ilişkili olduğu; ölçek maddelerinin genel adalet gibi tek bir kavramı ölçtüğü varsayılmıştır. İkinci modelde (M2), dağıtımsal adaletle ilgili olan maddelerinin bir boyutu; diğer maddelerin ise bir başka boyutu ölçtüğü varsayılarak, iki boyutlu bir faktör yapısı önerilmiştir. Üçüncü modelde (M3), dağıtımsal adalet ve süreç adaleti ile ilgili maddelerin ayrı boyutları, kalan maddelerin ise üçüncü bir boyutu ölçtüğü, yani adalet ölçeğinin üç boyuttan oluştuğu varsayılmıştır. Dördüncü modelde (M4) ise, Colquitt (2001)'in öne sürdüğü gibi dört faktörlü yapıya yer verilmiş, dağıtımsal adaletin 4; süreç adaletinin 7, kişilerarası adaletin 4 ve bilgiler arası adaletin 5 madde ile ölçüldüğü varsayılmıştır. Tablo 1 incelendiğinde, dört modelin içinde veri setine en iyi uyum sağlayan dördüncü model (adalet ölçeğinin dört boyutu ölçtüğünü varsayan model) olduğu görülmektedir (CFI = .95; $\chi^2 / df = 2.28$). Ayrıca modeller tek tek birbirleriyle karşılaştırıldığında, adalet ölçeğinde yer alan maddelerin adalet algısı gibi genel bir boyut yerine, adaletin farklı boyutlarını ölçtüğü görülmektedir. Dördüncü modelin (M4'ün), üçüncü modele göre veri setine daha iyi uyum göstermesi dikkat çekicidir ($\Delta\chi^2 (3) = 133.3$; $p < .05$). Özmen ve diğerlerinin (2007) yaptıkları çalışmanın aksine, bu çalışmada elde edilen veriler kişilerarası adalet ile bilgisel adaletin birbirinden farklı boyutlar olduğunu, ölçeğin adaletin dört boyutunu ölçebildiğini göstermektedir.

**Tablo 1: Adalet Ölçeği Faktör Yapısı İncelemeleri:
Model Karşılaştırma Analizi Sonuçları**

Model / Model Karşılaştırma Testi	χ^2	SD	χ^2 / SD	CFI	GFI	$\Delta\chi^2$	P
Dört-Faktör Model (M4)	374.3	164	2.28	.95	.87		
Üç-Faktör Model (M3)	507.6	167	3.04	.84	.73		
İki-Faktör Model (M2)	889.9	169	5.27	.67	.55		
Tek-Boyut model (M1)	1095.7	170	6.45	.57	.48		
M4-M3						133.3	.00
M3-M2						382.3	.00
M2-M1						205.8	.00

Not: SD= Serbestlik Derecesi; CFI = Karşılaştırılabilir Uyum Endeksi; GFI = Uyum İyiilik Endeksi

Adalet ölçeğinin faktör yapısı ile ilgili analizlerden sonra, çalışma kapsamında yer alan değişkenlerin güvenilirlikleri incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda, adalet alt boyutlarını ve özdeşleşmeyi ölçen maddelerin içsel tutarlılıklarının tatmin edici düzeyde olduğu tespit edilmiştir ($\alpha > .70$). Daha sonra, ölçek maddelerine verilen cevapların ortalamaları ve toplamları hesaplanmış, hesaplanan bu değerler kullanılarak korelasyon analizi yapılmıştır.

Tablo 2'den de görüldüğü gibi, adalet boyutları ile değişkenler arasındaki ilişkiler istatistiksel olarak anlamlı ve beklenen yöndedir. Demografik değişkenler ile adalet alt boyutları arasındaki ilişkilerin çoğu anlamlı bulunmazken; adalet boyutları arasında, özellikle bilgisel ve kişilerarası adalet arasında, güçlü ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Süreç adaletinin yaş ve kıdemle arasında zayıf bir ilişki olduğu, yaş ve kıdem arttıkça süreç adaletiyle ilgili algılamaların olumsuzlaştığı saptanmıştır.

Tablo 2: Değişkenlere İlişkin Korelasyon Tablosu

	Ort (SS)	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1 Dağıtım Adaleti	3.18 (.86)	1								
2 Süreç Adaleti	3.02 (.79)	.59**	1							
3 Kişilerarası Adalet	4.07 (.87)	.34**	.37**	1						
4 Bilgisel Adalet	3.83 (.76)	.48**	.48**	.74*	1					
5 Örgütsel Özdeşleşme	3.68 (.74)	.29**	.25**	.36*	.39**	1				
6 Cinsiyet	--	.02	.05	.07	.04	.16*	1			
7 Yaş	--	.02	-.18*	.11	.07	-.08	-.15	1		
8 Eğitim düzeyi	--	.06	.01	.02	.02	-.02	-.02	.14	1	
9 Toplam kıdem	--	-.07	-.19*	.11	.02	-.14	-.18*	.84**	-.35**	1

Not: *Cinsiyet* : 1 = Erkek; 2 = Kadın; *Yaş*: 1 = 20-25 yaş, 2 = 26-30 yaş, 3= 31-35 yaş, 4= 36-40; 5= 41-üzeri; *Eğitim*: 1 = Lise; 2= Lisans derecesi; 3= Yüksek lisans derecesi; *Toplam kıdem*; 1= 1yıldan daha az, 2= 1-5 yıl, 3= 6-10 yıl, 4= 11-15 yıl, 5 =16-20 yıl, 6 = 21 yıl ve üzeri. $p < 0.01$ Çift Yönlü

3.2. Hipotez Testleri

Daha önce belirtildiği gibi, bu çalışmada örtük değişkenlerle yol analizi yapılarak, ölçek maddeleriyle adalet ve özdeşleşme arasındaki ilişkiler ve hipotezler aynı anda test edilmiştir. İlk önce adalet ve özdeşleşme maddelerinin, adaletin dört boyutu ile özdeşleşmeyi ölçüp ölçemediği değerlendirilmiştir. Yapılan analizlerde, dağıtım, süreç, kişilerarası ve bilgisayarlı adaleti ölçtüğü düşünülen 20 maddenin söz konusu adalet boyutlarıyla anlamlı ilişkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Aynı durum özdeşleşme için de geçerlidir, şöyle ki özdeşleşmeyi ölçtüğü varsayılan maddeler özdeşleşme boyutu ile istatistiksel olarak anlamlı ilişkiye sahiplerdir. Sonuçlar anket formunda yer alan yirmi altı maddeyle adaletin alt boyutları ve özdeşleşmeyi ölçülebileceğini göstermektedir. Ölçüm modelinin değerlendirilmesinden sonra, adalet boyutları ile özdeşleşme arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Yapılan ilk incelemelerde, adalet boyutlarının hiçbirinin özdeşleşme üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir (bkz Tablo 3).

Tablo 3: Örgütsel Adalet Boyutlarının Örgütsel Özdeşleşme Üzerindeki Etkilerini Gösteren Yapısal Regresyon Analizi Sonuçları (Standardize Edilmiş) (1)

Yol	β	P
Dağıtım Adaleti ---> Özdeşleşme	0.01	0.967
Süreç Adaleti ---> Özdeşleşme	0.20	0.245
Kişilerarası Adalet ---> Özdeşleşme	0.21	0.146
Bilgisel Adalet ---> Özdeşleşme	0.14	0.293

Özdeşleşme ile adalet boyutları arasındaki ilişkinin anlamlı olduğuna işaret eden korelasyon katsayılarına rağmen, yol analizinde adalet boyutları ile özdeşleşme arasında ilişki tespit edilememesi oldukça şaşırtıcıdır. Bu beklenmedik sonucun nedenlerini tespit edebilmek için çoklu ve aşamalı regresyon analizlerinin yapılmasına karar verilmiştir. Fakat daha önce anlamlı olmayan ilişkiler (yollar) modelden çıkarılarak yeniden bir yol analizi yapılmıştır. Anlamlı olmayan ilişkilerin modelden bir anda çıkarılması yerine, ilk önce standardize edilmiş regresyon katsayıları en düşük olan ilişkiler modelden çıkarılmıştır. Fakat modelden çıkarılan her bir ilişkinin başka bir ilişkinin anlamlılık düzeyini etkilemesi nedeniyle (Meydan ve Şeşen, 2011), yapılan her değişiklikten sonra analiz tekrarlanarak regresyon katsayıları ve anlamlılık düzeyleri tekrar incelenmiştir. Bu bağlamda, ilk önce dağıtımsal adalet- özdeşleşme arasındaki ilişki, daha sonra bilgisel adalet- özdeşleşme arasındaki ilişki modelden çıkarılmıştır. Yapılan bu değişikliklerden sonra, kişiler arası adalet ($\beta = .36$; $p < .001$) ve süreç adaletinin ($\beta = .18$; $p < .05$) özdeşleşmeyi pozitif yönde etkiledikleri tespit edilmiştir (Tablo 4). Fakat süreç adaletinin özdeşleşme üzerindeki etkisinin, kişiler arası adaletle göre daha zayıf olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 4: Yeniden Düzenlenmiş Model: Yapısal Eşitlik Modellemesi Sonuçları

	Std. Edilmemiş Tahmin (B)	Standart Hata	Standardize Edilmiş (β)	P
Dağıtım Adaleti				
DA1	.80	.07	.81	<.001
DA2	.81	.07	.80	<.001
DA3	.83	.07	.80	<.001
DA4	.82	.07	.80	<.001
Süreç Adaleti				
SA1	.62	.07	.58	<.001
SA2	.56	.09	.51	<.001
SA3	.81	.07	.84	<.001
SA4	.83	.07	.79	<.001
SA5	.83	.07	.84	<.001
SA6	.55	.00	.46	<.001
SA7	.81	.08	.77	<.001
Kişilerarası Adalet				
KA1	.82	.06	.89	<.001
KA2	.92	.06	.96	<.001
KA3	.83	.06	.87	<.001
KA4	.72	.07	.71	<.001
Bilgisel Adalet				
BA1	.75	.06	.81	<.001
BA2	.77	.05	.81	<.001
BA3	.65	.06	.81	<.001
BA4	.70	.06	.73	<.001
BA5	.67	.06	.69	<.001
Özdeşleşme				
OZ1	1.00		.57	<.001
OZ2	.65	.14	.38	<.001
OZ3	.80	.14	.57	<.001
OZ4	1.24	.17	.82	<.001
OZ5	1.56	.20	.92	<.001
OZ6	1.22	.18	.68	<.001
Yol Analizi				
DA >> Özdeşleşme ¹	--	--	--	--
SA >> Özdeşleşme	.11	.06	.18	<.05
KA >> Özdeşleşme	.22	.06	.36	<.001
BA >> Özdeşleşme	--	--	--	--

¹ Dağıtımsal ve bilgisel adaletin özdeşleşme üzerindeki etkisi yeniden düzenlenmiş modelde incelenmemiştir.

Veri setine uyumu incelendiğinde, modelin, dolayısıyla modelde öne sürülen ilişkilerin kabul edilebilir düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Uyum iyilik indeksi (GFI) dışında, bütün uyum indekleri (CFI) ve diğer göstergeler (SMSR, RMSEA ve χ^2/df) yeniden düzenlenmiş modelin, öne sürülen ilk modele göre veri setine daha iyi uyum sağladığını göstermektedir.

Tablo 5: Yapısal Eşitlik Modeli Uyum İyilik İndeksleri

	İyi Uyum	Kabul edilebilir uyum	Uyum Endekleri		RMSEA için G. Aralığı	
			Orjinal (ilk) model	Düzenlenmiş model	En düşük	En yüksek
CFI	$.97 \leq CFI \leq 1$	$.95 \leq CFI < .97$	.89	.95		
GFI	$.95 \leq CFI \leq 1$	$.90 \leq CFI < .95$	.79	.87		
SMSR	$0 < SMSR \leq .05$	$.05 < SMSR \leq .10$	.07	.06		
R						
RMS EA	$0 < RMSEA \leq .05$	$.05 < RMSEA \leq .08$	.08	.07	.06	.08
χ^2/df			2.05	1.73 (df =284)		

Not: Uyum iyilik endekslerine ilişkin kriterler Schermelleh-Engel, Moosbrugger ve Müller (2003) tarafından önerilmiştir. CFI: Comparative Fit Index (Karşılaştırılabilir Uyum İndeksi); GFI: Goodness of Fit Index (Uyum İyilik Endeksi); SMSR: Standardized Root Mean Squared Residual; RMSEA: Root Mean Square Approximation

Yol analizinde elde edilen sonuçlara bakarak, örgütsel adalet boyutlarından süreç ve kişilerarası adalet boyutlarının örgütsel özdeşleşme üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumda 1. ve 2. hipotezler desteklenmektedir. Bilgisel adalet ve dağıtım adaletine ilişkin hipotezler ise desteklenmemektedir. Fakat daha önce belirtildiği gibi, adalet boyutları ile özdeşleşme arasındaki ilişkiler çoklu regresyon ve aşamalı regresyon analizleri ile bir kez daha incelenmiştir.

Çoklu regresyon analizlerinde, her bir adalet boyutunun özdeşleşme üzerindeki etkisi ayrı ayrı incelenmiş, bu incelemeler yapılırken demografik değişkenlerin etkisi kontrol altına alınmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda, dağıtım adaletinin ($\beta = .29, p < .01$), süreç adaletinin ($\beta = .29, p < .01$), kişiler arası adaletinin ($\beta = .36, p < .01$) ve bilgisel adaletinin ($\beta = .39, p < .01$) özdeşleşmeyi anlamlı ve pozitif yönde tahmin ettiği saptanmıştır. Fakat regresyon analizlerinin tek tek yapılması, aslında anlamlı olmayan ilişkilerin anlamlı olarak bulunmasına neden olan Tip 1 hata riskini arttırmış olabilir. Bu nedenle, regresyon analiziyle hipotezlerin hepsi desteklenmesine rağmen, çoklu regresyon analizinde elde edilen sonuçlar göz ardı edilerek aşamalı regresyon analizi yapılmıştır.

Aşamalı regresyon analizinde, değişkenler istatistik programı tarafından belli anlamlılık düzeyine ulaşıldığında regresyon modeline dâhil edilirler. Böylece en son aşamaya gelindiğinde bağımlı değişkeni en iyi tahmin eden değişkenler regresyon modelinde yer alırken, belli bir anlamlılık düzeyine erişemeyen değişkenler modelin dışında yer alırlar. Örgütsel adalet boyutları ve özdeşleme arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla aşamalı regresyon analizi yapıldığında, modele ilk dâhil olan değişken bilgisayarlı adalet olmuştur. İkinci aşamada kişilerarası adalet regresyon denkleminde dahil olmuştur ve modeldeki bu değişiklik istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($\Delta F= 11.91$; $p<.01$). Üçüncü aşamada dağıtımsal adalet regresyon denkleminde dahil olmuş; yine modeldeki bu değişiklik istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($\Delta F= 11.91$; $p<.01$). Süreç adaleti ise modele dahil olmak için gerekli olan istatistik güce erişememiştir. Aşamalı regresyon analizi sonuçlarına göre, bilgisayarlı adalet, kişiler arası adalet ve dağıtımsal adalet özdeşleşmeyi pozitif yönde tahmin ederken, süreç adaleti özdeşleşmeyi tahmin edememektedir (bkz. Tablo 6). Bir başka deyişle, birinci, üçüncü ve dördüncü hipotezler desteklenmiş, ikinci hipotez ise desteklenmemiştir. Kişiler arası adaletle ilgili elde edilen sonuç yapısal eşitlik modellemesinde elde edilen sonuçla benzerken, adaletin diğer boyutları ile ilgili sonuçlar yapısal eşitlik modellemesinde elde edilen sonuçlarla çelişmektedir. Yapısal eşitlik modellemesinin aksine, aşamalı regresyon analizinde süreç adaleti özdeşleşmeyi etkilemezken; bilgisayarlı ve dağıtımsal adalet özdeşleşmeyi etkilemektedir. İki analizde elde edilen sonuçların farklı olmasının olası nedenleri tartışma bölümünde belirtilmektedir.

Tablo 6: Aşamalı (Stepwise) Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	SH (B)	B	t	p
Aşama 1					
Bilgisel Adalet	.98	.09	1.19	55.77	<.001
Aşama 2					
Bilgisel Adalet	.59	.14	.73	5.31	<.001
Kişilerarası	.39	.13	.44	3.41	<.05
Adalet					
Aşama 3					
Bilgisel Adalet	.49	.15	.40	3.20	<.05
Kişilerarası	.42	.12	.37	3.36	<.05
Adalet	.31	.10	.22	3.06	<.05
Dağıtım Adalet					

Not: Aşamalı regresyon analizi ağırlıklandırılmış en küçük kareler toplamı yöntemi kullanılarak yapılmıştır.

4. TARTIŞMA

Günümüzde çalışanları örgütte tutabilmek ve onlardan daha fazla verim almak için örgüte bağlı çalışanlardan daha çok örgütüyle özdeş çalışanlara ihtiyaç vardır. Örgütüyle özdeşleşmiş çalışanlar örgütün değer ve özelliklerini kendi değerleri gibi görüp benimser ve her ortamda örgütlerine sahip çıkarlar. Örgütleriyle ayrıldıklarında psikolojik kayıplar yaşayacaklarından dolayı daha uygun fırsatlar olsa bile yine de örgütte kalmayı tercih ederler. Özdeşleşmeyi etkileyen faktörlerin bilinmesi ve buna göre uygulamalar geliştirilmesi işten ayrılma isteğini azaltılması, performans ve motivasyonun artırılması gibi pek çok konuda yöneticilere yardımcı olacaktır. Bu çalışma, örgütsel adalet algısının özdeşleşme üzerindeki etkisini ortaya koyarak ilgili yazına katkıda bulunmayı ve yöneticilere birtakım önerilerde bulunmayı hedeflemiştir.

Bu çalışmada, adaletin sağlanmasının çalışanların kendilerini çalıştıkları örgütün bir parçası gibi hissetmelerine, onun değer ve amaçlarını benimsemelerine yardımcı olacağı varsayılmıştır. Yol analizi sonuçları süreç ve kişilerarası adalet boyutlarının, örgütsel özdeşleşmeyi olumlu şekilde etkilediğini, çalışanların süreç ve kişilerarası adalet algıları arttıkça örgütleriyle özdeşleşme düzeylerinin arttığını göstermektedir. Beklentilerin aksine dağıtım ve bilgisel adaletin, örgütsel özdeşleşmeyi anlamlı şekilde etkilemediği tespit edilmemiştir. Çoklu regresyon analizlerinde ise, cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi ve kıdem etkisi kontrol alındıktan sonra adalet boyutlarının her birinin özdeşleşme üzerindeki etkisine ayrı ayrı bakılmış, etkiler istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Aşamalı regresyon analizinde, kişiler arası adalet, dağıtımsal adalet ve bilgisel adaletin özdeşleşme üzerindeki etkisi anlamlı bulunurken, süreç adaletinin etkisi anlamsız bulunmuştur. Yol analizinde adalet boyutlarının birbirleriyle olan etkileşimleri de dikkate alınmakta, bu durum bazı adalet boyutlarının özdeşleşme üzerindeki etkisini zayıflatmakta, bazılarınınkini ise güçlendirmektedir. Aşamalı regresyon ve çoklu regresyon analizlerinin aksine, yol analizinde dağıtım adaleti ve bilgisel adaletin özdeşleşme üzerindeki etkilerinin anlamlı bulunmaması, süreç adaletinin etkisininse anlamlı bulunması adalet boyutları arasındaki etkileşimden kaynaklanmaktadır. Söz konusu etkileşim çoklu bağlantı yaratacak kadar güçlü olmasa da elde edilen sonuçların farklılaşmasına neden olmuştur.

Analiz sonuçlarında rastlanan bu farklılıklara rağmen, adaletin bütün boyutlarının özellikle kişiler arası adaletin özdeşleşmenin oluşumunda rol oynadığını söylemek mümkündür. Elde edilen sonuçların, bu sonuçların dağıtılmasında kullanılan prosedürlerin, örgüt içindeki bilgi paylaşımının ve bireyler arası ilişkilerin adil olduğuna inanan çalışanların kendilerini örgütleriyle özdeşleştirme eğilimleri artmaktadır. Bu bulgular Grup Değeri (Tyler *vd.*, 1996) ve Grup Bağlanma Modelleriyle (Tyler, Blader, 2003)

açıklanabilir. Söz konusu modellere göre, algılanan adalet çalışanlara diğer çalışanlar ve yöneticilerle ilişkilerine ve sosyal kimliklerine ilişkin bilgiler vermektedir. Kişiler arası ilişkilerin, uygulamaların, örgüt içindeki bilgi paylaşımının ve elde edilen kazanımların adil olduğunu düşünen çalışanlar, kendilerine örgüt tarafından değer verildiğini ve saygı gösterildiğini düşünmektedir. Örgüt içinde saygı görmek ve değer verildiğini hissetmek çalışanların öz saygısını artırmakta; kişiler öz saygılarını korumak ve kendilerini tanımlayabilmek için çalışılan kurumun bir parçası olmaya, kurumla özdeşleşmeye çalışmaktadırlar (Tyler *vd.*, 1996; Tyler, Blader, 2003). Ayrıca çalışanlar örgütlerinin adil davranma konusundaki hassasiyetlerine ve kendilerine verdikleri değere, örgütlerinin değerlerine sahip çıkarak, onu savunarak ve kimliğinin bir parçası olarak görerek, kısacası örgütleriyle özdeşleşerek karşılık veriyor olabilirler.

Bazı araştırmacılar (Tyler *vd.*, 1996; Tyler, Blader, 2003), adalet boyutlarından en çok süreç adaletinin özdeşleme üzerindeki etkili olacağını belirtmişlerdir. Onlara göre, çalışanlar karar süreçlerinde söz hakkına sahip olduğu zaman kendilerine örgüt tarafından değer verildiğine ve saygı gösterildiğine inanmakta, bu da onların örgütle özdeşleşmelerini kolaylaştırmaktadır. Bir başka deyişle süreçlerin adil olması, çalışanlara örgütteki konumları konusunda bilgi vererek, özdeşleşmeyi arttırmaktadır. Ancak bu çalışmada kişilerarası adaletin süreç adaletine göre özdeşleşme üzerinde daha güçlü bir etkisi olduğu görülmektedir. Bu bulgu Türkiye gibi görece kolektivist ve güç mesafesinin yüksek olduğu toplumlarda çalışanların örgütleriyle özdeşleşmelerinde karar süreçlerinde söz haklarının olmasından ziyade, yöneticilerin kendilerine davranış şekline daha fazla önem verdikleri şeklinde yorumlanabilir. Güç mesafesinin yüksek olmasından dolayı yöneticilerin saygılı ve nazik davranışları bir lütuf gibi görülüp örgüt içinde önemli, saygı gören ve değer verilen bir çalışan olmanın işareti gibi yorumlanabilir. Bu da çalışanların öz saygılarının artmasına ve örgütleriyle özdeşleşmelerine yol açabilir. Ayrıca kişiler arası ilişkilerin ön planda olduğu, çalışanların amirlerini bir baba figürü olarak gördükleri Türk toplumunda, yöneticilerin çalışanlarıyla kurdukları ilişkiler önem kazanmakta; adaletle ilgili algılamaları büyük ölçüde kişiler arası ilişkilerin kalitesiyle şekillendirmektedir. Bu durumda, kişiler arası ilişkilerin adilliğine ilişkin algılamalar, dağıtım, süreç ve bilgi paylaşımının adilliğiyle ilgili algılamaların önüne geçebilmektedir.

4.1. Öneriler

Elde edilen bulgular, çalışanların örgütlerine olan bağlarının artırılmasında adaletin rol oynayabileceğine işaret etmekte; örgütsel adalet kavramının örgütler için ne kadar önemli olduğunu bir kez daha göstermektedir. Örgütsel adaletin sağlanmasında yöneticilere önemli görevler düşmektedir.

Çalışanlar yöneticileri örgütün birer temsilcisi olarak görüp onların davranış ve tutumlarını örgüte genelleyebilmektedirler. Yöneticilerin davranış ve yaklaşımları, çalışanların örgütle ilgili tutumlarını ve örgütün itibarını etkilemekte; onların örgütle özdeşleşmelerine ya da ondan uzaklaşmalarına neden olabilmektedir. Kişiler arası adaletin sağlanabilmesi için yöneticilerin çalışanların isteklerini göz önüne alması, söz ve eylemlerinde tutarlı olması; küçümseyici ifadeler, mahremiyeti ihlal etme, kaba hareketler, herkesin önünde eleştirme ve baskı kurma gibi olumsuz davranış ve tutumlardan kaçınması gerekmektedir. Yöneticilerin çalışanların karar verme sürecine katılımlarını ve herkesin görüşünü ifade edebildiği açık bir iletişim ortamı sağlamaları süreç ve kişiler arası adaletin sağlanmasında katkı sağlayacaktır. Ayrıca performans değerlendirmelerinde kullanılan kriterler konusunda çalışanların bilgilendirilmesi, performans-ödül sisteminin tarafsız ve tutarlı bir şekilde uygulanması, kararlar ve sonuçlarına ilişkin bilgilerin zamanında ve eksiksiz olarak paylaşılması, ödül ve terfi sistemlerini çalışanların kuruma katkıları göz önünde bulundurularak oluşturulmasının örgüt içi adaletin sağlanmasında yararlı olacağı düşünülmektedir.

4.2. Kısıtlar

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar yorumlanırken ve gelecekte yapılacak çalışmalar için önerilerde bulunurken, çalışmanın sınırlılıkları göz ardı edilmemelidir. İlk kısıt örneklemin özelliği ile ilgilidir. Özdeşleşme, örgütün itibarı, diğer örgütlerden farklılığı, örgüt içi rekabet gibi pek çok faktörden etkilenebilmektedir. Çalışma tek bir sektörden ve kurumdan elde edilen verilerle gerçekleştirilmiştir. Verilerin bir kamu kuruluşundan sağlanmış olması nedeniyle, sonuçların özel kuruluşlara, hatta diğer kamu kuruluşlarına genellenebilirliği tartışmalıdır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, modelin farklı sektörlerde çalışanlara uygulanması önerilmektedir.

İkinci kısıt veri toplama tekniği ile ilgilidir. Çalışmada adalet ve özdeşleşme kavramlarını ölçmek için anket tekniğinden yararlanılmış, veriler tek bir kaynaktan (çalışanlardan) tek bir zamanda toplanmıştır. Bir kişinin algı ve tutumlarının bir başka kişi tarafından gözlemlenmesi zor olduğundan (bkz. Spector, 2006, 229) çalışanın kendisinden veri toplanmasının daha kolay olacağı ve sağlıklı sonuçlar vereceği düşünülmüş, bu yüzden anket yöntemi tercih edilmiştir. Fakat verilerin tek bir kaynaktan toplanmasının, ortak yöntem varyansına yol açarak değişkenler arasındaki ilişkilerin olduğundan daha güçlü ya da zayıf bulunmasına neden olması ihtimali bulunmaktadır (Podsakof vd, 2003: 879). Bu yüzden gelecekte yapılan çalışmalarda farklı kaynaklardan (yöneticiler gibi) farklı yöntemler kullanılarak verilerin toplanması önerilmektedir. Kesitsel bir çalışma olması nedeniyle, sonuçlar yorumlanırken nedensellik ilişkisi kurmaktan kaçınılmalı, adaletin algısının özdeşleşmeyi

etkilediği gibi, özdeşleşmenin de adalet algısını etkileyebileceği göz ardı edilmemelidir.

Araştırmada yer almayan bazı kişisel özelliklerin de sonuçları etkileyebileceği göz ardı edilmemelidir. Yapılan çalışmalar örgütün itibarı, maruz kalınan tehditleri, örgüt içi rekabet gibi kurumsal faktörlerin; kıdem, bir gruba ait olma isteği gibi bireysel faktörlerin özdeşleşme üzerinde etkisinin olabileceğini göstermektedir. Bireysel ve örgütsel faktörlerin dikkate alınmamasının bu çalışmanın genellenebilirliğini azalttığı düşünülmektedir. Bu yüzden araştırmacılara yukarıda bahsedilen faktörlerin düzenleyici ve doğrudan etkilerini dikkate alan modeller geliştirmeleri önerilmektedir. Bu çalışma özdeşleşmeyi genel anlamda ele almıştır, fakat son dönemlerde yapılan çalışmalarda (Hirst, van Dick, Van Knippenberg, 2009; Janssen, Huang, 2008) özdeşleşmenin farklı türlerinin (takımla özdeşleşme) vatandaşlık davranışları ve yaratıcılık gibi konulara etkisi incelenmiştir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda özdeşleşmenin farklı türlerinin incelenmesi önerilmektedir.

Yukarıda sıralanan kısıtlara rağmen, bu çalışmanın örgütsel adaletin özdeşleşmeyle etkisi inceleyerek ilgili yazına katkıda bulunduğu inanılmaktadır. Elde edilen bulgulardan hareketle, çalışanların karar süreçlerinde söz haklarının olmasının, fikirlerini ifade edebilmelerinin, yöneticilerin bilgi paylaşımında bulunmasının ve çalışanlarıyla iyi iletişim kurmalarının, onların örgüt içinde kendilerine değer verildiğini hissetmelerine, örgütleriyle bir olmaları ve örgüt üyeliğini benlik algılarının bir parçası haline getirebilmelerine yardımcı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abrams, D., K. Ando, S. Hinkle (1998) "Psychological Attachment to the group: Cross-Cultural Differences in Organizational Identification and Subjective Norms as Predictors of Workers' Turnover Intentions". **Personality and Social Psychology Bulletin**, 24(10), 1027-39.
- Adalet (t.y.) Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük içinde <http://tdkterim.gov.tr/bts/?den> alınmıştır.
- Allen, M.W. (1992) "Communication and Organizational Commitment: Perceived Organizational Support as a Mediator Factor", **Communication Quarterly**, 40, 357-367.

- Ambrose, M., R.L. Hess, S. Ganesan (2007) "The Relationship Between Justice and Attitudes: An Examination of Justice Effects on Event and System-Related Attitudes", **Organizational Behavior and Human Decision Processes**, 103, 21-36.
- Arbuckle, J. L. (2008) **IBM SPSS AMOS 17 User's Guide**, Crawfordville, PL, USA: AMOS Development Corporation.
- Ashforth, B.E., F. Mael (1989) "Social Identity Theory and the Organization", **Academy of Management Review**, 14(1), 20-39.
- Ashforth, B.E., S.H. Harrison, K.G. Corley (2008), "Identification in Organizations: An Examination of Four Fundamental Questions", **Journal of Management**, 34(3), 325-374.
- Aycan, Z. (2001) "Human Resources Management in Turkey, Current Issues and Future Challenges", **International Journal of Manpower**, 22(3), 252-260.
- Baş, G., C. Şentürk (2011) İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Örgütsel Adalet, Örgütsel Vatandaşlık ve Örgütsel Güven Algıları, **Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi**, 17(1), 29-62.
- Başar, U. (2011) "**Örgütsel Adalet Algısı Örgütsel Özdeşleşme ve İş Tatmini Arasındaki İlişkilere Yönelik Görgül Bir Araştırma**", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü.
- Beugre, C.D. (2002) "Understanding Organizational Justice and Its Impact on Managing Employees: An African Perspective", **International Journal of Human Resource Management**, 13(7), 1091-1104.
- Beugre, C.D., R.A. Baron (2001) "Perceptions of Systemic Justice: The Effects of Distributive, Procedural and Interactional Justice", **Journal of Applied Social Psychology**, 31(2), 324-339.
- Bies, R.J. (2001) "**Interactional (In)Justice: The Sacred and the Profane**", In J. Greenberg ve R. Cropanzano (ed.), *Advances in Organizational Justice*, Stanford University Press, California, 89-118.
- Bies, R., J. Moag (1986) "Interactional Justice: Communication Criteria of Fairness", **Research on Negotiation in Organizations**, 1, 43-55.
- Blader, S.L., T.R. Tyler (2009) "Testing and Extending the Group Engagement Model: Linkages between Social Identity, Procedural Justice, Economic Outcomes, and Extrarole Behavior", **Journal of Applied Psychology**, 94(2), 445-464.
- Cihangiroğlu, N. (2011) Askeri Doktorların Örgütsel Adalet Algıları ile Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişkinin Analizi, **Gülhane Tıp Dergisi**, 53, 9-16

- Cohen-Charash, Y., P.E. Spector (2001) "The Role of Justice In Organizations: A Meta-Analysis", **Organizational Behavior and Human Decision Processes**, 278-321.
- Colquitt, J.A. (2001) "On The Dimensionality of Organizational Justice: A Construct Validation of a Measure", **Journal of Applied Psychology**, 86(3), 386-400.
- Colquitt, J.A., D.E. Conlon, M.J. Wesson, C.O.L.H. Porter, K.Y. Ng (2001) "Justice at The Millenium: A Meta-Analytic Review of 25 Years of Organizational Justice Research", **Journal of Applied Psychology**, 86(3), 425-445.
- Cropanzano, R., C.A. Prehar, P.Y. Chen (2002) "Using Social Exchange Theory to Distinguish Procedural from Interactional Justice", **Group & Organization Management**, 27(3), 324-351.
- Cüce, H. (2012) **Örgütsel Adalet ve Örgütsel Özdeşleşme İlişkisinde Yöneticilere Duyulan Güvenin Aracı Etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Çalışması, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- De Cremer, D., S.L. Blader (2006) "Why Do People Care About Procedural Fairness? The Importance of Belongingness in Responding and Attending to Procedures", **European Journal of Psychology**, 36, 211-228.
- Demir, N. (2009) "Sosyal Değişim Teorisi Çerçevesinde Örgütsel Adalet ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişki ve Güvenin İlimlaştırıcı Etkisi", **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 8(31), 197-208.
- Demircan, N., A. Ceylan (2003) "Does Trust Mediate the Effects of Justice Perceptions on Employee Commitment?", **Boğaziçi Journal: Review of Social, Economic and Administrative Studies**, 17(2), 23-42.
- Demircan, Ç.N., S. Yıldız (2009) "Örgütsel Adaletin İş Tatmini Üzerindeki Etkisi: "Algılanan Örgütsel Destek" Bir Ara Değişken mi?", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 68-90.
- Ertürk, A. (2010) "Exploring Predictors of Organizational Identification: Moderating Role of Trust on the Associations Between Empowerment, Organizational Support, and Identification", **European Journal of Work and Organizational Psychology**, 19(4), 409-441.
- Gautam, T., R. Van Dick, U. Wagner (2004) "Organizational Identification and Organizational Commitment: Distinct Aspects of Two Related Concepts", **Asian Journal of Social Psychology**, 7, 301-315.

- Gilliland, S.W., D Chan (2009) “Örgütsel Adalet: Teori, Yöntemler ve Uygulamalar” içinde N. Anderson, D.S. Ones, H.K.. Sinangir, C.Viswesvaran (ed). **Endüstri, İş ve Örgüt Psikolojisi El Kitabı**, Cilt 2, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 167-194.
- Greenberg, J. (1990) “Organizational Justice: Yesterday, Today and Tomorrow”, **Journal of Management**, 16(2), 399-432.
- Greenberg, J. (1993) “The Social Side of Fairness: Interpersonal and Informational Classes of Organizational Justice”, in R. Cropanzano (ed.), **Justice in The Workplace: Approaching Fairness in Human Resource Management**, Hillsdale, Nj: Lawrence Associates, 79-103.
- Greenberg, J. (2009) “Everybody Talks About Organizational Justice, But Nobody Does Anything About It”, **Industrial and Organizational Psychology**, 2, 181-195.
- Gümüşluloğlu, L., Z.A. Karakitapoğlu (2010) “Bilgi Çalışanlarının Adalet ve Güçlendirme Algılarının Örgüte, Lidere ve İşe Bağlılık Üzerindeki Etkileri”, **Türk Psikoloji Dergisi**, 25(66), 21-36.
- Hakonen, M., J. Lipponen (2008) “Procedural Justice and Identification with Virtual Teams: The Moderating Role of Face-to-Face Meetings and Geographical Dispersion”, **Social Justice Research**, 21,164-168.
- Hirst, G., R. Van Dick, D. Van Knippenberg (2009) “A Social Identity Perspective on Leadership and Employee Creativity, **Journal of Organizational Behavior**, 30, 963-982.
- Hofstede, G. (1980) **Culture’s Consequences: International Differences in Work-Related Values**, California: Sage.
- İçerli, L. (2010) “Örgütsel Adalet: Kuramsal Bir Yaklaşım”, **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, 5(1), 67-92.
- İşcan, Ö.F. (2006) “Dönüştürücü / Etkileşimci Liderlik Algısı ve Örgütsel Özdeşleşme İlişkisinde Bireysel Farklılıkların Rolü”, **Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, 11, 160-177.
- İşcan, Ö.F., U. Sayın (2010) “Örgütsel Adalet, İş Tatmini ve Örgütsel Güven Arasındaki İlişki”, **Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi**, 24(4), 195-216.
- Jannsen, O., X. Huang (2008) “Us and Me: Team Identification and Individual Differentiation As Complementary Drivers of Team Members’ Citizenship and Creative Behaviors”, **Journal of Management**, 34(1),69-88.

- Kreiner, G.E., B.E. Ashforth (2004) "Evidence Toward an Expanded Model of Organizational Identification", **Journal of Organizational Behavior**, 25, 1-27.
- Leventhal, G.S. (1980) What Should be done with Equity Theory? New Approaches to the Study of Fairness in Social Relationships. in K. Gergen, M. Greenberg, R. Willis (Eds.), **Social Exchanges: Advances in Theory and Research**, New York: Plenum, 27-55.
- Lipponen, J., B. Wisse, J. Perälä (2011) "Perceived Justice and Group Identification: The Moderating Effect of Previous Identification", **Journal of Personal Psychology**, 10(1), 13-23.
- Mael F., B.E. Ashforth (1992) "Alumni and their Alma Matter: A Partial Test of the Reformulated Model of Organizational Identification", **Journal of Organizational Behavior**, 13, 103-123.
- Masterson, S.S., K. Lewis, B.M. Goldman, M.S. Taylor (2000) "Integrating Justice and Social Exchange: The Differing Effects of Fair Procedures and Treatment on Work Relationships", **Academy of Management Journal**, 43(4), 738-748.
- McAllister, D.J., G.A. Bigley (2002) "Work Context and the Definition of Self: How Organizational Care Influences Organization-Based Self-Esteem", **Academy of Management Journal**, 45(2), 894-904.
- Meydan, C.H. (2010) **Örgüt Kültürü, Örgütsel Güç ve Örgütsel Adalet Algılarının Bireyin İş Tatmini Ve Örgüt Bağlılığı Üzerine Etkisi: Kamuda Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Doktoral Tezi, Ankara: Kara Harp Okulu.
- Meydan, C.H., H. Şeşen (2011) **Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları**, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Özgan, H. (2011) "The Relationship between Organizational Justice, Confidence, Commitment, and Evaluating the Manager and the Perceptions of Conflict Management at the Context of Organizational Behavior", **Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri**, 11(1), 241-247.
- Özmen, Ö.N.T., Y. Arbak, P.S. Özer (2007) Adalete Verilen Değerin Adalet Algıları Üzerindeki Etkisinin Sorgulanmasına İlişkin Bir Araştırma, **Ege Akademik Bakış**, 7, 17-33.
- Olkkonen, M.E., J. Lipponen (2006) "Relationship between Organizational Justice, Identification with Organization and Work Unit, and Group-Related Outcomes", **Organizational Behavior and Human Decision Processes**, 100(2), 202-215.

- Podsakoff, P.M., S.B. MacKenzie, J.-Y. Lee, N.B. Podsakoff (2003) “Common Method Biases in Behavioral Research: A Critical Review of the Literature and Recommended Remedies”, **Journal of Applied Psychology**, 88(5), 879-903.
- Polat, M. (2009) “**Örgütsel Özdeşleşmenin Öncülleri ve Ardılları Üzerine Bir Saha Araştırması**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, Uludağ Üniversitesi.
- Polat, S., C. Ceep (2008) “Ortaöğretim Öğretmenlerinin Örgütsel Adalet, Örgütsel Güven, Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarına İlişkin Algıları”, **Educational Administration: Theory and Practice**, 54, 307-331.
- Porter, L.W., G. Bigley, R.M. Steers (1996) **Motivation at Work Behavior**, New York: McGraw-Hill.
- Qureshi, J.A., A. Shahjehan, F. Zeb, K. Saifullah. (2011) “The Effect of Self-esteem and Organizational Identification on Organizational Citizenship Behavior: A Case of Pakistani Public Sector University”, **African Journal of Business Management**, 5(9), 3448-3456.
- Reade, C. (2001) “Antecedents of Organizational Identification in Multinational Corporations: Fostering Psychological Attachment to the Local Subsidiary and the Global Organization”, **The International Journal of Human Resource Management**, 12(8), 1269-1291.
- Riketta, M. (2005) “Organizational Identification: A Meta-Analysis”, **Journal of Vocational Behavior**, 66, 358-384.
- Spector, P.E. (2006) “Method Variance in Organizational Research: Truth or Urban Legend?”, **Organizational Research Methods**, 9, 221-232.
- Steiner, D.D., S.W. Gilliland (2001) “Procedural Justice in Personnel Selection: International and Cross-Cultural Perspectives”. **International Journal of Selection and Assessment**, 9, 124-137.
- Turunç, Ö., M. Çelik (2010) “Algılanan Örgütsel Desteğin Çalışanların İş-Aile, Aile-İş Çatışması, Örgütsel Özdeşleşme ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Savunma Sektöründe Bir Araştırma”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 14(1), 209-232.
- Tüzün, İ.K. (2006) **Örgütsel Güven, Örgütsel Kimlik ve Örgütsel Özdeşleşme İlişkisi; Uygulamalı Bir Çalışma**, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tüzün, İ.K., İ. Çağlar (2008) “Örgütsel Özdeşleşme ve İletişim Etkinliği İlişkisi”, **Journal of Yaşar University**, 3(9), 1011-1027.

- Tyler, T., R. Bies (1990) Beyond Formal Procedures: The Interpersonal Context of Procedural Justice, in J. Carroll (ed.), **Applied Social Psychology in Business Settings**, Erlbaum: Hillsdale, NJ., 77-98.
- Tyler, T., P. Degoey, H. Smith (1996) "Understanding Why the Justice of Group Procedures Matters: A Test of the Psychological Dynamics of the Group-Value Model", **Journal of Personality and Social Psychology**, 70(5), 913-930.
- Tyler, T.R., S.L. Blader (2003) "The Group Engagment Model: Procedural Justice, Social Identity, and Cooperative Behavior", **Personality and Social Psychology Review**, 7(4), 349-361.
- Van Dick, R., U. Wagner, J. Stellmacher, O, Christ (2004) "The Utility of a Broader Conceptualization of Organizational Identification: Which Aspects Really Matter?", **Journal of Occupational and Organizational Psychology**, 77, 171-191.
- Van Dick, R., T.E. Becker, J.P. Meyer (2006) "Commitment and Identification: Forms, Foci, and Future", **Journal of Organizational Behavior**, 27, 545-548.
- Van Knippenberg, D., E.C.M. Van Schie (2000) "Foci and Correlates of Organizational Identification", **Journal of Occupational and Organizational Psychology**, 73, 137-147.
- Van Knippenberg, D., E. Sleebos (2006) "Organizational Identification versus Organizational Commitment: Self-Definition, Social Exchange, and Job Attitudes", **Journal of Organizational Behavior**, 27, 571-584.
- Walumbwa, F.O., R. Cropanzano, C.A. Hartnell (2009) "Organizational Justice, Voluntary Learning Behavior, and Job Performance: A Test of the Mediating Effects of Identification and Leader-Member Exchange", **Journal of Organizational Behavior**, 30, 1103-1126.
- Wasti, S.A. (2001) "Örgütsel Adalet Kavramı ve Tercüme Bir Ölçeğin Türkçe'de Güvenilirlik ve Geçerlik Analizi", **Yönetim Araştırmaları Dergisi**, 1, 33-50.

DESTEKLEYİCİ ÖRGÜT KÜLTÜRÜ İLE ÖRGÜTSEL PSİKOLOJİK SERMAYE ETKİLEŞİMİ: KONTROL ODAĞININ ARACILIK ROLÜ*

Fatih ÇETİN**
Köksal HAZİR***
H. Nejat BASIM****

Öz

Bu çalışmanın amacı örgütlerin rekabet avantajını elde etmesi ve sürdürmesinde önemli bir kaynak olan psikolojik sermayeye etki eden destekleyici örgüt kültürü ve kontrol odağının doğrudan ve dolaylı etkilerinin ortaya çıkarılmasıdır. Araştırma anket yöntemiyle, büyük ölçekli bir firmanın 211 çalışanından, Psikolojik Sermaye Ölçeği, Destekleyici Örgüt Kültürü Ölçeği ve Kontrol Odağı Ölçeği ile toplanan verilerin Yapısal Eşitlik Modeli kullanılarak analiziyle gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar örgütsel psikolojik sermayenin açıklanmasında; ortamsal bir faktör olan destekleyici örgüt kültürü ile kişisel bir faktör olan kontrol odağının doğrudan etkilerinin yanında, özellikle destekleyici örgüt kültürü ile psikolojik sermaye ilişkisine kontrol odağının aracılık ettiği dolaylı etkilerin de olduğunu göstermiştir. Bulgular yazında elde edilen sonuçlarla birlikte tartışılmış ve gelecekteki çalışmalara öneriler sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Psikolojik sermaye, destekleyici örgüt kültürü, kontrol odağı.

---

* Bu çalışmanın bir kısmı genişletilmiş özet şeklinde 11. Ulusal İşletmecilik Kongresinde sunulmuştur.

** Dr., Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Bakanlıklar-ANKARA,
fatih_cetin@ymail.com

*** Yrd.Doç.Dr., Çağ Üniversitesi, İşletme Bölümü, Yenice-MERSİN,
khazir@cag.edu.tr

**** Prof.Dr., Başkent Üniversitesi, İşletme Bölümü, Bağlıca-ANKARA,
nbasim@baskent.edu.tr

Abstract

The Interaction between Supportive Organizational Culture and Psychological Capital: The Mediating Role of Locus of Control

The main purpose of this study is to explore the direct and indirect effects of personality factor as locus of control and contextual factor as supportive organizational culture on the organizational psychological capital, which is considered a significant resource for achieving and sustaining the competitive advantage for the organizations. The data were collected from 211 employees of a large scale company with using survey method. The survey consists of Psychological Capital Scale, Supportive Organizational Culture Scale and Locus of Control Scale. We used structural equation modeling to assess the interrelations between variables. Results indicate that besides the direct effects of supportive organizational culture and locus of control on the psychological capital, the mediator effects of the locus of control influencing the relations between supportive organizational culture and psychological capital were also explored. The findings were discussed with the results of the previous studies and offered suggestions for the future researches.

Keywords: Psychological capital, supportive organizational culture, locus of control.

GİRİŞ

Örgütlerin rekabet avantajını yakalama ve sürdürme amaçlarına hizmet eden kriterlerin başında çoğunlukla teknolojik yenilikler, stratejik pozisyonlar veya patentler gelmektedir. Örgütsel çevrenin giderek karmaşıklaştığı ve teknolojik yeniliklerin arttığı günümüzde, örgütsel amaçlara ulaşmada ifade edilen kriterlerin yanında, “örgüt çalışanları” ve “çalışanların nasıl yönetildiği” gibi konular da rekabet açısından vazgeçilmez kriterler olarak kabul görmeye başlamıştır (Pfeffer, 2002). Bu kabulün altında yatan nedenlerin başında çalışanların örgüte karşı sergiledikleri davranışların, öncelikle örgütsel verimlilik, performans ve başarı ile yakın ilişki içinde olması yatmaktadır. Bu bakımdan günümüzde işgücü pazarında yetenek savaşını kazanma mücadelesi, örgütler arasındaki rekabetin temel unsurunu oluşturmaya başlamıştır. Yetenekli kişilerin cezbedilmesi ve örgütte kalmaları yönünde, iş tasarımı, ödemeler, yardımlar, gelişme fırsatları, iş-yaşam dengeleme programları gibi birçok destekleyici uygulamalar bu bağlamda önem kazanmaktadır. Aslında örgütler arasındaki bu mücadele, yalnızca ihtiyaç duyulan yetenekli kaynakların elde edilmesi değil; daha da önemlisi sürdürülebilir bir rekabet için örgüt içindeki insan, sosyal ve psikolojik kaynakların sermayeleştirilme ve geliştirilme yollarının da bulunmasını kapsamaktadır. Bu gelişmeler ışığında insan sermayesi ve sosyal sermayenin bir unsuru olan, örgütsel performans yanında

kişisel performans ve başarı açısından da ön plana çıkan psikolojik sermaye kavramı, hem örgüt yöneticilerinin hem de araştırmacıların ilgisini çekmektedir.

Psikolojik sermaye kavramı, rekabet avantajının elde edilmesinde örgüt yönetimine yeni bir bakış açısı sunmakla birlikte, kişilerin psikolojik durumlarının açıklanmasında etkili olduğu değerlendirilen faktörlerden ikisi destekleyici bir örgütsel ortam ve kişilerin sahip olduğu kontrol düşünceleridir. Destekleyici örgüt kültürüne odaklanan bazı çalışmalar, psikolojik sermayenin oluşturulması ve geliştirilmesinde örgüt kültürünün önemli bir rolü olduğunu göstermektedir (Luthans *vd.*, 2007a). Bunun yanında, özellikle kişilerin sahip olduğu önemli çevresel kaynaklardan birisi olan sosyal desteğin (Baker *vd.*, 1996); yaşamın duygusal yönü olan sevgiyi, diğerlerinden kabul görme gibi öz saygıyı ve zorluklar karşısında yardım almayı içinde barındıran çok boyutlu yapısıyla, kişilerin psikolojik durumlarına olumlu katkılar sağlayan bir unsur olduğu belirlenmiştir (Cohen *vd.*, 2000). Çalışanların içinde bulunduğu psikolojik durumların açıklanmasında etkisi olan diğer önemli faktör, karşılaştıkları olayları neye atfettikleriyle ilişkili olan kontrol düşünceleridir. Yapılan çalışmalarda özellikle yaşamlarını etkileyen olaylar ve sonuçları kendilerinin kontrol ettiğini düşünen iç kontrol odağına sahip kişilerin, psikolojik olarak kendilerini daha iyi hissettikleri ortaya çıkarılmıştır (Cenksever, 2004). Elde edilen bu sonuçlar psikolojik sermayenin açıklanmasında destekleyici örgüt kültürü ve kişilerin kontrol düşüncesinin bir rolü olabileceğini göstermektedir. Bununla birlikte bazı çalışmalarda ise özellikle dış kontrol odaklı kişilerin, aldıkları sosyal destek sayesinde psikolojik olarak kendilerini daha iyi hissettikleri belirlenmiştir (Van der Zee *vd.*, 1997). Bu bulgu kontrol odağının, algılanan sosyal destekle birlikte, içinde bulunulan psikolojik durumları farklılaştırdığını ortaya çıkararak, örgütsel destek ile psikolojik sermaye etkileşiminde kişilerin kontrol düşüncesinin bir aracılık rolü oynayabileceğini düşündürmektedir. Buradan hareketle mevcut çalışmada örgütlerin rekabet avantajını elde etmesi ve sürdürmesinde önemli bir kaynak olan psikolojik sermayeye etki eden ortamsal ve kişisel faktörlerin doğrudan ve dolaylı etkilerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Elde edilecek bulgular iki açıdan önem taşımaktadır. Birincisi araştırmacılar açısından psikolojik sermayeye etki eden ortamsal (destekleyici örgüt kültürü) ve kişisel faktörlerin (kontrol odağı) etkilerinin bu süreçte bir bütünlük içinde görülmesidir. İkincisi ise elde edilen sonuçların, kişisel ve örgütsel performansta önemli rolleri olan psikolojik sermayenin geliştirilmesinde, ortamsal ve kişisel faktörlerin rollerinin neler olduğu yönünde insan kaynakları uzmanlarına açıklayıcı bilgiler sunabilecek olmasıdır.

1. LİTERATÜR ÖZETİ

1.1. Psikolojik Sermaye

Psikolojik sermayenin temelleri 1990'larda ortaya çıkan pozitif psikolojiye dayanmaktadır. Pozitif psikoloji bakış açısı, kişilerin fonksiyon bozuklukları ve zayıflıklarından daha ziyade; olumlu bakış açısıyla kişilerin güçlü yönleri ve erdemlerine odaklanmaktadır (Seligman, 1998). Pozitif psikolojideki teori ve araştırmaların örgütsel ortamdaki uygulanmaları sonunda ise psikolojik sermaye kavramı ortaya çıkmıştır. Psikolojik sermaye, örgütlerin rekabet avantajını elde etmesinde entelektüel sermayenin ötesine geçen, merkezinde pozitifliğin yer aldığı psikolojik bir durumu ifade etmektedir (Luthans *vd.*, 2004). Bu psikolojik durum, her koşul ve durumda süreklilik gösteren karakteristik bir özellik olarak değil (pozitif duygulanım, öz disiplin, öz saygı, temel öz değerlendirmeler vb.); durumlara göre değişen ve farklılaşan bir nitelik taşımaktadır. Örgütsel psikolojik sermaye, bu doğrultuda, kişilik veya merkezi öz değerlendirmeler gibi sabit bir yapının olmadığı; buna karşın tecrübe veya eğitim ile değişebilen ve gelişebilen çeşitli özellikler bütünü olarak ifade edilmektedir (Luthans, Youssef, 2007). Bazı çalışmalarda, örgütsel psikolojik sermayenin, bir grup eğitimi esnasında yapılan çeşitli kısa uygulamalarla geliştirilebileceği ortaya konulmaktadır (Luthans *vd.*, 2006). Bu bakımdan psikolojik sermayenin, özellikle kişisel ve örgütsel performansın yönlendirilmesine yönelik geliştirilebilir bir yapısı bulunmaktadır (Luthans, 2002a; 2002b; Luthans, Youssef, 2007).

Psikolojik sermaye yapısının niteliklerinin neler olduğu konusunda literatürde yapılan çeşitli çalışmalar, iş bağlılığı (Schaufeli, Bakker, 2004), psikolojik sağlık (Wright, Cropanzano, 2004), psikolojik sahiplik (Avey, Avolio, Crossley, Luthans, 2009), akıl, cesaret ve affetme (Luthans *vd.*, 2007a) gibi faktörlere odaklanmaktadır. Bunun yanında psikolojik sermaye yapısını en iyi açıklayan psikolojik niteliklerin, umut, psikolojik dayanıklılık, iyimserlik ve özyeterlilik olduğu öne sürülmektedir (Luthans, 2002a; Luthans ve Youssef, 2004; Luthans, Youssef, 2007). Örgütsel bağlamdaki tüm bu durumsal nitelikler bütünlük içinde örgütsel psikolojik sermaye olarak anılmakla birlikte, psikolojik sermayenin anılan niteliklerin toplamalarında daha farklı bir yapıyı içinde barındırdığı, bu bakımdan ayrı ayrı değil; bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiği de öne sürülmektedir (Luthans *vd.*, 2007b).

Umut: Umut kavramı günlük anlamda gelecekte olumlu bir beklentiyi ifade etmektedir. Bu kavramın pozitif psikoloji alanında kullanılması Snyder'in (2000) çalışmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Snyder (2000) yapmış olduğu çalışmada umut kavramını, etkileşimli biçimde (I) temsil (amaca odaklanmış enerji) ile (II) metotlardan (amaçları karşılaması planlanan) ortaya çıkan ve

başarı duygusuna dayanan pozitif bir durum olarak açıklamaktadır. Umut kavramının metotlar bileşeni, amaçların başarılması için kişinin algıladığı uygun araçlar veya rotalar anlamına gelmektedir. Metotlar genel olarak amaçlara ulaşmada birçok olası rotanın kolaylıkla tanımlanabilmesi, başlangıç stratejilerinin başarısız olması durumunda alternatif rotaların bulunması ve arzulanan amaçlara ulaşmak için uygun araçların oluşturulmasını ifade etmektedir. Temsil ise, arzulanan amaçları gerçekleştirmek için metotları kullanmada kişinin başarılı olma yeteneğine olan bireysel inancı olarak tanımlanmaktadır (Synder, 2002). Diğer deyişle temsil kişinin amaçlarını elde etmeye yönelik motivasyonu, enerjisi ve azmi ile karakterize edilmektedir. Bu çerçevede umut, değerli amaçlar belirleyebilme (istenç) ve bu amaçları elde etmede kişinin engellerin üstesinden gelebilme inancını (başarma gücü) kapsayan motivasyonel bir durum olarak görülmektedir. Kişiye bir amaca ulaşmasında güç veren sürükleyici motivasyonel güç olduğundan, temsil veya irade gücü, psikolojik örgütsel davranış açısından önemli bir boyut olarak görülmektedir. Synder (1994; 2002)'e göre umut, belirli bir amacı sürdürmeyle ilişkili bilişsel düşünceyi etkilemektedir. Örneğin daha fazla umutlu olan çalışanlar, kendi performansları için daha yüksek bir beklenti içinde olmaktadır. Bu büyük beklenti karşılıklı biçimde çalışanları, bekledikleri sonuçlara yönelik olarak daha sıkı çalışmak için motive etmektedir.

İyimserlik: İyimserlik kavramının temeli motivasyonun beklenti-değer modeline dayanmaktadır (Carver, Scheier, 1999). Amaçlar değerleri açısından farklılaşmakta ve kişiler daha önemli amaçları sürdürme konusunda daha fazla motive olmaktadır. Aynı zamanda amaçlar, kendine güvenme duygusu veya bir amacın başarıma olasılığı hakkındaki şüphe olarak, beklenti açısından da farklılaşmaktadır. Başarılabilirliği düşünülen amaçlar daha fazla çabaya layık olurken; başarılması güç gibi görülen amaçlar daha az çabaya layık olarak değerlendirilmektedir. Amaçtan amaca beklentiler farklılaşsa da, Scheier ve Carver (1985) kişilerin aynı zamanda tüm yaşam süreleri boyunca amaçlar hakkında daha geniş ve daha dağınık kendine güven duygusuna sahip olduğunu varsaymaktadır. Bu genelleştirilmiş beklenti iyimserlik olarak adlandırılmaktadır. Tiger (1971) iyimserliği “değerlendiricinin sosyal açıdan avantajına veya zevkine uygun biçimde, bir sosyal veya bedensel durumu yorumlama ile ilişkili bir ruh durumu veya tutum” olarak tanımlamaktadır. İyimserlik bir amacı sürdürmede kişilerin sahip olduğu duruma-özel düşünceleri etkilemektedir. Yani, iyimser olan kişiler herhangi bir amacı sürdürmede olumlu; kötümser olanlar ise olumsuz bir sonuç beklentisi içinde olmaktadır. Böylece olumlu beklentiler olumlu; buna karşın olumsuz beklentiler ise olumsuz duygulara neden olmaktadır (Carver, Scheier, 1999; Scheier, Carver, 1992). İyimser kişiler kötü olayları dışsal (benim hatam değil), değişken (bu yalnızca şimdi oldu) ve spesifik (yalnızca bu olay) olarak görürken; kötümser

kişiler tam tersine içsel (benim hatam), sabit (bu her zaman oluyor) ve genel (her olay) olarak görmektedir (Peterson, 2000; Seligman, 1998).

Özyeterlilik: Özyeterlilik, kişinin, kendisinden beklenen durumların üstesinden gelmesini sağlayacak yeteneklerine olan inancıdır (Bandura, 1995). Bandura (1977) kişilerin, hayatları boyunca edindikleri tecrübelerle dayalı olarak, kendi baş etme yeteneklerine ilişkin özel inançlar geliştirdiklerini ve sahip oldukları özyeterlilik inançları arttıkça, davranış değişikliğinin de arttığını ortaya koymaktadır. Bu durum, bir davranışın başarı ile yapılmasında, kişinin sahip olduğu yeterlilik inancının, o davranışın yapılmasını etkilediğini ortaya çıkarmaktadır. Bu doğrultuda özyeterlilik, kişinin zor ve belirsiz görevleri yapabilme ve özel gereksinimleri olan zorluklarla baş edebilme konusunda kendi yetkinliklerine olan inancı olup, kişinin nelere sahip olduğu değil; mevcut yeteneklerle neler yapabileceğine yönelik inancını nitelemektedir (Luszczynska vd., 2005). Bu bağlamda birçok açıdan bireyin davranışlarını etkileyen özyeterlilik algısı, klinik psikolojiden örgütsel psikolojiye kadar pek çok alanda yer bulmakta ve bireysel gelişimin söz konusu olduğu her alanda karşımıza çıkmaktadır. Pozitif örgütsel davranış alanında ise özyeterlilik, bir ortamda belirli bir görevin başarılı biçimde icra edilmesinde gerekli motivasyon, bilişsel kaynaklar ve faaliyet aşamalarını harekete geçirmek için kişinin kendi yetenekleri hakkındaki inançları (kendine güveni) olarak açıklanmaktadır (Stajkovic, Luthans, 1998). Bir faaliyetin seçilmesinden ve başlatılmasından önce, çalışanlar kendi yetenekleri hakkında bilgi tartmakta, işlemekte ve toplamaktadır. Bu bakımdan özyeterlilik algısı yüksek kişiler, görevlerini yerine getirmede zorlayıcı görevler seçmekte ve bu görevlerin başarılmasına yönelik inançlarını aksilikler karşısında bile sürdürmektedirler. Özyeterlilik algısının pozitif örgütsel davranış için en önemli özelliği, iş performansı ile güçlü bir ilişkisinin bulunması (Stajkovic, Luthans, 1998) ve sürekli olarak geliştirilebilir bir yapısının olmasıdır (Bandura, 1997).

Psikolojik dayanıklılık: Psikolojik dayanıklılık kişinin birçok olumsuz durumla (engel, belirsizlik) baş etme ve başarılı olma yeteneğidir (Luthans vd., 2006). Özyeterlilik, umut ve iyimserliğin tam tersine psikolojik dayanıklılık, kişilerin bir terslik, belirsizlik veya değişimle karşılaştıklarında geriye dönük (proaktif olmanın tam tersine) bir durumu nitelemektedir (Block, Kremen, 1996). Bu durum kişilerin olumsuzluklar karşısında tekrar kendisini toparlamada ve olumsuzluklarla baş etmede sahip olduğu pozitif psikolojik kapasitesine işaret etmektedir (Luthans, 2002a: 702). Yapılan bazı çalışmalar, kişilerin psikolojik kapasitelerinin nasıl oluşturulduğunu ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Luthar vd., (2000) farklı risk ortamlarında koruyucu güçlerin ve korunmasızlığın değişen dengesini içeren dinamik bir sürecin psikolojik dayanıklılığı oluşturduğunu öne sürmektedir (Masten, Reed, 2002). Garnezy vd., (1984) ise en azından tek bir destekleyici kişinin psikolojik dayanıklılığın

gelişmesinde önemli olduğunu belirlemektedir. Coutu (2002) psikolojik dayanıklılığın öğelerini “gerçeğin olduğu biçimde kabulü, derin bir inanç, güçlü benimsenen değerlerle destekleme, yaşamı anlamlı kılma, olağanüstü bir doğaçlama yeteneği” olarak sıralamaktadır. Maddi (2002), stresle baş etme ve çaba gösterme için psikolojik dayanıklılıkta temel anahtarın psikolojik olarak sağlıklı olmanın önemi üzerinde durmaktadır. Psikolojik dayanıklılık bu bakımdan karşılaşılan çeşitli stres kaynaklarına karşı kişinin uyum sağlama sürecini ifade etmektedir (Hunter 2001; Tusaie, Dyer 2004). Örgütsel ortamda psikolojik dayanıklılık konusunda yapılan bazı çalışmalarda psikolojik dayanıklılık ile iş performansı, örgütsel bağlılık ve iş tatmini değişkenleri arasında aynı yönlü ilişkilerin bulunduğu ortaya çıkarılmıştır (Coutu, 2002; Sutcliffe, Vogus, 2003; Youssef, Luthans, 2005; Çetin, Basım, 2011).

1.2. Destekleyici Örgüt Kültürü

Örgüt kültürü genel olarak örgüt çalışanları tarafından paylaşılan normlar, değerler, inançlar ve anlayışlar topluluğu olarak görülen bir kavramdır (Daft, 2003). Schein (1992: 12) örgüt kültürünü, içsel bütünleşme ve dışsal uyum sürecinde karşılaşılan problemleri çözmek amacıyla, örgüt üyeleri tarafından öğrenilmiş ve geçerliliği kanıtlanmış paylaşılmış temel varsayımlar olarak tanımlamaktadır. Sabuncuoğlu ve Tüz (1998) örgüt kültürünü, örgütü karakterize eden gelenekselleşmiş, düşünme, hissetme ve tepki verme yollarının kurgusu olarak görmektedir. Örgüt kültürünün hangi boyutlardan oluştuğuna yönelik yapılan bir çalışmada, uluslararası yazında farklı çalışmalarda ele alınan kültürel boyutlar bütünleştirilmeye çalışılmış ve böylelikle örgüt kültürünün boyutlandırılmasında dokuz farklı boyutun olduğu ortaya çıkarılmıştır (Danışman, Özgen, 2003). Bu boyutlar, kuralcılık, hiyerarşi, sonuç, klan, destekleyicilik, takım, gelişme, rasyonellik (profesyonelizm) ve açıklık eğilimleri olarak sıralanmaktadır. Mevcut çalışma kapsamında bu eğilimlerden, genel olarak görevlerin tam olarak yapılması ve çalışanların özverili olmasına mı, yoksa çalışanların makul oranda inisiyatif kullanması ve bilginin serbestçe paylaşılmasına mı önem verildiğinin göstergesi olan destekleyicilik eğilimine odaklanılmaktadır. Bu boyuta odaklanılmasının nedeni, özellikle çalışanlara inisiyatif verilen ve serbestlik tanınan destekleyici bir örgütsel ortamın, çalışanların psikolojik sermayelerini doğrudan etkileyebileceği değerlendirilmiştir.

Destekleyici örgüt kültürü bu kapsamda, çalışanlar arasında uyumlu, güvenilir ve işbirlikçi davranışların egemen olduğu bir ortamı nitelemektedir. Destekleyici kültür, çalışanlara iş ortamında teşvik edici ve çekici ortamlar sağlayarak, çalışanların örgüte karşı daha fazla pozitif duygular beslemesini sağlamakta ve sonuçta örgüte yönelik bağlılıklarını geliştirmektedir. Yapılan bazı çalışmalarda destekleyici örgüt kültürünün çalışanların örgüte karşı olumlu

yöndeki davranışlarını, örgütsel bağlılıklarını ve iş performanslarını artırdığı görülmektedir (Eisenberger *vd.*, 1990; Martins, Terblanche, 2003; Lok, *vd.*, 2005; Song, 2009). Çalışanların performans kaynaklarına yönelik yapılan bir çalışmada ise çalışanların kişisel yetenekleri, yerine getirdiği görevde yeterli desteği alması ve yüksek seviyede çalışma motivasyonuna sahip olması, yüksek performansının temel göstergelerini oluşturmaktadır (Schermerhorn *vd.*, 1990). Bu bakımdan çalışanların göreve yönelik olarak örgütsel bir destek alması, bir yandan örgüte yönelik olumlu duyguları ve motivasyonu artırırken; diğer yandan kişisel performansı da artıran önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Örgütsel destek bu bağlamda, çalışanların örgütsel ortamlarda karşılaştıkları olumsuzluk veya terslikler karşısında, olumlu düşüncelerle kendilerini toparlamak ve psikolojik sermayelerini yükseltmek için önemli bir ortamsal faktör olarak görülebilir. Bu kapsamda araştırmanın birinci hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur:

Hipotez 1: Örgüt kültürünün destekleyici olduğunu algılayan çalışanların psikolojik sermayeleri de yüksek olmaktadır.

1.3. Kontrol Odağı

Kontrol odağı kişilerin tecrübe ettiği pekiştireçleri neye atfettikleriyle ilişkili bir kavramdır. Pekiştireçlerle sergilenen davranışlar arasında bir ilişkinin olduğu veya böyle bir ilişkinin olmadığını düşünenler arasında davranış ve anlayış farklılıkları ortaya çıkmaktadır (Rotter, 1966). İç kontrol odaklı olarak tanımlanan kişiler, pekiştireçlerin, kendi davranışlarının bir sonucu olarak bir etki-tepki ilişkisi biçiminde ortaya çıktığını düşünürken; dış kontrol odaklılar, pekiştireçlerin kendi davranışlarının bir sonucu değil, kendisi dışında şans, kader gibi farklı bir güç tarafından kontrol edildiğini düşünmektedir (Rotter, 1990).

İç kontrol odaklı kişilerin özellikleri genel olarak etkili, atılgan, girişimci, güvenli ve bağımsız olarak sıralanmaktadır (Silvester *vd.*, 2002; Loosemore, Lam, 2004). Sosyal ortamlarda daha aktif roller üstlenen iç kontrol odaklıların, kendilik algılarının yüksek olduğu (Silvester *vd.*, 2002; Loosemore, Lam, 2004), kişisel güce sahip olma eğilimde oldukları (Yağışan *vd.*, 2007), kendilerini daha sağlıklı hissettikleri (Ozolins, Stenstrom, 2003), başa çıkma becerilerinin daha yüksek olduğu (Elise *vd.*, 1998) ve içsel motivasyonlarının daha fazla olduğu ortaya çıkarılmıştır (Fazey, Fazey, 2001). Dış kontrol odaklı kişilerin özellikleri ise pasif, etkisiz, öz güveni az ve çevresine bağımlı olarak ifade edilmektedir (Loosemore, Lam, 2004; Silvester *vd.*, 2002). Genel olarak kendilerini yetersiz ve başarısız hisseden bu kişiler, kendilerini daha olumsuz görerek kendilik algılamalarında sorunlar yaşamakta (Yağışan *vd.*, 2007), edilgen, kuşkucu ve dogmatik olmakta ve bunun sonucunda anksiyete ve stres

seviyeleri daha yüksek olmaktadır (Yeşilyaprak, 2000; Ashby *vd.*, 2002). Yapılan araştırmalar sonucunda, başarılı performansın nedenlerini kendi davranışları olarak gören, yeterlilik ve yeteneklerine güvenen, sorunları çözmek için karar alabilen ve gerekli adımları atabilen iç kontrol odaklıların, iş tatminlerinin, bağlılıklarının ve motivasyonlarının daha yüksek olduğu görülmüştür (Andrisani, Netsel, 1976; Spector, 1988; Solmuş, 2004). Bu bağlamda iç kontrol odaklı kişilerin, dış kontrol odaklılara göre kendilerine daha fazla güvendikleri, stres seviyelerinin daha düşük olduğu, daha aktif oldukları, kendilerine ve çevrelere daha olumlu yaklaştıkları göz önüne alındığında, psikolojik dayanıklılıklarının daha fazla olduğu düşünülebilir. Bu açıdan araştırmanın ikinci hipotezi şu şekilde kurgulanmıştır:

Hipotez 2: Çalışanlar iç kontrol odaklı oldukça psikolojik sermayeleri de yüksek olmaktadır.

Yukarıda ifade edilen değerlendirmelere ilaveten yapılan bazı çalışmalarda ise dış kontrol odaklı kişilerin, görmüş oldukları sosyal destek sayesinde kendilerini psikolojik olarak daha iyi hissettikleri ortaya çıkarılmıştır (Van Der Zee *vd.*, 1997). Elde edilen bu sonuç kontrol odağının, kişilerin algıladıkları sosyal destekle birlikte, içinde buldukları psikolojik durumlarını farklılaştırdıklarına işaret ederek, örgütsel destek ile psikolojik sermaye değişkenleri arasındaki ilişkiye kişilerin kontrol düşüncesinin aracılık rolü oynayabileceğini düşündürmektedir. Bu çıkarımdan hareketle çalışmada aşağıdaki araştırma sorusuna yanıt aranmıştır:

Araştırma sorusu: Kontrol odağı, destekleyici örgüt kültürü ile psikolojik sermaye arasındaki ilişkide bir aracılık rolü oynamakta mıdır?

2. YÖNTEM

2.1. Katılımcılar

Araştırmada uygun örneklem yöntemiyle, büyük ölçekli bir özel firmada çeşitli pozisyonlarda görev yapan toplam 230 çalışandan gönüllülük esasına göre veri toplanmıştır. Toplanan anketlerde kayıp verilerin olması ve yapılan uç analizi sonrasında 19 veri değerlendirme dışı bırakılmış ve böylece araştırmanın örneklemini 211 kişiden oluşmuştur. Katılımcıların %57'si erkek (n=120) %43'ü kadın (n=91) olup, yaşları 21 ile 47 arasında (Ort=32.13, Ss=6.24) ve firmada çalışma süreleri 7 ay ile 25 yıl arasında (Ort=12.86, Ss=6.52) değişmektedir.

2.2. Ölçüm Araçları

Psikolojik sermaye ölçeği: Bu ölçek Luthans, Avolio, Avey ve Norman (2007b) tarafından geliştirilmiş olup Çetin ve Basım (2012) tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Psikolojik sermayeyi açıklayan ‘iyimserlik’, ‘psikolojik dayanıklılık’, ‘umut’ ve ‘özyeterlilik’ alt boyutlarını içeren ölçek toplam 24 maddeden oluşmaktadır. Ölçek 6’lı Likert tipinde hazırlanmış olup; “Eğer çalışırken kendimi bir tikanıklık içinde bulursam, bundan kurtulmak için birçok yol düşünebilirim”, “İşimde birçok şeyleri halledebileceğimi hissediyorum”, “İşimle ilgili şeylerin daima iyi tarafını görürüm” gibi çeşitli yargı ifadeleri bulunmaktadır. Ölçeğin alt boyutlarından alınan puan ortalamalarının yüksek olması her boyuta ilişkin iyimserliğin, psikolojik dayanıklılığın, umudun ve özyeterliliğin ve böylelikle psikolojik sermayenin yüksek olduğuna işaret etmektedir. Çalışmalarda ölçeğin iç geçerliliği yapılan faktör analizleriyle sağlanmış, güvenilirliği için ölçeğin alt boyutlarının Cronbach Alfa değerlerinin 0,71 ile 0,82 arasında değiştiği ortaya çıkarılmıştır (Luthans *vd.*, 2007b; Avey *vd.*, 2009; Çetin, 2011). Bu çalışmada ölçeğin geçerliliğini sağlamak için orijinal ölçeğe doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda 24 maddelik ölçeğin uyum değerleri ($\chi^2/df=2.80$; RMSEA=0.078; CFI=0.86) kabul edilebilir sınırların altında kalmıştır. Daha önceden faktör yapısı bilinen bir ölçüm modeli test edildiğinden, ölçeğin madde toplam istatistikleri ve ölçek maddelerinin faktör yükleri dikkate alınarak üç soru (1, 8, 11) ölçekten çıkarılmış ve ölçeğe tekrar doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Türkçeye çeviri çalışmasına benzer biçimde 21 maddelik ölçeğe uygulanan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda kabul edilebilir uyum değerlerine ulaşılmıştır ($\chi^2/df=2.74$; RMSEA=0.057; CFI=0.91). Ölçeğin güvenilirliği ise alt boyutlar ve ölçeğin bütünü için hesaplanan Cronbach Alfa değerleriyle sağlanmıştır. Bu aşamada ‘iyimserlik’ için 0.73, ‘psikolojik dayanıklılık’ için 0.70, ‘umut’ için 0.77 ve ‘özyeterlilik’ için 0.79 ve ölçeğin bütünü için 0.74 değerleri elde edilmiştir. Böylelikle seçilen örneklem için ölçeğin geçerliliği ve güvenilirliği sağlanmıştır.

Örgüt kültürü ölçeği: Örgüt kültürü ölçeği Danışman ve Özgen (2003) tarafından geliştirilmiştir. Toplam 40 madde içeren ölçek; “Kuralcılık eğilimi”(4 madde), “Hiyerarşi eğilimi”(4 madde), “Klan eğilimi”(4 madde), “Destekleyicilik eğilimi”(5 madde), “Gelişme eğilimi”(5 madde), “Sonuç eğilimi”(6 madde), “Takım eğilimi”(4 madde), “Rasyonellik eğilimi”(4 madde) ve “Açıklık eğilimi”(4 madde) olmak üzere toplam dokuz boyutlu bir yapıdan oluşmaktadır. Ölçekte “Çatışma ve anlaşmazlıklarla ilgili açık tartışmaya imkân tanınır”, “Yönetim eleştiriyeye açıktır”, “Üstler tarafından verilen emirlere uymak zorunludur” gibi ifadeler yer verilmektedir. Ölçeğin alt boyutlarından alınan puan ortalamalarının yüksek olması her boyuta ilişkin eğilimlerin yüksek olduğuna işaret etmektedir. Ölçeğin geçerliliği için yapılan faktör analizlerinde

çeşitli çalışmalarda dokuz, sekiz ve altı boyutlu yapılar sergilediği görülmüştür (Danışman, Özgen, 2003; Kaya, 2008; Çetin *vd.*, 2011). Ölçeğin güvenilirliği ise Cronbach Alfa katsayılarıyla hesaplanmış ve çeşitli çalışmalarda alt boyutların değerleri 0.65 ile 0.92 arasında hesaplanmıştır. Bu çalışmada ölçeğin geçerliliği için doğrulayıcı faktör analizi yapılmış ve altı boyutlu bir yapının doğrulandığı görülmüştür ($\chi^2/df=2,91$; RMSEA=0.073; CFI=0.92). Ölçeğin güvenilirliği için hesaplanan alt boyutların Cronbach Alfa katsayıları, Kuralcılık eğilimi için 0.80; Hiyerarşi eğilimi için 0.77; Klan eğilimi için 0.78; Destekleyicilik eğilimi için 0.81, Gelişme eğilimi için 0.79 ve Açıklık eğilimi için 0.75 değerleri elde edilmiştir. Elde edilen tüm bulgular ölçeğin hem genel olarak hem de mevcut çalışmada kullanılan destekleyicilik boyutu açısından yeterli seviyede geçerli ve güvenilir olduğuna işaret etmiştir.

Kontrol odağı ölçeği: Kontrol odağı ölçeği, Rotter (1966) tarafından geliştirilmiş olup Türkçeye uyarlaması Dağ (1991; 2002) tarafından yapılmıştır. Ölçek iki seçenekli olarak kurgulanmış olup, toplam 29 maddeden oluşmaktadır. “Herkesin iyi bir tarafı vardır”, “İnsanlar bu dünyada hak ettikleri saygıyı er geç görürler” ve “Çoğu kez başıma gelenler üzerinde çok az etkiye sahip olduğumu hissederim” gibi seçenekler olan ölçekte, belirli sorulara verilen cevaplara göre 0 ile 23 arasında değişen bir toplam puan hesaplanmaktadır. Ölçekte puan ortalamalarının yükselmesi dış kontrol odağı inancındaki artışı göstermektedir. Yapılan bazı çalışmalarda ölçeğin Cronbach Alfa güvenilirliği 0,74 ile 0,77 arasında bulunmuştur (Basım ve Şeşen, 2008; Şahin, Basım ve Çetin, 2009). Bu çalışmada ölçeğin geçerliliği için psikolojik sermaye ölçeğinin alt boyutlarından “özyeterlilik” boyutu arasında hesaplanan korelasyon katsayısı $r=-0.54$ olarak bulunarak ölçüt bağımlı geçerliliği sağlanmıştır. Ölçeğin güvenilirliği için hesaplanan Cronbach Alfa katsayısı ise 0.72 olarak bulunmuştur. Böylece ölçeğin seçilen örnekleme geçerli ve güvenilir olduğu değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR

Çalışmanın amacı, psikolojik sermayeye etki eden desteleyici örgüt kültürü gibi ortamsal ve kontrol odağı gibi kişisel faktörlerin doğrudan ve dolaylı etkilerinin ortaya çıkarılmasıdır. Bu ilişkilerin belirlenmesinde çalışmada yapısal eşitlik modelinin kullanılması amaçlanmıştır. Yapısal eşitlik modelleri, teorik olarak ortaya konan değişkenler arasında çoklu ilişkilerin, seçilen örnekleme doğrulanıp doğrulanmadığını belirleyen ve günümüzde sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. Yapısal eşitlik modelleri iki temel aşama içermektedir. Bunlardan birincisi araştırmada gözlemlenen değişkenlerle örtük değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlendiği ölçüm modellerinin ortaya konmasıdır. İkinci temel aşama ise farklı değişkenler

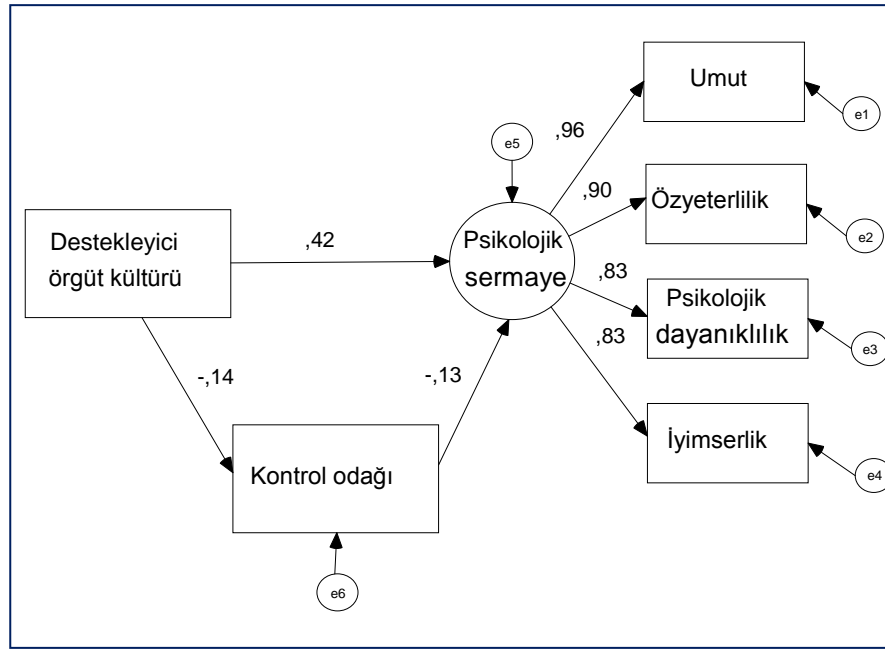
arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarıldığı ilişkiyel modellerin oluşturularak, yapısal bir modelin araştırılmasıdır. Araştırmanın ölçüm modeli ve yapısal modellerin test edilmesi amacıyla en yüksek olabirlik (maximum likelihood) yöntemi benimsenerek AMOS 20 programı kullanılmıştır. Buna ilaveten araştırmanın modellerinin uyum iyilik indeksleri için ki-kare istatistiği (ki-karenin serbestlik derecesine oranı) yanında, karşılaştırmalı uyum indeksi (Comparative Fit Index, 0,90 veya daha yüksek değerler modelin veriye iyi uyum sağladığını göstermektedir.) ve yaklaşık hataların ortalama karekökü (The Root Mean Square Error, 0,08 veya daha düşük değerler modelin veriye iyi uyum sağladığını göstermektedir.) değerleri hesaplanmıştır.

Mevcut çalışmanın ölçüm araçları bölümünde, ölçeklerin geçerlilikleri için yapılan doğrulayıcı faktör analizleri, araştırmanın ölçüm modellerini oluşturmaktadır. Yapılan faktör analizleri sonucunda elde edilen uyum değerlerinin kabul edilen standartlara ulaşması, seçilen örnekleme araştırma ölçeklerinin yeterli seviyelerde uyum sağladığını ortaya çıkarmıştır. Çalışmanın bu bölümünde ise araştırmanın hipotezlerinin test edileceği ilişkiyel modellerin oluşturulması ve değerlendirilmesi öngörülmüştür.

Araştırmanın birinci ve ikinci hipotezleri; destekleyici örgüt kültürü ve iç kontrol odağının psikolojik sermaye ile aynı yönlü ilişkilerinin olduğunu varsaymaktadır. Bu varsayımla oluşturulan ilişkiyel model Şekil-1'de sunulmuştur. Oluşturulan modelde elde edilen uyum değerleri incelendiğinde: Ki-karenin Serbestlik Derecesine oranının (χ^2/df) 2,09 olduğu, Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü'nün (RMSEA) 0.027 olduğu ve Karşılaştırmalı Uyum İndeksi'nin (CFI) ise 0.92 olduğu hesaplanmıştır. Böylelikle oluşturulan modelin iyi uyum sağladığı ortaya çıkarılmıştır.

Oluşturulan modelde hesaplanan değerler birinci ve ikinci hipotezlerde varsayılan ilişkileri doğrulamaktadır. Bu bağlamda destekleyici örgüt kültürü ile psikolojik sermaye arasında aynı yönlü bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır ($\beta=0.42$; $p<0.01$). Buna göre destekleyici örgüt kültürünün yaygın olduğu örgütsel ortamlarda çalışanların psikolojik sermayeleri de yüksek olmaktadır. Diğer yandan yapılan analizde kontrol odağı değişkeninde artan puanlar dış kontrol odağına işaret ettiğinden; iç kontrol odağı ile psikolojik sermaye arasında aynı yönlü bir ilişkinin olduğu da belirlenmiştir ($\beta=-0.13$; $p<0.05$). Bu bulgu çalışanların iç kontrol odaklı düşüncelerinin artmasıyla, psikolojik sermayelerinde de bir artış olacağını ortaya çıkarmıştır. Diğer yandan yapılan analizde destekleyici örgüt kültürü ile kontrol odağı arasında ters yönlü bir ilişki olduğu da ortaya çıkarılmıştır ($\beta=-0.14$; $p<0.05$). Buna göre destekleyici örgüt kültürünün çalışanların iç kontrol odaklı davranışlarını artırdığı söylenebilir.

Şekil 1: Destekleyici Örgüt Kültürü, Kontrol Odağı ve Psikolojik Sermaye Arasındaki İlişkisel Model

Çalışmada araştırılan diğer bir konu ise örgütsel destek ile psikolojik sermaye değişkenleri arasındaki ilişkiye kişilerin kontrol düşüncesinin bir aracılık rolü oynayıp oynamadığıdır. Son zamanlarda istatistik programlarının gelişmesiyle birlikte değişkenler arasındaki aracılık ilişkilerinin testine yönelik yeni yöntem ve tekniklerin ortaya çıktığı görülmektedir. Örneğin MacKinnon *vd.*, (2002) literatürde öne sürülen 14 ayrı yöntemi istatistiksel güç ve 1. tip hata bakımından karşılaştırmış, sonuçta Baron ve Kenny (1986)'in öne sürdüğü ve araştırmalarda yaygın biçimde kullanılan aracılık ilişkilerinin test edildiği yöntemin istatistiksel güç bakımından en zayıf yöntem olduğunu ortaya çıkarmıştır. MacKinnon *vd.*, (2002) daha güçlü bir aracılık testi için dolaylı etkilerin anlamlılığının test edilmesinin önemine işaret etmiştir. Bu bağlamda Shrout ve Bolger (2002) ise dolaylı etkilerin anlamlılık seviyesinin test edilmesi için, dağılımın parametre tahminlerinin belirlenmesinde ampirik bir yöntem olan önyükleme (bootstrap) metodolojisini önermiştir. Bu bakımdan mevcut araştırmada dolaylı etkilerin veya aracılık ilişkilerin anlamlılığının test edilmesi için önyükleme metodolojisi kullanılmıştır. Önyükleme yönteminin birinci aşamasında, AMOS programı kullanılarak rassal seçimle değiştirilerek orijinal veriden 1000 önyükleme örnekleme (n=211) yaratılmıştır. İkinci aşamada

önyüklenme örneklemi ile varsayılan yapısal eşitlik modeli 1000 kez test edilmiştir. Böylece yapısal eşitlik modelinde her bir yol katsayısının 1000 tahmini elde edilmiştir. Üçüncü aşamada ise elde edilen sonuçlarla değişkenler arasındaki dolaylı etkilerin tahminleri ortaya çıkarılmıştır. Elde edilen dolaylı etkilerin tahminleri için sıfırı içermeyen %95 güven aralığı, dolaylı etkilerin istatistiksel olarak 0,05 anlamlılık seviyesinde anlamlı olduğuna işaret etmektedir (Shrout, Bolger, 2002). Analiz sonrasında elde edilen sonuçlar Tablo-1’de sunulmuştur. Buna göre kontrol odağının aracılık ettiği destekleyici örgüt kültürü ile psikolojik sermaye arasındaki dolaylı etkinin anlamlı olduğu belirlenmiştir [$\beta=.016$, $p<0.05$, %95GA(.0076, .0141)]. Elde edilen bulgu destekleyici örgüt kültürünün, çalışanların psikolojik sermayelerini hem doğrudan; hem de iç kontrol odaklı olmalarına yönelik yapmış olduğu katkıyla birlikte dolaylı olarak artırdığını göstermektedir.

Tablo 1: Destekleyici Örgüt Kültürü ve Psikolojik Sermaye Arasındaki Dolaylı Etki Sonuçları

	Standardize edilmiş β katsayıları ve çarpımı	Dolaylı etki (β)	Standart hata	Dolaylı etkinin %95 güven aralığı
Örgüt kültürü → Kontrol odağı → Psikolojik sermaye	$(-.14) \times (-.13) = .018$	.016	.0011	.0076, .0241

n=211

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, örgütlerin rekabet avantajını elde edilmesi ve sürdürülmesinde önemli bir kaynak olarak, insan sermayesi ile sosyal sermayenin bir unsuru olan ve örgütsel performans yanında kişisel performans ve başarı açısından da ön plana çıkan psikolojik sermaye kavramının açıklanmasında, ortamsal ve kişisel faktörlerin doğrudan ve dolaylı rollerinin ortaya çıkarılmasıdır. Araştırma sonucunda ortaya çıkarılan en temel bulgu, psikolojik sermayenin açıklanmasında, ortamsal bir faktör olan destekleyici örgüt kültürü ile kişisel bir faktör olan kontrol odağının doğrudan etkilerinin yanında, özellikle destekleyici kültürün dolaylı etkilerinin ortaya çıkarılmış olmasıdır.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulardan birisi, destekleyici örgüt kültürünün örgüt çalışanlarının psikolojik sermayelerine olumlu katkılar sağladığıdır. Destekleyici örgüt kültürü, görevlerin yapılmasına yönelik

çalışanların inisiyatif almalarını sağlayan, çalışanlar arasında bilgi paylaşımını destekleyen ve böylelikle çalışanların daha özverili çalışmalarına olanak sağlayan örgütsel bir ortamı ifade etmektedir. Bununla birlikte, çalışanlar arasında uyumlu, güvenilir ve işbirlikçi davranışların egemen olduğu bir ortam; çalışanlara daha teşvik edici ve çekici koşullar sağlayarak, örgüte karşı daha fazla pozitif duygular beslemelerine yardım etmektedir (Schermerhorn *vd.*, 1990). Bu bakımdan destekleyici örgüt kültürü, örgüt çalışanların örgütte başarılı olmak için yeterli çabayı gösterme konusunda kendisine daha fazla güveneceğini ve başarılı olma konusunda olumlu bir bakış açısına sahip olmalarına fırsatlar sağlayabileceğini göstermektedir. Bunun yanında destekleyici bir örgütsel ortam; çalışanların başarı ve gelecek konusunda sürekli bir umut beslemesine, ortaya çıkan problemler veya terslikler karşısında amaçlara ulaşma ve başarılı olmada alternatif yollar kullanabilmesine ve almış olduğu sosyal destekle birlikte kendini toparlayarak amaçlara ulaşma yolunda devam etmesine de katkılarda bulunabilecektir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde, destekleyici örgüt kültürünün, çalışanların örgüte karşı olumlu yöndeki davranışlarını, örgütsel bağlılıklarını ve iş performanslarını artırdığı, kişisel ve örgütsel performansın geliştirilmesine önemli katkılar sağladığı görülmektedir (Schermerhorn *vd.*, 1990; Lok *vd.*, 2005). Bu bakımdan çalışmada elde edilen sonuçlar, yazında yapılan çalışmaları destekleyerek, kişisel ve örgütsel performans açısından örgütsel desteğin bulunduğu ortamlarda çalışanların daha yüksek psikolojik sermayeye sahip olabileceklerini göstermektedir.

Araştırmada elde edilen diğer bir bulgu, çalışanların psikolojik sermayelerini artıran diğer bir faktörün kişisel olarak sahip oldukları kontrol düşünceleri olduğudur. Kontrol odağı, kişilerin elde ettiği sonuçları nelere attettikleri ile ilişkili bir kavramdır. Bazı kişiler elde ettikleri sonuçlar ile kendi davranışları arasında bir ilişkinin var olduğunu düşünerek, kendilik algılamaları yüksek, daha proaktif, etkili, girişimci veya bağımsız davranışlar sergilemektedirler. İç kontrol odaklı olarak tanımlanan bu kişilerin, özellikle örgütsel ortamda yapılan çalışmalarda iş tatminlerinin, örgütsel bağlılıklarının ve görev performanslarının da daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Andrisani, Netsel, 1976; Spector, 1988; Solmuş, 2004). Ayrıca kendilerine daha fazla güvenen bu kişilerin stres seviyelerinin daha düşük olduğu hem kendilerine hem de çevrelerine daha olumlu bakış açılarıyla yaklaştıkları ortaya çıkarılmıştır (Elise *vd.*, 1998; Ozolins, Stenstrom, 2003). Bu açıdan iç kontrol odaklı kişilerin kendilerine güvenmeleri ve başarı odaklı olmaları, başarılı olma yolunda karşılıklı olarak özyeterliliklerinin de gelişmesine katkıda bulunabilecektir. Diğer yandan bu kişilerin stres seviyelerinin daha düşük olması, kendilerine ve diğerlerine daha olumlu bakış açılarıyla bakmaları, geleceğe ve çevrelerine yönelik daha umutlu ve iyimser olmaları yanında, psikolojik olarak daha dayanıklı olmalarına yönelik süreçlere destek

sağlayabilecektir. Yapılan çalışmalarda ortaya çıkan tüm bu özellikler, iç kontrol odaklıların psikolojik sermayelerinin daha yüksek olduğu yönündeki mevcut çalışma bulgularını desteklemektedir.

Son olarak ulaşılan bir sonuç, çalışanların psikolojik sermayelerinin artmasında destekleyici örgüt kültürünün olumlu yöndeki etkilerine, kontrol odağının aracılık etmesidir. Diğer bir deyişle destekleyici örgüt kültürü bir yandan kişilerin psikolojik sermayelerine doğrudan katkıda bulunurken; diğer yandan kişilerin iç kontrol odaklı düşüncelerinin gelişmesine de katkıda bulunmakta ve dolaylı olarak da kişilerin psikolojik sermayelerini artırmaktadır. Bu bulgu özellikle çalışanların hem kendilik düşüncelerine, hem de psikolojik durumlarına olumlu katkılar sağlayan destekleyici örgüt kültürünün örgütsel süreçlerdeki önemini ön plana çıkarmaktadır. Yazında dış kontrol odaklı kişilerin, görmüş oldukları sosyal destek sayesinde kendilerini psikolojik olarak daha iyi hissettikleri ortaya çıkmıştır (Van Der Zee *vd.*, 1997). Elde edilen bulgu daha ziyade, dış kontrol odaklı kişilerin kendilik algılarının düşük, yaşadıkları stres seviyelerinin yüksek ve kendilerine olan güvenin az olduğu durumlarda, sosyal açıdan dışarıdan gelen bir destek sayesinde, psikolojik olarak kendi zayıflıklarını giderme açısından önemli olduğuna işaret etmektedir. Mevcut çalışmada ise destekleyici sosyal bir ortamın özellikle iç kontrol odaklı çalışanların psikolojik süreçlerine daha fazla katkı sağlaması, pozitif psikoloji bakış açısıyla açıklanabilir. Pozitif psikoloji, kişilerin fonksiyon bozuklukları ve zayıflıklarından daha ziyade; olumlu bakış açısıyla kişilerin güçlü yönleri ve erdemlerine odaklanmaktadır (Seligman, 1998). Bu çerçevede sosyal açıdan destekleyici bir ortamda bulunan, özellikle kendine güvenen, olumlu ve iyimser olan iç kontrol odaklı kişilerin, psikolojik sermayelerinin daha fazla olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan ulaşılan sonuçlar, kontrol odağının, kişilerin algıladıkları sosyal destekle birlikte, içinde buldukları psikolojik durumları olumlu yönde farklılaştırdığına işaret etmektedir.

Çalışmada elde edilen tüm bulgular, günümüzün rekabet avantajını yakalama ve sürdürmede, örgütsel bir kaynak olarak “kim olduğun” ve “pozitif gelişim bakımından ne olabileceğin” biçiminde görülen psikolojik sermayede ortamsal ve kişisel faktörlerin rollerini ortaya çıkarmıştır. Diğer yandan elde edilen sonuçların seçilen örneklem çerçevesinde, ortak yöntem varyansı ve sosyal beğenirlik etkileriyle birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Çalışmada özel bir firma çalışanlarından (n=230) elde edilen mevcut sonuçların genellenebilmesi, gelecekte niteliksel ve niceliksel olarak farklılaşmış örneklemlemlerle yapılacak araştırmalara bağlıdır. Bununla birlikte çalışmada, destekleyici örgüt kültürü, psikolojik sermaye ve kontrol odağı’na ilişkin veriler çalışanların kendisine sorulmak suretiyle toplanmıştır. Bu durum subjektif değerlendirmeler (olumlu/olumsuz duygulanım etkisi vb.) nedeniyle, ortaya çıkarılan ilişkilerin gerçekte olduğundan daha yüksek veya düşük olmasına

neden olabilmektedir. Gelecekteki çalışmalarda farklı kaynaklardan veya belirli zaman aralıkları ile toplanan veriler, ortak yöntem varyansı ve sosyal beğenirlik etkilerinin minimum seviyeye çekilmesi bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca çalışanların psikolojik durumlarını yakından etkilediği değerlendirilen; iş arkadaşlarıyla veya amirle ilişkiler gibi ilişki faktörlerin veya görev özellikleri veya zamana ilişkin özellikler gibi durumsal faktörlerin gelecekteki çalışmalarda ele alınması, çalışanların psikolojik sermayelerine etki eden örgütsel unsurların ortaya çıkarılmasına yönelik çabalara katkılar sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

- Andrisani, P., G. Nestel (1976) "Internal-External Control As Contributor to An Outcome of Work Experience", **Journal of Applied Psychology**, 61, 156-166.
- Ashby, J. S., T. Kottman, K. Draper (2002) "Social Interest and Locus of Control: Relationship and Implications", **The Journal of Individual Psychology**, 58(1) 52-61.
- Avey, J.B., B.J. Avolio, C.D. Crossley, F. Luthans (2009) "Psychological Ownership: Theoretical Extensions, Measurement and Relation to Work Outcomes", **Journal of Organizational Behavior**, 30, 173-191.
- Avolio, B.J., F. Luthans (2006) **The High Impact Leader: Moments Matter for Accelerating Authentic Leadership Development**, New York: McGraw-Hill.
- Baker, E., B. Israel, S. Schurman (1996) "The Integrated Model: Implications for Worksite Health Promotion and Occupational Health and Safety Practice", **Health Education Quarterly**, 23, 175-190.
- Bandura, A. (1995) "Comments on the Crusade against the Causal Efficacy of Human Thought", **Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry**, 26, 179-190.
- Bandura, A. (1997) **Self-efficacy: The Exercise of Control**, New York: Freeman.
- Basım, H.N., H. Şeşen (2008) "Çalışanların Kontrol Odaklarının Örgüt İçi Girişimcilik Tutumları İle İlişkisi: Kamu Sektöründe Bir Araştırma" **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 63(3), 49-64.
- Block, J., A.M. Kremen (1996) "IQ and Ego-resiliency: Conceptual and Empirical Connections and Separateness", **Journal of Personality and Social Psychology**, 70, 349-361.

- Carver, C.S., M.F. Scheier (1999) "Optimism", In Snyder C. Rick (Ed.), **Coping: The Psychology of What Works**, New York: Oxford University Press, 182-204.
- Cenkseven, F. (2004) Üniversite Öğrencilerinde Öznel ve Psikolojik İyi Olmanın Yordayıcılarının İncelenmesi, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Çukurova Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Cohen, S., L. Underwood, B. Gottlieb (2000) **Social Support Measurement and Interventions: A Guide for Health and Social Scientists**, New York: Oxford.
- Coutu, D.L. (2002) "How Resilience Works", **Harvard Business Review**, 80, 46-55.
- Çetin, F., H. Şeşen, H.N. Basım (2011) "Örgüt Kültürünün Rol Ötesi Olumlu Davranışlara Olan Etkileri ve Bu Süreçte Örgütsel Bağlılığın Rolü", **10. Ulusal İşletmecilik Kongresi**, 5-7 Mayıs, İzmir, 144-147.
- Çetin, F., H.N. Basım (2011) "Psikolojik Dayanıklılığın İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Tutumlarındaki Rolü", **İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**, 13(3), 79-94.
- Çetin, F., H.N. Basım (2012) "Örgütsel Psikolojik Sermaye: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması" **Amme İdaresi Dergisi**, 45(1), 121-137.
- Çetin, F. (2011) "The Effects of the Organizational Psychological Capital on the attitudes of Commitment and Satisfaction: A Public Sample in Turkey", **European Journal of Social Sciences**, 21(3), 373-380.
- Daft, R.L. (2003) **Organization Theory and Design**, Ohio: South-Western College Publishing.
- Dağ, İ. (1991) "Rotter'in İç-Dış Kontrol Odağı Ölçeği'nin (RİDKOÖ) Üniversite Öğrencileri İçin Güvenirliği ve Geçerliği", **Psikoloji Dergisi**, 7(26), 10-16.
- Dağ, İ. (2002) "Kontrol Odağı Ölçeği: Ölçek Geliştirme Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", **Türk Psikoloji Dergisi**, 17(49), 77-90.
- Danışman, A., H. Özgen (2003) "Örgüt Kültürü Çalışmalarında Yöntem Tartışması: Niteliksel – Niceliksel Yöntem İkileminde Niceliksel Ölçümler ve Bir Ölçek Önerisi", **Yönetim Araştırmaları Dergisi**, 3(2), 91-124.
- Eisenberger, R., P. Fasolo, V. Davis-LaMastro (1990) "Perceived Organizational Support and Employee Diligence, Commitment, and Innovation", **Journal of Applied Psychology**, 75, 51-59.
- Elise, R.H., H. Bryan, C. Kathleen (1998) "Adolescent Health: The Relationships Between Health Locus of Control, Beliefs and Behaviours", **Guidance & Counseling**, 13(3), 23-30.

- Fazey, D.M.A., J.A. Fazey (2001) "The Potential for Autonomy in Learning: Perceptions of Competence, Motivation and Locus of Control in First-year Undergraduate Students", **Studies in Higher Education**, 26(3), 345-361.
- Garnezy, N., A.S. Masten, A. Tellegen (1984) "The Study of Stress and Competence in Children: A Building Block for Developmental Psychopathology", **Child Development**, 55, 97-111.
- Hunter, A.J. (2001) "A Cross-cultural Comparison of Resilience in Adolescents", **Journal of Pediatric Nursing**, 16(3), 172-179.
- Kaya, H. (2008) "Kamu ve Özel Sektör Kuruluşlarının Örgütsel Kültürünün Analizi ve Kurum Kültürünün Çalışanların Örgütsel Bağlılığına Etkisi: Görgül Bir Araştırma", **Maliye Dergisi**, 155, 119-143.
- Lok, P., R. Westwood, J. Crawford (2005) "Perceptions of Organizational Subculture and Their Significance for Organizational Commitment", **Applied Psychology**, 54(4), 490-514.
- Loosemore, M., A.S.Y. Lam (2004) "The Locus of Control: A Determinant of Opportunistic Behaviour in Construction Health and Safety", **Construction Management and Economics**, 22, 385-394.
- Luszczynska, A., U. Scholz ve R. Schwarzer (2005) "The General Self-Efficacy Scale: Multicultural Validation Studies", **The Journal of Psychology**, 139(5), s.439-457.
- Luthans, F., C.M. Youssef (2004) "Human, Social, and now Positive Psychological Capital Management: Investing in People for Competitive Advantage", **Organizational Dynamics**, 33(2), 143-160.
- Luthans, F., C.M. Youssef, (2007) "Emerging Positive Organizational Behavior", **Journal of Management**, 33(3) 321-349.
- Luthans, F., B.J. Avolio, J.B. Avey, S.M. Norman (2007b) "Positive Psychological Capital: Measurement and Relationship with Performance and Satisfaction", **Personnel Psychology**, 60, 541-572.
- Luthans, F., C.M. Youssef, B.J. Avolio (2007a) **Psychological Capital: Developing the Human Competitive Edge**, Oxford, UK: Oxford University Press.
- Luthans, F., J.B. Avey, B.J. Avolio, S.M. Norman, G.J. Combs, (2006) "Psychological Capital Development: Toward a Micro-intervention", **Journal of Organizational Behavior**, 27, 387-393.
- Luthans, F., K.W. Luthans, B.C. Luthans (2004) "Positive Psychological Capital", **Business Horizons**, 47(1), 45-50.

- Luthans, F. (2002a) "The Need for and Meaning of Positive Organizational Behavior", **Journal of Organizational Behavior**, 23, 695-706.
- Luthans, F. (2002b) "Positive Organizational Behavior: Developing and Managing Psychological Strengths", **Academy of Management Executive**, 16(1), 57-72.
- Luthar, S.S., D. Cicchetti, B. Becker (2000) "The Construct of Resilience: A Critical Evaluation and Guidelines for Future Work", **Child Development**, 71, 543-562.
- Maddi, S.R. (2002) "The Story of Hardiness: Twenty Years of Theorizing Research and Practice", **Consulting Psychology Journal**, 54, 173-185.
- Martins, E.C., F. Terblanche (2003) "Building Organizational Culture that Stimulates Creativity and Innovation", **European Journal of Innovation Management**, 6(1), 64-74.
- Masten, A.S., M.G.J. Reed (2002) Resilience in Development, In Snyder, C.R. ve S.J. Lopez (Ed.), **Handbook of Positive Psychology**, Oxford, UK: Oxford University Press, 74-88.
- MacKinnon, D.P., C.M. Lockwood, J.M. Hoffman, S.G. West, V. Sheets (2002) A Comparison of Methods to Test Mediation and other Intervening Variable Effects, **Psychological Methods**, 7, 83-104.
- Ozolins, A.R., U. Stenstrom (2003) "Validation of Health Locus of Control Patterns in Swedish Adolescent", **Adolescence**, 38(152), 650-658.
- Peterson, C. (2000) "The Future of Optimism", **American Psychologist**, 55, 44-55.
- Pfeffer, J. (2002) "Competitive Advantage through People", In Henry, J. ve D. Mayle (Ed.), **Managing Innovation and Change**, London: Sage, 61-73.
- Rotter, J.B. (1966) "Generalized Expectancies for Internal versus External Control of Reinforcements", **Psychological Monographs**, 80, 1-28.
- Rotter, J.B. (1990) "Internal versus External Control of Reinforcement: A Case History of a Variable", **American Psychologist**, 45(4), 489-493.
- Sabuncuoğlu, Z., M. Tüz (1998) **Örgütsel Psikoloji**, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Schaufeli, W.B., A.B. Bakker (2004) "Job Demands, Job Resources and their Relationship with Burnout and Engagement: A multi-sample study", **Journal of Organizational Behavior**, 25, 293-315.

- Scheier, M.F., C.S. Carver (1992) "Effects of Optimism on Psychological and Physical Well-being: Theoretical Overview and Empirical Update", **Cognitive Therapy and Research**, 16, 201-228.
- Scheier, M.F., C.S. Carver (1985) "The Self-consciousness Scale: A Revised Version for Use with General Populations", **Journal of Applied Social Psychology**, 15(8), 687-699.
- Schein, E.H. (1992) **Organizational Culture and Leadership**, San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Schermerhorn, J.R., W.L. Jr Gardner, T.N. Martin (1990) "Management Dialogues: Turning on the Marginal Performers", **Organizational Dynamics**, 18, 47-59.
- Seligman, M.E.P. (1998) **Learned Optimism**, New York: Pocket Books.
- Seligman, M.E.P. (2002) **Authentic Happiness**, New York: Free Press.
- Shrout, P.E., N. Bolger (2002) Mediation in Experimental and Nonexperimental Studies: New Procedures and Recommendations, **Psychological Methods**, 7, 422-445.
- Silvester, J., F.M. Anderson-Gough, N.R. Anderson, R. Mohamed (2002) "Locus of Control, Attributions and Impression Management in the Selection Interview", **Journal of Occupational and Organizational Psychology**, 75, 59-76.
- Snyder, C.R. (1994) **The Psychology of Hope: You can Get There from Here**, New York: Free Press.
- Snyder, C.R. (2000) **Handbook of Hope**. San Diego: Academic Press.
- Snyder, C.R. (2002) "Hope Theory: Rainbows in the Mind", **Psychological Inquiry**, 13, 249-276.
- Solmuş, T. (2004) "İş Yaşamı, Denetim Odağı ve Beş Faktörlük Kişilik Modeli", **Türk Psikoloji Bülteni**, 10, 196-205.
- Song, J.H. (2009) "The Integrative Structure of Employee Commitment: The Influential Relations of Individuals' Characteristics in a Supportive Learning Culture", **Leadership & Organization Development Journal**, 30(3), 240-255.
- Spector, P.E. (1988) "Development of the Work Locus of Control Scale", **Journal of Occupational Psychology**, 61, 335-340.
- Stajkovic, A., F. Luthans (1998) "Self-Efficacy and Work-Related Performance: A Meta-Analysis", **Psychology Bulletin**, 44, 580-590.

- Sutcliffe, K.M., T.J. Vogus (2003) "Organizing for Resilience", Cameron, K.S., J.E. Dutton, R.E. Quinn (Ed.), **Positive Organizational Scholarship: Foundations of a New Discipline** San Francisco: Berrett-Khoeler, 94-110.
- Şahin N.H., H.N. Basım, F. Çetin (2009) "Kişilerarası Çatışma Çözme Yaklaşımlarında Kendilik Algısı ve Kontrol Odağı" **Türk Psikiyatri Dergisi**, 20(2), 153-163.
- Tiger, L. (1971) **Optimism: The Biology of Hope**, New York: Simon & Schuster.
- Tusaie, K., J. Dyer (2004) "Resilience: A Historical Review of the Construct", **Holistic Nursing Practice**, 18(1), 3-8.
- Van Der Zee, K., B. Bunk, R. Sanderman (1997) "Social Support, Locus of Control, and Psychological Well-being", **Journal of Applied Social Psychology**, 27, 1842-1859.
- Wright, T.A., R. Cropanzano (2004) "The Role of Psychological Well-being in Job Performance", **Organizational Dynamics**, 33, 338-351.
- Yağışan, N., A.M. Sünbül, Ö.B. Yücalan (2007) "Müzik Bölümü Öğrencilerinin Benlik İmgeleri ve Denetim Odaklarının İncelenmesi", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 22, 243-262.
- Yeşilyaprak, B. (2000) **Eğitimde Rehberlik Hizmetleri**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Youssef, C.M., F. Luthans (2005) "Resiliency Development of Organizations, Leaders and Employees: Multi-level Theory Building for Sustained Performance", Gardner, W., B. Avolio ve F. Walumbwa (Ed.), **Authentic Leadership Theory and Practice**, Oxford, UK: Elsevier, 303-343.

**YAPISAL EŞİTLİK MODELİ KULLANILARAK
YÖNETİCİ DESTEĞİ, ÖRGÜTSEL BAĞLILIK,
ÖRGÜTSEL PERFORMANS VE TÜKENMİŞLİK
KAVRAMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN ANALİZİ:
KAMU SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA**

Abdurrahim EMHAN*
Sedat KULA**
Aykut TÖNGÜR***

Öz

Bu çalışmada Yapısal Eşitlik Modeli kullanılarak, örgütsel bağlılık, örgütsel performans ve tükenmişlik kavramları arasındaki ilişkilerin incelenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca, yönetici desteğinin tükenmişlik ve örgütsel performansa aracı etkisinin (mediatingeffect) olup olmadığı araştırılmıştır. Modeli test etmek amacıyla demografik değişkenler dışında 25 soruluk bir ölçek kullanılmıştır. Bu ölçekler Diyarbakır Vergi Dairesi personeline dağıtılmış, elde edilen ölçeklerden 203'ü kullanılmıştır. Sonuçta, örgütsel bağlılık ile örgütsel performans arasında pozitif doğrusal bir ilişki tespit edilirken, örgütsel bağlılık ve tükenmişlik arasında negatif doğrusal bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yönetici desteğinin, örgütsel bağlılık ve örgütsel performans arasındaki ilişkiye aracılık yaptığı ancak örgütsel bağlılık ve tükenmişlik arasındaki ilişki üzerinde herhangi bir rolünün olmadığı görülmüştür. Demografik değişkenlerden, kadınların erkeklere göre; yöneticilerin memurlara göre daha çok tükenmişlik içinde oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca iş tecrübesi fazla olanların performans algılarının azaldığı görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Yapısal eşitlik modeli, yönetici desteği, örgütsel bağlılık, örgütsel performans, tükenmişlik.

---

* Doç.Dr., Dicle Üniversitesi, İşletme Bölümü, 21280, DİYARBAKIR, aemhan@gmail.com

** Dr., Emniyet Genel Müdürlüğü, Kızılay-ANKARA, sedatkula@yahoo.com

*** Dr., Emniyet Genel Müdürlüğü, Gölbaşı-ANKARA, atongur@yahoo.com

Abstract

Analysis of Relationship among Manager Support, Organizational Commitment, Organizational Performance, and Burnout with Structural Equation Model: The Case of Government Sector

In this study, using structural equation modeling, the relationships among organizational commitment, organizational performance and burnout were investigated. In addition, it was aimed to examine whether supervisor support, mediate the relationship between organizational commitment and organizational performance, and between organizational commitment and burnout. In order to test the model, the questionnaire, except for the demographic questions, comprising 25 items were delivered to tax office staff working in the province of Diyarbakir, and 203 scales were used for further analysis. As a result of this, positive and linear relationship was found between organizational commitment and organizational performance. It was also identified negative and linear relationship between organizational commitment and burnout. Supervisor support was found to partially mediate the relationship between organizational commitment and organizational performance, but the relationship between burnout and organizational commitment was not mediated by supervisor support. In addition, in terms of the demographic variables effect, women expressed more burnout level than their male counterparts; in a similar way, managers reported more burnout level than regular officers. Finally experienced employees reported less perception of performance than the other groups.

Keywords: Structural equation model, supervisor support, organizational commitment, organizational performance, burnout.

GİRİŞ

Bir örgüt başarılı olmak ve amaçlarına ulaşmak istiyorsa bunu ancak yüksek performans sergileyen çalışanları vasıtasıyla gerçekleştirebilirler. Örgütler, yüksek performansa sahip çalışanlar istiyorsa, örgüt içerisindeki yöneticilerin çalışanlara olan desteği tam olmalıdır. Birçok çalışmada, yönetici desteğinin çalışanlarda güven ve bağlılık duygusu meydana getirdiği görülmüştür. Bu bağlılık duygusu sonucunda çalışanların, çalıştıkları kurumun amaç ve hedeflerini gözettikleri, örgütün lehine olacak tavırlar sergileyip, aleyhine olan tavırlardan kaçındıkları tespit edilmiştir. Sosyal değişim (Social Exchange) teorisi (Homans, 1958) göz önüne alınarak yapılan bu çalışmada, işgörenlerin örgütsel bağlılıkları ile örgütsel performansları ve tükenmişlikleri arasındaki ilişki kamuda çalışan bir grup vergi memuru örneklemini üzerinden incelenmiştir.

Bu teori kısaca kişiler veya kurum ve kişi arasındaki sosyal alışverişi ve davranış döngüsünü ifade etmektedir. Buna teoriye göre, fertler karşısındakinden nasıl muamele görürlerse, buna aynı şekilde karşılık vermektedirler. Bu durum organizasyonlar için düşünüldüğünde; bir çalışan, yöneticisi durumundaki kişiden nasıl muamele görürse, kendi davranışlarını da ona göre şekillendirmektedir. Çalışan takdir gördüğünde, değer verildiğini hissettiğinde, ayrımcılığa maruz kalmadığında ve yöneticilerinden iyi niyet algıladığında bunu organizasyona olumlu bir şekilde yansıtmaktadır. Bu yansıma, organizasyonda personelin çok çalışması ve yüksek performans göstermesi şeklinde görülmektedir (Blau, 1986; Homans, 1958; Thibaut, Kelley, 1959).

Örgütsel bağlılık, örgütsel performans, yönetici desteği ve tükenmişlik kavramları ayrı ayrı veya farklı varyasyonlarda incelenmiş olmasına rağmen, bu dört farklı kavramın birlikte, yapısal eşitlik modeli kullanılarak araştırılması konusunda çok az çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada elde edilen verilerin her seviyedeki yöneticiler ve bu konuda araştırma yapmak isteyen akademisyenler için faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu çalışmanın araştırma soruları şunlardır: (1) Örgütsel bağlılık ile performans ve tükenmişlik arasında bir ilişki var mıdır? (2_a) Yönetici desteğinin, örgütsel bağlılık ve örgütsel performans arasında aracı (mediating effect) bir etkisi var mıdır? (2_b) Yönetici desteğinin, örgütsel bağlılık ve çalışanların tükenmişliği arasında aracı bir etkisi var mıdır?

1. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

1.1. Yönetici Desteği

Örgütsel destek farklı alt bileşenlerden oluşmaktadır ve bu bileşenlerin en önemlilerinden birinin yönetici desteği (supervisor support) olduğu değerlendirilmektedir (Kottke, Sharafinski, 1988). Yönetici desteği, örgütsel destek adına çok önemlidir, çünkü yöneticiler çalışanların gözünde örgütün temsilcisi konumundadırlar. Bu yönüyle yöneticiden gelecek destek, çalışanların nazarında örgütün desteği olarak algılanmaktadır (Eisenberger *vd.*, 1986). Yapılan çalışmalarda, yönetici desteğinin yüksek olduğu ortamlarda çalışanların performanslarının, iş memnuniyetlerinin ve örgütsel bağlılıklarının yüksek olduğu, diğer çalışanlar ile iyi ilişki içinde oldukları, örgütsel sorunlara karşı duyarlı oldukları görülmüştür (Viswesvaran *vd.*, 1999; Anand *vd.*, 2010; Tongur, 2011).

1.2. Örgütsel Bağlılık

Örgütler, hayatta kalabilmek ve amaçlarını gerçekleştirmek için çalışanlarının bağlılıklarına ihtiyaçları vardır. Örgütler, amaçlarını gerçekleştirmek için insan kaynağına sürekli yatırım yapmak ve yatırım yaptıkları bu çalışanları işletme bünyesinde tutmak zorundadır. Yapılan araştırmalarda örgütsel bağlılığı yüksek olan çalışanların, bağlılığı düşük olan çalışanlara göre işletme amaçlarına ulaşmada daha fazla performans gösterdikleri ve iş memnuniyetlerinin daha yüksek olduğu; devamsızlık ve personel devir oranlarının ise düşük seviyede olduğu görülmüştür (Bateman, Strasser, 1984; Suliman, 2002).

Örgütsel bağlılık konusunda farklı alanlardan gelen araştırmacıların farklı tanımlamaları bulunmaktadır (Becker, 1960; Kanter, 1968; O'Reilley, 1989; Meyer, Allen, 1991). Örneğin, Morrow *vd.*, (1985), örgütsel bağlılığı, iş görenin işyerine psikolojik bağlılığının bir sonucu olarak, iş görenin örgütte kalması ve örgütün amaç ve değerlerini benimsemesi olarak tanımlamaktadır. Tüm bu tanımlar göz önünde bulundurulduğunda örgütsel bağlılıkta üç temel faktör göze çarpmaktadır: Çalışanın örgütün amaç ve değerlerine gönülden inanması, bunları kabullenmesi, örgütün lehine elinden gelebilecek her türlü kabiliyetini ortaya koyması ve örgüte bağlılık yönünde güçlü bir irade ortaya koymasındır (Durna, Eren, 2005).

1.3. Örgütsel Performans

Performans konusu ana başlık olarak literatürde kişisel performans ve örgütsel performans olarak iki kısımdır. Bu çalışmada örgütsel performans üzerinde durularak örgütlerin yüksek performans göstermelerinin sebepleri üzerine yoğunlaşmıştır. Örgütsel performans, bir örgütün hedeflerine ulaşmada gösterdiği başarının seviyesi olarak tanımlanabilir (Szilagyı, Wallace 1987; Kim, 2005). İleri seviyede performans sergileyen bir örgütün, bu seviyeyi yakalamasında birçok sebep olabilir. Örneğin esnek bir örgüt yapısı, örgüt içi iletişimin en önemli faktörlerdendir. Örgüt içi iletişimin en önemli bileşenlerinden biri de yönetim desteğidir (Chun, Rainey, 2005). Yöneticileri tarafından desteklenen çalışanlar, örgütsel hedeflere ulaşmada daha yüksek özen ve performans göstermektedir (Levinson, 1965; Eisenberger *vd.*, 1986).

1.4. Tükenmişlik

Bir çok çalışmada, tükenmişliğin, devamsızlık, yüksek personel devir oranı, kişilerarası ilişkiler, düşük performans, düşük memnuniyet düzeyi, yüksek iş kazaları ve madde kullanımı üzerinde etkilerinden söz edilmiştir (Pikhart *vd.*, 2004; Kouvonen *vd.*, 2005).

Uzun süreli stresli ortamlara maruz kalan kişilerde fizyolojik ve psikolojik birçok olumsuz tesirler meydana gelir (Sauter, Murphy, 1995). Tükenmişlik bunların en önemlilerindedir. Tükenmişlik, işle ilgili stres kaynaklarından gelen psikolojik bir sendrom olarak tanımlanmaktadır (Maslach *vd.*, 2001). Schaufeli ve Bakker (2004) örgütsel faktörlerin ve kişisel karakterlerin tükenmişliği etkileyen muhtemel faktörler olduğunu belirtmiştir. Halbesleben ve Buckley (2004) tükenmişliğin, örgütsel performans üzerinde olumsuz etkisi olduğunu ortaya koymuştur.

1.5. Yönetici Desteği, Örgütsel Bağlılık, Örgütsel Performans ve Tükenmişlik Kavramları Arasındaki İlişki

Yöneticiler, çalışanların nazarında örgütün temsilcisi konumundadırlar ve yöneticilerden gelen destek, çalışanlar tarafından örgütün desteği olarak algılanmaktadır. Birçok çalışma, yönetici desteğinin örgüt içerisinde, çalışanların performansı, örgüte olan bağlılıkları ve tükenmişlikleri üzerinde etkin rol oynadığını göstermiştir. Yönetici desteği arttıkça çalışanlardaki örgüte olan bağlılığın, performansın arttığı ve tükenmişliğin azaldığı bilimsel çalışmalarla ortaya konmuştur. Konu ile ilgili yazın incelendiğinde yönetici tarafından işgörene verilen duygusal ve araçsal desteklerin tükenmişliğin etkisini azalttığı ve iş memnuniyeti üzerinde olumlu etkilerinin olduğuna ait önemli bulgular elde edilmektedir (Cohen, Wills, 1985; Kaufmann, Beehr, 1986; McIntosh, 1991; Fenlason, Beehr, 1994). Çalışanlar örgüt içerisinde sorumluluk duygusu ve bağlılıkla içinde hareket ettiklerinde, bu durum onlarda bir tatmin oluşturur ve tükenmişlik hislerinde azalma olur. Buna ek olarak çalışanların daha yüksek performansla çalışmalarına neden olur (Aselage, Eisenberger, 2003; Eisenberger *vd.*, 2001; Eisenberger *vd.*, 1990).

Yönetici desteği, örgütsel bağlılık, örgütsel performans ve çalışanların tükenmişliklerine ilişkin yukarıdaki açıklamalardan sonra, konuyla ilgili şu hipotezler geliştirilebilir:

H₁: Örgütsel bağlılık ile örgütsel performans arasında pozitif doğrusal bir ilişki vardır.

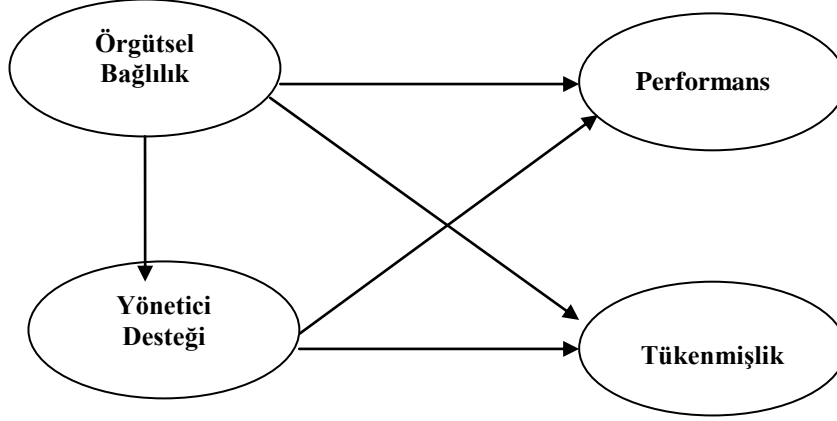
H₂: Örgütsel bağlılık ile tükenmişlik arasında negatif doğrusal bir ilişki vardır.

H₃: Yönetici desteğinin, örgütsel bağlılık ile örgütsel performans arasındaki ilişki üzerinde aracı bir pozitif etkisi vardır.

H₄: Yönetici desteğinin, örgütsel bağlılık ile tükenmişlik arasındaki ilişki üzerinde aracı bir etkisi vardır.

Literatürden yararlanarak elde edilen hipotezlerden aşağıdaki kavramsal model geliştirilebilir (Şekil 1). Buna göre örgütsel bağlılık, yönetici desteği ve performans arasında pozitif doğrusal bir ilişki varken, tükenmişlik ile negatif doğrusal bir ilişki vardır.

Şekil 1: Kavramsal Model

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

2.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Modeli test etmek amacıyla demografik değişkenler dışında 25 soruluk bir ölçek kullanılmıştır. Bu ölçekler Diyarbakır ilinde yaklaşık 300 çalışanı bulunan vergi dairesi personeline rastgele dağıtılmış, 217 ölçek geri dönmüş olup, 14 ölçek eksik bilgilerden dolayı analiz dışı bırakılmıştır. Böylece analizler için toplam 203 ölçek kullanılmıştır.

2.2. Veri Toplama Araçları

Verilerin toplanmasında, demografik bilgiler formu dışında, çalışanların örgütsel bağlılığı, yönetici desteği, örgütsel performansı ve tükenmişlik düzeylerini belirlemek amacıyla dört ayrı ölçek'ten yararlanılmıştır.

a) *Demografik Bilgiler Formu*: Çalışanların demografik bilgileri toplamaya yönelik olan bu formda; yaş, cinsiyet, öğrenim durumu, medeni durum, iş tecrübesi, çalışılan birim ve iş ünvanı gibi özellikler yer almaktadır.

b) *Yönetici Desteği*: Bu ölçek çalışanların yöneticilerinden gördükleri desteklerin düzeylerini belirlemek için Karasek (1985) tarafından geliştirilmiş

ve Türkçe'ye Kula (2011) tarafından uyarlanmıştır. 7 soruluk bu ölçeğin derecelendirilmesinde beş'li Likert tipi ölçek kullanılmıştır. Bu ölçekteki sorulara verilen cevaplar 1' den 5'e kadar değişen puanlarla değerlendirilmiş olup (1) kesinlikle katılmıyorum, (2) katılmıyorum, (3) kısmen katılıyorum, (4) katılıyorum ve (5) tamamen katılıyorum şeklinde düzenlenmiştir. Anket için yapılan güvenilirlik analizinde Cronbach Alpha katsayısı 0.84 olarak bulunmuştur. Çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri -2 ve +2 arasında bulunmuş olup, dağılım normaldir. Bu modelde eşik değer (threshold) 4 belirlendiği için, ölçekte bir soru bu değerden aşağı (0.179) olduğu için modelden çıkarılmış olup, yönetici desteği 6 soruyla ölçülmüştür.

c) Örgütsel Bağlılık: Çalışanların bağlılık düzeylerini belirlemek için Bakiev (2011) tarafından Nyhan (2000) ve Porter-Smith (1970) ölçeklerinden yararlanılarak adapte edilen ve 5 sorudan oluşan bu ölçekte beş'li Likert tipi ölçek kullanılmıştır. Ölçekteki sorulara verilen cevaplar 1'den 5'e kadar değişen puanlarla değerlendirilmiş olup, (1) hiçbir zaman, (2) nadiren, (3) bazen, (4) sıklıkla ve (5) çok sık şeklinde düzenlenmiştir. Ölçek için yapılan güvenilirlik analizinde Cronbach Alpha katsayısı 0.86 olarak bulunmuştur. Çarpıklık ve basıklık değerleri -1 ve +1 arasında bulunmuş olup, dağılım normaldir.

d) Örgütsel Performans: Örgütsel performansın ölçülmesinde Bakiev (2011) tarafından Nyhan (2000) ve Şahin (2010) ölçeklerinden yararlanılarak adapte edilen ve 6 sorudan oluşan bu ölçekte beş'li Likert tipi ölçeklem kullanılmıştır. Ölçekteki sorulara verilen cevaplar 1' den 5'e kadar değişen puanlarla değerlendirilmiş olup, (1) hiçbir zaman, (2) nadiren, (3) bazen, (4) sıklıkla ve (5) çok sık şeklinde düzenlenmiştir. Ölçek için yapılan güvenilirlik analizinde Cronbach Alpha katsayısı 0.82 olarak bulunmuştur. Çarpıklık ve basıklık değerleri -1 ve +1 arasında bulunmuş olup, dağılım normaldir. Bu modelde, eşik değer (threshold) 4 belirlendiği için, ölçekteki bir soru bu değerden aşağı (0.297) olduğundan modelden çıkarılmış olup, örgütsel performans 5 soruyla ölçülmüştür.

e) Tükenmişlik Ölçeği: (Copenhagen Burnout Inventory): Çalışanların tükenmişlik düzeyini ölçmek için Kristensen ve arkadaşları (2005) tarafından geliştirilen bu ölçek, Türkçeye Kula (2011) tarafından uyarlanmıştır. 7 sorudan oluşan bu ölçekte beş'li Likert tipi ölçeklem kullanılmıştır. Sorulara verilen cevaplar 1'den 5'e kadar değişen puanlarla değerlendirilmiş olup, (1) hiçbir zaman, (2) nadiren, (3) bazen, (4) sıklıkla ve (5) çok sık şeklinde düzenlenmiştir. Ölçek için yapılan güvenilirlik analizinde Cronbach Alpha katsayısı 0.92 olarak bulunmuştur. Çarpıklık ve basıklık değerleri -1 ve +1 arasında bulunmuş olup, dağılım normaldir.

2.3. Verilerin Analizi

Verilerin değerlendirilmesinde SPSS 18.0 istatistik programı kullanılmıştır. Elde edilen verilerin analizinde ise AMOS 18.0 programıyla Yapısal Eşitlik Modeli (Structural Equation Model) metodu kullanılmıştır. Yapısal Eşitlik Modelleme birkaç değişkenin aynı anda yapısal bir modelde ilişki açısından analiz edilmesini sağlayan (Wan, 2002) ve ölçüm hatalarını hesaba katan bir analiz metodudur (Byrne, 2006). Yapısal Eşitlik Modeli için literatürde uyum istatistikleri (goodness-of-fit) hakkında değişik parametreler kullanılmıştır. Hangi parametrelerin kullanılması gerektiği hakkında bir fikir birliği olmasa da, birkaç parametrenin birlikte kullanılması tavsiye edilmektedir. Bu bağlamda, en azından üç uyumluluk (fit) test grubundan birer adet kullanılmalıdır (Garson, 2009). Literatürde en çok kullanılan uyum istatistik değerleri şunlardır: χ^2 -p- χ^2 /df, RMSEA-PCLOSE, TLI-CFI değerleri ile HOLTER Index değeridir (Uryan, 2010: 70-73; Kula, 2010: 65-74). Bu araştırmada, istatistiki anlamlılık düzeyi $p < 0.5$ olarak kabul edilmiştir.

Teoriye dayalı kurulan model ile toplanan verilerin birbiriyle olan uyumu incelendikten ve sağlandıktan sonra değişkenler arasındaki ilişkileri açıklama, analiz etme imkanı vardır. Kurulan model ile toplanan verilerin uyumu istatistik programlarının sunduğu uyum indekslerine bakarak anlaşılır. Model ile veri uygunluğu tes edildikten sonra değişkenler arasındaki ilişkiler incelenir. Yapısal eşitlik modelinde gözlenen verilerle teorik veriler arasında bir farkın olmaması arzulanır, bu nedenle gözlenen verilerin teorik verilerle aynı olduğunu savunan sıfır hipotezinin (null hipotezin) kabul edilmesi gerekir. Sıfır hipotezinin kabul edilmesi, teorik model ile veri arasında uyum olduğunu gösterir. Modele ait Ki-kare değerinin anlamsız veya değer olarak küçük çıkması istenir. Bu durum Ki-kare ve diğer Uyum İndekslerine bakarak ortaya konulur.

Gözlenen veriler ile teorik modelin ilk hali jenerik modeldir. Gözlenen verilerle teorik veriler arasında bir fark varsa modifikasyon önerilir. Gözlenen verilerin teorik modelin verileri uygun hale getirilmesi ile model fit hale gelir. Fit hale gelen bu modele revize model adı verilir.

3. BULGULAR

Araştırma kapsamına alınan kişilerin demografik değişkenlerinden; yaş, cinsiyet, eğitim durumu, medeni durum, iş tecrübesi ve ünvanlarına ilişkin veriler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 1: Demografik Değişkenler

Değişkenler	Frekans (%)	Değişkenler	Frekans (%)
Cinsiyet		Eğitim Durumu	
Erkek	132 (%65)	İlköğretim	4 (%2)
Kadın	71 (%35)	Lise	57 (%28)
Medeni Durumu		Üniversite	136 (%67)
Evli	170 (%83.7)	Lisansüstü	6 (%3)
Bekâr	33 (%16.3)	Ünvanı	
İş Tecrübesi		Yönetici	22 (%10.8)
1-5 yıl	14 (%76.9)	Memur	181 (%89.1)
6-10 yıl	22 (%10.8)	Yaş	
11-15 yıl	41 (%20.2)	20-30	16 (%8)
16-20 yıl	11 (%5.4)	31-40	67 (%33)
20+	115 (%56.7)	41-50	89 (%43.8)
		50 +	31 (%15.3)

n=203

Ölçüm (Jenerik) modelinde uyum için yeterli değerler sağlanmadığı için model revize edilmiştir. Ölçüm ve revize edilmiş modelin uyum istatistik (Goodness-of-fit) değerleri (Schumacker, Lomax, 2004: 82; Schreiber *vd.*, 2006) aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir:

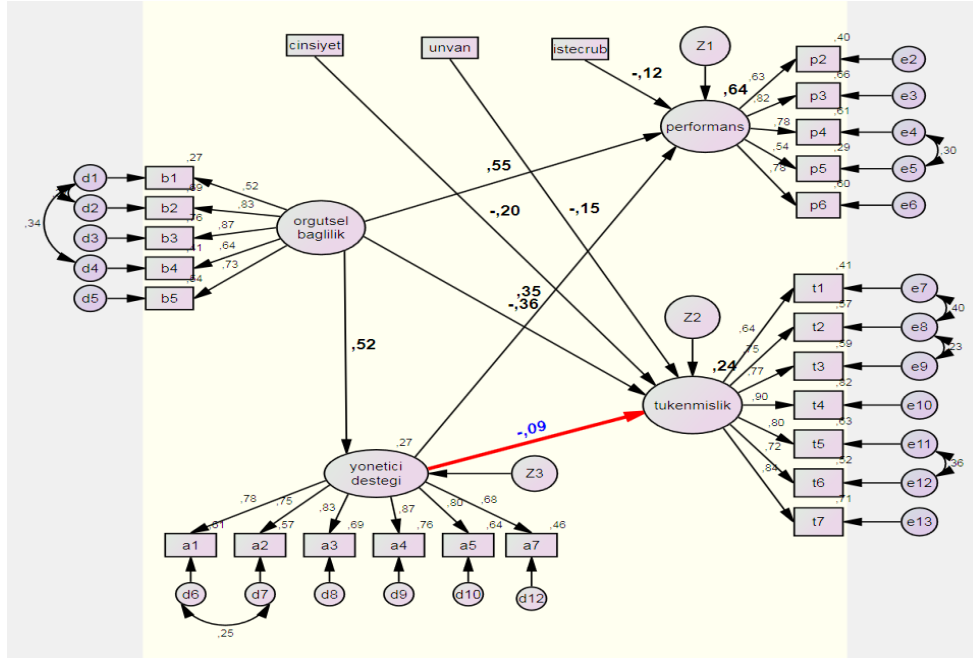

Tablo 2: Jenerik ve Revize Edilmiş Modelin Uyum İstatistik Değerleri

İndeks	Olması Gereken Değer	Ölçüm Modeli	Revize Model
Chi-square (χ^2)	Ne kadar küçük olursa o kadar iyi	861	462
Chi-square Associated p Value (p)	Değer > .05	0	0
Chi-square / Degree of Freedom (χ^2/df)	Değer < 4	2.34	1.6
Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA)	.05 < değer < .08; kabul edilebilir < .05; iyi	0.083	0.055
RMSEA Associated p Value (PCLOSE)	Değer > .05	0	0.186
Tucker-Lewis Index (TLI)	.90 < değer < .95; kabul edilebilir > .95; iyi	0.83	0.93
Comparative Fit Index (CFI)	.90 < değer < .95; kabul edilebilir > .95; iyi	0.85	0.94
Hoelter's Critical N (HOELTER INDEX)	75 < değer < 200; kabul edilebilir > 200; iyi	95	144

Örgütsel bağlılık, performans ve tükenmişliği içeren ve tam olarak ölçülemeyen (latent) değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek için yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır. Ayrıca yönetici desteğinin, örgütsel bağlılık ve performans; örgütsel bağlılık ve tükenmişlik arasındaki ilişkilerde aracı etkisi incelenmiş olup, elde edilen model aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

Şekil 2: Yönetici Desteği, Örgütsel Bağlılık, Örgütsel Performans ve Tükenmişlik Kavramları Arasındaki İlişkilerin Yapısal Eşitlik Modeli

Revize edilmiş yapısal eşitlik modeli tüm indikatörlerin bağlı oldukları latent değişkenle anlamlı bir ilişkide olduklarını göstermektedir. Yönetici desteği ve tükenmişlik arasındaki ilişki dışındaki bütün ilişkiler, cinsiyet ve ünvan değişkenlerinin tükenmişlik ile olan ilişkileri dâhil istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0.5$). Daha açık bir ifade ile örgütsel bağlılığın performans ve tükenmişlikle önemli derecede ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda, örgütsel bağlılık ile performans arasındaki ilişkinin ağırlığı (standardized regression weight) 0.55, bağlılık ile tükenmişlik arasındaki ilişkinin ağırlığı -0.36 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlara göre, örgütsel bağlılık arttıkça, çalışanların performanslarının yükseldiği ve tükenmişlik düzeylerinin azaldığı görülmüştür. Modelde, yönetici desteğinin önemli bir arabulucu olarak örgütsel bağlılık ve performans arasındaki ilişkiyi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilediği saptanmıştır. Bununla birlikte, yönetici desteği ile tükenmişlik arasındaki ilişkinin ağırlığı istatistiksel olarak anlamsız ($p > 0.5$) bulunduğundan, örgütsel bağlılık ve tükenmişlik arasındaki ilişkide yönetici desteğinin arabuluculuk etkisinin olmadığı görülmüştür. Bu sonuçlara göre araştırma hipotezlerinden H_1 , H_2 ve H_3 desteklenmiş olup, H_4 desteklenmemiştir.

Örgütsel bağlılık, yönetici desteği ve iş tecrübesi değişkenlerinin, birlikte performans değişkenindeki varyansın %64'ünü açıkladığı, örgütsel bağlılık, yönetici desteği, cinsiyet ve ünvanın ise hep birlikte tükenmişlikteki toplam varyansın %24'ünü açıkladığı tespit edilmiştir. Demografik değişkenlerinden cinsiyet ve ünvan değişkenlerinin yönetici desteği üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.5$). Yöneticilerin memurlara göre, bayanların da erkeklere göre daha yüksek tükenmişlik gösterdikleri tespit edilmiştir. Ayrıca iş tecrübesinin performans üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Yani iş tecrübesi fazla olanların performans algılarının azaldığı görülmüştür ($p<0.5$).

4. TARTIŞMA

Araştırma kapsamındaki çalışanların, çalıştıkları kuruma olan bağlılıkları ile doğru orantılı olarak kurumsal performanslarının arttığı ve tükenmişlik düzeylerinin azaldığı saptanmıştır. Bu sonuç, örgütsel bağlılığı yüksek olan çalışanların, bağlılığı düşük olan çalışanlara göre örgütsel amaçlara ulaşmada daha fazla performans gösterdikleri ve iş memnuniyetlerinin daha yüksek olduğu sonucunu bulan araştırmalar (Bateman, Strasser, 1984; Suliman, 2002) ile paralellik arz etmektedir. Bu çalışma, yönetici desteğinin örgütsel desteğin önemli bir göstergesi olduğunu ortaya koymuş ve bu konuyla ilgili çalışmaların (Kottke, Sharafinski, 1988) bulgularını desteklemiştir. Bunun yanında, literatürde vurgusu yapılan, yöneticinin desteğinin çalışanlar nazarında örgütün desteği olarak algılanması (Eisenberger *vd.*, 1986) ve yönetici desteğinin çalışanların performansı, iş memnuniyeti ve örgütsel bağlılıkları üzerindeki pozitif etkisi (Viswesvaran *vd.*, 1999; Anand *vd.*, 2010; Tongur, 2011) bu çalışmayla destek bulunmuştur. Bu sonuç konuyla ilgili diğer çalışmalarla da uyumluluk içindedir (Boon, Arumugam, 2006). Diğer bir önemli husus ise, yönetici desteği önemli ve güçlü bir arabulucu olduğu için, performans artışı açısından yöneticilerin yönetim tarzlarına odaklanması önem arz etmesidir. Levinson (1965) ve Eisenberger *vd.*, (1986) tarafından bahsedildiği üzere, örgütün hedeflerine ulaşmasında yöneticileri tarafından desteklenen çalışanların daha yüksek performans gösterdikleri tezi, yapılan bu çalışma ile bir kez daha doğrulanmıştır. Bu çalışma, çalışanlarının performanslarını arttırmak için bütün örgütlerin, yöneticilerine yatırım yapmaları gerekliliğini ortaya koymuştur. Yöneticilerin memurlara göre, bayanların da erkeklere göre daha yüksek tükenmişlik gösterdikleri tespit edilmiştir. Yöneticilerin yüksek tükenmişlik skoru bildirmeleri kişilik özellikleri veya üstlendikleri sorumluluklardan kaynaklanabilir. Bayanların erkeklere göre yüksek tükenmişlik bildirmeleri ise, onların duygusal açıdan daha hassas olmalarına bağlanabilir. İş tecrübesi fazla olan çalışanların örgütsel performans algıları, onların zaman içinde örgüt veya

işleriyle bütünleşmeleri sonucunda daha mükemmeliyetçi olmaları ile ilişkilendirilebilir.

Organizasyonlar, kendi bünyelerinde çalışanları o organizasyonun bir parçası olarak hissetmelerini sağlamak zorundadırlar. Bunun için örgüt yöneticilerine önemli görevler düşmektedir. Organizasyonlar, yüksek performansa sahip çalışanlar istiyorsa, organizasyon içerisindeki yöneticilerin çalışanlar üzerindeki desteği tam olmalıdır. Bir organizasyon başarılı olmak ve amaçlarına ulaşmak istiyorsa bunu ancak yüksek performans sergileyen çalışanları vasıtasıyla gerçekleştirebilir. Bilimsel çalışmalar göstermiştir ki yönetici desteği çalışanları duygusal yönden beslemekte, çalışanlarda bir güven ve bağlılık duygusu oluşturmaktadır. Bu güven ve bağlılık duygusu neticesinde çalışanlar, çalıştıkları kurumun amaç ve hedeflerini gözetmekte, organizasyonun lehine olacak tavırlar sergileyip aleyhine olan tavırlardan kaçınmaktadır. Bu araştırma sonucunda Yönetici desteğinin örgütsel bağlılığı artırdığı, örgütsel bağlılığın örgütsel performansa katkı sağladığı ve çalışanların tükenmişlik düzeylerinde önemli etkileri olduğu görülmüştür. Yöneticilere emri altında çalışanlara daha fazla önem vererek onlarla daha fazla irtibatta bulunmalarını gerektirmektedir. Katı ve hiyerarşik bir yapıdan ziyade daha katılımcı bir yönetim anlayışının sağlanması gerekmektedir. Bu araştırmanın diğer bir uygulanabilir bir sonucu, bayanların erkeklere nazaran daha fazla tükenmişlik göstermeleri de üzerinde durulması gereken önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sonuca bağlı olarak, yöneticiler bayan çalışanlara yönelik esnek çalışma sistemleri geliştirmeleri gerekmektedir.

Elde edilen verilerin sadece belirli bir şehirden ve bir kurumdan sağlanması bu çalışmanın önemli bir kısıtıdır. Ayrıca tüm değişkenlerin ölçümünde bireysel öz algılamaların anketler vasıtasıyla elde edilmiş olması bu çalışmanın kısıtları arasında sayılabilir.

KAYNAKÇA

- Anand, S., P.R. Vidyarthi, R.C. Liden, D.M. Rousseau (2010) “Good Citizens in Poor-Quality Relationships: Idiosyncratic Deals as a Substitute for Relationship Quality”, **The Academy of Management Journal (AMJ)**, 53(5), 970-988.
- Aselage, J., R. Eisenberger (2003) Perceived Organizational Support and Psychological Contracts: A Theoretical Integration, **Journal of Organizational Behavior**, 24(5), 491-509.
- Bakiev, E. (2011) Determinants of Interpersonal Trust, Organizational Commitment for Performance within Kyrgyz National Police, (unpublished dissertation), Orlando: University of Central Florida.

- Bateman, T.S., S. Strasser (1984) "A Longitudinal Analysis of the Antecedents of Organizational Commitment", **Academy of Management Journal**, 27(1), 95-96.
- Becker, H.S. (1960) "Notes on the Concept of Commitment", **The American Journal of Sociology**, 66(1), 32-42.
- Blau, P.M. (1986) **Exchange and Power in Social Life**, NewYork: Transaction Publishers.
- Boon, O.K., V. Arumugam (2006) "The Influence of Corporate Culture on Organizational Commitment: Case Study of Semiconductor Organizations in Malaysia", **Sunway Academic Journal**, 3, 99-115.
- Byrne, B.M. (2006) **Structural Equation Modeling with EQS: Basic Concepts, Applications, and Programming**, Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Chun, Y.H., H.G. Rainey (2005) "Goal Ambiguity and Organizational Performance in U.S. Federal Agencies", **Journal of Public Administration Research and Theory**, 15(4), 529-557.
- Cohen, S., T.A. Wills (1985) "Stress, Social Support, and the Buffering Hypothesis.", **Psychological Bulletin**, 98, 310-357.
- Durna, U., V. Eren (2005) "Üç Bağlılık Unsuru Açısından Örgütsel Bağlılık", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 6(2), 210-219.
- Eisenberger, R., S. Armeli, B. Rexwinkel, P.D. Lynch, L. Rhoades (2001) Reciprocation of Perceived Organizational Support, **Journal of Applied Psychology**, 86(1), 42-51.
- Eisenberger, R., P. Fasolo, V. Davis-LaMastro (1990) "Perceived Organizational Support and Employee Diligence, Commitment, and Innovation", **Journal of Applied Psychology**, 75, 51-59.
- Eisenberger, R., R. Huntington, S. Hutchison, D. Sowa (1986) "Perceived Organizational Support", **Journal of Applied Psychology**, 71(3), 500-507.
- Fenlason, K.J., T.A. Beehr (1994) "Social Support and Occupational Stress: Effects of Talking to Others", **Journal of Organizational Behavior**, 15, 157-175.
- Garson, G.D. (2009) Structural Equation Modeling, Erişim 26 Mart 2012, <http://faculty.chass.ncsu.edu/garson/PA765/structur.htm>.
- Halbesleben, J.R.B., M.R. Buckley (2004) "Burnout in Organizational Life", **Journal of Management**, 30(6), 859.

- Homans, G.C. (1958) 'Social Behavior as Exchange', **American Journal of Sociology**, 63(6), 597-606.
- Kanter, R.M. (1968) "Commitment and Social Organizations: A Study of Commitment Mechanisms in Utopian Communities", **American Sociological Review**, 33(4), 499-500.
- Karasek, R.A. (1985) **Job Content Questionnaire and User's Guide**, Lowell: University of Massachusetts at Lowell.
- Kaufmann, G.M., T.A. Beehr (1986) "Work Load, Tension, and Coping: Moderating Effects of Supervisor Support", **Personnel Psychology**, 41, 125-139.
- Kim, S. (2005) "Individual-Level Factors and Organizational Performance in Government Organizations", **Journal of Public Administration Research and Theory**, 15(2), 245-261.
- Kottke, J.L., C.E. Sharafinski (1988) "Measuring Perceived Supervisory and Organizational Support", **Educational and Psychological Measurement**, 48(14), 1075-1079.
- Kouvonen, A., M. Kivimäki, S.J. Cox, T. Cox, J. Vahtera (2005) "Relationship between Work Stress and Body Mass Index Among 45,810 Female and Male Employees", **Psychosom Med**, 67(4), 577-583.
- Kristensen, T.S., M. Borritz, E. Villadsen, K.B. Christensen (2005) "The Copenhagen Burnout Inventory: A New Tool for the Assessment of Burnout", **Work and Stress**, 19(3), 192-207.
- Kula, S. (2011) Occupational Stress and Work-Related Wellbeing of Turkish National Police (TNP) Members, (unpublished dissertation), Orlando: University of Central Florida
- Levinson, H. (1965) "Reciprocation: The Relationship between Man and Organization", **Administrative Science Quarterly**, 9, 370-390.
- Maslach, C., W.B. Schaufeli, M.P. Leiter (2001) "Job Burnout", **Annual Review of Psychology**, 52(1), 397-422.
- McIntosh, N.J. (1991) "Identification and Investigation of Properties of Social Support", **Journal of Organizational Behavior**, 12, 201-217.
- Meyer, J.P., N.J. Allen (1991) "A Three-Component Conceptualization of Organizational Commitment", **Human Resource Management Review**, 1(1), 61-89.

- Morrow, P.C., J.C. McElroy, M. Blum (1988) "Work Commitment among Department of Transportation Employees", **Review of Public Personnel Administration**, 8(3), 96-104.
- Nyhan, R.C. (2000) "Changing the Paradigm-Trust and Its Role in Public Sector Organizations", **American Review of Public Administration**, 30(1), 87-109.
- O' Reilly, C. (1989) "Corporations, Culture, and Commitment: Motivation and Social Control in Organizations", **California Management Resource**, 31(4), 9-25.
- Pikhart, H., M. Bobak, A. Pajak, S. Malyutina, R. Kubinova, R. Topo (2004) "Psychosocial Factors at Work and Depression in Three Countries of Central and Eastern Europe", **Soc Sci Med**, 58, 1475-1482.
- Porter, L.W., F.J. Smith (1970) **The Etiology of Organizational Commitment**, (unpublished paper), CA: University of California, Irvine.
- Sahin, I. (2010) Organizational Social Capital and Perceived Performance of Drug Law Enforcement Departments: A Case Study of Turkey, (unpublished dissertation), Orlando: University of Central Florida.
- Sauter, S.L., L.R. Murphy (1995) **Organizational Risk Factors for Job Stress**, Washington, DC: American Psychological Association.
- Schaufeli, W.B., A.B. Bakker (2004) "Job Demands, Job Resources, and Their Relationship with Burnout and Engagement: A Multi-Sample Study", **Journal of Organizational Behavior**, 25(3), 293-315.
- Schreiber; J.B., F.K.E. Stag, J. King, A. Nora, E.A. Barlow (2006) "Reporting Structural Equation Modeling and Confirmatory Factor Analysis Results: A Review", **The Journal of Educational Research**, 99(6), 323-337.
- Schumacker, R.E. R.G, Lomax (2004) **A Beginner's Guide to Structural Equation Modeling**, (Second Ed.), Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey: Publishers Mahwah.
- Suliman, A.M.T. (2002) "Is it Really a Mediating Construct?: The Mediating Role of Organizational Commitment in Work Climate- Performance Relationship", **Journal of Management Development**, 21(3), 170-183.
- Szilagyi, A.D., Jr., and M.J., Jr. Wallace, (1987) **Organizational Behavior and Performance** (4th ed.). Glenview, Illinois: Scott, Foresman.
- Thibaut, J.W., H.H. Kelley (1959) **The Social Psychology of Groups**, New York: John Wiley & Sons.

- Tongur, A. (2011) Organizational Support, Organizational Citizenship Behavior, and Perceived Performance in Crime Scene Investigation Units of Turkish National Police, (unpublished dissertation), Orlando: University of Central Florida.
- Uryan, Y. (2010) Organizational Safety Culture and Individual Safety Behavior: A Case Study of the Turkish National Police Aviation Department, (unpublished dissertation), Orlando: University of Central Florida
- Viswesvaran, C., J.I. Sanchez, J. Fisher (1999) “The Role of Social Support in the Process of Work Stress: A Meta-Analysis”, **Journal of Vocational Behavior**, 54(2), 314-334.
- Wan, T.T. (2002) **Evidence-Based Health Care Management: Multivariate Modeling Approaches**, Netherlands: Springer.

DO R&D EXPENDITURES MATTER FOR LABOR PRODUCTIVITY IN OECD COUNTRIES? AN UNRESOLVED QUESTION

Erkan ERDİL*
Seyit Mümin CILASUN**
Ayşegül ERUYGUR***

Abstract

The aim of this study is to analyze the relationship between labor productivity and R&D expenditures. We have tested this relationship using a panel of 22 OECD countries that covers the period 1991-2003. A Cobb-Douglas production function was estimated in growth form where physical capital, knowledge capital, human capital, and labor stock were included as the factors of production. The estimation results that also controlled for the effect of openness, and R&D spillovers implied a positive long-run R&D elasticity with respect to labor productivity growth. This result is robust to an alternative model where capital to labor ratio and labor variables are excluded. In this new model, the coefficient of the international trade variable included to account for openness was found to be positive.

Keywords: Research and development expenditures, labor productivity, OECD, panel data.

Öz

OECD Ülkelerinde ARGE Harcamaları İşgücü Verimliliği İçin Önemli mi? Çözülmemiş Bir Soru

Çalışmanın amacı, 22 OECD ülkesi için 1991–2003 dönemi verilerini kullanarak araştırma geliştirme harcamaları ile işgücü verimliliği arasındaki ilişkiyi panel veri yöntemleri kullanarak incelemektir. Bu amaçla, fiziki sermaye,

---

* Prof.Dr., Department of Economics, Middle East Technical University, 06531 Ankara, TURKEY, erdil@metu.edu.tr

** Assist.Prof, Department of Economics, Atilim University, 06836 Ankara, TURKEY, smcilasun@atilim.edu.tr

*** Assist.Prof, Department of Economics, Cankaya University, 06810 Ankara, TURKEY, aeruygur@cankaya.edu.tr

bilgi sermayesi, beşeri sermaye ve emekten oluşan bir Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonu tahmin edilmiştir. Bu değişkenlere ilave olarak dış ticaret hacmi ve ARGE yayılımı kontrol değişkenlerinin eklendiği tahmin sonuçlarına göre işgücü verimliliği ile ARGE arasında pozitif bir uzun dönem esnekliği vardır. Bu sonuç, işgücü ve sermaye yoğunluğu değişkenlerinin dışarıda bırakıldığı alternatif bir model için de geçerlidir. Dışa açıklığı yansıtan dış ticaret hacmi değişkeni de bu modelde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Anahtar Sözcükler: ARGE harcamaları, işgücü verimliliği, OECD, panel veri.

INTRODUCTION

The interconnections between productivity and research and development expenditures (R&D), in turn impact of R&D expenditures on growth has a longstanding study in the literature (Branch, 1974; Mansfield, *et al.*, 1971; Griliches, 1979 and 1980; Mansfield, 1980; Ravenscraft, Scherer, 1982; Sterlacchini, 1989; Atella, Quintieri, 2001; Bönte, 2003; Kim, Park, 2006). However, the studies on the components of multifactor productivity change, especially the impact of R&D on labor productivity, are not sizable¹. This study aims to contribute to this limited literature and investigates the impact of total R&D expenditures on labor productivity by controlling the effects of foreign direct investment, public education expenditures, and international trade for the selected OECD countries.

The impact of R&D expenditures on total factor productivity (TFP) seems to be positive at the first sight. However, Atella and Quintieri (2001) found that the relation is not straightforward as expected for Italian manufacturing industry. The signs of the coefficient estimates depend heavily on the assumptions underlying the production function, in turn on the specification of the model and level of aggregation of the data used. For example, Smith *et al.* (2004) claims that short-run effect of R&D on productivity is insignificant for the Danish case. Interestingly enough, Kim and Park (2006) note that the source of productivity increases in Korean manufacturing industry is efficiency improvements instead of technical progress. This study further analyzes the impact of domestic and foreign R&D presenting that domestic R&D is more effective for technical progress. Frantzen (2003) questions the bidirectional causality for manufacturing sectors of OECD. Although Frantzen (2003) found some evidence on feedbacks between these two variables, the causality seems to run from R&D to TFP. Moreover, this causal structure demonstrates long-run characteristics. Almost for the same period for OECD industries, Griffith *et al.* (2004) end up with the conclusion that R&D has a direct positive contribution to growth through innovation and

indirect positive impact again through technology transfer. Rouvinen (2002) examines the causality between R&D and productivity for a panel of OECD countries. This study once again reveals the fact that R&D causes productivity but not vice versa. Moreover, Rouvinen (2002) further verifies a lag structure as productivity reacts to changes in R&D. The importance of lag structure is also mentioned by Balcombe, Bailey and Fraser (2005) and Esposti and Pierani (2003). Guellec and Potterie (2001) formulates a model for the relation between R&D and multifactor productivity in OECD countries by employing the data throughout the period 1980-1998. They obtain a positive relation between business R&D and multifactor productivity (MFP). The same result is also valid for foreign R&D capital stock.

As outlined above, the empirical evidence for the effect of R&D intensity on TFP is clear cut in some extent whereas the relation between R&D expenditures and labor productivity is more complicated. In an attempt to analyze the effect of wage moderation policy in the Netherlands, Fase and Tieman (2001) study on the interaction between R&D, change in labor productivity and economic growth. In Dutch economy, it is observed that lower productivity seems to create jobs and income since it increases exports and domestic output. Furthermore, this change induces demand-led technological innovations as a result of wage moderation. Wakelin (2001) studies UK manufacturing firms in the context of the relationship between productivity growth and R&D expenditures. A positive contribution of R&D expenditures on productivity is observed. However, the rate of return to R&D is higher for more innovative firms. In his study of Swiss manufacturing sector, Arvanitis (2006) hypothesized that labor productivity is closely related with human capital, knowledge, and innovation. This study concludes that innovation variables have positive significant effects on labor productivity, i.e. a 1% increase in R&D intensity causes 0.05% rise in labor productivity (Arvanitis, 2006).

The main objective of our study is to analyze the impact of R&D expenditures on labor productivity. By employing a Cobb-Douglas production function, we derived a labor productivity growth equation consisting of growth in R&D expenditures, capital labor ratio, labor, human capital, foreign direct investment and an international trade variable. The existing literature also notes the importance of time path for our maintained hypothesis. In order to consider this effect, we introduce a lag structure to our original model. The results indicate a positive long-run elasticity of R&D expenditures with respect to labor productivity growth. Moreover, openness of a country is found to favors labor productivity growth.

The paper is organized as follows: in the next section we will present the data, model, and methodology. The estimation results and discussion are given in Section 3. Finally, Section 4 concludes the paper.

1. MODEL and DATA

The aim of this study is to analyze the contribution of R&D expenditures to labor productivity. The model is tested using a panel of 22 OECD countries for the period 1991-2003. Some OECD countries are omitted from the data set due to missing or insufficient data². The data on total R&D expenditures is obtained from the Research and Development Statistics (known as RDS, OECD 2005) and capital data is obtained from World Development Indicators. The data on other variables is compiled from International Financial Statistics (IFS).

We have based our estimation equation on a version of the Cobb-Douglas production function in its growth rate form. The production function includes the conventional variables of capital and labor as well as the additional factors of knowledge capital and human capital. We also included control variables to capture the effects of technology transfer and spillover and the openness of a country. A knowledge capital variable is included in the production function to account for the effects of technological improvements on labor productivity. The reason for including a human capital variable is to account for the aggregation of investments in activities, such as education, health, on the job training that enhances and individual's productivity in the labor market that can not be captured by the knowledge capital variable.

The production function is given by:

$$Y_{it} = Ae^{\lambda t} K_{it}^{\alpha} L_{it}^{\beta} H_{it}^{\theta} R_{it}^{\gamma} X_{it}^{\mu} e^{\nu_{it}} \quad (1)$$

where subscript $i=1,2,\dots,N$ refers to a cross sectional unit, and the subscript $t=1,2,\dots,T$ to the time dimension. ν_{it} is a disturbance term, Y_{it} denotes the output of country i at time t , K is the corresponding physical capital stock, L is the labor input, H is the human capital, R is a measure of knowledge capital and X is a vector of control variables included to capture the effects of spillovers and openness of a country. The parameters $\alpha, \beta, \gamma, \theta, \mu$ denote the elasticities of the related variables. We have used R&D expenditures as a proxy for knowledge capital.

By taking the natural logarithm of both sides of equation (1), then differencing with respect to time and rearranging we obtain the following equation in terms of labor productivity;

$$(y-l)_{it} = \lambda + \alpha(k-l)_{it} + \eta l_{it} + \theta h_{it} + \gamma r_{it} + \mu x_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

where $\eta = \alpha + \beta - 1$ and ε_{it} denotes the transformed disturbance term. In equation (2), the lower case letters denote the respective growth rates of the variables included.

Although (2) is specified in such a way that only R&D expenditures at time t have an effect on the labor productivity at time t i.e., a contemporaneous relationship, we have applied different lag structures to the R&D variable to take into account the importance of time path for our maintained hypothesis.

The equation to be estimated is as follows:

$$q_{it} = \lambda + \alpha(k-l)_{it} + \eta l_{it} + \theta h_{it} + \gamma \sum_{p=1}^k rd_{it-p} + \mu_1 tr_{it} + \mu_2 fdi_{it} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

where q is labor productivity growth and is computed as GDP divided by number of employees, rd is the growth in the ratio of total R&D expenditure to GDP, $(k-l)$ is the growth in capital labor ratio where capital is measured as gross fixed capital formation and labor as the number of workers, fdi is the growth in the ratio of foreign direct investment to GDP, h is the growth in the human capital variable which is measured as the share of schooling expenditure in GDP and tr is the international trade variable that is equal to the growth in exports plus imports as a share of GDP.

Our basic hypothesis is in conformity with the literature, the rise in R&D expenditures supported with human capital investments will induce labor productivity. Thus, we expect positive and significant coefficients for R&D variables. However, if human capital expenditures are not significant enough to support the complementarity relation between labor and capital as a result of increasing R&D expenditures, we may end up with insignificant and even negative significant parameter estimates. Moreover, our model considers the effect of global international R&D flows by including FDI flows as a proxy for international R&D spillovers. It is generally accepted that with the FDI, the firms investing in a country are efficient ones that are likely to increase the productivity of domestic firms via spillovers. On the other hand, there is also evidence that multinational firms prefer to invest in productive sectors (Aitken

and Harrison, 1999; Serbu, 2006). Besides these arguments the FDI variable may produce ambiguous results by the same reasoning valid for domestic R&D. The international trade variable is expected to generate positive coefficients in that the intensive international competition forces domestic firms to operate more efficiently.

2. ESTIMATION RESULTS

There can be two way causality between R&D expenditures and productivity, therefore before estimating equation (3) we first investigated for a possible causality between these variables. However, the literature generally does not provide diversified methods for Granger (1969) causality tests in panel data models. We employed an approach proposed by Hurlin and Venet (2001), Hurlin (2004), Hansen and Rand (2004) that treats the autoregressive coefficients and regression coefficient slopes as constants. For each cross-section unit i and time period t , we estimated the following panel data model with fixed coefficients³:

$$y_{i,t} = \sum_{k=1}^p \beta_k y_{i,t-k} + \sum_{k=0}^p \theta_k x_{i,t-k} + u_{i,t} \quad (4)$$

where u is normally distributed with $u_{i,t} = \alpha_i + \varepsilon_{i,t}$, p is the number of lags, and $\varepsilon_{i,t}$ are *i.i.d.* $(0, \sigma^2)$. A homogenous and instantaneous non-causality hypothesis (HINC) that is directed towards testing whether or not the θ_k 's of $x_{i,t-k}$ are simultaneously null for all individual i and all lag k is tested:

$$H_0 : \theta_k = 0 \quad \forall i \in [1, N], \forall k \in [0, p] \quad i \neq j \quad (5)$$

$$H_1 : \theta_k \neq 0 \quad \exists(i, k)$$

For testing Np linear restrictions in (5), the following Wald statistics is calculated:

$$F_{HINC} = \frac{(SSR_r - SSR_u)/(Np)}{SSR_u/[NT - N(1 + p) - p]} \quad (6)$$

where SSR_u stands for the sum of squared residuals for model in (4) and SSR_r for the restricted sum of squared residuals under H_0 . If individual effects, α_i , are

assumed to be fixed, SSR_u and SSR_r are SSR obtained from the maximum likelihood (ML) estimation that corresponds in this case to the fixed effects (FE) estimator.

The lag length in equation (4) was chosen as 3 using the Akaike Information Criteria (AIC) and Schwarz Information Criteria (SIC). For the lag length of 3, the non-causality from R&D expenditures to labor productivity was rejected with an F statistic of 18.76, whereas the non-causality from labor productivity to R&D expenditures was not rejected with an F statistic of 0.21⁴. Thus, we have estimated the model in which causality runs from change in R&D expenditures to labor productivity growth, in other words equation (3) was estimated.

As mentioned before, since our data set has both time and cross-section dimensions, we are going to employ panel data techniques⁵ (fixed and random effect estimators) to estimate the labor productivity growth equation. In addition to those estimators, OLS will be applied to the pooled data. The estimation results are presented in Table 1.

Table 1: Labor Productivity Growth in OECD Countries 1991-2003

Dependent variable: q	OLS		Fixed Effects		Random Effects	
	Coef.	Std. Err.	Coef.	Std. Err.	Coef.	Std. Err.
<i>rd</i>	-0,0105**	0,0049	-0,0082*	0,0044	-0,0089**	0,0043
<i>rd</i> _{<i>t-1</i>}	0,0157***	0,0058	0,0130*	0,0067	0,0140**	0,0062
<i>tr</i>	0,0023	0,0050	0,0057	0,0045	0,0047	0,0045
<i>fdi</i>	-0,0003	0,0005	-0,0002	0,0005	-0,0003	0,0005
<i>H</i>	0,0015	0,0041	0,0012	0,0031	0,0013	0,0034
<i>(k-l)</i>	0,1053***	0,0086	0,1019***	0,0087	0,1025***	0,0087
<i>L</i>	-0,2209***	0,0317	-0,2707***	0,0408	-0,2542***	0,0348
<i>constant</i>	0,0077***	0,0005	0,0081***	0,0008	0,0079***	0,0008
<i>F</i> (Wald for Random Effect)	30,43***		26,74***		214,05***	

Notes:

1. * significant at 10, ** significant at 5, *** significant at 1 % levels.
2. The standard errors are heteroscedasticity consistent.

According to the Table 1, while the level of R&D expenditure growth is found to affect labor productivity growth negatively, its lag has a positive effect. We have included five lags of R&D expenditure growth into our estimation equation, however, only the first lag was found to be statistically significant. Hence, we reported the estimation results with only the first lag. The results indicate that, the positive impact of R&D activities on productivity occurs with a delay. The coefficient estimate of level R&D expenditures is found negative. Since we have found the human capital variable insignificant, this result could be due to the lack of complementarity between labor and capital. However, the long-run elasticity is found to be positive. In other words, the spending on R&D expenditures leads to an increase in productivity growth in the long-run. The other variable that is found to be significant is the growth of capital labor ratio. Since the increase in capital leads to an increase in marginal productivity of labor, a positive relation is found as expected. Finally, we have found the coefficient of labor growth significantly negative. This result is obvious again since increase in the amount of one input decreases the productivity of that input.

The growth in capital labor ratio and labor are the variables derived from the production function. In the further part of study, we have estimated an ad-hoc model with the variables we particularly show interest. The estimation results are given in Table 2.

Table 2: Labor Productivity Growth Without (k-l) and l in OECD Countries 1991-2003

Dependent variable: q	OLS		Fixed Effects		Random Effects	
	Coef.	Std. Err.	Coef.	Std. Err.	Coef.	Std. Err.
<i>rd</i>	-0,0268**	0,0116	-0,0269**	0,0065	-0,0268**	0,0110
<i>rd_{t-1}</i>	0,0269**	0,0108	0,0322	0,0109	0,0292**	0,0119
<i>tr</i>	0,0220***	0,0077	0,0180**	0,0079	0,0190***	0,0073
<i>fdi</i>	-0,0001	0,0008	0,0000	0,0009	-0,0001	0,0008
<i>H</i>	-0,0002	0,0066	0,0007	0,0056	0,0005	0,0055
<i>constant</i>	0,0078***	0,0008	0,0075***	0,0012	0,0077***	0,0011
<i>F</i> <i>Wald for Random Effect)</i>		4,67***		5,76***		29,58***

Notes: 1. * significant at 10, ** significant at 5, *** significant at 1 % levels.
2. The standard errors are heteroscedasticity consistent.

Table 2 shows that R&D expenditures in level and in lags effect labor productivity similarly as it did in the previous model except that the lagged term in fixed effects model is now found insignificant⁶. The long-run elasticity of R&D expenditures with respect to labor productivity is still positive as expected, so this result is robust to the exclusion of the capital-labor ratio and labor growth variables. An important result of this ad-hoc model is the significance of the international trade variable in all the estimation techniques used. The positive sign indicates that the openness of the countries under study forces firms to operate more productively. This variable was found insignificant in Table 1, which may be attributed to the statistical significance of the capital labor ratio. The positive effect of the international trade may be captured by the capital labor ratio variable due to the existence of capital goods in the composition of imports. Finally, FDI is found to be statistically insignificant in both models. The countries we are studying are mostly the technology transferring ones but not the receiving ones hence, this may be the reason of this insignificance.

CONCLUSION

In this study we analyzed the contribution of R&D expenditures to labor productivity in 22 OECD countries for the period 1991-2003. We have derived an estimable labor productivity growth equation from a Cobb-Douglas production function which includes the conventional variables of capital and labor as well as the additional factors of knowledge capital and human capital. We also included control variables to capture the effects of technology transfer and spillover and the openness of a country.

According to the estimation results, the initial impact of the growth in the ratio of total R&D expenditure to GDP on labor productivity is negative and insignificant. This stands out as an evidence for the mismatch between the R&D efforts and labor performance. However, this situation ceases to exist after a period and the labor adjusts to new R&D spending and its productivity starts to rise. This explains why the long-run elasticity of R&D expenditure growth is found to be positive. In this respect the policies that favor R&D (tax cuts, subsidies etc.) could help to increase the productivity. The other variables that are found to be significant are the ones coming from the derivation of labor productivity growth equation, capital labor ratio and labor and they are found positive and negative, respectively, as expected.

We have also estimated a model that excludes growth in capital labor ratio and labor. In addition to the R&D expenditure variables, the international trade variable that represents the openness of a country is found to be positively

significant, that is, openness forces the firms to be more productive in order to compete in the international arena. Our international trade variable shows the volume of trade as a percentage of GDP. This may work in two directions for labor productivity: The increase in exports forces labor to increase productivity with the existing capital stock and this explains why the trade variable becomes insignificant when capital labor ratio is added to equation. Moreover, the increase in imports of capital goods may create positive impacts on labor productivity. Foreign direct investment was found insignificant in both models. This is the most unexpected result for us. We consider this variable as also a proxy of technology transfer. However, most of the countries in our data set are generally transfer technology instead of receiving it. Thus, this creates insignificant results for labor productivity. Finally, these results could be interpreted in this way: If the countries want to promote labor productivity, investing in technology rather than in foreign direct investment seems to a better policy.

NOTES

---

¹ Among others the recent significant examples are Fase and Tieman (2001) and Arvanitis (2006).

² The countries included in our study are Austria, Belgium, Canada, Czech Republic, Denmark, Finland, France, Germany, Hungary, Iceland, Ireland, Italy, Japan, Korea Republic, Mexico, Netherlands, Poland, Portugal, Spain, Turkey, United Kingdom, and United States of America.

³ See Hurlin and Venet (2001) for a detailed discussion.

⁴ The estimation results can be provided upon request.

⁵ For panel data models and estimation techniques, see Hsiao (1986), Mátyás and Sevestre (1996), and Baltagi (2001).

⁶ The time variation in R&D expenditure variables are low. Therefore, the fixed effect captures the effect of those variables.

REFERENCES

- Aitken, B., A. Harrison (1999) "Do Domestic Firms Benefit from Foreign Direct Investment? Evidence from Venezuela", **The American Economic Review**, 89, 605-618.
- Arvanitis, S. (2006) "Innovation and Labour Productivity in the Swiss Manufacturing Sector: An Analysis Based on Firm Panel Data", **Swiss Federal Institute of Technology Working Paper 149**.
- Atella, V., B. Quintieri (2001) "Do R&D Expenditures Really Matter for TFP?", **Applied Economics**, 33, 1385-1389.

- Balcombe, K., A. Bailey, I. Fraser (2005) “Measuring the Impact of R&D on Productivity from a Econometric Time Series Perspective”, **Journal of Productivity Analysis**, 24, 49-72.
- Baltagi, B.H. (2001) **Econometric Analysis of Panel Data**, John Wiley & Sons Ltd, New York.
- Bönte, W. (2003) “Does Federally Financed Business R&D Matter for US Productivity Growth”, **Applied Economics**, 35, 1619-1625.
- Branch, B.S. (1974) “Research and Development Activity and Profitability: A Distributed Lag Analysis”, **Journal of Political Economy**, 82, 999-1011.
- Esposti, R., P. Pierani (2003) “Building the Knowledge Stock: Lags, Depreciation, and Uncertainty in R&D Investment and Link with Productivity Growth”, **Journal of Productivity Analysis**, 19, 33-58.
- Fase, M.M.G., A.F. Tieman (2001) “Wage Moderation, Innovation, and Labour Productivity: Myths and Facts Revisited”, **De Economist**, 149, 115-27.
- Frantzen, D. (2003) “The Causality between R&D and Productivity in Manufacturing: An International Disaggregate Panel Data Study”, **International Review of Applied Economics**, 17, 125-46.
- Geroski, P.A., S. Machin, J. van Reenen (1993) “The Profitability of Innovating Firms”, **Rand Journal of Economics**, 24, 198-211.
- Griffith, R., S. Redding, J. van Reenen (2004) “Mapping the Two Faces of R&D: Productivity Growth in a Panel of OECD Industries”, **Review of Economics and Statistics**, 86, 883-895.
- Griliches, Z. (1979) “Issues in Assessing the Contribution of Research and Development to Productivity Growth”, **Bell Journal of Economics**, 10, 92-116.
- Griliches, Z. (1980) “R&D and Productivity Slowdown”, **American Economic Review**, 70, 343-348.
- Guellec, D., B. Potterie (2001) “R&D and Productivity Growth: Panel Data Analysis of 16 OECD Countries”, **OECD Economic Studies**, 33, 103-26.
- Hurlin, C. (2004) **Testing Granger Causality in Heterogeneous Panel Data Models with Fixed Coefficients**, Miméo, University Orléans.
http://www.univ-orleans.fr/leo/pdf/s24_02_04hurlin.pdf

- Hurlin, C., B. Venet, (2001) **Granger Causality Tests in Panel Data Models with Fixed Coefficients**, Miméo, University Paris IX.
http://www.dauphine.fr/eurisco/eur_wp/causalfixed.pdf
- Hsiao, C. (1986) **Analysis of Panel Data**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kim, T., C. Park (2006) “Productivity Growth in Korea: Efficiency Improvement or Technical Progress”, **Applied Economics**, 38, 943-54.
- Mansfield, E. (1980) “Basic Research and Productivity Increase in Manufacturing”, **American Economic Review**, 70, 863-73.
- Mansfield, E., J. Rapoport, J. Schnee, S. Wagner, M. Hamburger (1971) **Research and Innovation in the Modern Corporation**, Norton, New York.
- Mátyás, L., P. Sevestre (1996) **The Econometrics of Panel Data: A Handbook of the Theory with Applications**, Boston: Kluwer Academic Publishers.
- Ravenscraft, D., F.M. Scherer (1982) “The Lag structure of Returns to Research and Development”, **Applied Economics**, 14, 603-20.
- Rouvinen, P. (2002) “R&D-Productivity Dynamics: Causality, Lags, and ‘Dry Holes’”, **Journal of Applied Economics**, 5, 123-56.
- Serbu, S.G. (2006) “FDI Role in Promoting the Economic Growth - A Problem Still Ambiguous”, Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=962346>
- Smith, V., M. Dilling-Hansen, T. Eriksson, E.S. Madsen (2004) “R&D and Productivity in Danish Firms: Some Empirical Evidence”, **Applied Economics**, 36, 1797-1806.
- Sterlacchini, A. (1989) “R&D, Innovations and Total Factor Productivity Growth in British Manufacturing”, **Applied Economics**, 21, 1549-1562.
- Wakelin, K. (2001) “Productivity Growth and R&D Expenditure in UK Manufacturing Firms”, **Research Policy**, 30, 1079-90.

A CURIOUS MERGER IN THE SEARCH FOR A DEMOCRATIC POLITICAL COMMUNITY: MICHAEL OAKESHOTT AND RADICAL DEMOCRACY

Funda GENÇOĞLU ONBAŞI*

Abstract

Michael Oakeshott, one of the most influential theoreticians of the twentieth century, has been brought to the forefront surprisingly by a strand in democratic theory that advocates the radicalization of democracy. What is interesting is that Chantal Mouffe, the leading theoretician of the project of radical democracy argues that Oakeshott, who is known as one of the symbolic names of the conservative thought, could make an important contribution to their project. In doing that Mouffe is aware of the incongruence between their approaches but nevertheless she insists that Oakeshott's conceptual and theoretical framework can be incorporated into radical democracy. As this article shows, the most important parallelism between the two approaches is their concern with individual and his/her life choices and with the danger and/or impossibility of politics of uniformity as well as their focus on the general rules that are supposed to regulate the intersection between the public and private. But they seriously diverge in their approach to the processes through which these rules emerge, in short, to the concept of politics: while Oakeshott has a consensus-oriented conception of politics which has no particular reference to the conflicts, antagonisms, unequal power relations or hegemony Mouffe's conceptualization of politics is built completely on these phenomena. This in turn leads us to argue that these two approaches are indeed too different to be brought together or that the effort to bridge them is far from being persuading, since this pair seems artificial.

Keywords: Oakeshott, Mouffe, radical democracy, pluralism, difference, democratic politics.

Öz

Demokratik Toplum Arayışında Tuhaf Bir Birleşme: Michael Oakeshott ve Radikal Demokrasi

Yirminci yüzyıl siyasal düşüncesinin en etkili kuramcılarında Michael J. Oakeshott yakın dönemde umulmadık bir siyasal akım tarafından ilgi odağı

---

* Yrd.Doç.Dr., Başkent Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Bağlıca Kampsüsü, ANKARA, fundao@baskent.edu.tr

haline getirildi. İlgi çekici olan, demokrasinin radikal bir yorumunu yapma iddiasındaki bir yaklaşımın en önde gelen temsilcisi Chantal Mouffe'un muhafazakar düşüncenin önde gelen temsilcilerinden biri olan Oakeshott'un kendi projeleri açısından açılımcı bir rol oynayabileceğini iddia etmesidir. Bunu yaparken Mouffe, kendi görüşleri ve Oakeshott'un bakış açısı arasındaki farklılığın ayırındadır; ancak yine de Oakeshott'un kavramsal ve kuramsal çerçevesini radikal demokrasi projesine entegre edilebileceğini önermektedir. Bu çalışmanın da gösterdiği üzere iki yaklaşımın en önemli ortak noktası siyasal topluluk kavramıyla ilişkili olarak yazdıklarında siyasal topluluğu çerçeveleyen kuralların önemini, bu kuralların içeriğiyle ilgili olarak bireyi ve bireyin yaptığı seçimlerin önceliğini, bireyleri bütüncül toplumsal projelerde biraraya getirmeye çalışmanın imkansızlığını ve hatta tehlikesini vurgulamalarıdır. Ancak bu kuralların oluşum süreçlerine, yani aslında bir anlamda siyaset kavramına yaklaşımları neredeyse birbirine tamamen zıt kutupları yansıtmaktadır: Oakeshott uzlaşma kavramını esas alan, toplumun kendi dinamikleriyle şekillenen bir siyaset algısından söz eder ve çatışma, antagonizma, eşitsiz güç ilişkileri ve hegemonya gibi kavramlara hiç atıfta bulunmazken Mouffe tümüyle bu kavramlar üzerinde şekillenen bir siyaset anlayışını savunmaktadır. Bu ise aslında iki yaklaşımın biraraya gelemeyecek kadar farklı olduklarını ya da onları biraraya getirme çabalarının ikna edicilikten uzak ve yapay olduklarını düşünmemize yol açmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Oakeshott, Mouffe, radikal demokrasi, çoğulculuk, farklılık, demokratik siyaset.

INTRODUCTION

Michael J. Oakeshott is considered as one of the most significant political theorists of the twentieth century. His views have been usually evaluated in terms of their contribution to conservative thought in the Western world. Recently, however, there was a change in the interpretative debate about Oakeshott, in the sense that his works began to constitute an important reference point in the discussions revolving around the concept of democracy. In Gerencser's (1999: 845) words, certain features of Michael Oakeshott's political thought have attracted interest from "an unexpected source, those who are advocates of radical democratic theory and practice." As is well known, at the core of such discussions concerning democracy, we see the questions associated with equality in the context of difference. All of those involved in the debate tries to find an answer to a very crucial question that Mouffe (1992a: 3) formulates as follows:

How can the maximum of pluralism can be defended –in order to respect the rights of the widest possible groups- without destroying the very framework of the political community as constituted by the institutions and practices that constitute modern democracy and define our identity as citizens?

It deserves attention that in such a context there has been a revived interest in Oakeshott's political philosophy. For instance, Mouffe, as a central figure in the debates about democracy, has given a central place to Oakeshott's views in her influential works that advocates radical democracy. She has built her basic arguments upon central themes of Oakeshott's political thought on the grounds that she has found a theoretical potential in his work. At this point, one is tended to ask, why this is the case, that is to say, why look to Oakeshott while there are a number of political theorists to draw upon for a democratic theory? More specifically, why an advocate of a "radicalization" of democracy draws upon a figure who is well known for his conservative disposition? Actually, the starting point of this study is this question and hence it will, to a great extent, be based upon an analysis of the ways in which an important strand in contemporary democratic theory tries to come to terms with the question of plurality by incorporating Oakeshott's framework into its own. Nevertheless, the main contention of this article is that although in some cases there is much to be gained from bridging different theoretical standpoints, the coupling between Oakeshott and radical democracy seems highly artificial.

This article starts with an overview of the major themes and questions that Oakeshott dealt with in analyzing the relationship between individual and political community. Then, it will highlight the central themes of the debate about a radicalization of democracy, and the main criticisms directed by the advocates of this approach towards the dominant understanding of democracy (i.e. liberal democracy). After doing that it will try to delineate the essentials of the alternative vision that the project of radical democracy brings to the fore and discuss the place of Oakeshott's views in this alternative vision.

1. OAKESHOTT ON RATIONALITY, REASON, PLURALITY, AND THE POLITICAL COMMUNITY

Oakeshott's critique of rationalism lies at the centre of his thought. It is necessary; therefore, to grasp the essence of this critique in order to understand his views about experience, knowledge, human conduct, politics and the state. Before an analysis of his critique of rationalism, however, we should look at how he defines rationalism and its main characteristics. In a letter to Karl Popper Oakeshott (1948) says, "When I argue against *rationalism* I do not argue

against *reason*. Rationalism in my sense is, among other things, thoroughly *unreasonable*.”¹ This is an interesting sentence that deserves attention. What does ‘rationality’ mean for Oakeshott and what does ‘reason’ refer to in his formulation? What constitutes the essence of his critique of rationalism and of his alternative understanding of reason? Oakeshott (1962a:1) characterizes rationalism as “the most remarkable intellectual fashion of post-Renaissance Europe.” According to him, although it is not the only or the most fruitful fashion in modern European political thinking, rationalism in politics is strong and it has come to colour the ideas of all political persuasions. He argues that “almost all politics today have become rationalist or near-Rationalist” (1962a: 1). At this point we should point out that when we consider the time period during which Oakeshott’s major works appeared, we see that his position was that of an opposition to the mainstream politics of the time. As Eccleshall (1992: 173) points out, “what seems to have prompted Oakeshott to reflect more explicitly about the nature of politics was the penchant of post-war Europe for economic planning. Certainly, he was appalled by the reforming zeal of the British Labour government of 1945-1951.” When we look at his definition of “the general character and disposition of the rationalist” we see that the rationalist for Oakeshott stands for independence of mind on all occasions; he stands for thought free from obligation to any authority except the authority of ‘reason’; he is the enemy of authority, of prejudice, of the merely traditional, customary or habitual (Oakeshott, 1962a: 1). He defines the Rationalist’s “mental attitude” as “at once sceptical and optimistic”:

Skeptical because there is no opinion, no habit, no belief, nothing so firmly rooted or so widely believed that he hesitates to question it and to judge by what he calls his ‘reason’; optimistic because the Rationalist never doubts the power of his reason.... to determine the worth of a thing, the truth of an opinion or the propriety of an action. Moreover, he is fortified by a belief in a ‘reason’ common to all mankind, a common power of rational consideration which is the ground and inspiration of argument (Oakeshott, 1962a: 1-2).

According to the rationalist, “the unhindered human reason” is an “infallible guide in political activity: “Consequently, much of his political activity consists in bringing the social, political, legal and institutional inheritance of his society before the tribunal of his intellect; and the rest is rational administration, ‘reason’ exercising an uncontrolled jurisdiction over the circumstances of the case.” (Oakeshott, 1962a: 4). It becomes clear from those quotations that Oakeshott defines rationalism as a doctrine that takes reason to mean as the pipeline to the universal truth and certainty. It is the idea that through the guidance of reason, which is common to all humanity, it is possible

to reach general abstract principles about *the ideal* or about *the best* for all. Oakeshott strongly rejects this formulation of reason and the consequent understanding of rational politics. The main reason for his rejection is his claim that such an understanding results in “the assimilation of politics to engineering.” “The conduct of affairs for the Rationalist, is a matter of solving problems... political life is resolved into a succession of crises each to be surmounted by the application of ‘reason’ (Oakeshott, 1962a: 4).

Oakeshott (1962a: 5) argues that rationalist politics has two components: one of them is the *politics of perfection* and the other is the *politics of uniformity*. For him, “the essence of rationalism is their combination”. For the Rationalist, politics can consist only in solving problems and there can be no problem without a ‘rational’ solution; besides, the rational solution of any problem is, in its nature, ‘the perfect solution’. There is no place in the rationalist scheme for a ‘best in circumstances’, only a place for ‘the best’; because the function of reason is precisely to surmount circumstances. In other words, in rationalism there is the belief that reason is supposed to point out “the best” irrespective of the circumstances, meaning irrespective of social, political, legal and institutional inheritance of any society. There is the view that “all rational preferences necessarily coincide”. This is how, in Oakeshott’s view, the politics of perfection leads to the politics of uniformity. As a result, “political activity is recognized as the imposition of a uniform condition of perfection upon human conduct.”

After considering the way Oakeshott defines the main characteristics of rationalist politics we can now look at his objections to that disposition. According to Oakeshott, the rationalist politics, with its emphasis on reason, politics of perfection and politics of uniformity, has led to a certain understanding of the state, which is “state as an enterprise association”. This association is not the ideal condition in his view, but it has somehow (and unfortunately for Oakeshott) become the most widespread. Enterprise association denotes an understanding of the state as an association whose aim is to pursue a common goal. In the second essay of his book *On Human Conduct* Oakeshott deals extensively with that notion as well as the alternative that he proposes. He defines enterprise association as “...relationship in terms of the pursuit of some common purpose, some substantive condition of things to be jointly procured, or some common interest to be continuously satisfied” (Oakeshott, 1975: 114). What is most important in such a scheme is the reduction of individuals to mere “role players” and hence Oakeshott strongly rejects the view that identifies enterprise association with civil relationship:

Some writers takes this view of the matter, because they mistakenly think there is no alternative to it... they find it impossible to imagine association except in terms of a common purpose... They are concerned to celebrate or to believe it to be of supreme worth, or, as they say, the only mode of relationship in which the 'social' nature of man is fully requited (Oakeshott, 1975: 118).

Oakeshott, on the other hand, opposes the idea that enterprise association is the ideal condition and that there is no alternative to it. He proposes the concept of "civil association" as an alternative way of conceptualizing the state. Before going into the details of this alternative model, however, we should first grasp Oakeshott's thought about reason and knowledge, individuality and contingency, all of which are central to his thoughts about politics. As Shirley Letwin (1978: 53) points out, rationalism takes it for granted "reason is the power to discover a system of laws... Reasoning is identified with starting from a universal truth and deducing from it a particular conclusion." Our world, it is argued, presents us a picture of confusing variety and frequent, irregular change; it is difficult for us to cope with it. Only by using reason this 'chaos' can be reduced to order. Rationalism supposes to "allow us to hope that by exercising our reason we can put everything into a clearly defined place in a single system" (Letwin, 1978: 53). Oakeshott opposes to such an understanding of the world around us and develops instead, "a thesis of the primacy of practice" (Gray, 1993: 202). As was mentioned before, rationalism insists that practice (practical life) should be governed comprehensively by a system of propositions and principles; otherwise practice is irrational. Oakeshott (1962a: 7) thinks that such a claim is a result of a mistaken conception of knowledge and tries to show how mistaken it is by developing his own: "every human activity whatsoever involves knowledge. And universally, this knowledge is of two sorts" which are technical knowledge and practical knowledge. Technical knowledge is the knowledge that can be "formulated into rules which are or may be deliberately learned, remembered and... put into practice... its chief characteristic is that it is susceptible of precise formulation". Therefore, it "can be learned from a book and "can be applied mechanically. The second sort of knowledge, practical knowledge, on the other hand, "exists only in use" and cannot be formulated in rules. Therefore, says Oakeshott, it can be called as "traditional knowledge." According to him, these two sorts of knowledge are inseparable; they are "the twin components of the knowledge involved in every concrete human activity." Oakeshott criticizes rationalism for underestimating practical or traditional knowledge; for considering only the technical knowledge as knowledge. He argues that these two are inseparable, they cannot be considered identical with one another; and none of them is able to take the place of the other (Oakeshott, 1962a: 7-13). This emphasis on practice (practical life, practical knowledge etc.) brings with it a radically different conception of

‘reason’ from the rationalist conception of the term. In this conception “reason has to be understood not as a pipeline to universal truths, but rather as a creative capacity to transform whatever is experienced into a variety of interpretations, responses, and reflections (Letwin, 1978: 56).

It is at this point that the emphasis on circumstances comes into the scene. Human beings find themselves in a variety of experiences none of them reducible to one another. There are different modes of experience in human life. According to this second definition of reason, a human being is always interpreting his experience and responding in the manner he selects; hence he can give different meanings to events (Letwin, 1978: 57). Circumstances are important but not in the sense of automatically causing desires or determining the interests. “A man’s circumstances are only conditions which he interprets and takes into account in making choices.” So, the conception of reason as a creative capacity implies that human beings make sense of the world around themselves not only through technical knowledge, but also through practical knowledge that in turn is inseparable from the circumstances in which a human being finds himself. Here the importance of individuality and contingency comes out. In Letwin’s (1978: 59) terms,

We are obliged to recognize that human beings may disagree for many reasons, not because some are less wise and good than others, but because being rational they can always notice or emphasize different aspects of what they perceive, or pursue different purposes. We are obliged, in short, to renounce the dream of achieving unity by common recognition of one universal truth.

Letwin (1978: 58) explains that, Oakshott draws a picture of the human world “not as a chaos being reduced to systematic unity by reason but as a web of responses that are constantly being created by intelligent individuals.” In that picture, “each human being possesses individuality *not in spite of but because of* his rationality... to say that human beings possesses individuality means that each is the maker of his own thoughts, that he is capable of shaping a personality, and that he is responsible for what he becomes (1978: 59, emphasis added). Oakshott (1962b: 184-185) also underlines this notion of individuality in his depiction of the “image of ourselves as we have come to be” according to which,

[w]e are apt to entertain a multiplicity of opinions on every conceivable subject and are disposed to change these beliefs as we grow tired of them or as they prove serviceable. Each of us is pursuing a course of his own... We are all inclined to be passionate about our own concerns... Each of us has preferences of his own...

In sum, then, by evaluating their circumstances human beings reach different views about what is good, bad, true, false etc. besides, these considerations are not constant they are open to be reformulated; they are contingent upon the circumstances, they are constantly made and remade. Such a conception of rational human conduct is very different from the rationalist understanding. As I have mentioned before, rationalism assumed the possibility of a knowledge that is completely freed from the particular circumstances, prejudices, previous experiences, etc. As we have seen, Oakeshott rejects this; and in that respect he is in line with the subjectivism of the Austrian school, to use Dunleavy and O’Leary’s (1987: 89) terms. They define subjectivism as “the doctrine, which asserts that the private experience of each individual is the ultimate foundation of knowledge” according to which, From this perspective, social facts are what people think they are, and the proper subject matter of economics and politics consists of the expectations and evaluations of individuals... The process of *verstehen* (understanding from within) is distinctive to the social sciences (Dunleavy, O’Leary, 1987: 89).

Oakeshott’s emphasis on reason as a creative power has important implications for his critique of enterprise association, and hence, for his alternative model, i.e. the civil association. Since he defines reason as a creative force leading to a variety of interpretations, reflections and responses whereby emphasizing the significance of individuality and contingency, it becomes impossible for him to accept the enterprise association as the ideal condition. The main reason for this is that enterprise association is built upon the idea of a collective good, common purpose. However, in Oakeshott’s formulation since we all have reason, we all have different goals, purposes, enterprises etc. none of us can impose these upon others, we choose them we formulate them out of our different interpretations of the world around us. As O’Sullivan (2002) puts it,

What he is saying is that we always look at the world from a particular standpoint-scientific, historical or practical. We can become aware what that standpoint is, but we can never a view from nowhere... we always wear conceptual spectacles when we look at the world. Although we can never get rid of them, we can become aware of them and the assumptions they make.

Moreover, again due to our reason as a creative power and/or as an intelligent capacity, we always tend to change or reformulate them on the face of our conditions. So, in short, there can be no common good to pursue, in Oakeshott’s own words there can be nothing common to all. Letwin (1978: 60-61) uses the term “metaphysical skepticism” to denote this kind of approach: “Metaphysical skepticism rejects the possibility of achieving knowledge which will remove uncertainty and reveal the purpose and destiny of human life.”

What, then, is the main characteristic of a civil association, the ideal condition? What is the role of the government? What is the function of the state in the ideal condition? Letwin points out that the government, as a ruler of a civil association does not organize life for the members of the community. In other words, the object of the rules of the political community is not to overcome rifts, to give men a purpose in life, or to create national unity, but to allow individuals to make their own lives as they choose (Letwin, 1978: 66-67).

Oakeshott deals with the general character of rules of a civil association in his *On Human Conduct*. It is a system of law (*lex*) “which prescribes not satisfactions to be sought or actions to be performed, but moral conditions to be subscribed to in seeking self chosen satisfactions and in performing self-chosen actions (1975: 158). His distinction between civil obedience and civil obligation is important to understand the role that he prescribes for the rules of conduct in civil association.² Our obligation does not stem from a fear of penalty for not following those rules, and also it does not stem from a view that those rules should be obliged to because they serve some common purpose. We feel obliged to the rules of the civil association because we have the respect for their authority. We feel obliged to them even if we may have questions about their desirability. In other words, we have to acknowledge their authority no matter we approve or disapprove. However, what rules are most desirable cannot be decided in the abstract or for all times. It can be decided only by living through those rules, if there is a need for change it will be revealed by the practice, that is, in the course of the spontaneous development of the society.

These points about the rules of a civil association are in direct relationship with Oakeshott’s conservatism. He attributes a special importance to the historical, political, legal and institutional heritage of a society, in short to the circumstances that human beings find themselves within. It is not possible, for him to ignore them by engaging in grand change programs shaped according to the some abstract generalizations or universal truth claims. He believes that we can only think of ‘a best in circumstances’ not ‘the best’. And what is best for a society cannot be determined only by technical knowledge; traditional practical knowledge is also required. Practical knowledge exists only in use, that knowledge can be acquired only through practice. So, if there is a need for change, it will be influenced by the direction of the movement of the society. Oakeshott is against radical change programs imposed upon society and rejects the presupposition that “some over-all scheme of mechanized control is possible” to administer the practice (1962a: 23). On the notion of change, he insists that “the politics of destruction and creation” is not better than “the politics of repair” and that “the consciously planned and deliberately executed” is not better than “what has grown up and established itself unselfconsciously over a period of time” (1962: 21). This is true, therefore, for the law of the ideal

condition. As was mentioned above, their desirability can be a matter of discussion among the *cives*. There is always room for such notions as desirability of laws (he defines politics around this notion) approval, disapproval. Oakeshott (1975: 165) states “where these conditions are understood to be alterable, and where there are known procedures in which they may be deliberately enacted, changed, or terminated, *cives* are invited to think of them in terms of approval or disapproval.” However, we should always remember that what is asked of the *cives* is their acknowledgement of the authority of these rules not their approval. Once those rules are in force they are considered to have an authority that is not open to be questioned and/or challenged.

What can be said about the criterion of desirability is that “the rules should be such as to maintain the character of a civil association and not to convert it into an enterprise which will compel everyone to do what those in power consider desirable” (Letwin, 1978: 66). According to Oakeshott “the rules of civil association are not to be understood as demanding associates to take certain actions in order to achieve a particular, substantive common purpose. Instead, such rules are to be understood as formal considerations to be subscribed to in pursuing one’s own ends” (Gerencser, 2000: 132). In Oakeshott’s (1962b: 187) terms, “the office of government is not to impose other beliefs and activities upon its subjects, nor to tutor or to educate them, not to make them happier in another way, not to direct them, to galvanize them into action, to lead them or to coordinate their activities... the office of government is merely to rule.”

As this brief analysis shows, Oakeshott’s understanding of reason as a creative intellectual capacity, which transforms whatever experienced into a variety of interpretations, responses, and reflections, naturally results in his assertion that there can be nothing common to all and hence there is no way of eliminating plurality within the society. This is the basic principle an ideal type of political community (i.e. a civil association or *societas*) should be built upon. This, as we shall below, is at the same time the main point of convergence between Oakeshott and a certain group of the political theorists who advocate a radicalization of democracy. Before coming to an analysis of these convergence points, however, we should look at what prompted those students of democracy to urge for a radicalization of democracy. Thus, the next section of this study will deal with the question of pluralism in liberal democratic tradition.

2. THE QUESTION OF PLURALISM, IDENTITY AND DIFFERENCE

In order to see how liberal democratic tradition deals with the question of plurality, it would be illuminating to look at the historical development of liberal democratic conception of citizenship and the constitution of public political life. One core principle, which constitutes the basis for the liberal democratic citizenship, is that of universality. The major questions that we referred above as 'the questions associated with equality in the context of difference' include such questions as:

How are democracies to deal with divisions by gender or ethnicity or religion or race, and the way these impinge on political equality? What meaning can we give to the political community when so many groups feel themselves outside it? How can democracies deliver on equality while accommodating and indeed welcoming difference? (Phillips, 1993: 2)

These questions that contemporary democracies face take us to the questions of justice, equality and freedom. Members of the nation-states have different personal identities as evidenced by their ethnic affiliations, religious beliefs, their views of personal morality etc. In all these areas there is a little possibility of convergence. At the same time, however, the individuals and groups having those particularities need to live together politically. This in turn means that there should be some common ground or reference point from which their claims on the state can be judged. In liberal democracy, the notion of citizenship is supposed to provide this reference point; but nowadays it is at the center of hot debates whether it can really meet such expectations. Liberal democratic notion of citizenship is grounded on the premise of universality. Universality implies that all individuals are given the same formal legal/legal rights regardless of gender, race, ethnicity, religion or class that result in an abstract notion of citizen-individual. The rationale behind this formula is that these latter categories are conceptualized and formulated as private matters. The real of politics, on the other hand, is defined in the public sphere and so is citizenship. Consequently, liberal democratic citizenship has taken the form of a legal status where everybody is equal and the possessor of the same political rights. The public sphere, so defined, has to be impartial with regard to the 'private concerns'. However, both the intensity of the ongoing intellectual debates and the problems at the practical level show that this distinction has not been so successful in dealing with particularities. The notion of citizenship in its liberal democratic formulation has tried to solve the problem by creating a homogenous public by relegating all particularity and difference to the private (Mouffe, 1992a: 7). Liberal democracy has presumed that we can abstract some

essential human sameness in people and tried to structure the political public realm on this principle of universality. Within this framework, being a member of a political community has come to mean being the bearers of the same legal rights. As Hall and Held point out, “From the ancient world to the present day, citizenship has entailed a discussion of, and a struggle over, the meaning and scope of membership of the community in which one lives. Who belongs and what does *belonging* mean in practice? (Hall, Held, 1990: 144). In today's conditions, it has become increasingly difficult to answer this question largely due to the process that we call globalization. The latter has been going hand in hand with the tension between cultural homogenization and cultural heterogenization that is also known as the tension between universalism and particularism (Ronald Robertson quoted in Keyman, 1995: 100). If the deeply different perspectives on critical subjects are allowed to dominate political life (because such differences have important implications for collective life and consequently for political decisions), the result may become disunity; on the other hand, if citizens are told that in politics they should not use their most fundamental beliefs about what is true, that may seem both unreasonable and a serious infringement of full liberty; consequently "this conflict is the dilemma and it is a genuine one" (Greenawalt, 1999: 670). Various theorists respond to the above-mentioned questions and this dilemma in various ways. This study will try to show how an important strand in democratic theory (i.e. radical democracy) has been trying to respond them. While doing that we will pay a specific attention to the ways in which their proposed alternative draws upon Michael Oakeshott's political thought.

3. MICHAEL OAKESHOTT AND RADICAL DEMOCRACY

Mouffe, the most prominent advocate of the project of radical democracy, builds her basic argument upon a critique of liberal pluralism and defines the project as a “strategy” to “pursue and deepen the democratic project of modernity” (1993:21). At the center of her critique of liberal democratic tradition lies a rejection of a perspective that tries to come to terms with pluralism through the presumption that via ‘rationality’, which is common to all human beings, it is possible to reach a consensus in the public realm. As we have seen in the previous section, liberal democratic tradition tries to get rid of antagonisms that stem from the radical plurality of views, beliefs, opinions, and experiences by

“...relegating pluralism and dissent to the private sphere in order to secure consensus in the public realm. All controversial issues are taken off the agenda in order to create the conditions for a ‘rational’ consensus. As a result, the realm of politics becomes merely the terrain where

individuals, stripped of their 'disruptive' passions and beliefs and understood as rational agents in search of self-advantage within the constraints of morality, of course- submit to procedures for adjudicating between their claims that they consider 'fair' (Mouffe, 1993: 140).

In the light of our analysis of Oakeshott's views on rationalism and *politics of uniformity* we can say that there is an important parallelism between Mouffe and Oakeshott in their rejection of the possibility of reaching at a consensus through the use of reason that is common to all humanity. Although Mouffe does not refer directly to Oakeshott in her criticism of a consensus based upon rationality, the parallelism between the two can be observed quite easily. The point where Mouffe directly draws upon Oakeshott is Oakeshott's differentiation between two alternative interpretations of the modern state that is between civil association and enterprise association or between *universitas* and *societas* (Mouffe, 1992b: 232-235). As we have seen above, *universitas* indicates an engagement in an enterprise to pursue a common purpose or to promote a common interest. Contrary to that model of association of agents engaged in a common enterprise, defined by a purpose, *societas* designates a formal relationship in terms of rules, not a substantive relation in terms of common action. In Oakeshott's (1975: 201) words: "The idea *societas* is that of agents who, by choice or circumstance, are related to one another so as to compose an identifiable association of a certain sort. The tie which joins them... is not that of an engagement in an enterprise to pursue a common substantive purpose or to promote a common interest, but that of loyalty to one another".

It is not a mode of relation, therefore, in terms of common action but a relation in which participants are related to one another in the acknowledgment of the authority of certain conditions of acting. To belong to the political community -*societas*- what is required is that we accept a specific language of civil intercourse. Oakeshott calls this *res publica*. Those rules prescribe norms of conduct to be subscribed to in seeking self-chosen satisfactions and in performing self-chosen actions. To recover citizenship as a strong form of political identification requires our loyalty to the *res publica*, to the political principles of modern democracy and the commitment to defend its key institutions. 'Equality and liberty for all' is the central political principle of modern liberal democracy. "The conditions to be subscribed to and taken into account in acting are to be understood as the exigency of treating the others as free and equal persons" (Mouffe, 1992b: 236). However, there is an important point that needs to be underlined here. She considers that *if interpreted in a certain way*, Oakeshott's reflections on civil association views illuminating. She (1992b: 231) argues:

We need to conceive of a mode of political association, which, although it does not postulate the existence of a substantive common good, *nevertheless implies the idea of commonality*, of an ethico-political bond that creates a linkage among the participants in the association, allowing us to speak of a political ‘community’ even if it is not in the strong sense.

So, she sees the model of a civil association can serve such a purpose by envisaging a common identity of persons who might be engaging in many different communities and who have different conceptions of good, but who accept submission to certain authoritative rules of conduct, and thereby linked to each other:

It seems to me that Oakeshott’s idea of the civil association as *societas* is adequate to define political association under modern democratic conditions. Indeed it is a mode of human association that recognizes the disappearance of a single substantive idea of the common good and makes room for individual liberty. It is a form of association that can be enjoyed among relative strangers belonging to many purposive associations and whose allegiances to specific communities is not seen as conflicting with their membership in civil association. This would not be possible if such an association were conceived as *universitas*, as purposive association, because it would not allow for the existence of other genuine purposive associations in which individuals would be free to participate (Mouffe, 1992b: 233).

What is required to belong to the political community is that we accept a specific language of civil intercourse, the *respublica*. Those rules only provide a framework of common practices to guide political activities of the citizens. The identification with those rules, in turn, creates a “common political identity”. So, it is in this sense that Mouffe finds Oakeshott’s views useful to a radical democratic project. She is attracted to Oakeshott’s elaboration of the concept of *societas*, because with it Oakeshott has portrayed *a strong conception of political community* (Gerencser, 1999: 847, emphasis added.) Moreover, she thinks that such an approach brings with it not abandonment but a reformulation of the public/private distinction and hence can help us to find an alternative to the limitations of liberalism: “In *societas*, every situation is an encounter between “private” and “public”... The wants, choices, and decisions are private because they are the responsibility of each individual but the performances are public because they are required to subscribe to the conditions specified in *respublica*” (Mouffe, 1992: 237-238). She finds this important because, in a similar vein, the project of radical democracy also proposes, as a major strategy to overcome this shortcoming of liberal understanding of pluralism, the

revitalization of the public sphere in the form of a new mode of articulation between the public and the private.

Notwithstanding the common ground between Oakeshott and Mouffe, Mouffe has important rejections and criticisms regarding that model. At the heart of that criticism we see her claim that Oakeshott's idea of politics is a flawed one "for his conception of politics as a shared language of civility is only adequate for one aspect of politics: the point of view of the 'we', the friend's side... What is completely missing in Oakeshott is division and antagonism that is the aspect of the 'enemy'." (Mouffe, 1992b: 237-238). Indeed, this is the most distinguishing aspect of Mouffe's interpretation of Oakeshott. She draws attention to the fact that "to introduce conflict and antagonism into Oakeshott's model, it is necessary to recognize that *the respublica is the product of a given hegemony, the expression of power relations, and that it can be challenged*" (Mouffe, 1992b: 237-238). If we recall Oakeshott's views about the unquestionable nature of the authority of the *respublica* we can grasp what Mouffe sees as absent in that approach. As we have seen, Oakeshott argues that even if we find those rules undesirable we have to acknowledge their authority. With his emphasis upon spontaneity he sees those rules of conduct as the expression of the spontaneous development of a particular society; they evolve and take shape in accordance with the particular path that the historical development of a society follows. They emerge as a result of the political, legal and cultural inheritance of that society. Oakeshott does not question, takes for granted, or simply ignores, the nature of the process through which those particular rules come to have that authority. In other words, he does not mention the power relations and its dynamics characterizing a particular social context and their influence in determining the rules of conduct whose authority has to be acknowledged by all in the society. He fails to see that those rules are an expression and/or reflection of the particular configuration of power relations. He does not tackle with the crucial question of how those groups who neither 'desire' nor 'approve' those rules come to accept their authority.

Mouffe, tries to shed some light on these complex processes by insisting that "(p)olitics is to a great extent about the rules of the *respublica* and its many possible interpretations, it is about the constitution of the political community" (Mouffe, 1992b: 237-238). In order to grasp the essence of this argument we should be familiar with the definition of "politics" that she proposes. In this definition, Mouffe draws largely upon Carl Schmitt.³ In her words:

... for Schmitt, the criterion of the political, its *differentia specifica* is the friend-enemy relation; this involves the creation of a 'we' as opposed to a 'them', and it is located, from the outset, in the realm of

collective identifications. The political always has to do with conflicts and antagonisms and cannot but be beyond liberal rationalism since it indicates the limits of any rational consensus and reveals that any consensus is based on acts of exclusion (1992b: 123).

Mouffe maintains that the political can be defined only with reference to relations of power and antagonisms and that unless we do this we completely miss its nature. This is why she criticizes liberal democratic tradition for “conceiving the well-ordered society as one *exempt from politics*” (1992b: 139). As we have seen, in liberal understanding of pluralism the diversities that are viewed as the source of conflict are relegated to the private realm. Mouffe (1992b: 127) sees this kind of an approach as “a dangerous liberal illusion which renders us incapable of grasping the phenomenon of politics.”

The definition of politics based upon antagonism is directly related to the notion of 'relational identity' which Mouffe develops with reference to Derrida's concept of “constitutive outside”. Mouffe uses the concept by pointing out that it “cannot be reduced to a dialectical negation” and that it implies something more than saying simply that there is no ‘us’ without ‘them’ (Mouffe, 2000: 12-13). According to this, “in order to be a true outside, the outside has to be incommensurable with the inside, and at the same time, the condition of emergence of the latter. This is only possible if what is ‘outside’ is not simply the outside of a concrete content but something which puts into question ‘concreteness’ as such” (Mouffe, 2000: 12).

This approach brings with it the perception of the us/them relation as one between friend and enemy instead of as simple difference. Hence, “(f)rom that on, it becomes the locus of an antagonism, that is, it becomes political” them’ (Mouffe, 2000: 13). This in turn means that antagonism can never be eliminated and it constitutes an ever-present possibility in politics. In addition to this, such a conception of requires a non-essentialist framework, which suggests that all identities are necessarily precarious and unstable (Mouffe, 1992a: 10). A corollary to that understanding of politics is the conceptualization of democracy as a continuous process rather than as an end point to be reached at. It is the precariousness of identities that makes democracy an endless process since, as was mentioned above, an identity can develop through its relation and, perhaps more importantly, on the face of the challenge posed by its constitutive outside.

To sum up, the comparative analysis made above shows that there are both important divergences and convergences between the theoretical frameworks developed by two leading figures of the modern political thought. They share a common ground in regard to their concern with individual and his/her life choices and with the danger and/or impossibility of politics of

uniformity as well as in regard to their focus on the general rules that are supposed to regulate the intersection between the public and private. These can be considered as the essentials of their understanding of (democratic) political community. However, the points raised by Mouffe related with the conceptualization of politics with reference to conflict and antagonism, as well as the hegemonic configuration of unequal power relations seems to indicate an almost completely different understanding of political community.

4. CONCLUDING REMARKS

The relation between the individual and the community has been at the heart of the political thought since the antiquity. The debate has always revolved around this central theme and all those involved have endeavoured to find the ideal way of relating the individual to the society. This article made a comparative analysis of two leading modern political theorists, who are well known for their concern to come to terms with this crucial question. The starting point of this study was a indeed a humble curiosity: how and why Chantal Mouffe, an advocate of the radicalization of democracy incorporates the ideas of Michael Oakeshott, a conservative (or conservative individualist), in her reflection on the notion of democratic political community. Although Mouffe writes about the points of divergence between Oakeshott and herself and revises the former in a significant manner, she nevertheless finds important parallelism between the two perspectives. However, her emphasis on the notions of conflict, antagonism and unequal power relations with reference to the concept of hegemony is the keystone of a distinct view on socio-political life, especially on the decision-making processes that end up with the formulation of the rules of the *respublica*. This is so because Oakeshott has a rather consensus-oriented perspective in this respect in that he does not go beyond suggesting that these rules are to emerge as part and parcel of the practical life of the society and they are to prioritize the self-chosen actions of individuals. So, it is a bit puzzling that Mouffe tries to bring together this approach with her antagonism and conflict-oriented perspective. These two approaches seem to be mutually exclusive rather than complementary and hence the attempt to bridge them seems to be destined to be unconvincing.

NOTES

---

¹ http://www.michael-oakeshott-association.com/pdfs/mo_letters_popper.pdf Emphasis in the original.

² As Gerencser rightly points out, Oakeshott uses a series of terms that carry with them similar meanings. The central theoretical distinction in *On Human Conduct* is between

civil association and enterprise association. However, Oakeshott uses a series of Latin terms to explore this distinction. Thus, discussing civil association, he uses *civitas* for this ideal condition, and *respublica* for the comprehensive conditions of association. However, in the third essay of *On Human Conduct*, he introduces the terms *societas* and *universitas* for the historical expressions of civil and enterprise association respectively. Thus, we see **civil association, *civitas, respublica and societas*** on the one side; and **enterprise association and *universitas*** on the other. See, Gerencser, "Oakeshott, Authority and Civil Disobedience", footnote 3. I prefer civil and enterprise association in this paper, but when we come to a review of Chantal Mouffe's elaboration on Oakeshott's thought we will need to use the other terms that she prefers.

³ Mouffe tries to make it clear that she does not accept Schmitt's ideas in toto and especially his understanding of democracy "as a logic of identity between government and governed, between the law and popular will" which she thinks "perfectly compatible with an authoritarian form of government"; and also that she does not accept the consequences Schmitt draws from his critique of liberal democracy. She says "If Schmitt can help us understand the nature of modern democracy, it is, paradoxically, he must himself remain blind to it." What she finds helpful in Schmitt's thought in that sense is his definition of politics with reference to friend/enemy relation, antagonism and conflict. For a detailed analysis of Mouffe's interpretation of Carl Schmitt see the eighth chapter of *The Return of the Political* titled "Pluralism and Modern Democracy: Around Carl Schmitt".

REFERENCES

- Dunleavy, P., B. O'Leary (1987) "The New Right" in **Theories of State: The Politics of Liberal Democracy**, Macmillan, 72-98.
- Eccleshall, R. (1992) "Michael Okakeshott and Sceptical Conservatism" in L. Tivey and A. Wright (eds.) **Political Thought since 1945**, London: Edward Elgar, 173-192.
- Gerencser, S.A. (1999) "A Democratic Oakeshott?", **Political Research Quarterly**, 52(4), 845-865.
- Gerencser, S.A. (2002) "Oakeshott, Authority and Civil Disobedience", *The British Criminology Conference: Selected Proceedings, Vol. 5, Papers from the British Society of Criminology Conference, Keele, July 2002*, www.britisoccrim.org/bccsp/vol05/gerencser.htm.
- Gerencser, S.A. (2000) **The Skeptic's Oakeshott**, New York: St. Martin's Press.
- Gray, J. (1993) **Beyond the New Right**, London: Routledge.

- Gutmann, A. (1992) "Introduction" in C. Taylor and A. Gutmann (eds.) **Multiculturalism and the Politics of Recognition**, Princeton: Princeton University Press.
- Greenawalt, K. (1999) "On Public Reason" in Paul J. Weithman (ed.), **Reasonable Pluralism**, London: Garland Publishing Inc.
- Hall, S., D. Held (1990) "Citizens and Citizenship" in S. Hall and M. Jacques (eds.) **New Times: The Changing Face of Politics in the 1990s**, London: Lawrence & Wishart, 173-188.
- Mouffe, C. (1992a) "Preface: Democratic Politics Today" in C. Mouffe (ed.) **Dimensions of Radical Democracy: Pluralism, Citizenship, Community**, London, NY: Verso, 1-14.
- Mouffe, C. (1992b) "Democratic Citizenship and the Political Community" in C. Mouffe ed. **Dimensions of Radical Democracy: Pluralism, Citizenship, Community**, London: Verso, 225-239.
- Mouffe, C. (1993) **The Return of the Political**, London: Verso.
- Mouffe, C. (2000) **The Democratic Paradox**, London: Verso.
- Letwin, S.R. (1978) "On Conservative Individualism" in M. Cowling (ed.) **Conservative Essays**, London: Cassell, 52-68.
- Oakeshott, M. (1962a) "Rationalism in Politics" in **Rationalism in Politics and Other Essays**, London: Methuen, 1-36.
- Oakeshott, M. (1962) "On Being Conservative" in **Rationalism in Politics and Other Essays**, London: Methuen, 168-196.
- Oakeshott, M. (1975) **On Human Conduct**, Oxford: Clarendon Press.
- O'Sullivan, N. (2002) "Why Read Oakeshott?", **Society**, 39(3), 71-74.
- Phillips, A. (1993) **Democracy and Difference**, Cambridge: Polity.

KOBİ'LERDE İÇ GİRİŞİMCİLİK ve ÖRGÜT KÜLTÜRÜ İLİŞKİSİ: SEKTÖREL BİR ARAŞTIRMA

Nurettin İBRAHİMOĞLU*
Özlem YAŞAR UĞURLU**

Öz

İç girişimcilik kavramı son yıllarda özellikle büyüme odaklı işletmeler için öne çıkan önemli bir yönetim anlayışıdır. Örgüt kültürü ise işletme içinde iç girişimcilik davranışının şekillenmesinde katalizör bir işlev görür. Buna karşın, iç girişimcilik davranışı ile örgüt kültürü arasındaki ilişkiyi irdeleyen ampirik araştırma sayısı oldukça sınırlıdır. Bu bağlamda bu araştırmanın amacı küçük ve orta boy işletmelerde iç girişimcilik davranışı ile örgüt kültürü arasındaki ilişkiyi analiz etmektir. Bu amaçla Gaziantep Sanayi ve Ticaret Odasına kayıtlı, makine halıcılığı sektöründe KOBİ olarak faaliyette bulunan anonim şirket statüsüne sahip üretim işletmelerindeki 175 çalışana anket uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, örgüt kültürü tiplerinden adokrazi ve pazar kültürü tipinin iç girişimcilik davranışının tüm alt boyutlarını pozitif yönde etkilediği görülürken; klan ve hiyerarşi kültürünün sadece yenilik ve risk alma boyutu üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır.

Anahtar Sözcükler: İç girişimcilik, örgüt kültürü, KOBİ.

Abstract

The Relationship between Organizational Culture and Intrapreneurship in SMES: A Sectoral Research

The concept of intrapreneurship is becoming an important managerial approach especially for growth-oriented businesses. Organizational culture functions as a catalyzer for shaping the behavior of intrapreneurship in organizations. However, very little empirical research exists that analyze the relationship between organizational culture and intrapreneurship behavior. In this context, the aim of this study is to analyze the relationship between intrapreneurship behavior and organizational culture. For this purpose, a survey conducted to 175 employees of

---

* Yrd.Doç.Dr., Gaziantep Üniversitesi, İşletme Bölümü, GAZİANTEP, nibrahimoglu@gantep.edu.tr

** Yrd.Doç.Dr., Gaziantep Üniversitesi, İşletme Bölümü, GAZİANTEP yasar@gantep.edu.tr

firms that operating in machine made carpet industry in Gaziantep province. These firms operate as scale of SME, registered to chamber of industry and trade and also have the status of joint-stock company. The obtained results are in line with the literature. The findings of the study indicate that while market and adhocracy culture have asignificantly and positively effect on intrapreneurship behavior; clan and hierarchy culture have only a pozitve effect on innovation and risk taking subdimension of intrapreneurship behavior.

Keywords: Intrapreneurship, organizational culture, SME.

GİRİŞ

Gelecekte işletmeler, çalışanların kendi iş yerinin başında ve işlerinden sorumlu olduğu, gerekli tüm yetkilerle donanmış, her işyerinin sanki küçük bir girişim haline dönüştüğü, ücretli işçiliğin yerini iç girişimciliğin aldığı yerler olarak öngörülmektedir. Dolayısıyla hızlı değişen çevre koşullarına uyum sağlayabilecek, yaratıcı ve yeni çözümler bulabilen girişimci tipi, büyük işletmeler kadar küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ) için de önemli hale gelmiştir (İçerli *vd.*, 2011: 179; Müftüoğlu, 2007: 6). Özellikle KOBİ'ler, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişin yarattığı yeni durumlardan doğrudan etkilenmekte, rekabet edebilmek için çalışanlarını daha çok girişimci olmaya zorlamaktadır. Diğer yandan ekonomi çevreleri de KOBİ'leri, istihdam sağlamak, toplumsal refahı artırmak, ticareti geliştirmek, orta sınıfın önünü açmak için kilit rolü olan işletmeler olarak görmektedir. Giderek artan önemi ile KOBİ'lere ekonominin temel dinamikleri gözüyle bakılmaktadır. Örneğin Türkiye'de toplam işletmelerin %98'ini, toplam istihdamın da %56,3'ünü KOBİ'ler oluşturmaktadır (Bulut *vd.*, 2011: 152). Bu bağlamda Türkiye'de KOBİ'ler bilimsel araştırmalarda sıklıkla ele alınmış, geliştirilmeleri, daha etkili destek alabilmeleri için çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Yaygın olarak kullanılan "Avrupa Birliği" tanımına göre; 250 kişiden az çalışanı olan işletmeler KOBİ olarak kabul edilmekle birlikte, orta ölçekli bir işletme 50-250 arasında çalışanı olan yıllık cirosu 40 milyon Euro'nun altında ve yıllık bilançosu 27 milyon Euro'yu aşmayan işletmeler olarak tanımlanmaktadır (Güney, Akbay, 2008: 152).

KOBİ'ler genellikle girişimciler yolu ile kurulan işletmelerdir. İlk aşamada kurucu girişimciler değişim, öğrenme, yenilik açısından rekabetçi olsalar da katı rekabet, belirsiz, dinamik ve karmaşık çevre koşulları, küçülen pazarlar, kısalan ürün ömürleri gibi nedenlerle bunu sürdürmeleri o kadar kolay olamamaktadır. Başka bir deyişle, yeni üretime başlayan işletmelerin karşılaştıkları problemlerin üstesinden gelebilmeleri için çok risk almaları yoğun çaba göstermeleri gerekmektedir. KOBİ'ler mevcut piyasa koşullarından

hızlı ve doğrudan bir şekilde en fazla etkilenen işletmelerdir. Küresel rekabetle birlikte ülke ekonomisindeki yeri gittikçe artan KOBİ'ler; değişimden büyük işletmelere göre daha fazla etkilenmekte, hızlı değişen rekabet ortamında ayakta kalabilmek için yenilikçi, güçlü ve girişimci bir örgüt kültürüne giderek daha çok ihtiyaç duymaktadır. Bunu sağlamayan KOBİ'ler ise başarısız olmaktadır. Sözelimi yapılan çalışmalar, yeni işletmelerin %80-85'nin ilk 5 yıl içinde ya iflas ettikleri ya da başka bir işletme tarafından satın alındıkları veya başka bir firma ile birleştiklerini göstermektedir (Şenol, 2009: 93; Şengel, 2009: 497; Hisrich, 2004: 7). Bütün bu nedenlerle işletmelerde daha güçlü bir örgüt kültürü oluşturmak, çalışanların iç girişimciliğini artırmak önemli hale gelmiştir. Dolayısıyla işletmeler için hem iç girişimciler hem de içinde yer alınan örgüt kültürü, sürdürülebilir başarı elde etmede çok kritik bir işleve sahip görünmektedir. Çünkü iç girişimcilik açısından önemli olan örgütsel değişim, yeni ürün, süreç ve teknoloji geliştirme, stratejik eğilim, örgütsel katılım ve örgüt içi etkin iletişim gibi faktörler, örgüt kültürü ile şekillenmektedir. Bu çerçevede, örgütler tarafından iç girişimciliğin özendirilmesi ve uyarılması, yaratıcı, yenilikçi, değişime açık güçlü bir örgüt kültürü ile mümkün görünmektedir.

1. İÇ GİRİŞİMCİLİK

İç girişimcilik kavramı çeşitli biçimlerde ele alınmaktadır. Genel olarak iç girişimcilik (intrapreneurship), örgüt içinde çalışmakta olan bireylerin işyerlerinde ürün, hizmet ve süreç inovasyonu ile sonuçlanan faaliyetlerde bulunması olarak tanımlanmaktadır. İç girişimcilik mevcut kaynakların kontrol edilmesinin dışında, fırsatların takip edilmesi, işletmenin her hangi bir sürecinde gönüllü olarak risk alınması sürecidir. İç girişimcilik çoğu kez, daha fazla değer sağlamak ve örgütün pazardaki rekabetçi pozisyonunu sağlamlaştırmak amacıyla, işletmenin asıl faaliyetlerinin dışındaki aktivitelere odaklanmaktır (Nielsen *vd.*, 1985: 184). İç girişimciler ise firmaların karşılaştığı sorunlara yaratıcı ve yeni çözümler getiren kişilerdir (Antoncic, Hisrich, 2000: 22; Kolchin, Hyclak, 1987: 14–15). Bazı araştırmacılar, sadece bireylerin değil aynı zamanda şirketteki grup veya takımların da iç girişimci olabileceklerini belirtmektedir (Abraham, 1997: 179; Bechtold, 1997: 14; Stephenson, 1995: 35).

İç girişimciliğin bu kadar dikkat çekmesinde önemli bir diğer neden ise; işletme performansını artırıcı, inovasyonla sonuçlanan fırsatlar sunmasıdır (Zahra, 1991: 260; Klanecek, Antoncic, 2007: 36). İç girişimciler çeşitli faktörleri kullanarak yenilik veya inovasyon sağlamaktadır. Literatürde, iç girişimcilik genellikle yedi boyutta sınıflandırılmaktadır. Bunlar; yeni iş girişimi başlatma (new business venturing), yenilik (innovativeness), kendini yenileme (self-renewal), proaktif davranma (proactiveness), rekabetçi

girişkenlik (competitive aggressiveness), risk alma (risk taking) ve otonomi (autonomy)'dir. Yeni iş girişimi başlatma, şirketin büyüklüğüne ve verilen yetkinin seviyesine bakılmaksızın, özerk ya da yarı özerk birimler yoluyla örgütün faaliyet alanı içinde veya dışında daha önce yapılmamış, bir iş girişiminde bulunmaktır (Stopford, Baden-Fuller, 1994: 523; Zahra, 1991: 261; Antoncic, Hisrich, 2000: 23, 2003: 15). Yenilik, bir firmanın sıra dışı ürün ve hizmet üretmesini sağlayan; yeni fikir, strateji, deneyler ve yöntemlerle, organizasyondaki yaratıcı fikirlerin başarılı bir şekilde uygulanması, yeni ve denenmemiş düşüncelerin hayata geçirilmesi, kısaca yeni ürün, servis, metod ve süreç geliştirmektir (Schumpeter, 1947: 156; Amabile, *vd.*, 1996: 1155; Amabile, 1998: 78). Kendini yenileme boyutu, mevcut fikir ve stratejilerin üzerine yenilerini ekleyerek örgütlerin şekil değiştirmesi, iş konseptinin yeniden tanımlanması ve düzenlenmesi, örgütün değişime daha hızlı ayak uydurabilmesi için uzun vadeli plan yapmaktır (Stopford, Baden-Fuller, 1994: 522; Zahra, 1991: 262). Geleceği öngörmenin bir aracı olan proaktiflik ise, stratejik karlılık, risk almaktan kaçınmamak, rekabet üstünlüğü yaratan bir olgu olarak görülmektedir (Knight, 1997: 214; Lieberman, Montgomery, 1988: 24; Lumpkin, Dess, 1996: 136–137; Stopford, Baden-Fuller, 1994: 523). Rekabetçi girişkenlik, örgütlerin geleneksel taktiklerinin yerine, rakibin zayıf yönlerini belirleyerek pazardaki pozisyonlarını sağlamlaştırmak ve rakiplerinden üstün olmak isteyen firmaların rakipleriyle giriştikleri mücadele ve meydan okuma gibi sıra dışı stratejiler uygulama eğilimi olarak tanımlanmaktadır. Rekabetçi girişkenlik; bir şeyleri farklı yapmak, var olan şartları değiştirmek ve pazar liderini geçmeye çalışmaktır (Lumpkin, Dess, 1996: 137). Risk almak ise bilinmeyenler içinde girişimde bulunmak, kaybetme riskini göze alarak yüksek getiri peşinde koşmak şeklinde iç girişimciliğin temel unsurlarından biri ve ayrılmaz bir boyutudur (Baird, Thomas, 1985: 231; Lumpkin, Dess, 1996: 136; Knight, 1997: 220; Antoncic, Hisrich, 2003: 15). İç girişimciliğin sahip olması gereken bir diğer boyut olan özerklik boyutu ise, bir bireyin ya da grubun bağımsız olarak kendi fikir ve düşüncelerini eyleme dönüştürmesi, çalışanların özgür hissetmesini sağlayarak kendilerine tahsis edilen yetkileri korkmadan kullanmalarına olanak sağlanmasıdır (Lumpkin, Dess, 1996: 140).

2. ÖRGÜT KÜLTÜRÜ

Günümüz örgütlerinde kültür önemli ve hayati görülmesine karşın, güçlü bir farkındalığın olduğu örgütlerde bile yöneticilerin, insanların ve örgütlerin kültürel açıdan nasıl bir işleve sahip oldukları konusunda derin anlayış eksikliklerinden söz edilebilmektedir (Alvesson, 2002: 1). Dolayısıyla başarı, gelişme ve performans için işletme kültürünün önemi yadsınamaz bir gerçektir. Dünyanın önde gelen 230 şirketinin katılımıyla yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, güçlü ve pozitif kültüre sahip olan şirketlerin örgütsel

etkinliğinin yüksek olduğu gözlemlenmiştir (Denison, *vd.*, 2004: 99). Bu bakımdan örgüt kültürü, sosyal bir birim olan örgütün dışsal adaptasyonu ve içsel uyumunu sağlamak için karşılaşılan sorunları çözmek üzere, örgütün üyelerince düşünülmüş, denenmiş, doğru olduğu hem mevcut hem de yeni üyelerce kabul edilmiş, temel olarak bir organizasyonu başka organizasyonlardan ayıran özellikler, tüm üyeler tarafından paylaşılan varsayımlar ve bir sistem olarak kabul edilmektedir (Schein, 2004: 17; Keyton, 2005: 21). Diğer yandan güçlü bir örgüt kültürü; artan satışlar, karlar, çalışan memnuniyeti ve örgütsel performansla doğrudan ilişkili bulunmaktadır (Alvesson, 2002: 43). Yapılan araştırmalarda şirketlerin gelişmelere, rekabete, krizlere ve tehditlere hızlı uyum sağlayabilmesi için kendilerine özgü, etkin bir kültür geliştirmeleri gerektiği üzerinde durulmakta ve örgüt kültürünün yenilik ve risk alma, dikkati detaylara verme, sonuç odaklılık, insan odaklılık, takımdaşlık, agresiflik-saldırganlık, durağanlık gibi yedi karakteristik özelliğine vurgu yapıldığı gözlemlenmektedir (Kotter, Heskett, 1992: 15; Chatman, Jehn, 1994: 525). Bu bağlamda örgüt kültürünün sınıflandırmasının örgütlerin sahip olduğu kültür türünü açıklayıcı bir işlev göreceği kabul edilmektedir. Dolayısıyla örgüt kültürünün benzer özelliklerinin bir araya getirilip gruplandırılması yararlı olmaktadır. Literatürde çok sayıda kültürel sınıflama olduğu göze çarpmaktadır. Unutkan (1995)'a göre kısaca özetlemek gerekirse; Handy'nin kültürel sınıflaması: güç kültürü, rol kültürü, görev kültürü, birey kültürü şeklinde dört temel gruba ayırdığı yaklaşım, Kirsch-Trux'un muhafazakar tutum, yenilikçi tutum, liberal analizci tutum yaklaşımı ile Pünpin'in örgüt kültür profili; müşteri yönelimli, personel yönelimli, sonuç ve başarı yönelimli, yenilik yönelimli, maliyet yönelimli, işletme ve teknoloji yönelimli olarak yedi grupta toplanmaktadır. Deal ve Kennedy'nin kültür sınıflaması ise yüksek risk-hızlı geri bildirim kültürü, düşük risk-hızlı geri bildirim kültürü, yüksek risk-yavaş geri bildirim kültürü, düşük risk-yavaş geri bildirim kültürü şeklindedir (Unutkan, 1995: 56-65).

Literatürde en çok bilinen kültürel sınıflamalar Hofstede (1990)'nin IBM firmasında yaptığı kıtalar ve ülkeler arası toplumsal kültür sınıflaması, O'Reilly ve diğerleri (1991)'nin geliştirdiği; kişilerin belirli değerlere uyumunu ve örgütsel hedefleri karakterize eden ifadeler bütünü olan örgüt kültürü profili ve Cameron, Quinn (2011) tarafından ölçeği de geliştirilen örgüt kültürü sınıflamasıdır (Chatman, Jehn, 1994: 525; Hofstede *vd.*, 2010: 34). Bu araştırmada kullanılan rekabetçi değerler sistemi olarak da bilinen örgüt kültürü değerlendirme ölçeğinde (OCAI), dört farklı kültür tipi üzerinde durulmaktadır (Cameron, Quinn, 2011: 35). Bunlar, hiyerarşi, pazar, klan ve adokrasi kültürüdür. Pratikte, birçok organizasyon kendilerine en uygun olan farklı kültür tiplerinden birini geliştirebilir. Baskın bir kültür tipi geliştirememiş şirketler ise ya kültür hakkında kesin bir bilgiye sahip değildir ya da yukarıda belirtilen farklı kültür çeşitlerini eşit olarak uygularlar. Örneğin pazar kültürü Williamson

(1975) ve Ouchi'nin (1981) çalışmalarına dayanılarak ortaya atılmıştır. Cameron ve Quinn (2011)'e göre ise pazar kültürü; şirketin, dış birimlerle tedarikçiler, müşteriler, sendikalar, hükümet politikaları gibi ilişkilere odaklanılan bir kültür çeşididir. Bu kültür çeşidi, işletmenin, üretim, rekabet ve dış çevre üzerinde ne kadar kontrole sahip olup olmadığıyla ilgilidir. Diğer bir deyişle, şirket ne kadar üretim yaparsa yapsın, dış çevredeki rekabet her zaman saldırgan olacaktır. Yani organizasyon, rekabetin yüksek olduğu pazarlarda, kendine uygun bir pozisyon elde etmeli ve kontrolü elden bırakmamalıdır. Pazar kültüründeki liderler, kararlı, planlı, üretim ve başarı odaklı yöneticilerdir. Çalışanlar kişisel amaçlarından çok şirketin amaçlarını ön planda tutarlar. Doğal olarak bu tür yöneticilerin astları da şirkete yaptıkları katkı kadar ödüllendirilir. Bir başka örgüt kültürü çeşidi olan klan kültürünün en tipik özellikleri takım çalışması ve çalışan bağlılığıdır. Bu kültür çeşidinin uygulandığı durumlarda, organizasyonun en iyi takım çalışması ve çalışan gelişiminin desteklendiği iddia edilmektedir. Klan kültürü tipinde organizasyon, sadakat ve geleneklerle yürütülür. Organizasyonda, kişisel gelişimin uzun dönemde performansı arttıracak en önemli faktör olduğuna inanılır. Klan kültürü aynı zamanda aile kültürü olarak da anılır. Liderler baba figürü olarak kabul edilir ve çalışanlar tarafından birer kılavuz ve akıl hocası olarak görülür. Bir diğer kültür türü olarak hiyerarşi kültürü ise genel olarak bankalar, sigorta şirketleri ve kamu kuruluşları gibi mekanik ve bürokratik örgütlerde gözlemlenir. En önemli özelliği, düzen, kural ve geleneklere uygun olmasıdır. Değişime ve yeniliğe kapalı olunması, örgüt içinde kendine özgü geliştirilen kuralların dışına çıkılmamasına neden olur. Kimin, hangi işi, nasıl ve ne zaman yapacağı önceden belirlenmiş standartlara bağlıdır. Çalışanlara yetki ve otonomi verilmez. Hiyerarşi kültüründeki liderlerin en belirgin özellikleri ise, koordine ve organize edici olmasıdır. Bir başka kültür tipi olan adokrasi kültürü ise adaptasyonu, esnekliği ve yaratıcılığı artırarak girişimci ve yenilikçi bir örgüt ortamı yaratmayı hedefler. Belirsizliğin, şüphenin ve bilgi fazlalığının olduğu örgütlerde – teknoloji, elektronik ve kozmetik sektöründe çalışan örgütler gibi- tipik olarak bu kültür çeşidinin uygulandığı görülür. Buna ek olarak, adokrasi kültüründe örgütler yaratıcı ürünler ve hizmetler üretmeye ve yeni fırsatları değerlendirmek için hızlı adapte olmaya yatkındır. Böylece çalışanlar, bu sonuçları elde edebilmek için korkmadan risk alabilir ve üretim sürecine bireysel olarak katkı sağlayabilirler (Cameron, Quinn, 2011: 41–51).

3. LİTERATÜR TARAMASI VE ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ

Literatürde iç girişimcilik davranışının çevresel faktörlerden bağımsız olmadığı, bu anlamda örgüt kültürünün de farklı bir çevresel faktör olarak iç girişimci davranışı üzerinde etkili olabileceği yönünde yaygın bir kanaat göze

çarpılmaktadır. Örneğin yapılan ampirik araştırmalarda iç girişimcilik alt boyutlarından yenilikçilik, risk alma, fırsatlara odaklanma ile örgütsel öğrenme alt boyutlarından takım halinde öğrenme, sistemler arası bağlantı, destekleyici liderlik arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur (Ağca, Kandemir, 2008: 213; Basım, *vd.*, 2009b: 83; Basım *vd.*, 2009a: 28; Chung, Gibbons, 1997: 10; Kuratko *vd.*, 1990: 51). Benzer biçimde toplumsal kültür boyutlarından bireycilik ve kolektivizm ile iç girişimcilik; iç girişimcilik alt boyutlarından risk alma ile örgüt kültürü, çevresel değişkenlerden teknolojik fırsatlar, endüstriyel gelişme, talep yaratma ve örgütsel değişkenlerden örgütsel destek, kişisel-rekabetçi değerler ile iç girişimcilik arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur (Abraham, 1997: 183; Antoncic, 2003: 8; Antoncic, Hisrich, 2000: 31). Bu doğrultuda, pek çok yazar iç girişimcilik açısından örgüt kültürünün örgütsel süreç içindeki kritik rolüne dikkat çekmekte ve örgüt kültürünün organizasyonun başarısına olan katkısına yönelik bulunan pozitif sonuçlara ve işbirliğinin sinerjik etkilerine odaklanmaktadır (Sackmann, 1992: 151; Chung, Gibbons, 1997: 10–11). Diğer yandan geçmişte yaygın olan bu kanaatin bilimsel bulgulara dayalı araştırmalarla yeterince desteklendiğini söylemek güç görünmektedir. Literatürde iç girişimcilik boyutları ve farklı kültür tipleri arasındaki ilişkiyi irdelleyen araştırmalara rastlanmamakla birlikte; özellikle ülkemizde iç girişimcilik olgusuna ilişkin ele alınan konular: iç girişimcilik düzeyinin firmaların performansı üzerindeki etkisi (Ağca, Kandemir, 2008: 211; Gürel, 2011: 100); öğrenen örgüt algısının iç girişimcilik olgusuna etkisi (Basım *vd.*, 2009a: 31); örgütsel adalet algısı ve iç girişimcilik üzerindeki etkisi (Basım ve diğerleri, 2009b: 86); KOBİ'lerde iç girişimcilik düzeyinin belirlenmesi (İçerli *vd.*, 2011: 177); ödül sistemi, örgütsel yapı, örgütsel iletişim ve iş tatmini faktörleri ile iç girişimcilik davranışı arasındaki ilişki (Gürbüz, *vd.*, 2010: 128); girişimci örgüt kültürünün iç girişimcilik üzerindeki etkisi (Öktem *vd.*, 2003: 128) ve son olarak örgüt kültürünün girişimcilik yönelimi üzerindeki etkisini (Fiş, Wasti, 2009: 129) inceleyen çalışmalara rastlanmaktadır.

Örgüt kültürü, kendini örgütsel ortamın özelliklerinde ve davranış kalıplarında gösteren bir olgu olarak görülmektedir (Fiş, Wasti, 2009: 134). Buna göre, örgütün yapısı, sahip olduğu teknoloji, süreçler ve ilişkiler örgüt kültüründen etkilenmektedir (Öktem *vd.*, 2003: 170). Örneğin bir örgütün sahip olduğu temel değerlerin, inanışların ve varsayımların girişimsel faaliyetleri yönlendiren ve kolaylaştıran bir stratejik eğilim kazandırdığını ileri süren kaynak temelli görüşe göre örgüt kültürünün rekabet üstünlüğünü sürdürülebilir kılmada stratejik bir rol üstlenebilir (Naman, Slevin, 1993: 140; Fiş, Wasti, 2009: 133; Gürbüz *vd.*, 2010: 129). Bu görüşe paralel olarak, Chung ve Gibbons (1997) da bir örgüt içindeki girişimci davranış ancak uygun bir örgüt kültürü ile oluşturulabilir ve kontrol edilebilir düşüncesindedir (Chung, Gibbons, 1997: 12). Benzer biçimde Thornberry (2001: 526), Kuratko *vd.*, (1990: 49) göre iç girişimcilik davranışı uygun bir örgütsel iklim ve kültürle birleşerek işletmenin,

verimliliğini ve performansını etkileyen yenilik, risk alma, proaktif olma, kendini yenileme gibi birtakım özelliklerini açığa çıkarabilir (Kuratko *vd.*, 1990: 51; Thornberry, 2001: 526). Diğer yandan Chung ve Gibbons (1997)'a göre ise örgüt kültürünün sosyal yapı ve üst yapı olarak iki önemli ve farklı boyutu vardır ve bu boyutlar kurum içi girişimcilik davranışını etkilemektedir (Chung, Gibbons, 1997: 12–14). Sosyal yapı, örgüt içindeki yönetsel yapı ve örgütsel aktörler arasındaki sosyal ilişkileri, örgütsel norm ve kuralları içerirken; üst yapı, örgütsel faaliyetleri esas alan, baskın varsayımlar, paradigmlar ve temel değerleri kapsayan örgütün ideolojik tarafına işaret etmektedir. Örgütlerin farklı kültürlere sahip olduğu ve örgüt kültürünün de örgütsel yapı, insan ilişkileri, örgütsel rutinler ve benzeri süreçlere etki ettiği bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla farklı örgüt kültürü tiplerinin iç girişimcilik davranışını farklı düzeylerde etkileyebileceği düşünülmektedir. Araştırmanın temel amacı, örgüt kültürünün iç girişimcilik boyutları üzerinde bir etkide bulunup bulunmadığını analiz etmek; farklı örgüt kültürü tiplerinin iç girişimcilik boyutları üzerinde ne derece bir açıklayıcı etkiye sahip olduğunu belirlemektir. Bu bağlamda araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

Adokrasi örgüt kültürü tipi esnekliğin, yaratıcılığın ön planda olduğu girişimci ve yenilikçi bir örgütsel ortamı hedefler. İç girişimcilik davranışı adokrasi kültür tipinde daha kolay yer edinebilir. Bu çerçevede hipotez 1 şu şekilde oluşturulmuştur:

Hipotez 1: Adokrasi kültürü tipinin iç girişimciliğin alt boyutları (yenilik, risk alma, kendini yenileme, proaktif olma, rekabetçi girişkenlik ve özerklik) üzerinde pozitif etkisi vardır.

Hipotez 1a: Adokrasi kültürü tipinin iç girişimcilik alt boyutlarından yenilik değişkeni üzerinde pozitif etkisi vardır.

Hipotez 1b: Adokrasi kültürü tipinin iç girişimcilik alt boyutlarından risk alma değişkeni üzerinde pozitif etkisi vardır.

Hipotez 1c: Adokrasi kültürü tipinin iç girişimcilik alt boyutlarından kendini yenileme değişkeni üzerinde pozitif etkisi vardır.

Hipotez 1d: Adokrasi kültürü tipinin iç girişimcilik alt boyutlarından proaktif olma değişkeni üzerinde pozitif etkisi vardır.

Hipotez 1e: Adokrasi kültürü tipinin iç girişimcilik alt boyutlarından rekabetçi girişkenlik değişkeni üzerinde pozitif etkisi vardır.

Hipotez 1f: Adokrasi kültürü tipinin iç girişimcilik alt boyutlarından özerklik değişkeni üzerinde pozitif etkisi vardır.

Pazar örgüt kültürü tipinde yüksek rekabet ve başarı odaklılık ön planda olduğu için iç girişimcilik davranışı bu tür örgütlerde daha önemli hale gelebilir. Bu çerçevede hipotez 2 şu şekilde oluşturulmuştur:

Hipotez 2: Pazar kültürü tipinin iç girişimciliğin alt boyutları (yenilik, risk alma, kendini yenileme, proaktif olma, rekabetçi girişkenlik ve özerklik) üzerinde pozitif etkisi vardır.

Hipotez 2a: Pazar kültürü tipinin iç girişimcilik alt boyutlarından yenilik değişkeni üzerinde pozitif etkisi vardır.

Hipotez 2b: Pazar kültürü tipinin iç girişimcilik alt boyutlarından risk alma değişkeni üzerinde pozitif etkisi vardır.

Hipotez 2c: Pazar kültürü tipinin iç girişimcilik alt boyutlarından kendini yenileme değişkeni üzerinde pozitif etkisi vardır.

Hipotez 2d: Pazar kültürü tipinin iç girişimcilik alt boyutlarından proaktif olma değişkeni üzerinde pozitif etkisi vardır.

Hipotez 2e: Pazar kültürü tipinin iç girişimcilik alt boyutlarından rekabetçi girişkenlik değişkeni üzerinde pozitif etkisi vardır.

Hipotez 2f: Pazar kültürü tipinin iç girişimcilik alt boyutlarından özerklik değişkeni üzerinde pozitif etkisi vardır.

Hiyerarşi örgüt kültürü kural, düzen ve standartlara göre düzenlenmiş bir örgüt yapısına sahip olduğundan yenilik ve değişime kapalıdır. Bu özelliklerinden dolayı iç girişimcilik davranışının bu kültür tipine sahip işletmelerde kolaylıkla yerleşmeyeceği düşünülmektedir. Bu çerçevede hipotez 3 şu şekilde oluşturulmuştur:

Hipotez 3: Hiyerarşi kültürü tipinin iç girişimciliğin alt boyutları (yenilik, risk alma, kendini yenileme, proaktif olma, rekabetçi girişkenlik ve özerklik) üzerinde negatif etkisi vardır.

Hipotez 3a: Hiyerarşi kültürü tipinin iç girişimcilik alt boyutlarından yenilik değişkeni üzerinde negatif etkisi vardır.

Hipotez 3b: Hiyerarşi kültürü tipinin iç girişimcilik alt boyutlarından risk alma değişkeni üzerinde negatif etkisi vardır.

Hipotez 3c: Hiyerarşi kültürü tipinin iç girişimcilik alt boyutlarından kendini yenileme değişkeni üzerinde negatif etkisi vardır.

Hipotez 3d: Hiyerarşi kültürü tipinin iç girişimcilik alt boyutlarından proaktif olma değişkeni üzerinde negatif etkisi vardır.

Hipotez 3e: Hiyerarşi kültürü tipinin iç girişimcilik alt boyutlarından rekabetçi girişkenlik değişkeni üzerinde negatif etkisi vardır.

Hipotez 3f: Hiyerarşi kültürü tipinin iç girişimcilik alt boyutlarından özerklik değişkeni üzerinde negatif etkisi vardır.

Klan örgüt kültürü tipinde de örgüt geleneklerle yürütülür, aile kültürü esas alınır, değişim ve yenilik görece daha yavaştır. Bundan dolayı iç girişimcilik davranışını destekleyecek unsurların ortaya çıkması daha fazla güç ve zaman gerektirebilir. Bu çerçevede hipotez 4 şu şekilde oluşturulmuştur:

Hipotez 4: Klan kültürü tipinin iç girişimciliğin alt boyutları (yenilik, risk alma, kendini yenileme, proaktif olma, rekabetçi girişkenlik ve özerklik) üzerinde negatif etkisi vardır.

Hipotez 4a: Klan kültürü tipinin iç girişimcilik alt boyutlarından yenilik değişkeni üzerinde negatif etkisi vardır.

Hipotez 4b: Klan kültürü tipinin iç girişimcilik alt boyutlarından risk alma değişkeni üzerinde negatif etkisi vardır.

Hipotez 4c: Klan kültürü tipinin iç girişimcilik alt boyutlarından kendini yenileme değişkeni üzerinde negatif etkisi vardır.

Hipotez 4d: Klan kültürü tipinin iç girişimcilik alt boyutlarından proaktif olma değişkeni üzerinde negatif etkisi vardır.

Hipotez 4e: Klan kültürü tipinin iç girişimcilik alt boyutlarından rekabetçi girişkenlik değişkeni üzerinde negatif etkisi vardır.

Hipotez 4f: Klan kültürü tipinin iç girişimcilik alt boyutlarından özerklik değişkeni üzerinde negatif etkisi vardır.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAPSAMI

Bu araştırmanın temel amacı örgüt kültürünün iç girişimcilik boyutları üzerinde bir etkiye sahip olup olmadığını, varsa etkinin derecesini ve yönünü belirlemektir. Bu çerçevede değişkenler arasındaki ilişkileri ölçmeye yönelik saha araştırması yapılmıştır. Çalışmanın kapsamını en az beş yıldır makine halıcılığı sektöründe faaliyette bulunan Gaziantep Sanayi ve Ticaret Odası'na kayıtlı KOBİ ölçeğinde ve anonim şirket statüsüne sahip üretim işletmelerinin çalışanları oluşturmaktadır. Araştırma için makine halıcılığı sektörünün seçilmesinin nedenleri şu şekilde açıklanabilir: Halıcılık sektörü Gaziantep Sanayisinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Gaziantep Ticaret Odası tarafından yayınlanan bir rapora göre Gaziantep Türkiye makine halısı üretiminin %82'sini karşılamaktadır. Toplam satışların %60'ı yurtdışına, %40'ı da yurtiçine yapılmaktadır (GTO, 2011). Makine halıcılığı son yıllarda özellikle yeni ürün ve süreç geliştirme bakımından oldukça önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Diğer yandan araştırma için özellikle hukuki statüsü anonim şirket olan işletmelerin seçilmesinde bu işletmelerde görece diğer işletmelere göre, kurumsal yönetim ilkelerinin daha çok yerleşmiş olması varsayımından hareketle, yönetimin daha çok profesyonel kadrolara verilmesi eğilimi, bu işletmelerin kendi teknolojilerini geliştirme yönünde gösterdikleri çabalar, işletmelerde merkezi yönetim biçiminden daha çok yatay ilişkilere önem verilmesi belirleyici olmuştur (Üsdiken, 2008: 12–15). Makine halıcılığı sektöründe faaliyette bulunan işgören sayısı 250'yi aşmayan ve anonim şirket statüsüne sahip işletme sayısı 20 olarak tespit edilmiştir. Bu veriye Güneydoğu Anadolu İhracatçı Birlikleri'nce (2011) hazırlanan Türkiye Dokuma Makine Halıcılık Sektörü raporundan ulaşılmıştır (www.itkib.org.tr, 2011). Söz konusu özelliklere sahip 20 işletmeden randevu alınarak araştırmanın amacı hakkında bilgi verilmiş ve işletmede istihdam edilen üst, orta ve alt kademe çalışanlara anket yapmak için izin istenmiştir. Ancak görüşmeler sonrasında 15 işletmeden geri dönüş sağlanmış ve bu işletmelerin istihdam ettiği işgören sayıları dikkate alınarak 175 adet anket formu toplanmıştır.

Araştırmada veri toplama tekniği olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formunda kullanılan ölçekler literatürde yaygın olarak kullanılan güvenilirliği ve geçerliği test edilen ölçeklerdir. Ölçeklerin Türkçe uyarlaması birçok bilimsel araştırmada kullanılmıştır (Ağca ve Kandemir, 2008; İçerli *vd.*, 2011; Erdem, 2007) . Anket formu iç girişimcilik boyutları, örgüt kültürü ve demografik unsurlar olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.

İç girişimcilik ölçeği Antoncic ve Hisrich (2003)'in çalışmasından uyarlanmıştır. İç girişimcilik boyutlarını belirlemek için 26 sorudan oluşan 5'li likert tipi ölçek kullanılmıştır. Ölçekte yer alan ifadelerden 5 tanesi yenilik, 4 tanesi kendini yenileme, 5 tanesi risk alma, 3 tanesi proaktiflik, 3 tanesi

rekabetçi girişkenlik ve son 6 tanesi ise özerklik boyutunu ölçmektedir. Araştırmada örgüt kültürü tipini ölçmek amacıyla Cameron, Quinn (2011) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır (Cameron, Quinn, 2011: 27). Örgüt kültürü ölçeği dört farklı örgüt kültürü tipini temsil eden klan, adokrasi, pazar ve hiyerarşi kültürlerini belirlemeyi amaçlayan 24 ifadeden oluşmaktadır.

Araştırma verilerinin analizinde SPSS 17.0 paket programı kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliği Cronbach Alpha katsayısı hesaplanarak belirlenmiştir. İç girişimcilik faktörlerine ait olan ölçeğin güvenilirlik düzeyi 0,90 iken örgüt kültürüne ait ölçeğin güvenilirlik düzeyi 0,95 olarak bulunmuştur. Bu oranların istatistiksel olarak kritik nokta olan 0,70'in üzerinde olması nedeniyle anket formunda yer alan ölçeklerin güvenilir olduğu kabul edilmektedir (Altunışık, vd., 2005: 116). Aynı zamanda ölçekteki faktörlere ait değişkenler arasında istatistiksel olarak orta düzeyde ve anlamlı korelasyonlar olması ölçeğin yakınsak geçerliliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Tablo 5).

4.1. Araştırmanın Bulguları

Araştırma anketlerinden elde edilen bulgulara yönelik çeşitli analizler yapılmıştır. Yapılan analizlere göre araştırmaya katılan çalışanların %31,2'si 20-25 yaş; %21,1'i 26-30 yaş; %29,7'si 31-40 yaş; % 18'i ise 45-60 yaş aralığındadır. Katılımcıların %63,4'ü erkek, %36,6'sı ise kadındır. Araştırmaya katılan çalışanların yaklaşık %25'inin 0-3 yıl arası, yaklaşık %24'ünün 4-7 yıl, %20'sinin 8-11 yıl, %30'unun da 15 yıldan fazla mesleki iş tecrübesine sahip olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan çalışanların işletmedeki çalışma sürelerine bakıldığında, %45,4'ünün 4-7 yıldır, %32'sinin 8-11 yıldır, %9,8'nin 0-3 yıldır, %8,5'inin 15 yıldan daha fazla süredir mevcut işyerlerinde çalıştığı görülmektedir. Araştırmaya katılan çalışanların pozisyonlarına göre dağılımına bakıldığında ise, yaklaşık %7'sinin üst kademe, %16'sının orta kademe, %74'ünün alt kademe pozisyonlarda bulunduğu saptanmıştır.

İç girişimcilik boyutlarını belirlemek amacıyla ankette yer alan 26 adet değişkene temel bileşenler yöntemi ile varimax rotasyonlu faktör analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda 4,16,23,24,25,26 numaralı sorular ayrışma geçerliği düşürdüğü için analiz dışı bırakılmıştır. Faktör analizi sonucunda 4 faktör ve bunlara ait 19 adet değişken toplam varyansın %61'ini açıklamaktadır. Bu oranın istatistiksel olarak anlamlı olması için %50'nin altında olmaması gerekmektedir (Altunışık, vd., 2005: 120). Verilerin faktör analizi için uygunluğu Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı ve Barlett Sphericity testi ile ölçülmüştür. KMO'nun 0,878 olması ve Barlett Sphericity testinin (1413,009; $p < 0,000$) anlamlı çıkması verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir. Tablo 1'de iç girişimcilik değişkenine ait faktörler ve varyans

değerleri yer almaktadır. Araştırmada iç girişimcilik değişkenine yönelik yapılan faktör analizi sonucunda yenilik ve risk alma, rekabetçi girişkenlik ve özerklik, kendini yenileme ve proaktif olma şeklinde dört faktör elde edilmiştir.

Tablo 1: İç Girişimcilik Temel Değişkenine Ait Faktör Değerleri

Faktörler	Varyans Değerleri (Eigenvalues)	Varyans Yüzdeleri	Kümülatif Varyans Yüzdeleri
F1: Yenilik ve Risk Alma	7,923	39,613	39,613
F2: Proaktif Olma	1,744	8,718	48,331
F3: Rekabetçi Girişkenlik ve Özerklik	1,256	6,282	54,613
F4: Kendini Yenileme	1,153	5,767	60,381

Tablo 2'de ise iç girişimcilik değişkenine ait faktörler, faktör yük değerleri ve güvenilirlik katsayıları yer almaktadır. Yenilik ve risk alma boyutu 8 ifadeden, proaktif olma boyutu 3 ifadeden, rekabetçi girişkenlik ve özerklik boyutu ile kendini yenileme boyutu ise 4 ifadeden oluşmaktadır. Faktörlerin güvenilirlik katsayılarınının 0,750'nin üzerinde ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Tablo 2: İç Girişimcilik Değişkenine İlişkin Faktör Yük Değerleri ve Güvenirlik Katsayıları

Faktör 1: Yenilik ve Risk Alma (Alpha Değeri: 0,856)	Faktör Yük Değerleri
1.İşletmemizde, yeni hizmet, teknoloji ve teknikleri geliştirme faaliyetlerine ayrılan kaynak artmaktadır.	0,641
2.İşletmemizde son beş yılda geliştirilen yeni hizmet/proje/ürün sayısında bir artış vardır.	0,556
3.İşletmemizde yeni hizmet/ürün geliştirmeye ve teknolojik yenilikler yapmaya verilen önem giderek artmaktadır.	0,598
5.Son beş yılda mevcut ürün/hizmet ve süreçlerinde önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir.	0,679
10.Üst yönetim, belirlenen amaçları gerçekleştirmek için çevreye uygun cesur ve geniş kapsamlı adımlar atmaktadır.	0,404
11.Üst yönetim, yüksek riskli ve yüksek getirisi olan proje ve girişimler başlatmaya yönelik güçlü bir eğilime sahiptir.	0,654
12.Bu işletmenin büyüme politikası genellikle kendi öz kaynaklarıyla gerçekleştirilmektedir.	0,716
13.Üst yönetim yüksek getirisi olan bir fırsatı değerlendirmede çok hızlı hareket etmektedir.	0,672
Faktör 2: Proaktif Olma (Alpha Değeri: 0,784)	Faktör Yük Değerleri
15.Bu işletme rakipleriyle mücadele ederken yeni teknoloji, teknik ve yöntemleri kullanmada hep ilk olmaktadır.	0,457
17.Bu işletme rakipleriyle mücadele ederken rakiplerinden önce hareket etme gücüne sahiptir.	0,762
18.Bu işletme oldukça yoğun ve girişken bir rekabet eğilimindedir.	0,665
Faktör 3: Rekabetçi Girişkenlik ve Özerklik (Alpha Değeri: 0,755)	Faktör Yük Değerleri
19.Bu işletme rakipleriyle mücadele ederken tipik olarak rakiplerinin pozisyonunu bozucu rekabet anlayışına sahiptir.	0,536
20.Bu işletme yüksek getiri olasılığına sahip belirsizlik durumlarında karar verirken bekleme yerine cesur davranma eğilimindedir.	0,568
21.Bu işletmede yeni bir ürün ya da hizmete yönelik tanıtım/pazarlama stratejilerinde diğer çalışanlara karar alma serbestisi tanınmaktadır.	0,838
22.Bu işletmede mevcut ürün/hizmet ve fiyat yapılarına yönelik değişikliklerde diğer çalışanlara da kararlara katılma serbestisi tanınmaktadır.	0,834
Faktör 4: Kendini Yenileme (Alpha Değeri: 0,775)	Faktör Yük Değerleri
6.İşletmemizin misyonu ve mevcut fikirleri (iş konsepti) zaman zaman gözden geçirilip yeniden belirlenmektedir.	0,713
7.Faaliyet gösterilecek alanlar zaman zaman yeniden belirlenmektedir.	0,723
8.Yenilik çabalarını ve faaliyetlerini arttırmak için işletme birim ve bölümleri yeniden organize edilmektedir.	0,653
9.Yenilik ve yaratıcılığı arttırmak için esnek organizasyon yapıları oluşturulmaktadır.	0,578

Örgüt kültürü boyutlarını belirlemek amacıyla ankette yer alan 24 adet değişkene temel bileşenler yöntemi ile varimax rotasyonlu faktör analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda 2, 3, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 19, 21, 22,

23 numaralı sorular ayrışma geçerliği düşürdüğü için analiz dışı bırakılmıştır. Faktör analizi sonucunda 2 faktör ve bunlara ait 9 adet değişken toplam varyansın yaklaşık %61'ini açıklamaktadır. Verilerin faktör analizi için uygunluğu Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı ve Barlett Sphericity testi ile ölçülmüştür. KMO'nun 0,886 olması ve Barlett Sphericity testinin (1413,009; $p < 0,000$) anlamlı çıkması verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir. Cameron ve Quin'in geliştirmiş oldukları örgüt kültürü ölçeği adokrasi, pazar, hiyerarşi ve klan olmak üzere dört boyut içermektedir. Araştırmada yapılan faktör analizinde değişkenler faktör yükleri açısından değerlendirildiğinde adokrasi ve pazar kültür tipine ait değişkenlerin bir faktör altında hiyerarşi ve klan kültür tipine ait değişkenlerin bir faktör altında toplandığı gözlenmiştir. Tablo 3'de örgüt kültürü değişkenine ait faktörler ve varyans değerleri yer almaktadır.

Tablo 3: Örgüt Kültürü Temel Değişkenine Ait Faktör Değerleri

Faktörler	Varyans Değerleri (Eigenvalues)	Varyans Yüzdeleri	Kümülatif Varyans Yüzdeleri
F1: Adokrasi ve Pazar Kültürü	4,418	49,089	49,089
F2: Hiyerarşi ve Klan Kültürü	1,029	11,435	60,524

Tablo 4: Örgüt Kültürü Değişkenine İlişkin Faktör Yük Değerleri ve Güvenirlik Katsayıları

Faktör 1: Adokrasi ve Pazar Kültürü Tipi (Alpha Değeri: 0,811)	Faktör Yük Değerleri
6. İşletmemizin misyonu ve mevcut fikirleri (iş konsepti) zaman zaman gözden geçirilip yeniden belirlenmektedir.	0,777
10. Üst yönetim, belirlenen amaçları gerçekleştirmek için çevreye uygun cesur ve geniş kapsamlı adımlar atmaktadır.	0,782
15. Bu işletme rakipleriyle mücadele ederken yeni teknoloji, teknik ve yöntemleri kullanmada hep ilk olmaktadır.	0,809
18. Bu işletme oldukça yoğun ve girişken bir rekabet eğilimindedir.	0,632
Faktör 2: Hiyerarşi ve Klan Kültürü Tipi (Alpha Değeri: 0,798)	Faktör Yük Değerleri
2. İşletmemizde son beş yılda geliştirilen yeni hizmet/proje/ürün sayısında bir artış vardır.	0,682
4. İşletmemizde Ar-Ge harcamaları sektör ortalamasının oldukça üzerinde seyretmektedir.	0,691
5. Son beş yılda mevcut ürün/hizmet ve süreçlerinde önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir.	0,621
6. Bu işletme yüksek getiri olasılığına sahip belirsizlik durumlarında karar verirken bekleme yerine cesur davranma eğilimindedir.	0,640
24. Bu işletmede genellikle alınan kararların çoğunda biçimsel (formel) politika ve prosedürler takip edilmemektedir.	0,789

Tablo 4’te örgüt kültürü değişkenine ait faktörler, faktör yük değerleri ve güvenilirlik katsayıları yer almaktadır. Adokrazi ve Pazar kültürü tipi boyutu 4 ifadeden, hiyerarşi ve klan kültürü tipi boyutu 5 ifadeden oluşmaktadır. Faktörlerin güvenilirlik katsayılarının 0,750’nin üzerinde ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Tablo 5’te ankette yer alan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon analizi sonuçları yer almaktadır. Değişkenlere ait ortalama değerlere bakıldığında, iç girişimcilik boyutlarından yenilik ve risk alma ile proaktif olma boyutunun, kendini yenileme ile rekabetçi girişkenlik ve özerklik boyutlarından görece daha yüksek bir değere sahip olduğu görülmektedir. Örgüt kültürü açısından tanımlayıcı istatistikler değerlendirildiğinde hiyerarşi kültürü ve klan kültürü tipinin, pazar ve adokrazi kültürü tipine göre araştırma verilerinin elde edildiği işletmelerde görece daha yüksek bir değere sahip olduğu dikkat çekmektedir. İç girişimcilik boyutları arasında yapılan korelasyon analizi sonuçlarına bakıldığında, değişkenler arasında orta derecenin üzerinde, istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü ilişki bulunduğu gözlenmektedir. Örgüt kültürü tipleri ile iç girişimcilik boyutları arasındaki korelasyon analizine bakıldığında ise en yüksek korelasyon değerinin adokrazi ve pazar kültürü tipinde olduğu görülmektedir (Tablo 5).

Tablo 5: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Değerleri

Değişkenler	X	SD	Alpha	1	2	3	4	5	6
1.Yenilik ve Risk Alma	3,85	0,8	0,856	-					
2.Proaktiflik	3,82	1,01	0,784	,627*	-				
3.Rekabetçi Girişkenlik ve Özerlik	3,37	0,98	0,755	,471*	,586*	-			
4.Kendini Yenileme	3,47	0,98	0,775	,569*	,579*	,501*	-		
5.Adokrasive Pazar Kültürü	3,55	0,95	0,978	,526*	,607*	,546*	,604*	-	
6. Hiyerarşi ve Klan Kültürü	3,72	0,89	0,907	,493*	,464*	,437*	,506*	,645*	-

*p<0,01

Örgüt kültürünün iç girişimcilik boyutları üzerinde bir etkiye sahip olup olmadığını ortaya koymak amacıyla her bir iç girişimcilik boyutu değişkeni ve farklı örgüt kültürü değişkenleri arasında çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Bu bağlamda iç girişimcilik boyutları bağımlı değişken, örgüt kültürü tipleri ise bağımsız değişken olarak analize dahil edilmiştir.

Tablo 6: Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları (N = 175)

		Bağımlı Değişkenler			
		Yenilik ve Risk Alma	Proaktif Olma	Rekabetçi Girişkenlik ve Özerklik	Kendini Yenileme
Bağımsız Değiş.		β Değerleri	β Değerleri	β Değerleri	β Değerleri
	Adokrasi ve Pazar Kültürü	0,358**	0,589**	0,498**	0,505**
	Hiyerarşi ve Klan Kültürü	0,248*	0,051	0,092	0,162
	R ²	0,304	0,389	0,316	0,388
	Ayarlanmış R ²	0,295	0,381	0,307	0,380
	F Değeri	34,911	49,110	36,486	48,210
p-Anlamlılık Düzeyi	0,000	0,000	0,000	0,000	

**p<0,01 anlamlılık seviyesinde ilişki anlamlı , *p<0,05 anlamlılık seviyesinde ilişki anlamlı.

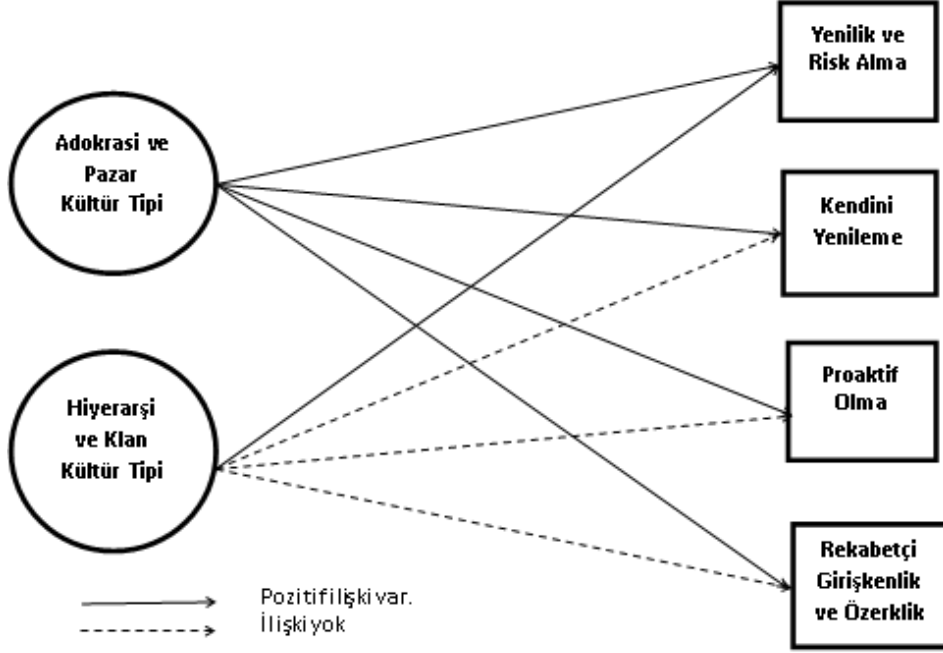
Tablo 6'da yer alan regresyon analizi sonuçlarına göre iç girişimcilik üzerinde en güçlü ve anlamlı etkiye adokrasi ve pazar kültürünün sahip olduğu tespit edilmiştir. Adokrasi ve pazar kültürü tipi ile iç girişimcilik boyutlarından yenilik ve risk alma ($\beta=0,358$), proaktif olma ($\beta=0,589$), rekabetçi girişkenlik ve özerklik ($\beta=0,498$), kendine yenileme ($\beta=0,505$) değişkenleri arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler görülmüştür. Analiz sonuçlarına göre iç girişimcilik üzerinde hiyerarşi ve klan kültürü tipinin etkisi adokrasi ve pazar kültürü tipine göre daha zayıftır. Hiyerarşi ve klan kültürü tipi ile iç girişimcilik boyutlarından sadece yenilik ve risk alma ($\beta=0,248$) ile 0,05 seviyesinde anlamlı pozitif ilişki ortaya çıkmıştır.

Yapılan araştırmada adokrasi ve pazar kültürü tipinin, iç girişimcilik boyutlarından yenilik ve risk alma (hipotez 1a, 2a, 1b, 2b), kendini yenileme (hipotez 1c, 2c), proaktif olma (hipotez 1d, 2d), rekabetçi girişkenlik ve özerklik (hipotez 1e, 1f, 2e, 2f) üzerinde pozitif etkisi olduğu görülmüştür. Bu bağlamda hipotez 1 (H1) ve hipotez 2 (H2) kabul edilmiştir.

Hiyerarşi ve klan kültürü tipinin iç girişimciliğin boyutlarından yenilik ve risk alma (hipotez 3a, 4a, 3b, 4b) üzerinde pozitif etkisi olduğu, kendini yenileme (hipotez 3c, 4c), proaktif olma (hipotez 3d, 4d), rekabetçi girişkenlik ve özerklik (hipotez 3e, 3f, 4e, 4f) üzerinde pozitif ya da negatif istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığı saptanmıştır. Bu bağlamda hipotez 3 (H3) ve hipotez 4 (H4) reddedilmiştir. Araştırmada yapılan analizler sonucunda elde edilen değişkenler arası ilişkiler aşağıda gösterilmiştir (Şekil 1).

Şekil 1: Değişkenler Arası İlişkiler

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İşletmelerin faaliyette bulunduğu rekabetçi ve karmaşık çevre koşulları, hayatta kalabilme amacıyla daha fazla uzmanlaşma, çok güçlü rekabet ve çok hızlı hareket edebilme baskısı altında olan her işletme için öngörü sahibi yönetici ve çalışanlara duyulan ihtiyacı artırmaktadır. Bu nedenle işletme sahipleri ve üst düzey yöneticiler, iç girişimcileri engellemekten, kontrol etmekten ve yasaklamaktan kaçınmalıdır. İç girişimciliğin gelişmesine fırsat veren örgüt kültürü tipleri ile geleneksel örgüt kültürlerinin birbirinden ayrıldığı temel farklılık da işte burada ortaya çıkmaktadır. Örneğin iç girişimciliği destekleyen örgüt kültüründe, planlara ve amaçlara göre vizyon geliştirme, deneyim-tecrübe etmeyi teşvik etme, imkan ya da imkansızlığı düşünmeksizin gelişmek, yaratıcı olmak, sahiplik duygusu ve sorumluluk almak varken; geleneksel örgüt kültüründe, belirli talimatlara fazlasıyla sadakat, başarısızlığı ve hata yapmayı kabul etmeme, inisiyatif almaktan çok talimat bekleme, risk almayarak belirli bir alanda sıkışıp kalmış olma durumu söz konusudur (Hisrich, 2004: 36). Bu bağlamda işgörenleri daha yaratıcı hale getirmek, ödüllendirmek ve adaleti sağlamak, yapıcı fikirler yoluyla yaratıcılığı teşvik etmek, yeni düşüncelerin ortaya çıkmasına imkân veren mekanizmalar geliştirmek, daha fazla fikir ortaya atılmasını teşvik etmek, örgütün yapmaya

çalıştığı şeyleri paylaşılan bir vizyon haline getiren bir örgüt kültürü oluşturmak gerekmektedir (Amabile, *vd.*, 1996: 1166). Bu çerçevede araştırmanın literatürü destekler biçimde sonuçlar ortaya koyduğu görülmüştür (Deshpandé, Farley, Webster, 1993: 29; Çalışır, 2008: 21). Diğer yandan araştırmada literatürde dört boyutta ele alınan örgüt kültürü ölçeğinin yapılan faktör analizi sonucunda iki boyutlu olarak algılandığı dikkat çekici bulunmuştur (Tablo 4). Araştırmada adaptasyonu, esnekliği, girişimci, yeni fırsatları değerlendiren, yüksek rekabet ve başarı odaklılık özelliği gösteren adokrazi ve pazar örgüt kültürü tipinin iç girişimcilik alt boyutları, yenilik ve risk alma, proaktif olma, rekabetçi girişkenlik ve özerklik, kendini yenileme üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Buna göre H1, 1a, 1b, 1c, 1d, 1e, 1f, H2, 2a, 2b, 2c, 2d, 2e, 2f hipotezleri kabul edilmiştir. Diğer yandan araştırmada, daha geleneksel hareket eden, aile kültürünü esas alan, değişim ve yeniliğin görece daha yavaş olduğu, düzen, kural ve prosedürlere uygun davranılan hiyerarşi ve klan kültürü tipinin iç girişimciliğin yenilik ve risk alma boyutu üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Bu bağlamda araştırma hipotezlerinden 3a, 3b ile 4a ve 4b reddedilmiştir. Diğer yandan araştırma bulgularına göre hiyerarşi ve klan kültürü tipinin iç girişimcilik alt boyutlarından proaktif olma, rekabetçi girişkenlik ve özerklik, kendini yenileme üzerinde istatistiksel olarak negatif bir etkisi bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu çerçevede araştırmada H3, 3c, 3d, 3e, 3f, H4, 4c, 4d, 4e, 4f hipotezleri reddedilmiştir. İç girişimciliğin pazar, adokrazi, hiyerarşi, klan kültürüyle olan ilişkisi; iç girişimci davranış-tepkilerinin yönetici ve girişimci davranışlarının arasında bir yerde olmasının bir sonucu olabilir. Sözelimi girişimciler ve iç girişimciler doğrudan risk alırken, yöneticiler daha çok tedbirli davranır. Riski minimize etmek pek çok yönetici için bir yaşam biçimi iken girişimci en az bir kez başarısızlığı tatmıştır. İç girişimci ise her iki davranışın orta noktasında yer alarak riskli projelerini mümkün olan en son ana kadar yönetimden gizleme eğilimindedir (Hisrich, 2004: 37). Araştırmada elde edilen bulguları ele alırken Türkiye'de faaliyette bulunan KOBİ'lerin ortaya koyduğu örgütsel, yönetsel ve yapısal durum da göz ardı edilmemelidir. Genellikle Türkiye'deki KOBİ'lerin en önemli özelliği, işletmecilik, yöneticilik ve mülkiyetin aynı kişide yer almasının yarattığı darboğazdır. Her ne kadar araştırma kapsamındaki işletmelerin kurumsal yönetim ilkelerine göre yönetildiği varsayımından yola çıkıldığı kabul edilse de bu işletmelerin büyük bir çoğunluğunu aile işletmesi niteliğindedir. Özellikle Türkiye'deki aile işletmesi KOBİ'lerin kendi teknolojilerinin olmaması, yurtdışı örgütlenmelerinin cılız oluşu, kurucu aile bireylerinin sahiplik ve yönetimdeki aşırı ağırlığı değişime dirençli, kuvvetli bir merkezîyetçi yapıya yol açmakta, çevresel karmaşıklık ve belirsizliklerin de etkisiyle örgütler hiyerarşik bir örgütlenme ile yenilik ve rekabet içerisinde zamanla evrilerek varlıklarını sürdürmektedirler (Müftüoğlu, Durukan, 2004: 109–111; Ağca, Kandemir, 2008: 212; Üsdiken, 2008: 17). Bu durum kendi içinde bir çelişki gibi görünse de sistem içinde bir uyum yakalayabilmektedir.

Sonuç olarak Gaziantep halı sektörü çalışanlarının iç girişimcilik davranışı alt boyutları ile örgütsel kültür alt boyutları arasında beklendiği gibi bazı ilişkiler bulunmuştur. Özetle sırasıyla adokrazi ve pazar kültürü tipi iç girişimciliği doğrusal ve olumlu yönde etkilemektedir. Hiyerarşi ve klan kültürü daha zayıf olmakla birlikte iç girişimcilik boyutlarından yenilik ve risk almayı olumlu yönde etkilemektedir. Bu durum araştırma evreni işletmelerin mevcut pazardaki rekabetçi konumları ve yüksek pazar payına sahip olmaları açısından da anlamlıdır. Bu araştırma Gaziantep İli makine halıcılığı sektörüyle sınırlıdır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda iç girişimciliğin yaratıcılık, sahiplik, değişim, örgütsel iklim ve iç girişimsel liderlik boyutları ve farklı sektörler açısından da ele alınmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abraham, R. (1997) The Relationship of Vertical and Horizontal Individualism and Collectivism to Intrapreneurship and Organizational Commitment, **Leadership & Organization Development Journal**, 18(4), 179–186.
- Ağca, V., T. Kandemir (2008) Aile İşletmelerinde İç Girişimcilik Finansal Performans İlişkisi: Afyonkarahisar’da Bir Araştırma, **Sosyal Bilimler Dergisi**, 10(3), 210.
- Altunışık, R., R. Coşkun, S. Bayraktaroğlu, E. Yıldırım (2005) **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (SPSS Uygulamalı)**, Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Alvesson, M. (2002) **Understanding Organizational Culture**, London: Sage.
- Amabile, T.M. (1998) How to Kill Creativity, **Harvard Business Review**, 76(5), 76–87.
- Amabile, T.M., R. Conti, H. Coon, J. Lazenby, M.H. (1996) "Assessing the Work Environment for Creativity", **Academy of Management Journal**, 39(5), 1154–1184.
- Antoncic, B. (2003) Risk Taking in Intrapreneurship: Translating the Individual Level Risk Aversion into the Organizational Risk Taking, **Journal of Enterprising Culture**, 11(01), 1–23.
- Antoncic, B., R.D. Hisrich (2000) Intrapreneurship Modeling in Transition Economies: A Comparison of Slovenia and the United States, **Journal of Developmental Entrepreneurship**, 5(1), 21–40.
- Antoncic, B., R.D. Hisrich (2003) Clarifying the Intrapreneurship Concept, **Journal of Small Business and Enterprise Development**, 10(1), 7–24.

- Baird, I.S., H. Thomas (1985) Toward a Contingency Model of Strategic Risk Taking. **Academy of Management Review**, 10(2), 230–243.
- Basım, H.N., H. Şeşen, C.H. Meydan (2009a) Öğrenen Örgüt Algısının Örgüt İçİ Girişimciliğe Etkisi: Kamuda Bir Araştırma, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 64(3), 27–44.
- Basım, H.N., C.H. Meydan, H. Şeşen (2009b) Bireyin Örgütsel Adalet Algısının İç Girişimcilik Davranışı ile İlişkisi: Kamuda Bir Araştırma, **İktisat İşletme ve Finans**, 24(274), 79–99.
- Bechtold, B.L. (1997) Toward a Participative Organizational Culture: Evolution or Revolution? **Empowerment in Organizations**, 5(1), 4–15.
- Bulut, Z.A., B. Öngören, K. Engin (2011) Kobilerde Elektronik Ticaretin Kullanımı: İstanbul Örneği, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 7(2), 150–161.
- Çalışır, M. (2008) Organizing Corporate Culture: A Case Study of A Turkish Software Company, (unpublished master thesis), Ankara: Middle East Technical University Social Science Institute.
- Cameron, K.S., R.E .Quinn (2011) Diagnosing and Changing Organizational Culture: **Based on the Competing Values Framework** (3.rd. ed.), San Francisco: Jossey-Bass.
- Chatman, J.A., K.A. Jehn (1994) Assessing the Relationship between Industry Characteristics and Organizational Culture: How Different can You Be? **Academy of Management Journal**, 37(3), 522–553.
- Chung, L.H., P.T. Gibbons (1997) Corporate Entrepreneurship: The Roles of Ideology and Social Capital, **Group & Organization Management**, 22(1), 10–30.
- Denison, D.R., S. Haaland, P. Goelzer (2004) Corporate Culture and Organizational Effectiveness: Is Asia Different from the Rest of the World?, **Organizational Dynamics**, 33(1), 98–109.
- Deshpandé, R., J.U. Farley, F.E. Webster (1993) Corporate Culture, Customer Orientation, and Innovativeness in Japanese Firms: A Quadrad Analysis. **Journal of Marketing**, 57(1), 23–37. doi:10.2307/1252055
- Erdem, R. (2007) Örgüt Kültürü Tipleri ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki: Elazığ İl Merkezindeki Hastaneler Üzerinde Bir Çalışma, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, 2(2), 63-79.
- Fiş, A.M., S.A. Wasti (2009) Örgüt Kültürü ve Girişimcilik Yönelimi İlişkisi, **METU Studies In Development** (Muhan Soysal Special Issue), 35, 127–164.

- Güney, P.Ö., O.S. Akbay (2008) Avrupa Birliği'nin Sanayi Politikası ve Türk Sanayisine Etkileri, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 4(7), 147–162.
- Güneydoğu Anadolu İhracatçıları Birliği (2011) Türkiye Dokuma Makine Halıcılık Sektörü Raporu 2011 -Ocak-Aralık, www.itkib.org.tr/.../raporlar
- Gürbüz, S., M. Bekmezci, İ.S. Mert (2010) Örgütsel Faktörlerin İç Girişimciliğe Etkisi: İş Tatminini Aracı Değişken Mi? **Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, 2(2), 127–135.
- Gürel, E. (2011) Firma Performansının Belirlenmesinde İç Girişimciliğin Rolü, **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, 48(559), 99–115.
- Gaziantep Ticaret Odası (2011) **Rakamlarla Gaziantep 2011**, http://www.gto.org.tr/rakamlarla_gaziantep.php
- Hisrich, R. (2004) **Small Business Solutions : How to Fix and Prevent the 13 Biggest Problems That Derail Business** (1. ed.) New York: McGraw-Hill.
- Hofstede, G., G.J. Hofstede, M. Minkov (2010) **Cultures and Organizations: Software of the Mind**, (3.rd. ed.) New York: McGraw-Hill.
- İçerli, L., M.H. Yıldırım, Y. Demirel (2011) Kobilerde İç Girişimciliğin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma: Aksaray Örneği, **Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, 3(2), 177–187.
- Keyton, J. (2005) **Communication & Organizational Culture: A Key to Understanding Work Experiences**, London: SAGE.
- Klanecek, A., B. Antoncic (2007) The Influence of Employee Ownership on Intrapreneurship and Growth, **Zagreb International Review of Economics & Business**, 10(2), 35–52.
- Knight, G.A. (1997) Cross-cultural Reliability and Validity of a Scale to Measure Firm Entrepreneurial Orientation, **Journal of Business Venturing**, 12(3), 213–225.
- Kolchin, M.G., T.J. Hyclak (1987) The Case of the Traditional Intrapreneur, **SAM Advanced Management Journal**, 52(3), 14–18.
- Kotter, J.P., J.L. Heskett (1992) **Corporate Culture and Performance**, New York: Free Press.
- Kuratko, D.F., R.V. Montagno, J.S. Hornsby (1990) Developing an Intrapreneurial Assessment Instrument for an Effective Corporate Entrepreneurial Environment. **Strategic Management Journal**, 11, 49–58.

- Lieberman, M.B., D.B. Montgomery (1988) First-mover Advantages, **Strategic Management Journal**, 9(1), 41–58.
- Lumpkin, G.T., G.G. Dess (1996) Clarifying the Entrepreneurial Orientation Construct and Linking it to Performance, **Academy of Management Review**, 21(1), 135–172.
- Müftüoğlu, T. (2007) **Türkiye’de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler KOBİ’LER**, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Müftüoğlu, T., T. Durukan (2004) **Girişimcilik ve Kobi’ler**, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Naman, J.L., D.P. Slevin (1993) Entrepreneurship and the Concept of Fit: A Model and Empirical Tests, **Strategic Management Journal**, 14(2), 137–153.
- Nielsen, R.P., M.P. Peters, R.D. Hisrich (1985) Intrapreneurship Strategy for Internal Markets—Corporate, Non-Profit and Government Institution Cases, **Strategic Management Journal**, 6(2), 181–189.
- Öktem, M.K., D.N. Leblebici, M. Arslan (2003) Girişimci Örgütsel Kültür ve Çalışanların İç Girişimcilik Düzeyi: Uygulamalı Bir Araştırma, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi**, 21(1), 169–188.
- Sackmann, S.A. (1992) Culture and Subcultures: An Analysis of Organizational Knowledge, **Administrative Science Quarterly**, 37, 140–161.
- Schein, E.H. (2004) **Organizational Culture and Leadership**, San Francisco: Jossey-Bass..
- Schumpeter, J.A. (1947) The Creative Response in Economic History, **The Journal of Economic History**, 7(2), 149–159.
- Şengel, S. (2009) KOBİ’lerin Gelişim Sürecinde İnovatif İş Fikirlerinin Önemi, **6. KOB’ler ve Verimlilik Kongresi**, İstanbul Kültür Üniversitesi, 495-504.
- Şenol, M. (2009) 6. Kobi’ler ve Verimlilik Kongresi. Kongresi Panel Sunumu, **TC İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları**, Yayın No: 129, 92-103.
- Stephenson, K. (1995) The Formation and Incorporation of Virtual Entrepreneurial Groups, **Entrepreneurship Theory and Practice**, Spring, 35-52.
- Stopford, J.M., C.W. Baden-Fuller (1994) Creating Corporate Entrepreneurship. **Strategic Management Journal**, 15(7), 521–536.
- Thornberry, N. (2001) Corporate Entrepreneurship: Antidote or Oxymoron? **European Management Journal**, 19(5), 526–533.

- Unutkan, G.A. (1995) **İşletmelerin Yönetimi ve Örgüt Kültürü**, İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Üsdiken, B. (2008) Türkiye’de İşletme Grupları: Özel Sayı’ya Giriş, **Yönetim Araştırmaları Dergisi** (Türkiye’de İşletme Grupları Özel Sayısı), 8(1-2), 5–21.
- Zahra, S.A. (1991) Predictors and Financial Outcomes of Corporate Entrepreneurship: An Exploratory Study, **Journal of Business Venturing**, 6(4), 259–285.

GENÇ TÜKETİCİLERİN SÜRDÜRÜLEBİLİR GIDA TÜKETİMİ DAVRANIŞININ GÜVEN VE DEĞERLERE DAYANAN PLANLI DAVRANIŞ TEORİSİ KAPSAMINDA TARTIŞILMASI

Sezer KORKMAZ*
Ayşegül ERMEÇ SERTOĞLU**

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, genç tüketicilerin sürdürülebilir gıda ürünlerini satın alma niyetini açıklamada, tutumların, algılanan tüketici etkinliğinin, algılanan elde edilebilirliğin ve sosyal normların etkisini ortaya koymaktır. Çalışmanın bir diğer amacı da davranışsal niyet oluşum sürecinde güven ve insani değerler gibi bireysel özelliklerin etkisini araştırmaktır.

Belirlenen bu amaçlar doğrultusunda, 319 genç tüketiciye anket uygulanmıştır. Anket sonucu elde edilen veriler istatistiksel analizlere tabi tutulmuştur. Yapılan analizlerde tüketici tutumunun, sosyal normların, algılanan tüketici etkinliğinin ve algılanan elde edilebilirliğin davranışsal niyet üzerindeki etkisine bakılmıştır. Yapılan istatistiksel analizler sonucu, tutum, sosyal norm ve algılanan tüketici etkinliği ile niyet bağımlı değişkeni arasında pozitif yönde ve anlamlı düzeyde korelasyon olduğu, bunun yanı sıra elde edilebilirlik değişkeni ile niyet değişkeni arasındaki korelasyonun pozitif olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur. Ayrıca güven düzeyi ne olursa olsun sürdürülebilir ürünleri satın alma niyetinin önemli göstergesinin tutum olduğu saptanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Sürdürülebilirlik, tutum, niyet, güven, değerler.

---

* Prof.Dr., Gazi Üniversitesi, İşletme Eğitimi Bölümü, Gölbaşı-ANKARA, sezerk@gazi.edu.tr

** Arş.Gör., Gazi Üniversitesi, İşletme Eğitimi Bölümü, Gölbaşı-ANKARA, aermec@gazi.edu.tr

Abstract

The Debate on Sustainable Food Consumption Behaviour of Young Consumers within the Framework of the Planned Behaviour Theory based on Confidence and Values

The main objective of this study is to reveal the effects of attitudes, perceived consumer effectiveness and availability as well as those of the social norms in explaining the buying intentions of the young consumers over the sustainable food products. Another purpose of the study, on the other hand, is to research the effects of the individual characteristics like confidence and humanitarian values.

A questionnaire has been conducted with 319 young consumers to work out the projected goals. The statistical analyses have been processed over the obtained data. The effects of consumer behaviors, social norms, perceived consumer effectiveness and availability over the behavioral intentions have been analyzed on the study. As a result of the implemented statistical analyses it seems to be a positive and meaningful correlation between behavior, social norm, perceived consumer effectiveness and availability variation. The positive correlation between availability and intention variations is not meaningful from the statistical point of view, though. Behavior also seems to be an important indicator of buying sustainable products regardless their confidence level.

Keywords: Sustainability, attitude, intention, confidence, values.

GİRİŞ

Sürdürülebilir tüketim, ulusal ve uluslar arası platformlarda, dünya ve insanın devamına ilişkin, temel politikalar geliştirme adına tartışılacak olan önemli konulardan biridir. Bu yüzden sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir tüketim kavramları her zaman, akademisyenlerin, politikacıların, aktivistlerin, hükümetlerin ve kamu oyunun dikkatini çekmiştir (Partidario v.d., 2007; Barber, 2007; Seyfang, 2006; Vermeir, Verbeke, 2008). Sürdürülebilirlik kavramı oldukça popüler olmasına ve çoğu kişi tarafından belirli bir kavramı pazarlamak için sık sık kullanılmasına rağmen yine de çoğu insan tarafından yanlış bir şekilde tanımlanmakta ve kullanılmaktadır. Bu kavram tanımlanırken gelecekte de sürdürülebilirliğin düşünülmesi gerekmektedir. Sürdürülebilirlik kavramının en yaygın tanımı 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından yapılan tanımdır. Buna göre sürdürülebilirlik; “gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme yeteneğini ortadan kaldırmaksızın şimdiki neslin mevcut ihtiyaçlarının karşılanması”dır (Jeffery, 2006). Bu tanım “sürdürülebilirlik” kavramı ile “toplumsal eşitlik” arasındaki ilişkiyi de açıklamaktadır. Toplumsal eşitlik, sürdürülebilirliğin sağlanmasında kullanılan

yöntemlerin şimdiki ve gelecek nesillerin lehine olma düşüncesini içermektedir. Bu nedenle, kaynakların tüketilmesi ya da yanlış kullanılması, geliştirilmemesi ya da keşfedilmemesi gibi bazı insanların benimsedikleri yanlış uygulamalar, diğer insanların kullandıkları kaynakların miktarını ve şeklini etkilemektedir (Babaoğlu, 2010).

Sürdürülebilirlik kavramı, ekonomik (karlılık), ekolojik (gezegen) ve sosyal (insan) olmak üzere üç kavramsal boyutun kombinasyonu olarak da tanımlanabilir. Sürdürülebilirlik kavramının ekonomik boyutu sektörel bazda hem tüketici hem de üretici için adil ücret politikalarının izlenmesidir. Kavramın ekolojik boyutu, bitkisel ve hayvansal üretim faktörlerini de dikkate alarak yaşam kalitesini artıracak şekilde doğal çevreye duyarlılık gösterilmesini kapsamaktadır. Kavramın son boyutu olan sosyal veya sosyal kabul edilebilirlik boyutunda ise üretim süreçleri ile toplumun öncelik ve ihtiyaçlarının uyumlaştırılması açıklanmaktadır. Bu süreçte toplum için önemli olan bir diğer nokta, hükümetlerin sürdürülebilir kalkınma politikalarını desteklemeleridir (Vermeir, Verbeke, 2008, 542).

Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda konu ile ilgili sunulan raporda, sürdürülebilir kalkınmanın hayata geçirilebilmesi için gerekli üretim ve tüketim alışkanlıkları ile ilgili değişimler öncelikli olarak ele alınmıştır. Alınan kararlarda hem çevrenin hem de ekonominin birlikte geliştirilebileceği kabul edilmiştir (Birleşmiş Milletler Çevre Kalkınma Konferansı, 1992).

Bu nedenle;

- Sürdürülebilirlik adına, çevre ile uyumlu satın alma ve tüketim
- Eko-verimlilik ve endüstriyel verimlilik,
- Geri dönüşüm,
- Atık azaltma,
- Endüstriyel ekoloji,
- Yaşam döngüsü analizi,
- Çevre yönetim sistemleri,
- Eko-etiketleme gibi

konulara açıklık getirmek ve tüketicileri bu konularda bilgilendirip, eğiterek doğru satın alma davranışlarını geliştirmeye yönelmek gerekmektedir.

Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda öncelikle ele alınan sürdürülebilir tüketim ve üretim süreçleri, çevresel sınırları göz önüne alarak, doğal hayata verilen zararları en aza indirmenin yollarını ararken, dünyanın kaynaklarını sürdürülebilir bir şekilde kullanarak ekonomik büyümeyi sağlamayı amaçlamaktadır. Sürdürülebilir tüketim, tüketicilerin, lezzet, fiyat, kolay elde edilebilir ve sağlığa faydalı olma gibi bireysel ihtiyaçlarının yanı sıra tüketicilerin sosyal sorumluluklarını da kapsayan bir karar verme sürecidir (Vermeir, Verbeke, 2008, 543). Bununla birlikte sürdürülebilir tüketim yüksek kalitede bir yaşamı, doğal kaynakların verimli bir şekilde kullanımını ve insanların ihtiyaçlarının etkili bir şekilde tatminini de sağlayan bir süreçtir. Bu bakış açısıyla daha makro perspektifte sürdürülebilir tüketim, sosyal gelişme ile ekonomik alanda rekabet yaratan ve teknolojik düzeyde yeniliklerin yapılmasını sağlayan stratejilerin geliştirilmesine odaklanan bir kavramdır. Görüleceği üzere sürdürülebilir tüketim süreçlerinin ve dolayısıyla sürdürülebilir üretim süreçlerinin en önemli bölümünü, bu çalışmanın da konusunu oluşturan tüketiciler ve tüketicilerin satın alma karar davranışları oluşturmaktadır. Küreselleşme sürecinin de etkisi ile birlikte değişen tüketici tercih ve beklentileri, pazarda yeni ürün oluşumlarının hızlanmasına neden olmaktadır. Bu konu ile ilgili olarak tüketiciler özellikle gıda sektöründe hassas davranmakta ve kendileri için farklı bir değer yaratabilen ürünleri tercih etmektedirler. Farklı değer yaratabilen ürünler içinde en çok tartışılan konu, sürdürülebilirlik kavramı içinde de değerlendirdiğimiz organik ürünlerdir. Sürdürülebilirlik ve organik ürünler üzerine yapılan araştırmalar, organik ürünlerin, geleneksel gıda maddelerine kıyasla, hem organik ürünleri tercih eden hem de etmeyen tüketiciler tarafından daha olumlu değerlendirildiğini göstermektedir.

Gıda üretiminde ve tüketiminde sürdürülebilirlik konusuna olan tüketici ilgisinin artması neticesinde sürdürülebilirlik konusuna bir diğer bakış açısı da, sürdürülebilir gıda tüketimi konusunda tüketici davranışlarının belirlenmesi ve tüketici satın alma karar sürecini etkileyen etmenlerin ortaya konmasıdır.

Literatürde sürdürülebilir tüketim davranışları gösteren tüketicilerin, özelliklerine ve sürdürülebilir tüketimi engelleyen hususlara ilişkin pek çok çalışma olduğu görülmektedir. Mikro düzeyde yürütülen bu çalışmaların bir kısmı (Vermeir, Verbeke, 2008; De Boer *vd.*, 2006; Marchand, Walker, 2008; Nansai *vd.*, 2007; Shrum *vd.*, 1995; Roberts 1996), sürdürülebilir tüketim alışkanlıkları, sürdürülebilir ürün seçenekleri ve tasarımına yönelirken, makro düzeyde diğer bazı çalışmalar, sürdürülebilirliği oluşturma, sürdürülebilir hareketlilik ve sürdürülebilir gıda tüketimine ilişkin devlet politikalarına

yönelmiştir (Seyfang, 2006; Partidario *vd.*, 2007; Barber, 2007; Okumura, Cai, 2007). Sürdürülebilirlikle ilgili söz konusu bu çalışmaların, iki odak noktası bulunmaktadır. Bu noktalardan birincisi, makro ve mikro sürdürülebilirlik çalışmaları arasında ilişki olduğudur. Eğer makro düzeyde hükümetler sürdürülebilirlik konusunu önemser ve konu ile ilgili projeleri dikkate alırsa, sürdürülebilir gıda üretim ve tüketimi arasındaki ilişkiyi ortaya koyan tüketici çalışmalarını da dikkate almak durumundadır. Makro ve mikro düzeyde sürdürülen çalışmaların ikinci odak noktası ise sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir gıda tüketimi ile ilgili tüm çalışmaların genelde gelişmiş ülkelerde gerçekleştirildiğidir. Gelişmiş ülkelerde yaşam standardının gelişmekte olan ülkelere göre daha yüksek olması, bu kavramın gelişmiş ülkelerde daha fazla tartışmaya açılmasını da beraberinde getirmiştir.

Çalışmamızın başlığı ile ilgili olması açısından yapılan mikro düzeydeki çalışmalara daha detaylı bakıldığında, bu çalışmaların daha çok sürdürülebilir tüketim davranışı ve tutumları üzerinde odaklandığı tespit edilmiştir. (Vermeir, Verbeke, 2008; De Boer *vd.*, 2006; Marchand, Walker, 2008; Nansai *vd.*, 2007; Shrum *vd.*, 1995). Söz konusu bu çalışmalarda, tüketici ilgisinin gerçek satın alma alışkanlıklarına ve davranışına nasıl dönüştüğüne bakılmış; organik ve konvansiyonel gıdalar, organik gıdaların tüketiminde tüketici tutumları, organik ve organik olmayan gıdaları tüketen tüketici tutumlarının birbiriyle karşılaştırılması gibi konular ele alınmıştır. Çalışmalardan çıkan sonuçlar; tüketicilerin, sürdürülebilir gıdaları önemsediklerini, organik ürünleri tat, kalite, güvenlik, sağlık ve çevreye olan etkileri bakımından daha iyi algılandıklarını göstermektedir. Ayrıca, bu çalışmaların sonucunda; tüketicilerin, çevreyle uyumlu organik gıdaları sık satın almaya yönelik olumlu tutum geliştirdikleri buna karşın fiyatın satın alma tercihini belirleyen asıl unsur olduğu, görünüş, kullanılabilirlik ve saklanmaları bakımından bu tür ürünlere karşı negatif bir tutumun oluştuğu saptanmıştır (Grunert, Juhl, 1995; Vermeir, Verbeke, 2008).

Söz konusu çalışmalarla ortaya konan bu sonuçlar, bu tür gıdalara karşı olumlu eğilim ve talebin genç yaşlarda kazanılması, genç tüketicilerin bu alışkanlıklarını yaşlılıklarına da taşımalarına aracılık edecektir. Bunun yanında, bu tüketicilerin büyük bir bölümü yalnızca sürdürülebilir organik ürün tüketimini değil, aynı zamanda, hayvan ve çevre dostu gıda üretimi ve tüketimi ve bu konularda etik davranma, yerel olarak üretilen tarımsal ürün türlerini koruma ve bilinçli tüketici olma gibi konularda daha duyarlı hale geleceklerdir (Crane, 2001).

Bu yararlı mikro çalışmalara karşın, güven ve değer gibi sık, sık gözden kaçırılan tüketiciye ait bireysel özelliklerin, sürdürülebilir gıda ürünlerine yönelik karar verme sürecinde belirleyici etkilerinin ne olduğunu ortaya koymaya yönelik diğer mikro çalışmaların yeterince olmadığı görülmektedir.

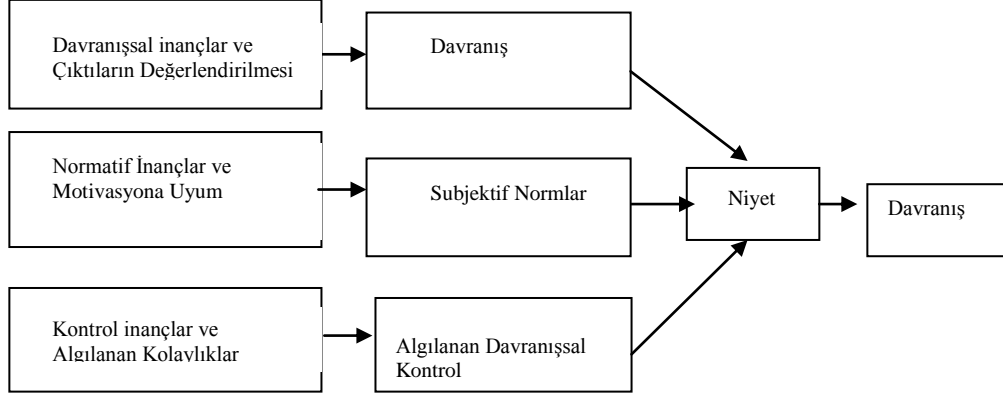
Bu doğrultuda söz konusu bu çalışmada, sürdürülebilir gıda tüketimi konusunda özellikle genç tüketicilerin satın alma davranışlarını etkileyen değişkenlerin yanı sıra güven ve kişisel değer gibi bireysel özelliklerde dikkate alınarak, planlı davranış teorisi kapsamında, davranışsal niyetin nasıl ortaya çıktığı konusu tartışılmıştır.

1. TEORİK ÇERÇEVE

Planlı davranış teorisi (TPB) (Ajzen, 1985, 1988, 1991) sosyal psikolojide gerekçeli eylem teorisinin bir uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki model de davranış üzerinde kısıtlı bilginin ve motivasyonun etkilerini açıklamak üzere geliştirilmiştir. Planlı Davranış teorisi, insanların belli eylemlere girişmeye yönelik bilinçli kararlarının, söz konusu eyleme yönelik tutumlarıyla, bununla ilgili öznel normlarıyla ve algılanan davranış kontrolüyle belirlendiğini açıklayan teoridir (Ajzen, 1988, 1991). Söz konusu teori insan niyetinin birbirinden bağımsız üç belirleyicisi olduğunu varsaymaktadır.

Şekil 1’de gösterilen planlı davranış teorisine göre insan davranışının belirleyicisi, davranışın altında yatan niyettir (I). Niyetin ise birbirinden bağımsız üç belirleyicisi olduğu varsayılmaktadır: davranışa yönelik tutum (A), subjektif normlar (SN), ve algılanan davranışsal kontroldür (PBC). Aslında davranışa ilişkin değerlendirilmenin olumlu veya olumsuz olma düzeyini açıklayan davranışa yönelik tutum ve niyet aynı zamanda teknoloji kabul modelinin de belirleyicileridir. Niyetin diğer bir belirleyicisi olan subjektif normlar, insan davranışının oluşumuna etki eden veya davranış yapıp yapmamakla ilgili olarak, sosyal baskının bireylerce algılanış biçimini açıklamaktadır. Algılanan davranışsal kontrol ise, bireylerin kendi davranışları üzerindeki kontrollerini algılama düzeylerini açıklamaktadır. Dolayısıyla algılanan davranışsal kontrol, tüketicinin belli bir ürünü kolay tüketip tüketemediği ile ilgilidir.

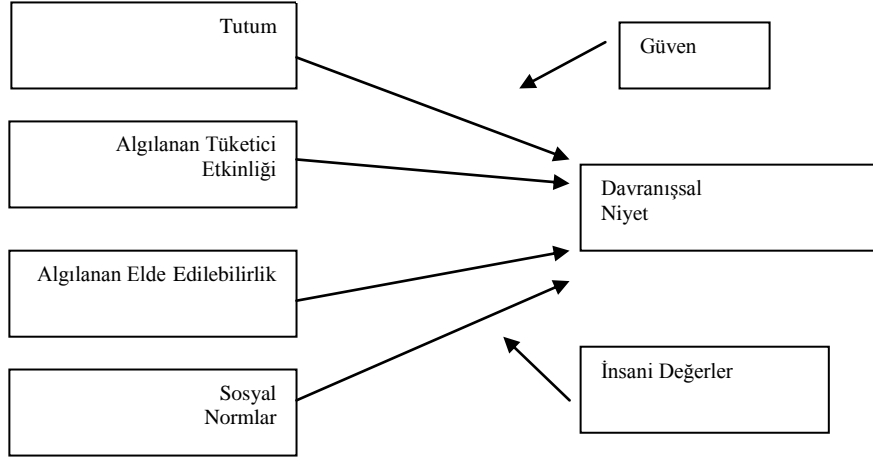
Şekil 1: Planlı Davranış Teorisi

Kaynak: (Mathieson, 1991, 175).

Planlı davranış teorisine göre bir davranışın asıl belirleyicisi niyettir. Niyet ne kadar güçlü ise davranışın gerçekleşmesi o kadar olasıdır. Bu teoriye göre birey, bir davranış için gereken kaynak ve fırsatların eksik olduğunu düşünürse o davranışa ilişkin güçlü bir niyet oluşmayacaktır. Her ne kadar planlı davranış teorisinde davranışın asıl belirleyicisi niyet olmakla birlikte algılanan davranışsal kontrol de davranışı doğrudan etkileyen diğer bir değişkendir. Kişinin niyeti olsa bile bireysel iradesini kontrol edemiyorsa o davranış gerçekleşmeyebilir.

Çalışmanın temel yapısının planlı davranış teorisine dayandırılmasının en önemli nedeni, söz konusu teorinin, davranış, davranışsal niyet ve bilgilendirme sürecinin gelişimine katkı sağlaması ve belirleyicileri tanımlama, ölçme ve kavramsallaştırma konularına sistematik bir yaklaşım sunmasıdır (Montano *vd.*, 1997). Çalışmamızda, planlı davranış teorisinin genel çerçevesi baz alınarak, sürdürülebilir gıda tüketimi ile ilgili genç tüketicilerin davranışsal niyetlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, tutum, algılanan tüketici etkinliği, algılanan elde edilebilirlik ve sosyal norm değişkenlerinin davranışsal niyet üzerindeki etkilerine bakılmıştır. Ayrıca birbirleriyle bağlantılı olan güven ve insani değerler gibi iki tane düzenleyici değişken de araştırma modeline dahil edilmiştir. Çalışmamızda, araştırma modeli aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

Şekil 2: Araştırma Modeli

Kaynak: (Vermeir, Verbeke, 2008: 544).

Modelde yer alan tutum, tüketicilerin sürdürülebilir gıda ürünlerine (Ekolojik ürünlere) yönelik satın alma tutumlarını anlatmaktadır. Algılanan tüketici etkinliği, sürdürülebilir gıda ürünlerinin satın alınması sürecinde kişisel çabanın etkili olduğuna ilişkin inancı içermektedir. Diğer bir deyişle algılanan tüketici etkinliği, tüketicinin bireysel çabasının bir problemi çözmek için nasıl katkıda bulunabileceğine ilişkin düşüncesidir. Tüketicinin sürdürülebilir gıda ürünlerine karşı olumlu tutumunu tüketime dönüştürecek motivasyon için algılanan tüketici etkinliğinin yüksek olması gerekmektedir. Modelde yer alan algılanan ürün elde edilebilirliği ise bireyin bir ürünü kolayca alabileceğini ve tüketebileceğini hissetmesini ifade eder. Modelde yer alan yukarıda açıkladığımız hem algılanan tüketici etkinliği hem de algılanan ürün elde edilebilirliği algılanan davranışsal kontrol ile anlamlı düzeyde ilgilidir. Halihazırda pek çok çalışmada da algılanan davranışsal kontrol faktörleri; hem iç kontrol faktörlerini (öz-yeterlilik) hem de algılanan dış engelleyici faktörleri (algılanan engeller) kapsayacak şekilde açıklanmaktadır (Sparks *vd.*, 1997). Sosyal normlar ise başkalarının bireyin davranışsal niyeti üzerindeki etkilerini içermektedir.

Araştırmamızda, yukarıdaki şekilden de görüleceği üzere, satın alma niyetinin formasyonunun oluşturulması sürecinde kendi içinde ilişkili iki belirteç üzerinde durulmuştur. Bunlardan birincisi ürünün verdiği sözleri ve sağladığı yararı kapsayan tüketici güveni, diğeri ise insani değerlerdir. Tüketicilerin bir çoğu, genellikle satın aldıkları ürünlerin kalitesini doğru değerlendiremediklerini ve bu doğrultuda sürdürülebilir ürünler satın

alamadıklarını düşünürler (Verbeke vd., 2007, Robinson, Smith, 2002). Bu süreçte ürünün kullanılabilirliği ve ihtiyaçları tatmin kapasitesi ile ilgili elde edilen bilginin azlığı veya bilginin karmaşık ve çelişkili olması tüketicilerin ürünlere olan güvenini sarsacak ve dolayısıyla satın alma niyeti etkilenecektir. Ürünün kullanılabilirliği, ihtiyaçları giderme kapasitesi ve kalitesine güvenen tüketiciler, ürüne güven duymayan tüketicilere göre davranışlarına rehberlik eden farklı belirteçlere sahip olacaklardır. Eğer, birey ürüne duyduğu güvene bağlı olarak davranışlarından emin ise sonuca yönelik davranacak ve bilgi elde etme sürecinde diğer tüketicilerin, örneğin sosyal normlar gibi, fikir ve davranışlarından etkilenmeyecektir (Jagger, 2000). Bireyin, ürünün kapasitesine ilişkin duyduğu güvenin az olması durumunda ise bunu tersi söz konusu olacak, birey kendi tercihlerini takip etmek yerine başkalarının tercihlerinden örneğin sosyal normlar gibi etkilenecek ve davranışını da buna göre şekillenecektir.

Son olarak araştırma modelimizde yer alan insani değerlere baktığımızda, bunların da, sürdürülebilir ürünlere karşı davranışsal niyeti belirlemede etkili olduğu görülmektedir. İnsani değerler, inançlarla bağlantılı olarak bazı kişisel davranışları veya belirli davranışların sosyal cazibesini ve varoluş biçimini açıklamaktadır (Jagger, 2000, Vermeir, Verbeke, 2008).

2. GENÇ TÜKETİCİLER ARASINDA SÜRDÜRÜLEBİLİR GIDA TÜKETİMİNE İLİŞKİN YAPILMIŞ OLAN ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, iki başlık halinde ele alınarak açıklanabilir. Çalışmanın birinci amacı, genç tüketiciler olarak üniversite öğrencilerinin sürdürülebilir gıda ürünlerini satın alma niyetini açıklamada, tutumların, algılanan tüketici etkinliğinin, algılanan elde edilebilirliğin ve sosyal normların etkisini ortaya koymaktır. Araştırmanın diğer bir amacı ise davranışsal niyet oluşum sürecinde güven ve insani değerler gibi bireysel özelliklerin etkisini araştırmaktır.

Çalışmamızın genel amacı ise, sürdürülebilir satın alma davranışını daha iyi anlamak ve gençler arasında sürdürülebilir gıda tüketimini teşvik etmek için öneriler geliştirmektir.

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Yukarıda belirtmiş olduğumuz amaçlardan yola çıkılarak yürütülen alan araştırmasında veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır.

Araştırmada kullanılan anket formu dokuz adet soruyu içermektedir. Katılımcılara birinci ve ikinci sorularda son bir ay içerisinde sürdürülebilir ürün satın alıp almadıkları ve ne sıklıkla sürdürülebilir ürün tükettikleri sorulmuştur. Anketin üçüncü sorusunda anlamsal farklılaştırma ölçeği kullanılmış (Vermeir, Verbeke, 2008; Verbeke *vd.*, 2007) ve sürdürülebilir özellikteki ürünlerle ilgili iki zıt ifadenin 5'li ölçek üzerinde değerlendirilmesi istenmiştir. Söz konusu soru, on tane zıt ifadeyi içeren alt sorulardan oluşmaktadır. Anket formunda yer alan ve 5'li Likert ölçeğine göre oluşturulan dördüncü soru; Schwartz (1992) tarafından geliştirilmiş olan ve 12 insani değerini alt basamaklarını oluşturan 56 maddelik değer ölçeğinden oluşmaktadır. Ölçekte yer alan beşinci soru grubunda ise katılımcıların sürdürülebilir gıda tüketimi konusundaki tutumlarını belirlemeye yönelik 5'li Likert ölçeğine göre oluşturulan 10 soru yer almaktadır. Bu sorular literatürde yer alan ilgili çalışmalardan (Vermeir, Verbeke, 2008; Verbeke *vd.*, 2007) alınmış olup çalışma için uyarlanmıştır. İlgili sorular Ek1'de belirtilmiştir. Ankette yer alan altıncı, yedinci, sekizinci ve dokuzuncu sorular ise demografik değişkenleri içeren sorulardır.

Anket formunda sıralı ve aralıklı ölçek türü kullanılmıştır. Anket sonucu elde edilen veriler, SPSS paket programından oluşan dosyaya aktarılmış ve bu veriler araştırma amacına göre kodlanmıştır. Veriler tanımlayıcı istatistikler Korelasyon ve Regresyon analizi gibi çeşitli istatistiksel testlerle değerlendirilmiştir.

2.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmamızın evrenini Ankara ili Gölbaşı ilçesinde yer alan 17-25 yaş grubu gençler oluşturmaktadır. Araştırma evrenini özellikle genç tüketicilerin oluşturmasının nedeni, bu kesimin geleceğin tüketicileri olmaları ve ileriki yıllarda özellikle sürdürülebilir tüketim konusunda bir fark yaratabilme yeteneğine sahip olmalarıdır. Daha da ötesi evreni oluşturan bu kesimin kendi kişisel kimliğini oluşturma, inanç ve değerler sistemini geliştirme sürecinin son aşamasında olmalarıdır. Söz konusu evrenin sürdürülebilir gıda tüketimine yönelik geliştirecekleri olumlu davranışlar ileriki yaşlarında alışkanlıklara dönüşecek ve sürdürülebilirlik konusu ile ilgili bu kesimin üreteceği politikalar önemli olacaktır. Araştırma evreni olarak Ankara ili Gölbaşı ilçesinin evren olarak seçilmesinin nedeni bu ilçede Gazi ve Ankara Üniversitesi yerleşkelerinin ve gerekli sayıda Lisenin dolayısıyla evrenin kapsamı içerisinde yer alan belirlenen yaş grubunda genç insanın bulunmasıdır.

Evrenden gerekli örneklem hacminin hesaplanmasında $n = Z^2(PXQ / \alpha^2)$ ana kitlenin sahiplik oranı formülünden yararlanılmıştır. Söz konusu formülde, $P = \% 10$, $Q = \% 90$, $Z = 1,96$, $\alpha = \% 5$ değerleri kullanılarak örneklem hacmi 138 soru kağıdı olarak hesaplanmıştır. Bulunan bu değer soru kağıdının yalnızca bir

bölümü için en az örneklem hacmini göstermektedir. Soru kağıdında iki bölüm bulunduğu için toplam en az örneklem hacmi $138 \times 2 = 276$ 'dır. Anket dönüşümünde sıkıntı yaşanacağı düşüncesi ile araştırmada 400 tane soru kağıdı basılmış ve uygulanmıştır. Bu anketlerin ise 319 tanesi değerlendirilmiştir. Dolayısıyla formülde belirlenmiş olduğumuz sayının üstüne çıkmıştır.

2.4. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmamızda yukarıdaki modelimizde yola çıkılarak oluşturulan hipotezlerimiz aşağıda yer almaktadır.

H₁: Tüketicinin tutumunun, sosyal normların, algılanan tüketici etkililiğinin ve algılanan elde edilebilirliğin davranışsal niyet üzerinde etkisi vardır.

H₂: Güven düzeyinin, davranışsal niyeti etkileyen, tutum, algılanan tüketici etkililiği, algılanan elde edilebilirlik ve sosyal normlar üzerinde etkisi vardır.

H₃: İnsani değerlerin, davranışsal niyeti etkileyen, tutum, algılanan tüketici etkililiği, algılanan elde edilebilirlik ve sosyal normlar üzerinde etkisi vardır.

2.5. Araştırmanın Bulguları

Araştırma bulguları ve bulgulara ilişkin değerlendirmeler anket formunda yer alan 9 soru grubuna göre yapılmıştır. Elde edilen bulgular tablolar halinde sunulmuştur.

2.5.1. Demografik Değişkenler

Aşağıda yer alan Tablo 1'de katılımcıların demografik özellikleri yer almaktadır. Tablodan da görüldüğü üzere araştırmaya katılanların %50.2'si kadın, %49.8'i erkektir. Eğitim durumu açısından katılanların %79.9'nun Ön Lisans ve Lisans, %18.2'sinin Lise %1.9'nun ise Yüksek Lisans öğrencisidir. Yaş bazında, katılımcılar %64.9'u 21-24 yaş, %29.5'i 17-20 yaş, %5.6'sı da 25 ve üzeri yaş grubunda yer almaktadır. Bu oranlar, araştırmanın amacı doğrultusunda yaş bazında örneklem kitlenin genç yetişkinleri baz aldığını, katılımcıların farklı eğitim seviyelerinde öğrenci olduklarını ve cinsiyet bazında da dengeli bir dağılım sergilediklerini göstermektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

		Frekans (f)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	160	50.2
	Erkek	159	49.8
Eğitim durumu	Lise	58	18.2
	Önlisans/lisans	255	79.9
	Lisansüstü	6	1.9
Gelir durumu	Düşük	48	15.0
	Orta	226	70.8
	Yüksek	45	14.1
Yaş	17-20	94	29.5
	21-24	207	64.9
	25 ve üzeri	18	5.6

2.5.2. Sürdürülebilir Ürün Tüketim Sıklığı

Anket formunda ilk önce sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir gıda tüketimi konusu kısaca açıklandıktan sonra katılımcılara sürdürülebilir (ekolojik, doğal) özellikteki ürünleri tüketme sıklıkları ile son bir aya ilişkin bu ürünleri tüketme sıklıkları sorulmuştur. Elde edilen veriler, tablo 2 ve 3’de yer almaktadır. Her iki tablodan da görüleceği üzere, katılımcılar arasında sürdürülebilir veya ekolojik gıda ürünlerinin tüketilme sıklığı düşüktür. Tablo 2’ye bakıldığında doğal veya ekolojik dolayısıyla sürdürülebilir özellik taşıyan gıdaların ‘her zaman satın alınma’ seçeneği bütün gıda gruplarında düşük kalmıştır. Süt ve süt ürünlerinde katılımcıların %42.2’si, Bakliyat ürünlerinde %46.7’si, un, buğday, pirinç vb. gibi ürünlerde %40.1’i, et ve et ürünlerinde ise %41.7’si bu ürünleri bazen satın aldıklarını ifade ederken, katılımcıların %39.8’i ise meyve ve sebze gibi ürünlerde ekolojik ürünleri daha sıklıkla satın almayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Bu sonuçlardan da görüleceği üzere, doğal veya ekolojik ürünlerin satın alma sıklığı çok yüksek değildir. Ancak araştırmaya katılan katılanların bu ürünlere karşı hiç ilgilerinin olmadığı da söylemek doğru olmayacaktır.

Tablo 2: Sürdürülebilir (ekolojik, doğal) Özellikteki Ürünleri Tüketme Sıklığına İlişkin Sonuçlar

		Frekans (f)	Yüzde (%)
Süt ve süt ürünleri	Hiç	37	11.6
	Bazen	134	42.0
	Sıklıkla	112	35.1
	Her zaman	36	11.3
Bakliyat	Hiç	45	14.1
	Bazen	149	46.7
	Sıklıkla	120	37.6
	Her zaman	5	1.6
Un, buğday, pirinç vb.	Hiç	45	14.1
	Bazen	128	40.1
	Sıklıkla	123	38.6
	Her zaman	23	7.2
Meyve ve sebze	Hiç	23	7.2
	Bazen	119	37.3
	Sıklıkla	127	39.8
	Her zaman	50	15.7
Et ve et ürünleri	Hiç	38	11.9
	Bazen	133	41.7
	Sıklıkla	124	38.9
	Her zaman	24	7.5

Tablo 3'te katılımcıların son bir aya ilişkin doğal veya ekolojik ürünleri tüketme sıklıkları yer almaktadır. Tablodan da görüleceği üzere hiç satın almadım diyenlerin oranı %12.9, 1-5 defa satın aldım diyenlerin oranı %56.4, 6-10 arası satın aldım diyenlerin oranının %20.1'dir. Daha öncede ifade etmiş olduğumuz üzere sürdürülebilir ürünü satın alma sıklığı düşük olmakla birlikte, bu tür ürünler katılımcılar tarafından bilinmekte ve zaman, zaman da satın alınmaktadır.

Tablo 3: Son Bir Aya İlişkin Sürdürülebilir Ürünleri Tüketim Sıklığı

	Frekans (f)	Yüzde (%)
Hiç satın almadım	41	12.9
1-5 defa satın aldım	180	56.4
6-10 defa satın aldım	64	20.1
11-15 defa satın aldım	19	6.0
16 ve üzeri defa satın aldım	15	4.7
Toplam	319	100.0

2.5.3. Sürdürülebilir Özellikteki Ürünlerin Değerlendirilmesi

Araştırmamızda katılımcılardan sürdürülebilir özellikte ürünleri sıfat çiftleri bazında değerlendirmeleri istenmiştir. Elde edilen verilerin frekans ve yüzde tablosu aşağıda görülmektedir. Katılımcıların % 59.9'u sürdürülebilir ürünleri iyi, % 60.8'i kaliteli, %62.7'si etik, % 51.1'i ödenen fiyata değer, %51.1'i insan-hayvan haklarına saygılı, %73.0 sağlıklı, %60.1'i güvenilir, % 68.9'u besleyici olarak nitelendirirken, %47.9'u ürünün çekiciliği konusunda kararsız olduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca, katılımcıların %48.9'u sürdürülebilir ürünleri pahalı bulduklarını, %31.1'i ise bu konuda net fikirlerinin olmadığını ve dolayısıyla tereddütlerinin olduğunu belirterek, bir yerde ürünü pahalı bulan kesimin görüşlerini desteklemişlerdir. Tablodan da görüleceği üzere sürdürülebilir ürünleri ucuz bulanların oranı %20'de kalmıştır.

Tablo 4: Sürdürülebilir Özellikteki Ürünlerin Sıfat Çiftleri Bazında Değerlendirilmesi

	1		2		3		4		5		
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	
Kötü	4	1.3	10	3.1	114	35.8	90	28.2	101	31.7	İyi
Kalitesiz	4	1.3	17	5.3	104	32.6	121	37.9	73	22.9	Kaliteli
Çekici değil	21	6.6	31	9.7	125	38.2	86	27.0	56	17.6	Çekici
Etik değil	12	3.8	29	9.1	78	24.5	92	28.8	108	33.9	Etik
Ödediğim fiyata değmez	15	4.7	34	10.7	107	33.6	89	27.9	74	23.2	Ödediğim fiyata değer
İnsan-hayvan haklarına saygılı	11	3.4	26	8.2	96	30.1	88	27.6	98	30.7	İnsan-hayvan haklarına saygılı
Sağlıksız	6	1.9	22	6.9	58	18.2	90	28.2	143	44.8	Sağlıklı
Güvenilir değil	9	2.8	29	9.1	89	27.9	100	31.3	92	28.8	Güvenilir
Besleyici değil	9	2.8	17	5.3	73	22.9	106	33.2	114	35.7	Besleyici
Pahalı	114	35.7	42	13.2	99	31.1	47	14.7	17	5.3	Ucuz

2.5.4. Planlı Davranış Modeli

Bağımlı ve bağımsız değişkenlere ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 5’te verilmiştir. Çalışmamızda iki ifade ile ölçülmeye çalışılan elde edilebilirlik kavramı için hesaplanan Cronbach Alfa değeri 0.66 olup güvenilirlik için eşik değeri olan 0.60’dan büyüktür (Vermeir, Verbeke, 2008). Faktör analizi sonucunda bu iki ifadenin (“Sürdürülebilir özellikteki ürünlerin market raflarında bulunması kolaydır.” ve “Sürdürülebilir özellikteki ürünü istediğim markette bulabiliyorum.”) tek bir yapı altında toplandığı belirlenmiştir. Bu nedenle bu iki ifadenin öncelikli olarak ortalaması alınarak elde edilebilirlik adı ile tek bir değişken elde edilmiştir.

Tablo 5: Bağımlı-Bağımsız Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	ort	Std.sp
Sosyal norm	3.4044	1.10008
Algılanan tüketici etkinliği (PCE)	3.6238	1.03532
Tutum	3.6520	.99744
Niyet	3.6113	1.01838
Elde edilebilirlik	2.9922	.96842

Davranışsal niyet ve onun belirleyicileri olarak kabul edilen bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon ve regresyon analizine ilişkin sonuçlar sırasıyla Tablo 6 ve Tablo 7’de sunulmuştur. Tablo 6 incelendiğinde tutum, sosyal norm ve algılanan tüketici etkinliği (PCE) ile niyet bağımlı değişkenleri arasında pozitif yönde ve anlamlı düzeyde korelasyon olduğu, bunun yanı sıra elde edilebilirlik değişkeni ile niyet arasındaki korelasyonun pozitif olmakla birlikte istatistiki olarak anlamlı olmadığı görülmektedir.

Tablo 6: Bağımsız Değişkenlerle Niyet Bağımlı Değişkeni Arasındaki Korelasyonlar

	Pearson Korelasyon Katsayısı	Sig. (2-tailed)
Tutum * Niyet	.712(**)	.000
Sosyal norm * Niyet	.318(**)	.000
PCE * Niyet	.401(**)	.000
Elde edilebilirlik * Niyet	.065	.244

** Korelasyonlar 0.01 düzeyinde anlamlıdır (2-tailed).

Tablo 7: Planlı Davranış Modeline İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar	t	p
	Beta	Standart Hata	Beta		
Sabit	0.659	0.213		3.096	0.002
Tutum	0.660	0.046	0.647	14.440	0.000
Algılanan Tüketici Etkinliği	0.101	0.044	0.103	2.304	0.022
Algılanan Elde Edilebilirlik	-0.007	0.042	-0.006	-0.157	0.876
Sosyal Norm	0.057	0.040	0.062	1.433	0.153

Sonuçta regresyon modelinin varyansın yaklaşık olarak %50'sini açıkladığı saptanmıştır (Model R²).

Tutum ve niyet arasındaki yüksek korelasyon, tutumu olumlu olup niyeti düşük olan az sayıda katılımcının olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte PCE (Algılanan Tüketici Etkinliği) kavramının da niyet üzerinde etkili olduğu saptanmıştır. Sosyal normlar ve Algılanan elde edilebilirlik kavramları ise niyet üzerinde anlamlı bir olumlu etki yaratmamaktadır. Model anlamlı (F= 85.210, p=0.000).

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahminin Standart Hatası
1	0,721	0,520	0,514	0,70967

Bu sonuçlara göre H₁ hipotezi kısmen kabul edilebilir olduğu belirlenmiştir.

2.5.4. Güven (Confidence) ve Etkisi

Güven değişkenini ölçmek için sorulan dört soruya ilişkin hesaplanan Cronbach Alfa değeri de 0,66'dır. Faktör analizi sonucunda bu dört ifadenin tek bir yapı altında toplandığı belirlenmiştir. Bu nedenle bu dört ifadenin ("Sürdürülebilirliğe katkıda bulunduğu söylenen ürünlerin ekolojik (çevreyle uyumlu) olarak üretildiğine eminim", "Sürdürülebilirliğe katkıda bulunduğu söylenen ürünlerin üretim sürecinin istihdam politikalarına olumlu etkisi olduğunu düşünüyorum", "Sürdürülebilirliğe katkıda bulunduğu söylenen ürünlerin üreticilerinin emeklerinin karşılığını aldıklarını düşünüyorum" ve "Sürdürülebilirliğe katkıda bulunduğu söylenen ürünlerin, diğer ürünlere kıyasla benim için daha iyi bir seçenek olduğunu düşünüyorum") öncelikli olarak ortalaması alınarak güven adı ile tek bir değişken elde edilmiştir. Tüm örneklem için ortalama güven değeri 3.30 iken (S.D.= ,.70) her bir ifade için

ortalama ve standart sapma değerleri ise sırasıyla 3.13 (S.D.= .99), 3,36 (S.D.= .95), 3.04 (S.D.= 1.09) ve 3.66 (S.D.= .94)'tür. Davranışsal niyet ve güven arasındaki korelasyon analizine ilişkin sonuçlar Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8: Güven ve Niyet Arasındaki Korelasyon

	Pearson Correlation	Sig. (2-tailed)
Güven * Niyet	.395(**)	.000
Güven (1) * Niyet	.315(**)	.000
Güven (2) * Niyet	.243(**)	.000
Güven (3) * Niyet	.080	.155
Güven (4) * Niyet	.509(**)	.000

** Korelasyonlar 0.01 düzeyinde anlamlıdır (2-tailed).

Katılımcılar yüksek ve düşük güvenli diye sınıflandırıldıktan sonra (medyan split ile) elde edilen grupların karşılaştırılması sonucunda Tablo 9'da yer alan sonuçlar elde edilmiştir. Tablo 9 incelendiğinde güven düzeyi yüksek olan katılımcıların sürdürülebilir ürün alma niyetlerinin, güven düzeyi düşük kişilerden daha fazla olduğu görülmektedir (F=19.857; p=.000). Bununla birlikte güven düzeyi yüksek kişilerin düşük olanlara kıyasla bu ürünlere yönelik tutumlarının (F=18.615; p=.000) ve tüketici etkinliği algılamalarının (F=26.473; p=.000) daha olumlu olduğu görülmektedir. Benzer durum algılanan elde edilebilirlik ve sosyal norm değişkenleri için de geçerli olmakla birlikte bu iki değişken için de gruplar arası farklılıklar istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır (F=0.063; p=.802; F=3.122; p=.078).

Tablo 9: Planlı Davranış Modeli Bileşenlerine İlişkin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri; Tüm Örneklem ve Yüksek/Düşük Güven Düzeyleri İçin

	Davranışsal Niyet	Tutum	Algılanan Elde Edilebilirlik	PCE	Sosyal Normlar
Toplam	3.61 (1.02)	3.65 (.99)	2,99 (.97)	3.62 (1.04)	3.40 (1.10)
Düşük güven	3.29 (1.03)*	3.29 (.98)	2,95 (.98)	3.37 (1.09)	3.24 (1.13)
Yüksek güven	4.04 (.83)	4.13 (.79)	3,05 (.96)	3.97 (.85)	3.62 (1.02)

* Ortalama (Standart Sapma)

Yapılan analiz sonucu, güven düzeyi ne olursa olsun (düşük-yüksek) tutum, sürdürülebilir ürünleri satın alma niyetinin önemli bir göstergesi olurken ($p=0.000$), algılanan tüketici etkililiği, sadece yüksek güven düzeyinde satın alma niyetinin önemli bir göstergesi olarak saptanmıştır (Tablo 10). Elde edilen sonuçlar doğrultusunda H_2 hipotezi de kısmen kabul edilmiştir.

Tablo 10: Planlı Davranış Teorisi Bileşenlerinin Güven Düzeyine Göre Korelasyon ve Regresyon Katsayıları

Güven Düzeyi	Pearson Korelasyonu		P-Değeri		Model R ²	
	Düşük	Yüksek	Düşük	Yüksek	Düşük	Yüksek
Tutum	*0.688	*0.607	*0.000	*0.000	0.481 (0.469)#	0.407 (0.389)
Sosyal Norm	*0.325	*0.197	0.202	0.752		
Algılanan Tüketici Etkililiği	*0.341	*0.312	0.479	*0.009		
Algılanan Elde Edilebilirlik	0.078	0.007	0.974	0.746		

R² (Adjusted R²)

2.5.4. Değerler ve Etkisi

Hedonizm (0.57) dışındaki tüm değerleri oluşturan ifadelerle ilişkin olarak hesaplanan Cronbach alfa değerleri 0.60 dan büyüktür. Bu değerler: başarı (0.81), hayırseverlik ve güç (0.80), uyarma-teşvik (0.77), güvenlik (0.76), evrensellik ve kendi kendini yönetme (0.75), gelenek (0.73), manevilik ve uyumluluk (0.66). Hedonizm değişkeni için güvenilirlik düzeyi istenen seviyede olmamakla birlikte diğer değişkenlerle birlikte analiz edebilmek adına, daha önceki çalışmalarda (Vermeir, Verbeke, 2008) aynı değişkene ilişkin güvenilirlik düzeyinin yeterli olduğu varsayımıyla bu değişken ifadeler bazında değil, ortalama bazında incelenmiştir.

Değerlere ait ortalama ve standart sapma değerleri ise Tablo 11'de görülmektedir. Buna göre katılımcılar en çok güvenlik konusuna önem verirken, gelenekler, güç ve teşvik değerleri daha düşük önemde ele alınan değerler olmuştur.

Tablo 11: Değerlere Ait İfadelere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Değer faktörü	Ort	Std.sp
Evrensellik	4.4491	.41818
Hayırseverlik-İyilikseverlik	4.4599	.50771
Manevilik	4.2205	.73198
Uyumluluk	4.3049	.56854
Gelenek	3.8940	.74085
Güvenlik	4.4725	.47959
Güç	3.8182	.80473
Başarı	4.2978	.58766
Hedonizm-hazcılık	4.2633	.74370
Uyarma-teşvik	3.8234	.89362
Kendi Kendini Yönetme (Self-direction)	4.2840	.64639

Değerler ile niyet arasındaki korelasyonlar incelendiğinde (Tablo 12) ise, uyumluluk, güç ve uyarma dışındaki tüm değişkenlerin niyetle anlamlı derecede ve pozitif yönde ilişkili olduğu saptanmıştır.

Tablo 12: Değerler ve Niyet Arasındaki Korelasyon

	Pearson Correlation	Sig. (2-tailed)
Evrensellik * Niyet	.198(**)	.000
Hayırseverlik-İyilikseverlik * Niyet	.182(**)	.001
Manevilik * Niyet	.134(*)	.017
Uyumluluk * Niyet	.102	.069
Gelenek * Niyet	.139(*)	.013
Güvenlik * Niyet	.224(**)	.000
Güç * Niyet	.069	.217
Başarı * Niyet	.196(**)	.000
Hedonizm-hazcılık * Niyet	.146(**)	.009
Uyarma-teşvik * Niyet	.073	.194
Kendi Kendini Yönetme * Niyet	.185(**)	.001

** Korelasyonlar 0.01 düzeyinde anlamlıdır (2-tailed).

* Korelasyonlar 0.05 düzeyinde anlamlıdır (2-tailed).

Çalışmamızda planlı davranış teorisi bileşenleri kapsamında değer düzeylerine ilişkin regresyon katsayıları ise Tablo 13’de gösterilmektedir. Söz konusu tabloda katılımcılar, her bir değer türü için yüksek-düşük değer grupları olacak şekilde ikiye ayrılmış (medyan split ile), akabinde regresyon analizi yapılmıştır (Tablo 13).

**Tablo 13: Değer Düzeylerine Göre Regresyon Katsayıları
(Planlı Davranış Teorisi Bileşenleri İçin)**

	Değer Düzeyi	Evrensellik	Hayırseverlik	Maneviyat	Uyumluluk	Gelenek	Güvenlik	Güç	Başarı	Hedonizm	Uyarma	Kend. Yön.
Tutum	Düşük	.568*	.599*	.555*	.639	.579*	.611*	.614*	.572*	.604*	.571*	.632*
	Yüksek	.707*	.674*	.737*	.667*	.704*	.661*	.690*	.675*	.675*	.723*	.639*
Sosyal Norm	Düşük	.056	-.007	.078	.018	.011	.078	.047	.099	.035	.071	.066
	Yüksek	.056	.089	.045	.115	.121*	.045	.073	.043	.086	.068	.066
Algılanan Tüketici Etkililiği	Düşük	.096	.133	.111	.140*	.182*	.137*	.113	.158*	.134	.157*	.115
	Yüksek	.108	.095	.083	.039	.035	.090	.080	.067	.088	.039	.091
Algılanan Elde Edilebilirlik	Düşük	.002	.035	-.001	-.021	.046	-.074	-.009	-.055	-.025	-.044	-.045
	Yüksek	-.009	-.033	-.012	.001	-.050	.032	-.013	.024	.011	.024	.021

* 0,05 düzeyinde anlamlı (standardized coefficients)

Buna göre, değer düzeyi ne olursa olsun, tutumun niyetin önemli bir göstergesi olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra uyumluluk, gelenek, güvenlik, başarı ve uyarma değer düzeyleri yüksek olan gruplarda algılanan tüketici etkililiği de niyetin önemli bir göstergesi olarak belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuçlar doğrultusunda H₃ hipotezi de kısmen kabul edilmiştir.

SONUÇ

Sürdürülebilir gıda satın alma davranışını daha iyi anlamak, sürdürülebilir gıda tüketimini arttırmak ve faydalı öneriler sunabilmek için gerçekleştirilen bu çalışmada elde edilen sonuçları ve uygulamaya dönük yorumları aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür.

Araştırmaya katılanların %50.2'si kadın, %49.8'i erkektir. Katılımcıların büyük bir kısmı ön lisans ve lisans öğrencisidir. Araştırmanın amacı doğrultusunda öğrenim gören genç yetişkinler temel alınmış ve cinsiyet bazında da dengeli bir dağılım sağlanmıştır.

Elde edilen veriler katılımcılar arasında sürdürülebilir gıda ürünlerinin tüketilme sıklığının düşük olduğunu göstermektedir. Buna karşın katılımcıların bu ürünlere karşı ilgisiz olduklarını söylemek de mümkün değildir. Bu tür ürünler katılımcılar tarafından bilinmekte ve sıklıkla olmasa da satın alınmaktadır.

Çalışmada elde edilen sonuçlara göre, katılımcıların % 59.9'u sürdürülebilir ürünleri iyi, %60.8'i kaliteli, %62.7'si etik, % 51.1'i ödenen fiyata değer, %51.1'i insan-hayvan haklarına saygılı, %73.0 sağlıklı, %60.1'i güvenilir, % 68.9'u besleyici olarak nitelendirirken, %47.9'u ürünün çekiciliği konusunda kararsız olduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca, katılımcıların yaklaşık olarak yarısı ürünleri pahalı bulduklarını, %31.1'i ise bu konuda net fikirlerinin olmadığını belirtmişlerdir. Buna göre genel olarak bu ürünlerin kaliteli ama pahalı olarak algılandıklarını söylemek mümkündür.

Çalışmada planlı davranış modeli de test edilmiştir. Buna göre tutum, sosyal norm ve algılanan tüketici etkinliği (PCE) ile niyet bağımlı değişkenleri arasında pozitif yönde ve anlamlı düzeyde korelasyon olduğu, bunun yanı sıra elde edilebilirlik değişkeni ile niyet arasındaki korelasyonun pozitif olmakla birlikte istatistiki olarak anlamlı olmadığı saptanmıştır. Bağımsız değişkenlerle, niyet bağımlı değişkeni arasında kurulan model regresyon analizi ile test edilmiştir. Buna göre modeldeki bağımsız değişkenlerin, bağımsız değişkendeki varyansın yaklaşık %50'sini açıkladığı saptanmıştır. Literatürdeki sonuca benzer olarak (ör. Vermeir, Verbeke, 2008; Bisonette, Contento, 2001) tutumun, davranışsal niyetin en önemli belirleyicisi olduğu ve tutumu olumlu olup niyeti düşük olan az sayıda katılımcının bulunduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte algılanan tüketici etkinliğinin de niyet üzerinde etkili olduğu saptanmıştır. Sosyal normlar ve algılanan elde edilebilirlik kavramları ise niyet üzerinde anlamlı bir olumlu etki yaratmamaktadır.

Güven kavramı, planlı davranış modeline dahil edilerek yapılan analiz sonuçlarına göre güven ve niyet değişkenleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Güven düzeyi farklı olan tüketicilerde niyet ve onunla ilişkilendirilen kavramlara ilişkin ortalamaların farklılık gösterip göstermediği de incelenmiştir. Buna göre güven düzeyi yüksek olan katılımcıların sürdürülebilir ürün alma niyetlerinin güven düzeyi düşük kişilerden daha fazla olduğu saptanmıştır. Ayrıca güven düzeyi yüksek kişilerin düşük olanlara kıyasla bu ürünlere yönelik tutumlarının ve tüketici etkinliği algılamalarının da

daha olumlu olduğu belirlenmiştir. Benzer durum algılanan elde edilebilirlik ve sosyal norm değişkenleri için de geçerli olmakla birlikte farklılıklar istatistiksel olarak anlamlı değildir. Ayrıca güven düzeyi ne olursa olsun tutumun sürdürülebilir ürünleri satın alma niyetinin önemli bir göstergesi olduğu, algılanan tüketici etkililiğinin ise sadece yüksek güven düzeyinde satın alma niyetinin önemli bir göstergesi olduğu saptanmıştır.

Çalışmamızda, aynı şekilde değerlerin, planlı davranış modeli ile ilişkisi de incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar katılımcıların en çok güvenlik konusuna önem verdiklerini, gelenekler, güç ve teşvik değerlerini daha düşük önemde değerlendirdiklerini göstermiştir. Değerler ile niyet arasındaki korelasyonlar incelendiğinde ise uyumluluk, güç ve uyarma dışındaki tüm değişkenlerin niyetle anlamlı derecede ve pozitif yönde ilişkili olduğu saptanmıştır.

Değerlere verilen önem düzeyi farklı olan tüketicilerde niyet ve onunla ilişkilendirilen kavramların ilişkilerinin farklılık gösterip göstermediği de regresyon analizi ile test edilmiştir. Buna göre değere verilen önem düzeyi ne olursa olsun, tutumun niyetin önemli bir göstergesi olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra uyumluluk, gelenek, güvenlik, başarı ve uyarma değer düzeyleri yüksek olan katılımcı gruplarında algılanan tüketici etkililiği de niyetin önemli bir göstergesi olarak belirlenmiştir.

Elde edilen bütün bu sonuçlar doğrultusunda, tutum, sosyal normlar, algılanan tüketici etkililiği ve elde edilebilirliğinin genç tüketicilerin sürdürülebilir gıda ürünlerini satın alma niyeti üzerinde etkisi olduğu belirlenmiştir. Ayrıca genç tüketicilerin sürdürülebilir ürünlere karşı duydukları güvenin de satın alma niyetinin oluşması sürecine etkisi olduğu saptanmıştır. Elde edilen sonuçlar, işletmelere bu ürünlerin pazarlanması sürecinde satın alma niyetini etkileyecek olan değişkenleri göstermesi açısından önemlidir. Böylelikle işletmeler pazarlama stratejilerini oluştururken satın alma sürecini etkileyen değişkenleri de dikkate alarak gerekli stratejileri geliştirebileceklerdir. Aslında sürdürülebilir gıda ürünlerinin tüketimine karşı özellikle genç tüketiciler bazında talebin ve farkındalık düzeyinin artması, bütün insanlığa ait olan dünyanın doğal kaynaklarının sürdürülebilirliğini sağlayacak ve yaşam kalitesini de artıracaktır. Bu konuda yalnızca tüketicilere değil aynı zamanda işletmelere de önemli görevler düşmektedir. İşletmelerin sürdürülebilirliğe yönelik, tüketici gözünde farklı değer yaratacak gıda ürünleri üreterek ve bu konuda tüketicileri bilgilendirerek sürece katkı sağlamaları gerekmektedir.

Ek 1.

Kavram	İfade
Tutum	Sürdürülebilir ürünler almayı akıllıca (veya mantıklı) bir davranış olarak buluyorum
Sosyal norm	Ailem ve arkadaşlarım benim sürdürülebilir ürünler almamı beklerler
Algılanan tüketici etkinliği	Sürdürülebilir ürünleri satın alma tercihim ile doğanın ve canlıların zarar görmesine engel olmaya katkıda bulunabilirim
Elde edilebilirlik	Sürdürülebilir özellikteki ürünlerin market raflarında bulunması kolaydır Sürdürülebilir özellikteki ürünü istediğim markette bulabiliyorum
Güven	Sürdürülebilirliğe katkıda bulunduğu söylenen ürünlerin ekolojik (çevreyle uyumlu) olarak üretildiğine eminim. Sürdürülebilirliğe katkıda bulunduğu söylenen ürünlerin üretim sürecinin istihdam politikalarına olumlu etkisi olduğunu düşünüyorum . Sürdürülebilirliğe katkıda bulunduğu söylenen ürünlerin üreticilerinin emeklerinin karşılığını aldıklarını düşünüyorum. Sürdürülebilirliğe katkıda bulunduğu söylenen ürünlerin, diğer ürünlere kıyasla benim için daha iyi bir seçenek olduğunu düşünüyorum.
Niyet	Gelecekte sürdürülebilir ürünleri satın almayı tercih edeceğim

KAYNAKÇA

- Ajzen, I. (1985) "From Intentions to Action: A Theory of Planned Behavior", in J.Kuhl & J. Beckman (eds.), **Action Control: From Cognitions to Behaviors**, 11-39, New York, NY: Springer.
- Ajzen, I. (1988) **Attitudes, Personality and Behaviour**, Milton Keynes, UK: Open University Press.
- Ajzen, I. (1991) "The Theory of Planned Behavior", **Organizational Behavior and Human Decision Processes**, 50, 179-211.
- Babaoğlu, M., Erişim Tarihi; 30.07.2010, Yoksulluk, Sürdürülebilir Tüketim ve Tüketici Eğitimi, "ww.tupadem.hacettepe.edu.tr/dokumanlar/yoksulluk.pdf."
- Barber, J. (2007) "Mapping the Movement to Achieve Sustainable Production and Consumption in North America", **Journal of Cleaner Production**, 15, 499-512.
- Birleşmiş Milletler Çevre Kalkınma Konferansı (1992) 3-4 Haziran, Rio da Jenerio.
- Bisonette, M.M., I.R. Contento (2001) "Adolescents' Perspectives and Food Choice Behaviours in terms of Environmental Impacts of Food Production Practices: Application of a Psychological Model", **Journal of Nutrition Education**, 33(2), 72-82.
- Crane, A., (2001) "Unpacking the Ethical Product", **Journal of Business Ethics**, 30(4), 361-373.
- De Boer, J., M. Helms., H. Aiking (2006) "Protein Consumption and Sustainability: Diet Diversity in EU-15", **Ecological Economics**, 59, 267-274.
- Grunert, S.C., H.J. Juhl (1995) "Values, Environmental Attitudes, and Buying of Organic Foods", **Journal of Economic Psychology**, 16(1), 39-62.
- Jeffery, J. (2006) "Governance for a Sustainable Future", **Public Health**, 120, 604-608.
- Marchand, A., S. Walker (2008) "Product Development and Responsible Consumption: Designing Alternatives for Sustainable Lifestyles", **Journal of Cleaner Production**, 16, 1163-1169.
- Mathieson, K. (1991) "Predicting User Intentions: Comparing the Technology Acceptance Model with the theory of Planned Behavior", **Information Systems Research**, 2(3), September.

- Montano, D.M., D. Kasprzyk, S. Taplin (1997) "The Theory of Reasoned Action and the Theory of Planned Behaviour, in K., Glanz, F.M. Lewis, B.K. Rimer (eds.), **Health Behavior and Health Education: Theory Research and Practice**, San Francisco: Jossey-Bass, 85–112.
- Nansai, K., K. Shigemi, Y. Moriguchi (2007) "Proposal of a Simple Indicator for Sustainable Consumption: Classifying Goods and Services into Three Types Focusing on Their Optimal Consumption Levels", **Journal of Cleaner Production**, 15, 879-885.
- Okumura, R., D. Cai (2007) "Sustainable Constant Consumption in a Semi-Open Economy with Exhaustible Resources", **The Japanese Economic Review**, 58(2), 226-237.
- Partidario, P.J., J. Lambert, S. Evans (2007) "Building More Sustainable Solutions in Production-Consumption Systems: The Case of Food for People with Reduced Access", **Journal of Cleaner Production**, 15(2007), 513-524.
- Roberts, J.A. (1996), "Green Consumers in the 1990s: Profile and Implications for Advertising", **Journal of Business Research**, 36 (3), 217-231.
- Robinson, R., C. Smith (2002) "Psychosocial and Demographic Variables associated with Consumer Intention to Purchase Sustainable Produced Foods as defined by The Midwest Food Alliance", **Journal of Nutrition Education and Behaviour**, 34(6), 316-325.
- Schwartz, S.H. (1992) "Universals in the Content and Structure of Values-Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries", **Advances in Experimental Social Psychology**, 25, 1-65.
- Seyfang, G. (2006) "Ecological Citizenship and Sustainable Consumption: Examining Local Organic Food Networks", **Journal of Rural Studies**, 22, 383-395.
- Shrum, L.J., J.A. McCarty, T.M. Lowrey (1995) "Buyer Characteristics of the Green Customer and Their Implications for Advertising Strategy", **Journal of Advertising**, 24(2), 71-82.
- Sparks, P., R. Shepherd (1992) "Self-Identity and the Theory of Planned Behaviour: Assessing the Role of Identification with Green Consumerism", **Social Psychology Quarterly**, 55(4), 388–399.
- Sparks, P., C.A. Guthrie, R. Shepherd (1997) "The Dimensional Structure of The Perceived Behavioural Construct", **Journal of Applied Social Psychology**, 27(5), 418-438.

- Verbeke, W., I. Vermeir, K. Brunso (2007) “Consumer Evaluation of Fish Quality as Basis for Fish Market Segmentation”, **Food Quality and Preference**, 18(4), 651–661.
- Vermeir, I., W. Verbeke (2008), “Sustainable Food Consumption Among Young Adults in Belgium: Theory of Planned Behaviour and the Role of Confidence and Values”, **Ecological Economics**, 64(3), 542–553.

KULLANICILARIN BİLGİ SİSTEMİNİ KABULÜNÜ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN UTAUT PERSPEKTİFİNDEN İNCELENMESİ

Özlem OKTAL*

Öz

Bilgi teknolojilerinde ve bilgi sistemlerindeki yenilikler işletmeleri de etkisi altına almıştır. Hızlı gelişmeye uyum sağlamak zorunda olan işletmeler, büyük maliyetler ve risklere katlanarak bu sistemleri iş süreçlerine uyumlaştırmaya çalışmaktadır. Bu aşamada karşılaşılan en önemli sorunlardan biri, kullanıcıların bu sistemleri benimseme ve kabulüdür. Bu çalışmanın amacı, işletmelerdeki bilgi sistemleri kullanıcılarının mevcut bilgi sistemlerini kullanma ve kabulünü etkileyen performans beklentisi, çaba beklentisi, sosyal etki ve kolaylaştırıcı şartlar değişkenlerini incelemektir. Önerilen araştırma modeli Birleştirilmiş Teknoloji Kabulü ve Kullanımı Teorisi'ne (UTAUT) dayandırılarak oluşturulmuştur. Çalışma, Eskişehir ve Ankara'daki havacılık imalat sektöründe faaliyet gösteren toplam 10 işletmedeki 298 bilgi sistemi kullanıcısı ile yürütülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Birleştirilmiş teknoloji kabulü ve kullanımı, performans beklentisi, çaba beklentisi, sosyal etki, kolaylaştırıcı şartlar.

Abstract

Analysing the Factors Affecting the User Acceptance of Information Systems from the UTAUT Perspective

The innovations in information technologies and information systems (IS) also influence the businesses. The firms which need to accommodate these rapid developments try to accord their business processes with these systems by enduring high costs and risks. In this stage, one of the most important problems is the acceptance and the use of information systems by users. The main purpose of this study is to analyze the variables which affect the acceptance and use of information systems such as performance expectancy, effort expectancy, social influence and facilitating conditions. The proposed research model is built on the basis of Unified Theory of Acceptance and Use of Technology (UTAUT). The

---

* Yrd.Doç.Dr., Anadolu Üniversitesi, İşletme Bölümü, Yunussemre Kampüsü, 26470, ESKİŞEHİR, odogan@anadolu.edu.tr

study is conducted with 298 IS users working in 10 aviation manufacturing companies located in Ankara and in Eskisehir.

Keywords: Unified theory of acceptance and use of technology (UTAUT), Performance expectancy, effort expectancy, social influence, facilitating conditions.

GİRİŞ

Havacılık imalat sanayii, bir hava aracında istenen niteliklerin hedeflenen oranlarda temin edilebilmesine, pahalı ve uzun vadeli Ar-Ge faaliyetlerine, tasarım geliştirme yeteneklerine, ileri imalat teknolojilerine, uzun tecrübelerle edinilen özel teknik bilgi ve proje yönetimi ve planlamasına dayanmaktadır. Aynı zamanda sözü geçen hususların büyük finansman ve pazarlama imkânları yanında iyi yetişmiş insan gücü ile desteklenmesi de şarttır (DPT, 2001: 36).

Havacılık imalat sektörü gibi teknoloji ağırlıklı bir sektörde yoğun bir şekilde bilgi sistemleri ve bilgi teknolojilerinin kullanılması ihtiyacı, işletme yöneticilerini sektörü oluşturan işletmelerin organizasyon yapısına ve faaliyet konusuna uygun bilgi sistemleri ve teknolojilerini yaygınlaştırmaya itmesi kaçınılmaz olacaktır. Ancak bilgi sistemi ve teknolojilerini kullanacak son kullanıcı ve karar vericilerin bu teknolojileri ne kadar benimseyip kabul ettiklerini göz ardı etmeleri, bu teknolojilerin işletmelere sağlayacağı başarıyı olumsuz ölçüde etkileyecektir. Bu bağlamda; havacılık imalat sektörünü oluşturan işletmelerdeki bilgi sistemi kullanıcılarının, kullandıkları bilgi sistemlerini ne ölçüde kabul edip benimsedikleri bu makalenin konusunu oluşturmaktadır.

Bilgi sistemleri (BS), bilgi teknolojileri (BT) konulu araştırmalar arasında kullanıcı kabulü ve kullanıcı tatmininin sorgulanmasına yönelik çok fazla çalışma yapılmıştır. Teknoloji kabulüne yönelik yapılan çalışmalarda katılımcıların çoğu öğrenci, öğretim elemanı ve müşteri/tüketici olurken sektörel çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Anket çalışması, havacılık imalat sektöründe faaliyet gösteren işletmelerdeki mevcut bilgi sistemi kullanıcılarının, sistemi kullanmaya yönelik duyguları, eğilimleri, niyetleri ve davranışlarını içermektedir. Teknoloji kabulüne yönelik çalışmalar içerisinde sektörel araştırmaların azlığı ve havacılık sektörüne yönelik bilgi teknolojisi ve bilgi sistemi kullanımı çalışmalarının daha önce yapılmamış olması bu çalışmanın önemini arttırmaktadır.

Daha önceki çalışmalar, bilgi sistemlerinin yanı sıra bilgi teknolojileri kullanıcı kabulü ve tatminine yönelik araştırmaları kapsamaktadır. Karmaşık ve

gelişmiş teknolojilerden çok, daha basit, bireysel yönelimli teknolojiler incelemeye konu olmuştur. Bu çalışmaların çoğunda TAM: Technology Acceptance Model (Teknoloji Kabul Modeli) (Davis, 1989; Davis *vd.*, 1989), TRA: Theory of Reasoned Action (Mantıklı Eylem Teorisi) (Ajzen, Fishbein, 1980), TPB: Theory of Planned Behavior (Planlı Davranış Teorisi) (Ajzen, 1991), IDT: Innovation Diffusion Theory (Yenilik Yayılma Teorisi) (Rogers, 1995), SCT: Social Cognitive Theory (Sosyal Biliş Teorisi) (Compeau *vd.*, 1995; Compeau *vd.*, 1999), MM: Motivational Model (Motivasyonel Model) ((Davis *vd.*, 1992; Venkatesh, Speier, 1999), C-TAM-TPB: Combined TAM and TPB (Birleştirilmiş Teknoloji Kabul Modeli ve Planlı Davranış Modeli), MPCU: Model of PC Utilization (PC Kullanımı Modeli) (Thompson *vd.*, 1991) gibi tanınmış modeller kullanılmıştır. Venkatesh ve Davis (2000), algılanan kullanılabilirlik ve kullanım niyetleri üzerindeki geçmiş sosyal etki ve bilişsel etkiye sahip yapıları inceleyen TAM'ın genişletilmiş hali olan TAM2'yi uygulamıştır. Daha sonra, sekiz modelin bir sentezi olan UTAUT – Unified Theory of Acceptance and Use of Technology'yi (Birleştirilmiş Teknoloji Kabulü ve Kullanımı Teorisi) (Venkatesh *vd.*, 2003) kullanmışlardır.

Çalışmamızda, teknolojinin benimsenmesi ve kabulüne ilişkin çok fazla model kullanılmasına rağmen en son geliştirilen, sekiz modelin unsurlarının çapraz olarak bütünleştirildiği güçlü bir model olarak UTAUT'un kullanılmasına karar verilmiştir. Buna dayanarak çalışmada, Türkiye'deki havacılık imalat sektörünü temel alınmış ve UTAUT modelinin geçerliliği test edilmiştir. Aynı zamanda araştırma yapılan işletmelerdeki BS kullanıcılarının mevcut sistemin bireysel kabulünü etkileyen faktörlerin geçerlilikleri arasındaki anormallikleri ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1. LİTERATÜRÜN İNCELENMESİ

1.1. UTAUT – Unified Theory of Acceptance and Use of Technology (Birleştirilmiş Teknoloji Kabulü ve Kullanımı Teorisi)

Örgütsel performansın elde edilmesinde BT ve BS uygulamalarının işletmelere aktarılması gerekliliği artık kaçınılmaz bir hal almıştır. Ancak, bu tür teknoloji-yoğun sistemlere yapılan yatırımlar, doğası gereği oldukça pahalı ve risklidir. Yine de BT ve BS uygulamalarını kullanmadan örgütsel performansın geliştirilmesine katkı sağlayıp sağlamayacağı bilinemez. İşte sorunlardan biri de bu noktada kendini göstermektedir. Son kullanıcıların (yöneticiler, çalışanlar, profesyoneller) bu tür teknolojileri kullanmaya karşı direnç göstermesi çok fazla karşılaşılan bir sorundur. Kullanıcılar, işlerini yerine getirmede teknolojiyi kullanmaya çok fazla istekli olmayabilirler. Kullanıcı katılımını daha iyi tahmin etmek, açıklamak ve arttırmak için

insanların BT ve BS uygulamalarını niçin kabul ettiklerinin veya reddettiklerinin en iyi şekilde anlaşılması gerekir.

Bilgi sistemi araştırmaları, bireylerin yeni bilgi teknolojilerine nasıl ve niçin uyum sağladığını uzun zamandır incelemektedir. Bu geniş araştırma alanı içerisinde çeşitli araştırma akışları bulunmaktadır. Araştırma akışlarından biri, BT veya BS'nin bireysel kabulü üzerine odaklanmaktadır (Compeau, Higgins, 1995b: 189; Davis *vd.*, 1989: 982). Diğer akışlar ise örgütsel düzeydeki uygulama başarısı ve görev-teknoloji uyumu üzerine odaklanmıştır (Goodhue, 1995: 1827; Goodhue, Thompson, 1995: 213). Bu akışların her biri BT'nin kullanıcı kabulü üzerine literatüre önemli ve benzersiz katkılar sağlarken, günümüz inceleme, karşılaştırma ve senteze dahil olan teorik modeller, ana bağımlı değişken olarak niyet ve/veya kullanımı kullanmaktadır. Amaç, bağımlı değişken olarak kullanımı anlamaktır. Davranışı tahmin etmede niyetin rolü önemlidir ve BS ile ilgili referans disiplinlerinde (Ajzen 1991: 182; Sheppard *vd.*, 1988: 325) iyi bir şekilde yapılandırılmıştır. Venkatesh ve diğerlerinin çalışması (2003); bu araştırmanın temelini şekillendiren BT'nin bireysel kabulünü açıklayan modelleri birleştirerek, temel kavramsal bir çerçeve sunmaktadır. Araştırmada, sekiz ana teorik model (Mantıklı Eylem Teorisi: TRA, Teknoloji Kabul Modeli: TAM, Planlanan Davranış Teorisi: TPB, Motivasyonel Model: MM, PC Kullanımı Modeli: MPCU, Yeniliklerin Yayılımı Teorisi: IDT, Birleştirilmiş TAM ve TPB: C-TAM-TPB ve Sosyal Biliş Teorisi: SCT) belirlenmiştir.

Venkatesh ve diğerlerinin (2003) çalışmasından günümüze, pek çok araştırmacı teknoloji uyumunu açıklamak için UTAUT'u gittikçe artan oranda test etmektedir. UTAUT perspektifinden yapılan bazı çalışmalar şunlardır: Venkatesh *vd.*, (2003) çalışmaları; bireyin belli bir sistem veya teknolojiye uyum sağlama niyetini tahmin etmeyi amaçlamaktadır. Abusahanab ve Pearson (2007); Ürdün'deki internet bankacılığının uyumunun ana belirleyicilerini UTAUT perspektifinden incelemiştir. AlGahtani *vd.*, (2007); Batı Amerika ve Suudi Arabistan arasındaki kültürel farklılık ve benzerlikler açasından UTAUT'un geçerliliğini test etmiştir. Anderson *vd.*, (2006); Tablet PC'nin kullanıcı kabulünü değerlendirmek amacıyla bir yönetim aracı olarak UTAUT'u uygulamıştır. Chiu ve Wang (2008); web tabanlı öğrenmede öğrencilerin sürekli niyetlerini incelemek üzere model içerisinde subjektif görev değerleri bileşenlerini uygulayarak UTAUT'u genişletmişlerdir. Curtis ve Payne (2008); denetim alanındaki teknoloji kabulüne yönelik engellemeleri azaltacak örgütsel stratejiler kadar bu görüşü test etmek için teknoloji kabulü ve bütçeleme tekniklerini de uygulamışlardır. Önceki araştırmalarda incelenmeyen faktörleri kullanarak UTAUT'u değiştirmişlerdir. Gupta *vd.*, (2008); gelişmekte olan bir ülkedeki bir devlet kurumunda, devletten-çalışana etkileşimlerini arttırmak için bilgi ve iletişim teknolojilerinin uyumunu araştırmışlar ve UTAUT'u kullanarak

bu uyum davranışını incelemişlerdir. Hennington ve Janz (2007); elektronik tıbbi kayıt (EMR) teknolojisinin hekim uyumu olgusuna UTAUT’u uygulamışlardır. Wang ve Yang (2005); online hisse senedi yatırımları kapsamında UTAUT modelinde kişisel özelliklerin rol oynayıp oynamadığını test etmiştir. Im *vd.*, (2010); iki farklı kültürde (Kore ve ABD) kullanılan MP3 ve internet bankacılığı teknolojilerinin kültür tarafından nasıl etkilendiğini açıklamak için UTAUT modelindeki yapıların ilişkilerini incelemiştir. Kijisanayotin *vd.* (2009); Tayland’daki hastanelerde tıbbi BT uyumunu etkileyen faktörleri anlamak için UTAUT modelini değiştirerek kullanmış ve test etmiştir. Lin ve Anol (2008); UTAUT’u genişleterek, Tayvan’daki sosyal iletişim ağlarında kullanılan anlık mesajlaşmayı test etmişlerdir. Liu ve Forsythe (2009); uyum sonrası satın alma yoğunluğu üzerine evde ve işteki algılanan kullanışlılık, yararlanma, ürün riski ve internet kullanımının doğrudan etkilerini incelemenin yanı sıra ilk ve sonraki uygulayıcı gruplar arasındaki varsayılan ilişkileri karşılaştırmak için uyum süresinin aracı etkilerini de incelemiş ve UTAUT’u uygulamışlardır. Loo *vd.*, (2009); Malezya hükümetinin çok amaçlı akıllı kartına gömülü ulusal kimlik kartı ve sürücü belgesi uygulamalarının kullanıcı kabulü derecesini UTAUT modelini kullanarak incelemişlerdir. Marchewka *vd.*, (2007); web tabanlı bir araç olan Blackboard’ı kullanan öğrenci algılarını tanımlamak üzere UTAUT’u kullanmışlardır. Ong *vd.*, (2009); soru yanıtlama sistemi kullanıcılarının tatminini test etmek için UTAUT modelini kullanmışlardır. Pai ve Tu (2011); Tayvan’daki dağıtım hizmeti sektöründe CRM kullanımı ve kabulünü test etmek için UTAUT’u ve Görev-Teknoloji Uyumu’nu (TTF-Task Technology Fit) temel almışlardır. Shin *vd.*, (2010); mobil sanal ağ işletmecisi bağlamında, müşteri kabulü ile ilgili kapsamlı bir şekilde ele alınan modelin geçerliliğini UTAUT’la test etmiştir. Wang ve Shih (2009); bilgi büfelerine (information kiosk) ilişkin belirleyicileri ve davranışsal niyet/kullanım davranışı ve belirleyiciler arasındaki ilişkilere yönelik yaş ve cinsiyet farklılıklarının aracı etkilerini incelemişlerdir. Wang ve Yang (2005); online stoklama bağlamında kişisel özelliklerin UTAUT modelinde oynadığı rolü incelemişlerdir. Wu *vd.*, (2007); Tayvan’daki 3G mobil iletişim kullanıcılarının davranışını incelemek için UTAUT modelini kullanmışlardır.

2. ARAŞTIRMA MODELİ VE HİPOTEZLER

UTAUT’a göre, UTAUT çerçevesinde birleştirilen modellerde, niyet veya kullanımını doğrudan etkileyen belirleyici faktörler bulunmaktadır. Bu belirleyici faktörler, *performans beklentisi*, *çaba beklentisi*, *sosyal etki ve kolaylaştırıcı şartlar* olarak adlandırılırlar. Bu faktörler, kullanıcı kabulü ve kullanım davranışının doğrudan belirleyicileri olarak belirgin bir rol oynamaktadır. Bu çalışmada amaç, yukarıda sözü edilen belirleyici faktörler

göz önünde bulundurularak bireyin belli bir sistem veya teknolojiye uyum sağlama niyetini tahmin etmeye çalışmaktır (Venkatesh *vd.*, 2003: 447).

UTAUT modeline göre hipotez grubu aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

Performans beklentisi, bireyin sistemi kullanmasının iş performansında artış sağlayacağına yardımcı olmasına inanma derecesidir. Performans beklentisi, farklı modellerden elde edilen beş yapıdan esinlenmektedir: 1. *Algılanan kullanılabilirlik* TAM/TAM2 ve Birleştirilmiş TAM ve TPB (C-TAM-TPB), 2. *Dış motivasyon* Motivasyonel Model'den (Motivational Model-MM), 3. *İş uyumu beklentisi* PC Kullanım Modeli'nden (Model of PC Utilization-MPCU), 4. *Göreceli avantaj* Yeniliklerin Yayılımı Teorisi'nden (Innovation Diffusion Theory-IDT) ve 5. *Çıktı beklentileri* Sosyal Biliş Teorisi (Social Cognitive Theory-SCT)'nden elde edilmiştir (Venkatesh *vd.*, 2003: 447). Her bireysel model içerisinde inşa edilen performans beklentisi, güçlü bir niyet göstergesidir (Thompson *vd.*, 1991: 128; Taylor, Todd, 1995: 563; Venkatesh, Davis 2000: 192).

Venkatesh *vd.*, (2003: 447), Al-Gahtani *vd.*, (2007: 688), Chang *vd.*, (2007: 298), Chiu ve Wang (2008: 195), Gupta *vd.*, (2008: 146), Im *vd.*, (2010: 5), Wang ve Shih (2009: 160), araştırmalarında performans beklentisinin davranışsal niyet üzerine olumlu etkisi olduğunu bulmuşlardır. Ancak bazı çalışmalarda performans beklentisinin davranışsal niyet üzerine etkisinin belirsiz ya da etkisi olmadığı saptanmıştır (Pai, Tu, 2011: 195; Loo *vd.*, 2009: 362). Bu doğrultuda, BS'nin iş performansına katkı sağlayacağı ve sistem kullanım davranışını geliştireceği önermeleri altında ilk hipotezimiz aşağıda verilmiştir:

H1: Performans beklentisinin davranışsal niyet üzerine belirgin ve olumlu bir etkisi vardır.

Çaba beklentisi, sistem kullanımı ile ilgili kolaylık derecesi olarak tanımlanır. Mevcut modellerden elde edilen üç yapı; *algılanan kullanım kolaylığı* (TAM/TAM2), *karmaşıklık* (MPCU) ve *kullanım kolaylığı* (IDT), çaba beklentisi kavramı çerçevesinde ele alınmaktadır (Venkatesh *vd.*, 2003: 450). Bu yapılar arasındaki benzerlikler, Davis *vd.*, (1989: 985); Moore ve Benbasat (1991: 197); Thompson *vd.*, (1991: 129); Plouffe *vd.*, (2001: 209) araştırmalarında vurgulanmıştır. BS'nin kolaylıkla kavrandığı ve kullanıldığı hissedilirse uyum sağlamaya isteklilik de artacaktır. Venkatesh *vd.*, (2003: 447), Park *vd.*, (2007: 199), Chiu ve Wang (2008: 200), Pai ve Tu (2011: 195), Chang *vd.* (2007: 298), Gupta *vd.*, (2008: 146), Im *vd.*, (2011: 5), Wang ve Shih (2009: 160) gibi araştırmacılar, kullanıcıların BS'ni öğrenmek için çok fazla çaba ve zaman harcamalarının BS kabulü üzerine olumlu etkisi olduğunu

bulmuşlardır. Buna karşılık Al-Gahtani vd.'nin (2007: 688) araştırmasında çaba beklentisinin BS kabulü üzerine etkisinin belirgin olmadığı bulunmuştur. Bu bağlamda, kullanıcı BS'ni kolaylıkla kullandığı ve çalıştığını hissettiği zaman daha olumlu bir kabul davranış gösterecektir. Buradan hareketle izleyen hipotez aşağıdaki gibi önerilmektedir:

H2: Çaba beklentisinin davranışsal niyet üzerine belirgin ve olumlu bir etkisi vardır.

Sosyal etki, birey için önemli olan kişilerin, onun yeni bir sistemi kullanması gerektiğine inandığını bireyin algılama derecesidir. Davranışsal niyetin doğrudan belirleyicisi olan sosyal etki, TRA, TAM2, TPB/DTPB ve C-TAM-TPB'de *subjektif norm*, MPCU'da *sosyal faktörler* ve IDT'de *görüntü* ile temsil edilmektedir (Venkatesh vd., 2003: 451). Sosyal etki, kullanıcının BS'yi ilk kullanmaya başladığı dönemlerde etkili olmakta, sık kullanımla bu etki azalmaktadır (Venkatesh, Davis, 2000: 189). Venkatesh vd., (2003: 452), Park vd., (2007: 199), Chiu ve Wang (2008: 195), Gupta vd., (2008: 146), Im vd., (2011: 5) ve Pai ve Tu'nun (2011: 581) araştırmalarında sosyal etkinin BS kullanıcı davranışını etkilediği bulunmuştur. Literatürde ifade edilen görüşler doğrultusunda; sosyal etkinin davranışsal niyeti olumlu etkileyeceği beklenmektedir. Bu nedenle izleyen hipotez aşağıdaki gibi önerilmiştir:

H3: Sosyal etkinin davranışsal niyet üzerine belirgin ve olumlu bir etkisi vardır.

Kolaylaştırıcı şartlar, bir bireyin sistem kullanımını desteklemek için örgütsel ve teknik alt yapının mevcut olduğuna inanma derecesi olarak tanımlanır (Venkatesh vd., 2003:453). Bu tanım, üç farklı yapı tarafından şekillendirilen kavramlarla benzeşmektedir: *Algılanan davranışsal kontrol* (TPB /DTPB:Decomposed Theory of Planned Behavior, C-TAM-TPB), *kolaylaştırıcı şartlar* (MPCU) ve *uygunluk* (IDT). Yukarıdaki her bir model tarafından şekillendirilen algılanan davranışsal kontrol, kolaylaştırıcı şartlar ve uygunluk arasındaki ilişkiler ve niyet benzeşmektedir. Hem performans beklentisi hem de çaba beklentisi mevcut olduğu zaman kolaylaştırıcı şartları öngörme niyeti belirgin olmamaktadır. Ampirik sonuçlar, aynı zamanda kolaylaştırıcı şartların sadece davranışsal niyetle açıklanmasının ötesinde kullanım üzerine doğrudan etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Venkatesh vd., 2003: 447). Kullanıcı niyeti yanında, kullanıcı aynı zamanda BS ile ilgili bilgiye sahip olmaya ihtiyaç duymaktadır. Profesyonel olmayan veya yeni kullanıcılar, eğer BS'ini nasıl çalıştıracaklarını bilmiyorlarsa profesyonel yardım ve rehberliğe veya eğitim almaya ihtiyaçları olacaktır. Böyle bir kaynak ve şartlardan yararlanma söz konusuysa kullanıcı niyeti artacaktır (Pai, Tu, 2011: 581). Venkatesh vd., (2003: 447), Chang vd., (2007: 298), Gupta vd.,

(2008: 146), Chiu ve Wang (2008: 195), Wang ve Shih (2009: 160), Im *vd.*, (2011: 5) ve Lin ve Anol (2010: 270) gibi araştırmacılar, kolaylaştırıcı şartların, BS kullanım davranışı üzerine etkisinin olduğunu bulmuşlardır. Literatürdeki bu bulgulara göre; hipotez aşağıdaki gibi önerilmektedir:

H4: Kolaylaştırıcı şartların BS kullanım davranışı üzerine belirgin bir etkisi vardır.

Venkatesh *vd.*, (2003:456), davranışsal niyetin BS kullanımı üzerine olumlu etkisi olduğunu kabul etmiştir. Bunun dışında, Chang *vd.*, (2007: 298), Im *vd.*, (2011: 3), Lin ve Anol (2008: 268), Pai ve Tu (2011: 583), Shin (2010: 620), Wang ve Shih'in (2009: 160) araştırmalarında, kullanıcı niyetinin kullanım davranışına etkisi olduğu bulunmuştur. Ancak Gupta ve diğerleri (2008: 152), AbuShanab ve Pearson'ın (2007: 689) çalışmalarında, kullanıcı niyetinin kullanıcı davranışını etkilemediği bulunmuştur. Literatürden elde edilen bilgilere dayanarak, hipotez aşağıdaki gibi önerilmektedir:

H5: Davranışsal niyetin, BS kullanımı üzerine belirgin ve olumlu bir etkisi vardır.

Venkatesh ve diğerlerinin (2003) çalışmasında geliştirilen UTAUT modelinde, niyet veya kullanımı doğrudan etkileyen belirleyici faktörler dışında dolaylı olarak etkileyen *cinsiyet, yaş, deneyim* ve *gönüllülük* aracı değişkenleri de ele alınmaktadır. UTAUT'a yönelik literatür incelendiğinde; bazı çalışmalarda belirleyici değişkenlere aracı değişkenler dahil edilirken diğer bazılarında dahil edilmemiştir. Buradan hareketle bu çalışmada da, sözü edilen aracı değişkenler dikkate alınmamış, kullanıcıların sistemi kabulüne, belirleyici değişkenlerin etkisini incelemeye odaklanılmıştır. Belirleyici faktörler ve aracı değişkenlerin birlikte ele alınarak niyet ve kullanım davranışını nasıl etkilediği, bir başka çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

3. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

3.1. Örneklem ve Veri Toplama

Bu çalışmanın örneklemini, Türkiye'deki havacılık imalat sektöründe faaliyet gösteren işletmeler oluşturmaktadır. Bu sektörde faaliyet gösteren işletmeler Eskişehir ve Ankara illerinde yığılma gösterdiği için Eskişehir Sanayi Odası ve Ankara Sanayi Odası ile iletişime geçilmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen bilgiler doğrultusunda Eskişehir'de faaliyet gösteren 11 işletmeden 5'i; Ankara'da ise 7 işletmeden 3'ü olmak üzere toplam 8 işletme, soruları cevaplandırma talebimize izin alınmadığı veya bilgi sistemi kullanılmadığı gerekçesiyle olumsuz yanıt vermiştir. İletişime geçilen 18

işletmeden 11'i büyük ölçekli ve 7'si KOBİ olup ankete katılan 10 işletmenin 8'i büyük ölçekli işletmelerdir. Bu durum, talebimize olumlu cevap veren işletmelerin ana kütleyi büyük ölçüde temsil ettiği görülmektedir. Ankete katılan toplam katılımcı sayısı 298 olup, bunun 282'si büyük ölçekli işletmelerde çalışanlardan oluşmaktadır. Soru formları, her iki ildeki işletmelerin üst yöneticilerinden alınan izinler doğrultusunda Eskişehir ilindeki işletmelere elden verilmiş, Ankara'dakilere ise kargo ile gönderilmiştir. Ankete katılanların demografik özellikleri Tablo 1'de verilmiştir.

Bu çalışmada örnekleme oluştururken yararlanılan çerçeve, bilgi sistemi uzmanları dışındaki bilgi sistemi kullanıcılarından oluşmaktadır.

Veriler anket yöntemi ile toplanmıştır. Hazırlanan soru formu üç aylık süre içinde katılımcılara uygulanmıştır.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişken		Toplam	%
Cinsiyet	Kadın	87	29.2
	Erkek	211	70.8
Yaş	20-25	28	9.40
	26-30	79	26.51
	31-35	57	19.13
	36-40	35	11.74
	41-45	41	13.76
	46-50	32	10.74
	50'nin üstü	26	8.72
Eğitim	Lise	33	11.1
	Üniversite	198	66.4
	Yüksek lisans	60	20.1
	Doktora	5	1.7
	Diğer	2	0.7
İş deneyimi (yıl)	1 ve altı	19	6.4
	2-3	39	13.1
	4-5	43	14.4
	6-7	23	7.7
	8-9	19	6.4
	10 ve üstü	155	52.0
Bilgi sistemi kullanma deneyimi (yıl)	6 ay ve altı	12	4.02
	7 ay-1 yıl	12	4.02
	2-3	29	9.73
	4-5	39	13.08
	6-7	29	9.73
	8-9	23	7.72
	10 ve üstü	154	51.7

3.2. Ölçek Maddeleri

Hazırlanan soru formunun ilk bölümünde, çalışmanın konusu, kim tarafından gerçekleştirildiği, önemi, sonuçların nasıl kullanılacağı ve katılımcıdan yapması istenenleri kapsayacak şekilde bir ön tanıtım yazısı; ikinci bölümde, katılımcıların bilgi sistemlerini kullanım oranları ve demografik bilgilerine yönelik sorular; son bölümde ise, yapıları ölçmek üzere hazırlanan ölçek maddeleri yer almaktadır. Ankette toplam 53 adet ölçek maddesi bulunmaktadır. Yapılan analiz sonucunda alınan maddeler, araştırmanın boyutları içinde toplanmıştır (Tablo 2). Bu ölçek maddelerinin oluşturulmasında BS ve BT kabulü ile ilgili çalışmalar yapan araştırmacıların kullandığı ölçek maddelerinden yararlanılmıştır (Venkatesh vd., 2003; Im vd., 2011; Al-Gahtani vd., 2007; Chang vd., 2007; Davis, 1986; Goodhue ve Thompson, 1995). UTAUT ile ilgili araştırma yapanların tümü, UTAUT modelini ortaya atan ilk araştırmacı olan Venkatesh ve diğerlerinin (2003) makalesini temel alarak çalışma yapmışlardır. Literatüre bakıldığında; farklı toplumlarda, farklı inceleme alanlarında kullanılan UTAUT modeli için farklı ölçek maddeleri ve boyutları etkin olabilmektedir. Bu çalışmada yer alan ölçek maddeleri Türkiye'deki işletmelerde uygulanabilecek hale getirilerek hazırlanmıştır.

Tablo 2: Ankette Kullanılan Maddeler

Boyutlar	Maddeler
Performans beklentisi	<i>Eğer BS'ni kullanırsam zam alma (terfi) şansımı artıracamın BS kullanımı, verimliliğimi artırmaktadır. BS, görevlerimi daha hızlı bir şekilde tamamlamama imkân sağlamaktadır.</i>
Çaba beklentisi	<i>BS kullanmada becerikli olmak benim için kolay olacaktır. BS kullanmasını öğrenmek benim için kolay. BS'ni kullanmayı kolay buluyorum.</i>
Sosyal etki	<i>Çalışma arkadaşlarım, BS'ni kullanmam gerektiğini düşünmektedir. Üst yönetim BS'nin kullanılmasında yardımcı olmaktadır. Görüşlerini önemseydiğim insanlar, BS'ni kullanmam gerektiğini düşünmektedir. Yöneticiler, BS'ni kullanmam gerektiğini düşünmektedir.</i>
Kolaylaştırıcı şartlar	<i>BS'nin zorluklarıyla ilgilenen bilgi işlem uzmanları bulunmaktadır. BS'ni kullanmak için gereken bilgiye sahibim.</i>
Davranışsal niyet	<i>BS'ni işimde kullanmayı yararlı buluyorum. Gelecekte de BS'ni kullanacağımı umuyorum. Gelecekte, BS'ni kullanmaya niyetliyim.</i>

Ölçek maddeleri, UTAUT'un teoride yer alan ölçek maddeleri baz alınarak, 5'li Likert ölçeğinde hazırlanmıştır (1=kesinlikle katılmıyorum, 5=kesinlikle katılıyorum).

3.3. Öntest

Anket uygulanmadan önce, anlamayı güçleştiren açıklamalar, sorular ve ölçek maddeleri olup olmadığını saptamak amacıyla, imalat sektöründe faaliyet gösteren bir işletmedeki bilgi sistemi kullanıcılarına (bilgi sistemi uzmanları hariç) uygulanmıştır. Tüm araştırmanın geçerliliği ve güvenilirliğini etkileyebilecek belirsizliklerden kaçınmak amacıyla gerekli düzenlemeler yapılarak, anket formunun son hali oluşturulmuştur.

3.4. İstatistiksel Yöntem

298 örnekten elde edilen verinin analizinde önerilen modelin uygunluğu için yapısal eşitlik modeli (YEM) test edilmiştir.

Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı, ölçekte yer alan 53 maddenin homojen bir yapıyı açıklamak üzere bir bütün oluşturup oluşturmadıklarını araştırmaktadır. Bu çalışmada Cronbach Alpha katsayısı, 0,89 bulunmuştur. Bu durumda ölçeğin güvenilirlik durumu, *yüksek derecede güvenilir* olduğu söylenebilmektedir.

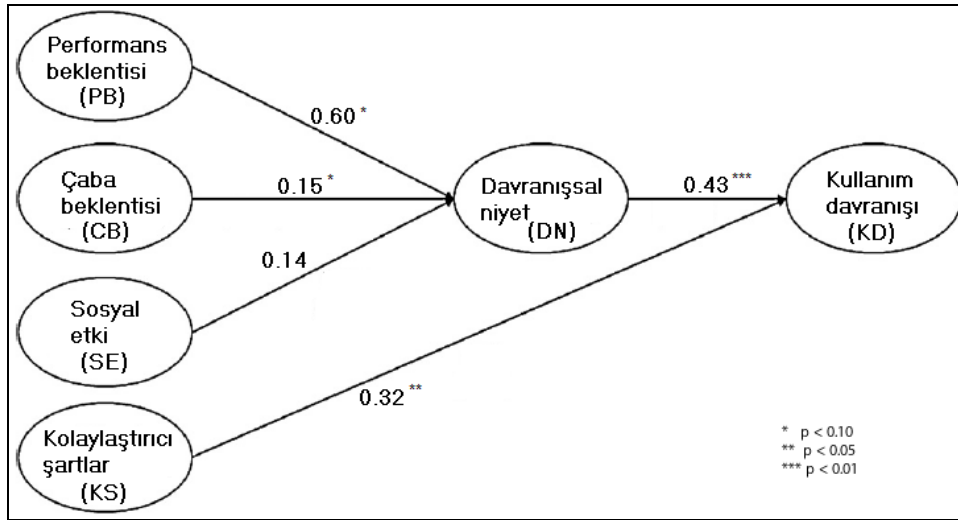
YEM, araştırmacının önerdiği teorik modelin analizini yapmakla birlikte, gözlenen değişkenler ile gizil değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmak için kullanılan kapsamlı istatistiksel bir tekniktir (Schumacker, Lomax, 2004: 2). Yapısal eşitlik modelinin kullanım alanı oldukça geniştir. Ekonomi, davranış, eğitim, tıp ve sosyal bilimler gibi birçok alanda yapısal eşitlik modelinden yararlanılmaktadır (Raykov, Marcoulides, 2006: 5). Teknik olarak YEM, doğrusal yapı eşitlik setindeki bilinmeyen parametrelerin tahmin edilmesinde kullanılır (Yılmaz, 2004: 78).

4. VERİLERİN ANALİZİ VE BULGULAR

Yapısal eşitlik modelinde kullanılan birçok modelde uyum iyiliği test istatistikleri bulunmaktadır. Literatüre bakıldığında; benzerlik oranı ki-kare istatistiği (χ^2), *Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA)*, *Goodness of Fit Index (GFI)* ve *Adjusted Goodness of Fit Index (AGFI)* YEM'de en sık kullanılan test istatistikleridir. Kullanılan bu uyum iyiliği indekslerinin kritik limitleri bulunmaktadır. $\{\chi^2/d.f.\}$ değerinin 3'ten küçük olması kabul edilebilir uyumun olduğunu ifade eder. RMSEA değerinin 0.05'ten küçük olması

mükemmel uyumu, 0.05 ile 0.1 arasında olması mükemmel yakın değere ve 0.1'den büyük olması kötü uyumu gösterir. GFI ve AGFI istatistikleri 0 ile 1 arasında değer alır (Schumacker, Lomax, 2004; Raykov, Marcoulides, 2006; Jöreskog, Sorbom, 2001).

Şekil 1: UTAUT Modeline İlişkin Yapısal Eşitlik Modeli

Verilerin analizinde, LISREL 8.80 programı kullanılmıştır. UTAUT modeline ait uyum ölçütleri; $\chi^2 = 230.89$ d.f.=108; $\chi^2 / d.f. = 2.14$; RMSEA=0.062; GFI=0.92; AGFI=0.88 olarak hesaplanmıştır. Uyum ölçütleri incelendiğinde modelin kabul edilebilir limitler içinde kaldığı söylenebilir (Model uyum ölçütleri için bakınız; Schermelleh-Engel, Moosbrugger, Müller, 2003; Byrne, 1998; Hayduk, 1987; Joreskog, Sorbom, 2001).

Yapısal eşitlikler, hipotezlere ilişkin sonuçlar ve standartlaştırılmış parametre tahmin değerleri, Tablo 2'de verilmiştir. Tablo'ya bakarak, CB, SE, PB faktörlerindeki bir birimlik artışın DN'te sırasıyla 0.15; 0.14 ve 0.60 birimlik artışa sebep olduğu söylenebilir. DN ve KS faktöründeki bir birimlik artışın KD faktöründe sırasıyla 0.43 ve 0.32 birimlik artışa sebep olduğu görülmüştür. DN'e ilişkin yapısal eşitlik modeline ait R^2 değeri 0.66 olarak hesaplanmıştır. Bu R^2 değeri ele alınan faktörlerin DN'teki değişimin %66'sını açıkladığını ve değişimin %34'ünün ise modelde yer almayan faktörlerle açıklanabileceğini göstermektedir. KD'na ilişkin yapısal eşitlik modeline ait R^2 değeri ise 0.47 olarak hesaplanmıştır.

UTAUT modeli incelendiğinde DN üzerinde sırasıyla CB ve PB faktörlerinin istatistiksel olarak anlamlı ve davranışsal niyeti artırıcı etkilerinin olduğu söylenebilir (*t* değerleri için bakınız Tablo 3). SE faktörü ise istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. KD üzerinde sırasıyla DN ve KS faktörlerinin istatistiksel olarak anlamlı ve kullanım davranışını artırıcı etkilerinin olduğu söylenebilir. Şekil 1’de UTAUT modeline ilişkin YEM verilmiştir.

Tablo 3: Standartlaştırılmış Parametre Tahmin Değerleri, *t* Değerleri ve Sınama Sonuçları

Hipotezler	Faktörler arası ilişkiler	Standartlaştırılmış parametre tahmin değerleri	<i>t</i> değerleri	Sonuçlar
H ₁	CB→DN	0.15	1.65*	Doğrulandı
H ₂	SE→DN	0.14	1.63	Doğrulanamadı
H ₃	PB→DN	0.60	5.09***	Doğrulandı
H ₄	DN→KD	0.43	2.36**	Doğrulandı
H ₅	KS→KD	0.32	2.08**	Doğrulandı
Yapısal eşitlikler				
B = 0.15*CB + 0.14*SE + 0.60*PB			(R ² =0.66)	
H = 0.43*DN + 0.32*KS			(R ² =0.47)	
* p<0.10	** p<0.05	*** p<0.01		

SONUÇ

Havacılık imalat sektöründe faaliyet gösteren işletmelerdeki mevcut bilgi sistemlerini kullananların bu sistemlere uyum sağlama niyetlerini tahmin etmeyi amaçlayan bu çalışmada kullanıcı kabulü ve kullanım davranışının doğrudan belirleyicileri olarak *performans beklentisi*, *çaba beklentisi*, *sosyal etki* ve *kolaylaştırıcı şartlar*’ın belirgin bir rol oynadığı teorize edilmiştir.

Yapısal modelin bulgularına dayanarak; çalışmada güçlü bir niyet göstergesi olan *performans beklentisinin* davranışsal niyet üzerine olumlu bir etkisi olduğu görülmektedir. Kullanıcılar, işletmelerinde mevcut olan bilgi sistemlerini kullanmaları halinde daha verimli olabileceklerini, işlerini hızlı bir şekilde tamamlamaları için BS’nin önemli bir yere sahip olduğunu ve işlerinde yükselmeleri için BS kullanımının gerekliliğine inanmışlardır. Havacılık imalat sektörünün teknoloji-yoğun bir sektör olduğu dikkate alınır; kullanıcıların işlerinde BS’ne ihtiyaç duymaları beklenmektedir. Modelde niyeti etkileyen en yüksek değişkenin de *performans beklentisi* olduğu görülmektedir.

Çalışmanın araştırma hipotezlerinden bir diğeri; *çaba beklentisinin* davranışsal niyet üzerine olumlu bir etkisi olduğudur. Demografik özelliklerin yer aldığı Tablo 1 incelendiğinde, ankete katılanların büyük çoğunluğunun 10 yıldan daha uzun bir süre ile BS kullanıcısı olarak işletmelerinde çalıştıkları görülmektedir. Bu noktadan hareketle kullanıcıların BS kullanımında zorlanmayacağı, BS ile ilgili herhangi bir değişiklik veya yenilik söz konusu olduğunda uyum sağlamaları ve öğrenmelerinin kolay olacağı söylenebilir.

BS kullanımına niyetin doğrudan belirleyicilerinden bir diğeri de *sosyal etkidir*. Araştırma sonucunda sosyal etkinin davranışsal niyet üzerine herhangi bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Sosyal etki, kullanıcının BS'ni ilk kullanmaya başladığı dönemlerde etkili olmakta, sık kullanımla bu etki azalmaktadır (Venkatesh, Davis, 2000: 188). Kullanıcıların büyük yüksek deneyime sahip olmasından da anlaşılacağı üzere sosyal etkinin niyet üzerine etkisi erimiştir.

Araştırmada incelenen hipotezlerden biri olan *kolaylaştırıcı şartların*, doğrudan kullanım davranışı üzerine olumlu bir etkisi olduğu görülmektedir. Buna göre BS kullanıcıları, kullanım ile ilgili herhangi bir sorunla karşılaştıklarında bu zorluğu ortadan kaldıracak bilgi işlem sorumlularının bulunduğunu ve BS kullanmaya ilişkin gereken bilgiye de kullanıcıların sahip olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada, davranışsal niyetin kullanım davranışına etkisi olduğu bulunmuştur. Havacılık imalatın, bilgi teknolojilerinin yoğun bir şekilde kullanıldığı bir sektör olması nedeniyle, bilgi sistemlerindeki yenilik ve değişikliklerin artarak devam edeceği kullanıcılar tarafından kabullenilmiştir. Bunun yanı sıra; bilgi sistemlerinin işletmelerindeki iş süreçlerinin yerine getirilmesi için gerekli olduğuna inanmışlardır.

Elde edilen bulgular, UTAUT'un havacılık imalat sektöründe faaliyet gösteren işletmelerdeki mevcut bilgi sistemini kullananların bu sistemi benimsemesi ve kullanması sürecini açıklamaya uygun bir model olduğunu göstermektedir. Ancak araştırma sürecinde karşılaşılan bazı kısıtların da olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Her şeyden önce modeli oluşturan unsurlar dışında süreci etkileyebilecek başka değişkenler de bu sektör için söz konusu olmaktadır. Örneğin, özellikle bu sektör için bilgi güvenliğinin önemi göz önüne alındığında güvenlik ve risk'in de değişkenler içerisinde incelenmesi bilgi sistemlerinin kabulü ve kullanımını etkileyecektir. Bunun dışında; mevcut sisteme ait daha belirgin özelliklerin de çalışmaya eklenerek modelin genişletilmesi, havacılık imalat sektöründe kullanılan spesifik bir sistemin incelenmesi bundan sonraki çalışmaların konusunu oluşturabilir.

KAYNAKÇA

- Abusahanab, E, J.M. Pearson (2007) "Internet Banking in Jordan The unified Theory of Acceptance and Use of Technology (UTAUT) Perspective", **Journal of Systems and Information Technology**, 9(1), 78-97.
- Ajzen, I., M. Fishbein (1980) **Understanding Attitudes and Predicting Social Behaviour**, Englewood Cliffs, N.J. Prentice Hall.
- Ajzen, I. (1991) "The Theory of Planned Behavior", **Organizational Behavior and Human Decision Processes**, 50, 179-211.
- Al-Gahtani, S.S., G.S. Hubona, J. Wang (2007) "Information Technology (IT) in Saudi Arabia: Culture and the Acceptance and use of IT", **Information & Management**, 44, 681-691.
- Anderson, J.E., P.H. Schwager, R.L. Kerns (2006) "The Drivers for Acceptance of Tablet PCs by Faculty in a College of Business", **Journal of Information Systems Education**, 17(4), Winter, 429-440.
- Byrne, M.B. (1998) **Structural Equation Modeling with LISREL, PRELIS and SIMPLIS: Basic Concepts, Applications, and Programming**. New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Chiu, C.M., E.T.G. Wang (2008) "Understanding Web-based Learning Continuance Intention: The Role of Subjective Task Value", **Information & Management**, 45, 194-201.
- Compeau, D.R., C.A. Higgins (1995) "Application of Social Cognitive Theory to Training for Computer Skills", **Information Systems Research**, 6(2), 118-143.
- Compeau, D.R., C.A. Higgins (1995b) "Computer Self-Efficacy: Development of a Measure and Initial Test", **MIS Quarterly**, June, 19(2), 189-211.
- Compeau, D.R., C.A. Higgins, S. Huff (1999) "Social Cognitive Theory and Individual Reactions to Computing Technology: A Longitudinal Study", **MIS Quarterly**, June, 23(2), 145-158.
- Curtis, M.B., E.A. Payne (2008) "An Examination of Contextual Factors and Individual Characteristics Affecting Technology Implementation Decisions in Auditing", **International Journal of Accounting Information Systems**, 9, 104-121.
- Davis, F.D. (1986) "A Technology Acceptance Model for Empirically Testing New End-User Information Systems: Theory and Results", (Doktora Tezi), Cambridge: MIT Sloan School of Management.

- Davis, F.D. (1989) "Perceived Usefulness, Perceived Ease of Use, and User Acceptance of Information Technology", **MIS Quarterly**, September, 13(3), 319-340.
- Davis, F. D., R.P. Bagozzi, P.R. Warshaw (1989) "User Acceptance of Computer Technology: A Comparison of Two Theoretical Models", **Management Science**, August, 35(8), 982-1003.
- Devlet Planlama Teşkilatı (2001) **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Hava Taşıtları İmalat Sanayi Özel İhtisas Komisyonu**, Ankara: DPT.
- Davis, F.D., R.P. Bagozzi, P.R. Warshaw (1992) "Extrinsic and Intrinsic Motivation to Use Computers in the Workplace", **Journal of Applied Social Psychology**, 12(4), 1111-1132.
- Goodhue, D.L. (1995) "Understanding User Evaluations of Information", **Management Science**, December, 41(12), 1827-1844.
- Goodhue, D.L., Thompson, R.L. (1995) "Task-Technology Fit and Individual Performance", **MIS Quarterly**, June, 19(2), 213-236.
- Gupta, B., S. Dasgupta, A. Gupta (2008) "Adoption of ICT in a Government Organization in a Developing Country: An Empirical Study", **Journal of Strategic Information Systems**, 17, 140-154.
- Hayduk, L.A. (1987) **Structural equation modeling with LISREL: Essentials and Advances**. Baltimore: John Hopkins.
- Hennington, A.H., B.D. Janz (2007) "Information Systems and Healthcare XVI: Physician Adoption of Electronic Medical Records: Applying The UTAUT Model in a Healthcare Context", **Communications of the Association for Information Systems**, 19, 60-80.
- Im, I., S. Hong, M.S. Kang (2011) "An International Comparison of Technology Adoption Testing the UTAUT Model", **Information & Management**, 48(1), (January), 1-8.
- Jöreskog, K., D. Sörbom (2001) **LISREL 8: User's Reference Guide**, Chicago: Scientific Software International Inc.
- Kijsanayotin, B., S. Pannarunothai, S.M. Speedie(2009) "Factors Influencing Health Information Technology Adoption in Thailand's Community Health Centers: Applying the UTAUT model", **International Journal of Medical Informatics**, 78, 404-416.
- Lin, C.P., Anol, B. (2008) "Learning Online Social Support: An Investigation of Network Information Technology Based on UTAUT", **Cyberpsychology & Behavior**, 11(3), 268-272.

- Liu, C., Forsythe, S. (2009) "Examining Drivers of Online Purchase Intensity: Moderating role of Adoption Duration in Sustaining Post-Adoption Online Shopping", **Journal of Retailing and Consumer Services**, 18(1), 101-109.
- Loo, W.H., Yeow, H.P. Paul, S.C. Chong (2009) "User Acceptance of Malaysian Government Multipurpose Smartcard Applications", **Government Information Quarterly**, 26, 358-367.
- Marchewka, J.T., C. Liu, K. Kostiwa (2007) "An Application of the UTAUT Model for Understanding Student Perceptions Using Course Management Software", **Communications of the IIMA**, 7(2), 93-104.
- Ong, C.S., M.Y. Day, W.L. Hsu (2009) "The Measurement of User Satisfaction with Question Answering Systems", **Information & Management**, 46, 397-403.
- Pai, J.C., F.M. Tu (2011) "The Acceptance and use of Customer Relationship Management (CRM) Systems: An Empirical Study of Distribution Service Industry in Taiwan", **Expert Systems with Applications**, 38, 579-584.
- Raykov, T., G.A. Marcoulides (2006) **A First Course In Structural Equation Modeling**. London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Rogers, E. (1995) **Diffusion Innovations**, New York: Free Press.
- Sheppard, B.H., J. Hartwick, P.R. Warshaw (1988) "The Theory of Reasoned Action: A Meta-Analysis of Past Research with Recommendations for Modifications and Future Research", **The Journal of Consumer Research**, 15(3), December, 325-343.
- Schermelleh-Engel, K., H. Moosbrugger, H. Müller (2003) "Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures", **Methods of Psychological Research Online**, 8(2), 23-74.
- Shin, D.H. (2010) "MVNO Services: Policy Implications for Promoting MVNO Diffusion", **Telecommunications Policy**, 34(10), 616-632.
- Taylor, S., P. Todd (1995) "Understanding Information Technology Usage: A Test of Competing Models", **Information Systems Research**, 6(2), 144-176.
- Thompson, R.L., C.A. Higgins, J.M. Howell (1991) "Personal Computing: Toward a Conceptual Model of Utilization", **MIS Quarterly**, 15(1), 125-143.
- Venkatesh, V., C. Speier (1999) "Computer Technology Training in the Workplace: A Longitudinal Investigation of the Effect of Mood", **Organizational Behavior and Human Decision Processes**, 79(1), 1-28.

- Venkatesh, V., Davis, F. (2000) "A Theoretical Extension of the Technology Acceptance Model: Four Longitudinal Field Studies", **Management Science**, 46(2), 186-204.
- Venkatesh, V., M.G. Morris, G.B. Davis, (2003) "User Acceptance of Information Technology: Toward a Unified View", **MIS Quarterly**, 27(3), 425-478.
- Wang, H.I., H.L. Yang (2005) "The Role of Personality Traits in UTAUT Model Under Online Stocking", **Contemporary Management Research**, 1(1), 69-82.
- Wang, Y.S., Y.W. Shih (2009) "Why do People use Information kiosks? A validation of the Unified Theory of Acceptance and Use of Technology", **Government Information Quarterly**, 26, 158-165.
- Wu, Y.L., Y.H Tao, P.C. Yang (2007) "Using UTAUT to Explore the Behavior of 3G Mobile Communication Users", **Proceedings of the IEEE IEEM**, 199-203.
- Yılmaz, V. (2004) "Lisrel ile Yapısal Eşitlik Modelleri: Tüketici Şikâyetlerine Uygulanması", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** 4(1), 77-90.

**TÜRK MODERNLEŞMESİ'Nİ ANKARA PALAS
ÜZERİNDEN OKUMAK:
“DOĞU'DAN BATI'YA AÇILAN BİR PENCERE”**

Ahu SUMBAS*

Öz

Bu çalışma, birer hafıza mekanı olarak belli yapıların, buldukları tarihsel dönemden, siyasi ve kültürel atmosferden bağımsız olmadığından yola çıkarak Türk Modernleşmesi'ni ve Cumhuriyet rejiminin yeni toplum yaratma projesini, Erken Cumhuriyet Dönemi'nin sosyo-kültürel ve siyasi simgelerinden birisi haline gelmiş Ankara Palas üzerinden ele almıştır. Nitekim özellikle 19. yüzyıl modernleşme süreçlerinde, mekanların, modernleşmeci zihniyeti aktarmak için önemli olduğu bilinmektedir. Türk Modernleşmesi'nin üstüne kurulduğu modern bir ulus, devlet ve toplum yaratma ideali de mekansal örgütlenmelerden sıklıkla yararlanmıştı. Başkent'in Ankara'ya taşınması ve buranın planlanarak baştan inşası bile bunun açık bir örneğidir. Yeni Devlet'in ve elitlerinin modernleşme pratiklerini gerçekleştirdiği ve Yeni Devlet'in modern yüzünün yabancılara ve topluma tanıtıldığı önemli mekanlardan birisi Ankara Palas'tır. Bu nedenle, Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleşmesi'nin temel niteliklerini, bir mekan üzerinden okumak için Ankara Palas seçilmiş ve onun inşa edildiği siyasi atmosfer göz önünde bulundurularak bu mekanın önemi, rolü, inşa edilme amacı, sosyal ve kültürel üretim işlevleri ve buradaki gündelik pratikler değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ankara Palas'ın kimliksel bağlamdaki sosyal-siyasal üretim işlevleri ve etkileri, buradaki 'modern' kadın silüetleri ve balolar üzerinden de ele alınmıştır. Bu amaçla Ankara ve Ankara Palas'ı anlatan anılar ve dönemin iki önemli ulusal gazetesi, Hakimiyet-i Milliye ve Cumhuriyet, incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Ankara Palas, Türk modernleşmesi, modernleşme ve mekan.

Abstract

Reading Turkish Modernization on the case of Ankara Palas: “A Window Opens from East to West”

This study discusses the Turkish Modernization on the case of Ankara Palas where was one of the socio-cultural and political symbols of Early Republican

---

* Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü, 03100, HATAY, ahusumbas@yahoo.com.

Era considering that certain spaces as the places of memory are not independent from political and cultural atmosphere. Particularly during the modernization process of 19th century, spaces were used to adopt the modernization ideology. Turkish Modernization which aimed to form a modern nation state had also used these kinds of spatial formations such as the decisions of new capital, Ankara, and its reconstruction. Ankara Palas was also one of the places in where the modern face of New Government was introduced to society and the foreigners. The ideal model was learned and practiced by the new elites in Ankara Palas. In this article, the roles, importance, socio-cultural functions of Ankara Palas and goals of its construction were discussed to evaluate the main characteristics of Turkish Modernization in the Early Republican Era. Beyond, two of the important symbols of the Turkish Modernization, the modern women portraits and balls, in Ankara Palas were additionally discussed. The well-known two national newspapers of the era called *Hakimiyet-i Milliye* and *Cumhuriyet* and the memory books that tell Ankara and Ankara Palas were analyzed.

Keywords: Ankara Palas, Turkish modernization, modernization and space.

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, temel hedefi Batı'ya yüzünü dönmüş 'milli bir modern ulus' yaratmak olan bir modernleşme projesi olarak tanımlanır ve bu projenin başarısı bütüncül bir dönüşümü hedeflemiş olmasıyla açıklanır. Modernleşme temelinde yeni toplum yaratma projeleri, bu süreçleri görünür simgeler aracılığıyla gerçekleştirme eğilimdedirler. Nitekim Türk Modernleşmesi'nin de eğitim, kimlik algısı, sosyal hayat, kültür, bilim, mimari gibi çeşitli ayaklar üzerinden yürütüldüğü görülmektedir. Bunlar arasında da mekan ve kimlik ilişkisi, yeni toplumun dönüşümünde etkili şekilde kullanılmıştır. Mekan, olgular ve kimlikler arasındaki bu ilişkiyi araçsallaştıran asıl öğeyse zamandır. Nitekim tarihi ve tarihsel belleği mekan aracılığıyla incelemek, geçmişi daha zengin boyutlara yerleştirmemizi ve hafızaya dair üretilenleri daha iyi analiz etmemizi sağlamaktadır (Ricoeur, 2012; Gökberk, 2006). Bu bağlamda, Ankara Palas'ın Türk Modernleşmesi ve yeni toplum inşasındaki rolü ve etkisi Erken Cumhuriyet Dönemi'nde anlamlı kabul edilerek bu çalışmada, mekan ve kimlik inşası arasındaki ilişkiyi, dönemin "ilk modern oteli ve Mebusan Meclisi" olarak anılan Ankara Palas üzerinden okumaya çalışmıştır. Bu amaçla kullanılan yöntem birincil ve ikincil kaynaklar temelinde bir değerlendirme yapmaktır. Dönemin iki önemli ulusal gazetesinin, *Hakimiyet-i Milliye* ve *Cumhuriyet*'in, 1928-1938 yayınları taranmış ve Ankara Palas hakkındaki haberler, yazılar ve reklamlar, bu ilişki çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca döneme ait anılar ve Ankara Palas hakkındaki bilgiler; anı kitapları, söyleşiler, romanlar ve konuyla ilgili literatür üzerinden de incelenmiştir.

Bu amaçla öncelikle, kimlik-mekan ilişkisi ve ardından Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türk Modernleşmesi'nin ve yeni toplum yaratma idealinin niteliği tartışılmıştır. Bu argümanlar çerçevesinde Ankara Palas'ın sosyal ve siyasal kimlik üretimi bağlamındaki işlevleri; buranın kurulma kararı, amacı, mimarisi, döşenmesi ve sembolik etkileri çerçevesinde irdelenmeye çalışılmıştır. Kadınların özgürleştirilmesi Türk Modernleşmesi'nin önemli bir ayağı olduğundan Ankara Palas'ta kadın imgesinin kurgulanışı, ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Son olarak da Ankara Palas'la özdeşleşen ve Yeni Devlet'in simgesi olan balolar çerçevesinde modernleşme hikayesi okunmuş ve genel bir değerlendirmeye çalışma bitirilmiştir.

1. KİMLİKLERİN ÜRETİMİNDE MEKANLARIN ROLÜ

Kimlik bir aidiyet hissiyle bireyleri bir araya getiren ortak paylaşımlar ve ayrılıklar yoluyla bir bütüne dahil olmak ve bu anlamda bir başka bütünlükten ayrılmaktır. Bu açıdan kimlik, öznel ve nesnel değerlerin çeşitli kombinasyonlarıyla özümsemiş temel mekanizması öteki üzerine kurulu uyumlu bir imaj yaratma ve inanma halidir. Öyle ki kimlikler hayali bir biçimde (Anderson, 2002) veya tarihsel bir mirasla (Smith, 2002) da üretilebilmektedir. Kimlik olgusu, biz ve öteki(ler) ilişkisi nedeniyle özünde çokluk ifade etmektedir (Asiliskender, 2006: 204); bu nedenle öğrenilebilen, aktarılabilen ve üretilebilen bir yapısı vardır. Bu kurgusu, fiziksel farklılıklar, coğrafi aidiyetler, tarihsel ve kültürel özdeşlikler, toplumsal pratikler gibi nesnel ve ortak çıkarlarla ve ortaklık hissi gibi öznel değerlerle harmanlanır. Bu değerler, gündelik yaşamda belli mekanlarda doğal veya yapay olarak yeniden üretilirler. Bu mekanlarda üretilen yaşam pratikleri toplumu oluşturan bireylerin birlikteliklerinin köklerinin sürekli hatırlatıldığı yardımcı kimlik tanımlayıcıları haline gelirler. O nedenle, mekanlar ve kimlikler birbirleriyle süreklilik kazanmaktadır. Bu süreklilik, aslında mekana yüklenen simgesel veya kolektif hafızayla aktarılmış yapay bir histir. Bir anıyı ve olayı akla getiren bedensel ve çevresel mekansallık paylaşılmış bir hafızayı meydana getirir. Bu paylaşılmışlık hissi ortak bir aidiyet duygusunu perçinleyerek kolektif kimlikleri içinde taşıyan kolektif hafızaya dönüşebilir. Geçmiş üzerindeki tanıklığı dolayısıyla geçmişle bağı veren hafıza ve mekanlar, bu açıdan tarihin konusu ve geçmişle özdeşleştirilen kimliklerin taşıyıcısı haline gelmektedir (Ricoeur, 2012).

Mekan en yalın haliyle fiziksel bir yaşam alanını ifade etmektedir; ama mekanı sadece yaşamın uzantısı içindeki ruhsuz boşluklar olarak algılamak yanlıştır. Mekansallık toplumsal bir üretimin sonucudur. Alışkanlıkların, kültürün ve birikimlerin oluşturduğu ve oluşturulduğu anlamlı boşluklardır. Ampirik olaylar, toplumsal üretim ilişkileri, devlet, sivil toplum ve sınıfsal oluşumlar belirli bir zamansal ve mekansal yapılanma içinde kurulur ve dağıtılır

(Urry, 1999: 99). Yeni toplumsal ilişkiler mekan boyunca yayılmak zorundadır; dolayısıyla mekan, kimliğe ait bütünlüğün ya da ayrılığın sınırlarını belirleme gücüne sahiptir. Mekanlar, belli bir zamanda anı deneyimleyen ve onun ötesine geçebilen varlıklardır. Pierre Nora'nın "hafıza mekanları" olarak kavramlaştırdığı – kütüphaneler, müzeler, arşivler ve bayraklar gibi –mekanlar, özünde hafızamıza ilişkin simgesel nesnelere dir. Bu nedenle de belli bir anda yaşanan anı, o zamanın ötesine taşıyarak bir süreklilik hissi verirler. Hatırlanan anıların, o zaman ve mekana ait hislerin aslında bir sürekliliği yoktur. Mekan ve hafıza ilişkisi, bizlere sadece o anılara ait kalıntılar sunmaktadır (Ricoeur, 2012). Bu kalıntılar da buldukları döneme ait belli bir bellek deposu oluşturarak bunu, zamanın ötesine taşıma kapasitesine sahiplerdir. Bu nedenlerle, kimliklerin ifade edilmesinde, yüceltilmesinde, yerilmesinde, pekiştirilmesinde, asimile edilmesinde mekanlar işlevsel ve simgesel roller üstlenirler.

Bir siyasal model, mekana temas ettiği anda sosyal bir gerçeklik üretmeye başlayacaktır (Batuman, 2009: 43). Nitekim çoğunlukla mekanlar belirli birey tipleri ve etkinlikler için ayrılmışlardır. Yöneticiler bu yolla toplumun yaşam ritüellerini kontrol altında tutabilmektedir. Sonuçta mekanlar, insan eliyle şekillenmiş kültürel, sosyal ve siyasal ürünlerdir; dolayısıyla sadece toplumsal pratiklerin üretim ve aktarım ortamı değil; aynı zamanda onun sosyal gerçekliğinin ürünleridir (Lefebvre, 1993: 26, 129; Schmid, 2008: 29; Aslanoğlu, 2001a). Tarih boyunca da heykeller, şehir girişleri, kiliseler, camiler veya kraliyet binaları gibi mimari ürünler, devletlerin ve liderlerin güçlerinin simgesi olmuş ve "mimarlığın etkili görsel dili, toplumsal dönüşüm için bireyin eğitilmesinde ve yönlendirilmesinde araç olarak kullanılmıştır" (Alpagut, 2010: 128). Dovey (Aktaran: Asiliskender, 2006: 204) bu durumu yönetim erkinin topluma gücünü ispatlamada kullandığı ve kurallarını öğrettiği bir eylem alanı olarak açıklamaktadır. Mekanlar bunların gerçekleştirildiği araçlar ve alanlardır. Bu nedenle mekanlar değer bağımsız olamazlar. Bu nedenle Harvey'in (2009) dediği gibi "mekanı alt etmek için mekansal örgütlenme şarttır".

Kimlik inşasında öncelikle gündelik hayata dair mekanlar ilgi çekicidir; çünkü bu mekanlar toplumsal pratiklerin tekrarlandığı, insanların günün yorgunluk ve stresinden uzaklaşmak için geldikleri ve boş vakitlerini değerlendikleri yerlerdir. Bu nedenle hoşça hatıralarda yer eden görüntüler, genelde bu tür mekanlarla özdeşleşip hatırlanır. Bu mekansal görüntüler, aktarılması kolay, tarihsel bir bellek yaratacaklardır. Nitekim gündelik hayat içindeki bu tür etkinlikler "kentsel hayatı biçimlendirirken", "kentliyi kenti değiştirme sürecine katarak, politik bir alan" da oluşturmaktadır (Akış, 2009: 77). Bu politik alan belli kimliksel öğeleri onayarak kuvvetlendirmeye hizmet edebilmektedir.

Mekan ve nesne/olgular arasındaki ilişkinin anlamını etkileyen bir başka önemli değişkenden daha bahsetmek gerekir. O da 'zaman'dır. Lefebvre'nin açıkladığı gibi hem mekan hem de zaman toplumsal bir sosyal üretimin sonuçlarıdır (Aktaran: Schmid, 2008: 29). Anlatılan zaman ile inşa edilen mekan arasındaki ilişki bu nedenle çakışır ve benzerlikler taşır (Ricoeur, 2012). Nitekim mekansal ve olgusal uzamlar farklı zamansal dilimlerde farklı pratikler üretebilir. Bu nedenle mekan ve kimlik ilişkisi incelenirken içinde bulunulan zamanın etkileri çerçevesinde bir analiz yapmak gereklidir. Bu çalışma açısından seçilen zamansal kısıt da Erken Cumhuriyet Dönemi'dir.

2. TÜRK MODERNLEŞMESİ VE YENİ TOPLUM YARATMA PROJESİ

Yeni devletin kuruluşu sadece yönetsel bir değişim değildir; devletin üzerine oturduğu düşünsel arka planı da alt üst eden yeni bir kimliksel oluşumun gerçekleştirildiği tümenden bir değişimdir. 19. yüzyıla birlikte tüm dünya coğrafyasını etkisine alan milliyetçilik ve modernleşme hareketleri Osmanlı'da da etkilerini göstermiştir. Bunun bir uzantısı olarak nitelenen Yeni Türk Devleti, modern/Batılı¹ bir ulus devlet olma idealiyle halkı mobilize etmiştir. Bu bağlamda Cumhuriyet'in modernleşme projesi hem siyasal hem toplumsal reformları içeren bütüncül bir projedir ve bu yanıyla da Osmanlı dönemindeki modernleşme hareketlerinden ayrılmaktadır (Deren, 2004: 382).² Batı'daki gibi Türk Modernleşmesi'nde de kent bu modernleşmenin mekanı olmuş (Tekeli, 1998: 145) ve "genel iradeyi" temsilen "kentli-bürokrasisi" (Köker, 2005: 234) oluşturulmuştur. Bu devletin bireylerinin de bu mekanlarda vücut bulan modern hayata uygun birer vatandaş olması amaçlanmıştır. Sanayileşme, kapitalist üretim, şehirleşme ve burjuva gibi Batı modernizminin geçtiği süreçlerden yoksun olarak ilerleyen ve topluma, tepeden inme şekilde elitler tarafından ithal edilen Türk Modernleşmesi, bir sosyal mühendislik olarak da nitelenmektedir. Bu süreç, ilk başlarda hem Batı'dan ithal edilen hem de Batı'ya rağmen kendi olmayı vurgulayan antiemperyalist, anti-sömürgeci ve milli bir modernleşme anlayışıdır. Bu anlayışın, Kemalist inkılaplar ve faaliyetlerde sıklıkla karşılaşılan "bir çeşit gözle görünür siyaset" veya "uygarlaştırma misyonuyla" ifade edildiği görülmektedir (Bozdoğan, 1998: 122). Harf devrimi, kıyafet ve şapka inkılabı, modern eğlence anlayışı, kadınların kamusalda görünürlüğü, yeni başkent inşası bu görünürlüklerin örnekleridir. "Yeni olduğunu hep eski olanı olumsuzlayarak tanımlayacak olan modern kimlik" aynı zamanda kendini üretebilmek için hep "ötekine görünür olmaya çalışacaktır" (Batuman, 2009: 46). Türk Modernleşmesi'nin bir ayağı olan kent ve çevre planlama anlayışında da bu görünürlükler "sosyoekonomik ve politik bir bütünlük" (Tekeli, 1998: 142; Aslanoglu, 2001a) sergilemektedirler.

Ankara'dan başlayan yeni toplum hayatının kurulmasında esas sorun 'medeni hayatı' sürdürmesini bilecek kişilerin azlığı ve bu tür mekanların yokluğudur (Aydın *vd.*, 2005: 417; Nalbantoğlu, 2000; Aslanoğlu, 2001: 327). Bu süreçte Batılı anlamda eğlence pratiklerinin teşvik edildiği Karpıç Lokantası, Anadolu Kulübü gibi mekanlar devlet eliyle kurulmuş veya desteklenmiştir. Yeni Başkent yeni mekanlarıyla, yeni devletin "modern ideal bireyinin" görgü kurallarını öğrendiği, giyim-kuşam, yeme-içme ve müzik alışkanlıklarının değiştirildiği, kadınlı-erkekli gidilebildiği, kısaca asriliğin tüm şartlarının öğrenildiği (Şenol Cantek, 2003: 261) bir kent olacaktır. Bu ideal modern vatandaş kimliğinin üretildiği Erken Cumhuriyet Dönemi'nin en bilindik mekanlarından birisi de Ankara Palas olmuştur. Atatürk'ün Ankara Palas için kullandığı "Doğu'dan Batı'ya açılan bir pencere" nitelemesi bu durumu oldukça güzel ifade etmektedir. Nitekim Ankara Palas "Yakın Şarkın en muhteşem, en modern, en konforlu oteli"³ olarak anılmaktadır.

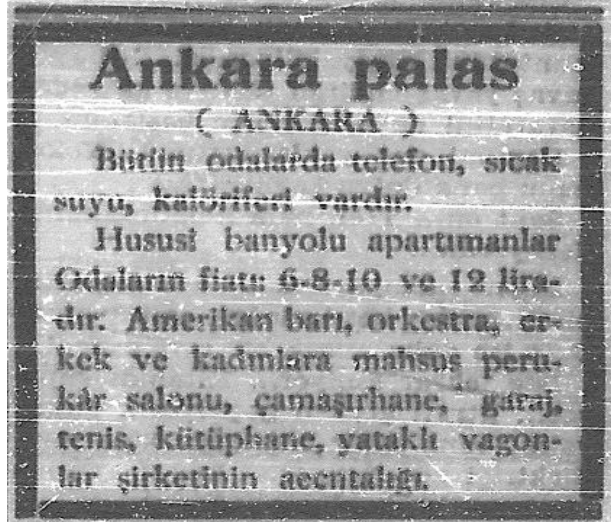
2.1. Yeni Başkentte bir Otel Yapılıyor: Ankara Palas

Ankara Palas, Yeni Başkent'in ilk modern oteli⁴ olarak tanımlanır. Bu açıdan Ankara Palas'ın kurulması bir ihtiyacın da eseridir. 1920'li yıllar, milletvekilleriyle milli mücadeleye destek olan aydınların, görevlilerin akın akın Ankara'da toplandığı dönemdir. Ankara bu gelişmeyi karşılayacak durumda değildir. Ne gelenler için kalacak yer, ne buluşup konuşulacak kıraathane, ne yemek yenecek bir lokanta, ne de akşamları gidilecek bir yer vardır (Atay, 2010; Burçak, 1998; İnci, 1985; Özakman, 2005; Şenol Cantek, 2003). Ankara'da otel olarak kullanılacak nitelikte sadece Taşhan hizmet vermektedir.⁵ Öyle ki Ankara'ya gelen yabancı konuklar için uygun kalacak yer olmadığından tren istasyonunda bir köşeye yerleştirilmiş eski bir yataklı vagon ve mebuslar içinse Ankara Yüksek Öğretmen Okulu, otel görevi görmektedir (Burçak, 1998: 172-173; Sariaslan, 2005: 48). Kısaca o dönemin Ankara'sında, en önemli ihtiyaçlardan birincisi konaklama ve yemek ihtiyacını karşılayacak yerler; ikincisi de sosyal zamanların geçirilebileceği alanlardır. Atay'ın (2010) sıklıkla belirttiği gibi tek başına yaşayanlar için Ankara akşamları sürgün yeri gibidir. Ankara Palas, bu eksikliği giderme yolunda Başkent'in sosyal hayatının çehresini değiştirmeye başlayacak öncü mekanlardan birisi olmuştur; dolayısıyla Ankara Palas "Türkiye'de yeni zamanlar şehri kurmakta olan Kemalizm'in şehircilik davasının iki ana vasfından bol ağaç ve modern tesisin" (Atay, 2010, 451) ikincisine hizmet etmiştir.

Ankara Palas, Atatürk'ün direktifiyle devlet tarafından yaptırılmıştır. Bu açıdan resmi bir niteliğe de sahiptir. İlk mimarı I. Ulusal Mimarlık Üslubu'nun⁶ savunucularından Vedat Bey'dir.⁷ Yeni tasarımıyla; ama aynı üslupla mimar Kemalettin Bey binanın yapımına 1927 yılına kadar devam etmiştir.⁸ I. Ulusal Mimarlık Üslubu hem Batı'nın hem gelenekselin birlikte kullanıldığı geçmişle bağlantısı olan; ama özellikle ulusa ve milli olana vurgu yapan bir yaklaşımdır.

Bu üslupta temel kaygı, mimarlık alanını yabancı etkilerden arındırmak, milli öğeleri kullanmak; fakat bunu yaparken Avrupa'daki seçmeci mimarlık deneyimlerini kullanmaktır (Aslanoğlu, 2001a: 30; Nalbantoğlu, 2000; Sarıaslan, 2005). Bu bağlamda, Ziya Gökalp'ın "Doğu ve Batının sentezi" fikri temelleri üzerinde yükselen Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki düşüncenin bir uzantısıdır. Milli iktisat, milli eğitim, milli sanayi diye millileştirilen bir modernleşme projesinde, mimari ve sanat da milli değerlerden bağımsız gelişmemiştir (Sarioğlu, 2001). Nitekim bu dönemin mimarlığı da "ulus devletin kültür politikası çerçevesinde belirlenmiş resmi bir program çerçevesinde tepeden inme bir anlayışla ülkeye girmiştir" (Bozdoğan, 1998: 120). Devlet politikası da ilk dönemlerde I. Ulusal Mimarlık Üslubu'na yönelik inşaatları ve yapıları desteklemiştir.⁹ Diğer bir deyişle, Ankara Palas, inşa edildiği bu mimarlık üslubu açısından da dönemin siyasi dilini yansıtmaktadır. I. Ulusal Mimarlık Üslubu'nda geçmiş değerlere ve ulusala vurgu, özellikle dış cephedeki öğelerle verilmek istenmektedir. Ankara Palas, bunun tipik örneklerindedir. Ankara Palas'ın ön cephesinde açıkça göze çarpan kubbe ve taç kapı kullanımıyla eski Türk süsleme motifleri bunun açık örnekleridir. Cephede kullanılan Osmanlı ve Türk öğelerinin zenginliği, inşaatın pahalı olmasına ve uzun sürmesine yol açmasına rağmen verdiği mesajla hem ulusal kimliğin/tarihin hem de yeni devletin zenginliğine bir vurgudur. Dış mimarideki bu ulusal ve geçmiş vurgusu, iç planlamadaysa çok kullanılmaz; hatta dönemin Avrupa Mimarisine daha çok yaklaşılr. Bu nedenle Ankara Palas'ın iç mimarisinde belirgin bir Osmanlı veya Türk öğesi kullanımı göze çarpmaz. Hatta Batı'yı ve moderni simgeleyen balo salonu benzeri öğeler, iç mekanda ağırlığını göstermektedir (Aslanoğlu, 2001a). Bu dış ve iç mimari farklılığının birlikte kullanımı, Aslanoğlu'na (2001) göre belki de Tarık Zafer Tunaya'nın "Batıya rağmen Batıcılık" dediği anlayışın Erken Cumhuriyet Dönemi mimari üslubundaki yansımasıdır. Binada ısıtmalı banyolar gibi dönemin mimari gelişimindeki en son imkanlar kullanılmıştır. Günümüzde olağan olan içerde tuvalet-banyo, elektrik, sıcak su gibi imkanlar 1930'lar Ankara'sı için kayda değer lükslerdir.¹⁰ Nitekim aşağıdaki 04 Temmuz 1929 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde görüldüğü üzere Ankara Palas ilanlarında, bu lüks özelliklere vurgu yapılmaktadır.

Benzer bir siyasi dil, 18 Nisan 1928 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'ndeki resimlerden (bkz. Resim 2) de görülebileceği üzere otelin iç dekorasyonuna da yansımıştır. Mobilyalar ve mekan Batılı anlayışıyla döşenmiştir. Örneğin salondaki piyano, ipek ve kadife kaplı koltuklar, şık perdeler, şaşalı avizeler, ahşap mobilyalar, porselen çay takımları bunlara birer örnektir.¹¹ Bu anlamda, sadece mekan ve dekorasyonu bile siyasi içerikli bir mesaj iletmekte, görseelliğiyle de modernlik ve yeni kimlik inşasına simgesel olarak hizmet etmektedir. Asri mobilya ve dekorasyon modern ve asri bir yaşamın gereklerindedir.

Resim 1: Ankara Palas Gazete İlanı

Kaynak: 04 Temmuz 1929 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nin 3. Sayfa.

Ankara Palas, bu simgesel rolleriyle birlikte pek çok amaca hizmet edecek şekilde planlanmıştır. Hem bir otel hem balo ve davetlerin verildiği bir mekan olarak düşünülmüştür (Alkan, 2008: 78; Sağdıç, 2000: 40). Hatta bir süre sonra bodrum katında bir gece kulübü açılmıştır.¹² Ankara Palas'ın 17 Nisan 1928'deki açılışını ilk sayfa haberi olarak veren eski harfli 18 Nisan 1928 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi bu simgesel ve pratik işlevleri şu şekilde anlatmaktadır:

“Evkaf Otel¹³ Dün Açıldı. Otelin açılışı münasebetiyle dün akşam erkân-ı devlete 70 kişilik bir ziyafet ve gece bir balo verildi.

Senelerden sonra Ankara'nın en esaslı ihtiyaçlarından birisi halledildi. Evkaf Otel¹³ dün açıldı. Bu münasebetle otelde bir akşam ziyafeti ve gecede bir suare tertip edildi. Yetmiş kişiden mürekkep olan akşam ziyafetinde Büyük Millet Meclisi Reisi Kazım ve Başvekil İsmet Paşa hazeratı, vekillerimizden bazıları, CHF katibi umumisi Saffet, Tayyare Cemiyeti Reisi Abdullah Suphi, Vali Vehbi, Belediye Başkanı Asaf, İş Bankası Müdürü Umumisi Mahmut Celal, Siirt Mebusu Mahmut, Bolu Mebusu Falih Rıfki, Afyon Mebusu Ruşen Eşraf, Sivas Mebusu Necmettin Sadık, İstanbul Mebusu Edip Servet, Kütahya Mebusu Nuri Beyler, Umumi Jandarma Komutanı Zeki Paşa, Polis Müdürü Bilaver ve daha bir çok zevat hazır bulunmuştur. Ziyafet pek samimi olmuş. Sonlarına doğru Mahmut Celal (Bayar) bir nutuk vererek ziyafete şeref bahşeden zevata teşekkürlerle sözü Fransız Grubu Stega'a vermiştir.”

Gazete'nin 3. sayfasında haber şu şekilde devam etmektedir.

"Celal Bey'den sonra İsmet Paşa Hazretleri Celal Beyin şerefine ve muvaffakiyetine içelim demişlerdir. Müteakiben Mösyö Stega uzun nutkunu okuyarak Ankara'nın imar sahasında gösterdiği azim muvaffakiyetler arasında böyle bir otelinde lüzumuna işaret etmiş ve büyük kurtarıcının şerefine kadeh kaldırmıştır. Gece yine bu münasebetle otelin geniş salonunda bir suare verilmiştir. Suareye Erkan-ı devlet, mebuslarımız ve birçok zevat aileleriyle birlikte iştirak etmişler ve sabaha kadar neşeli bir gece geçirmişlerdir."

Resim 2: Hakimiyet-i Milliye Gazetesi Ankara Palas Açılış Haberi

Kaynak: 18 Nisan 1928 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi 1. sayfa

Ankara Palas'ın işletmesi, "görgü, beceri ve maddi güce sahip" kişi bulunmakta zorluk çekildiğinden ve Batı kalitesinde bir hizmet hedeflendiğinden daha deneyimli olan, yukarıdaki haberde Fransız Grubu olarak bahsedilen, Fransız bir ortaklığa verilmiştir (Şenol Cantek, 2003: 263; Alkan, 200: 78; Sağdıç, 2000: 40). Bu açıdan yüzünü Batı'ya dönmüş toplum projesine başlarda gayrimüslim vatandaşların deneyimlerinin dahil edildiği de gözlenir.¹⁴

Ankara Palas'ın siyasi ve simgesel değeri, onun siyasi konjunktürdeki değişimlerden en çok etkilenen mekanlardan birisi olmasından da anlaşılmaktadır.¹⁵ Nitekim Şenyapılı'nın (2005) Ankara'daki eğlence mekanlarına dair anılarından da anlaşıldığı üzere, açıldığı dönemde gözde mekanlardan olan Ankara Palas, 1950'lilerde yeni burjuvazinin etki alanı olacak olan Yenışehir'e doğru kayan şehir merkezinin ve yeni mekanların dışında kalmış ve önemini yitirmeye başlamıştır.¹⁶

2.2. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Ankara Palas'ın Sembolik Değeri

Ankara, küçük bir kasabayken¹⁷ bir modernite projesi olarak Cumhuriyet değerlerini taşıyan bir başkent olarak inşa edilmiştir.¹⁸ Bu açıdan, Ankara'nın yeni başkent olmasının stratejik, siyasi ve ekonomik nedenlerinin yanında önemli sembolik bir rolü vardır¹⁹ (Tekeli, 1998: 145; Aslanoğlu, 2001a). Bu siyasi proje olarak Ankara'nın başkent olarak inşası, geleneksel ve geçmiş ötekileyen, karşıtlığında modern bir ulus kimliğiyle kurgulanan bir toplum yaratma çabasının uzantısıdır. Yeni Başkent, yeni devletin yeni değerlerini temsil etmektedir. Modern ve çağdaş bir yaşam ortamı oluşturmak için inşa edilmiş²⁰ bu yeni kentsel mekanda geliştirilecek yeni sosyal normlarla Anadolu'nun kentleşmesine öncülük edilmiş; Cumhuriyet'in başarıları bu yeni başkentle sembolize edilmiş ve bu kimliğin itici gücü Batılılaşmayla özdeş tutulmuştur (Altaban, 1998: 41; Tunçer, 2008; Batuman, 2009). Yeni yaşam biçimini gerekli kılan bu modern kentleşme, Harvey'in (2009) dediği gibi kurulmak istenilen yeni kimlik ve iktisadi ilişkiler çerçevesindeki toplumun dönüşümü için gereklidir. Sonuçta kent ve mekânsal örgütlenmeler, istenilen çevreden ziyade istenilen insan tipini hedeflemektedir (Harvey, 2009: 83). Bu doğrultuda çağdaş yaşamın gereği olarak Ankara'da boş zamanların eğlenme, dinlenme ve toplanma amaçlı değerlendirilebileceği, kentli ailelerin kadınlı-erkekli sosyalleşebileceği mekanlar yaratılmaya çalışılmıştır.²¹

Dönemin Ankara'sının merkezi Ulus'tur. Meclis Binası, tren garı, bankalar bu merkezde yer almaktadır. Mekansal örgütlenmelerdeki en önemli dışsal faktörlerden birisi mesafe, çevreye göre konumlanma ve iktisadi ilişkiler çerçevesinde ulaşım meselesidir. Öyle ki ulaşım hatlarına, siyasi ve iş

merkezlerine yakınlık/uzaklık bir mekanın hem iktisadi hem de siyasal önemini belirler ve gösterir (Harvey, 2009). Nitekim Ankara Palas, Meclis Binasının tam karşısında ve Ulus Meydanı'nı şehrin ana girişi olan Ankara Tren Garı'na bağlayan cadde üzerinde yer almaktadır. O yıllarda Ankara'ya yegane ulaşım aracı trendir. Tren istasyonunun önemi göz önünde tutulduğunda Ankara Palas şehre yeni gelenleri de karşılayan konumdur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında törenler ve resmigeçitler de bu cadde boyunca yapılmaktadır (Madran *vd.*, 2005: 51; Batuman, 2009: 49). Erken Cumhuriyet Dönemi'nde nüfusu hızla artarak şehirleşme sürecine giren Başkent'in ve Yeni Devlet'in modern çehresi işte bu Ulus Meydanı'nda yerleşmiş olan yeni mekanlarda vücut bulmaktadır. Yeni Başkent halkının, Ulus meydanı civarında hareketli bir yaşantısı vardır.²² "(İkinci) Meclis Binası ve Ankara Palas arasında bulunan Cumhuriyet Bulvarı'nın kendisi Arendt'in tanımına uygun olarak tam bir 'görünüm mekanına' dönüşmüştür" (Batuman, 2009: 49). Örneğin Sovyetler Birliği adına Türkiye'yi ziyarete gelen General Varaşilof'un karşılanma töreni 28 Ekim 1933 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde Ankara Palas referansı ile şu şekilde anlatılmaktadır:

"... Sovyet Heyeti ... dün sabah İstanbul'dan şehrimize trenle geldiler. İstasyon ve istasyondan Ankarapalas'a kadar süren cadde Sovyetler Birliği ve Türkiye bayraklarıyla donatılmış ve bu cadde üzerinde rusça ve türkçe misafirlere 'hosgeldiniz' yazılarını taşıyan büyük bir tak kurulmuştur."²³

Yeni Devlet'te yönetsel ve siyasal olanın dönüşümü yanında ekonomik, kültürel ve sosyal bir dizi dönüşüm de başlatılmıştır. Ankara Palas'ın inşası, kuruluşu ve varlığıyla hizmet ettiği dönem işte bu dönüşümün izlerini taşımaktadır. Ankara Palas, Cumhuriyet Türkiye'sinin yeni çehresinin bir uzantısıdır. Bozkır Ankara'nın Doğulu yüzüne Batılı bir dokunuşudur. Bu yapı, Başkent'in, dolayısıyla Yeni Devlet'in ilk modern oteli ve balo salonudur. Ankara Palas, şehre gelen önemli yabancı-diplomatik misafirleri ağırlamanın yanında şehirde yaşayan yeni elitleri, bürokratları ve aydınları ağırlayan vazgeçilmez bir sosyal mekan olarak da işlev görmektedir. 1930'larda Ankara'daki oteller konaklama hizmeti yanında bürokrat ve ailelerinin toplandığı, sohbet ettiği, resmi toplantıların yapıldığı çok amaçlı mekanlardır. Özellikle, Ankara Palas, Meclis Binası'nın hemen karşısında ve Ulus Meydanı'nın merkezinde yer alması dolayısıyla milletvekillerinin, yabancı misafirlerin ve Atatürk'ün kolayca uğrak yeri haline gelmiştir. Burası, mesai sonrası siyasi tartışmaların taşındığı bir buluşma noktası; hatta "siyasi bir klüp" veya "iş bitirenlerin karargâhı"dır (Bağlum, 1992: 143; Sağdıç, 2000: 40; Alkan, 2008: 78).²⁴ Ankara Palas "Lobisinde akşamlarını birer duble içki içerek değerlendiren siyasetçiler, aynı zamanda yeni kurulan ülkenin geleceğinde de başrol oynayan şahsiyetlerdir" (Alkan, 2008: 79). Ankara Palas yabancı devlet

konuklarının konakladığı ve davetlerde ağırlandığı devlet projelerinin görüşüldüğü mekanlardandır. Örneğin; İngiltere Ankara Büyükelçisi George Clerk, Ankara Palas'ta ağırlandığını 01 Kasım 1930'da şu şekilde kaleme dökmüştür.²⁵

“...İsmet Paşa ve eşi akşam Ankara Palas'ta yemek verdi. Yemek konuşmasında Venizelos, iki ülkenin kesin toprak statuquo'sunun Lozan Antlaşmasıyla çizilmiş olduğunu vurguladı... Yemeği danslı davet izledi. Ertesi akşam... Ankara Palas'ta Macar Başbakanı onuruna yemek verildi. ....30 Ekim Perşembe günü şu antlaşmalar imzalandı....” (Şimşir, 2006: 420).

Görüldüğü üzere Ankara Palas, sadece yeni elitlere ve halka dönük bir yeni yaşam tarzının simgesi değildir; aynı zamanda yabancı devler adamlarının da Türkiye'yi tanıdıkları bir mekandır. Örneğin, Türkiye'nin ilk resmi devlet başkan konluğu olan Afganistan Kralı Emmanullh Han Ankara Palas'da ağırlandığıdır. İngiltere'nin Ankara Büyükelçisinin günlüğünde “Filistin ve Suriye'de dolaşan Lord Athlone, Cumhurbaşkanı tarafından Türkiye'ye davet edildi. Cumhurbaşkanı'nın konluğu olarak Ankara Palas'ta ağırlandı.” (Şimşir, 2006: 427) şeklinde geçen pek çok hikayeye rastlamak mümkündür.²⁶ 07 Temmuz 1931 tarihli Cumhuriyet ve Hakimiyet-i Milliye Gazeteleri'nin ilk sayfalarındaki haberler de Ankara Palas'ın bu işlevini gösterir niteliktedir:

“Kral Faysal Hz. Ankara'da

Dün akşam Ankarapalas'ta Reiscumhur Hz. Tarafından keşide edilen ziyafette Gazi ve Kral Hazeratı fevkaleda samimi nutuklar irat ettiler...” (Cumhuriyet Gazetesi, 07 Temmuz 1931).

Resim 3: 09 Temmuz 1931 Hakimiyet'i Milliye Gazetesi
İlk Sayfa Haberi

Kaynak: 07 Temmuz 1931 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi 1. Sayfa.

Resim 4: Atatürk ve Irak Kralı Faysal'ın Ankara
Palas'ta Çekilmiş Fotoğrafı

Irak Kralı Faysal'la Ankara Palas (6 Temmuz 1931)

sol başta Yunus Nadi Abaloğlu, sağ başta Tefik Rüşü Aras görülmektedir.

Kaynak: Ankara Palas hakkında yazarın kişisel arşivinden.

Bahsedildiği gibi Erken Cumhuriyet Dönemi Ankara'sında dışarıda eğlence mekanları bulmak zordur. Özellikle kadınlı-erkekli gidilebilecek mekan azlığı Yeni Başkent'in kent yaşamı için bir sorundur. Ankara'da 1950'li yıllara kadar bulunan eğlence mekanları tasarlanan Batılı bir toplum modeli çerçevesinde hizmet vermişler ve günümüz Ankara'sının eğlence kültürünün temellerini atmışlardır (Alkan, 2008: 76-84). Bu nedenle Alkan (2008: 77), başkentte yeni eğlence mekanlarının yaratılması için iki farklı itici gücün olduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki özellikle İstanbul'dan taşınmış bürokratlar için Ankara'nın can sıkıcı ve tekdüze yaşamı; ikincisi ise Cumhuriyet'in Batılı yüzünün belirgin olarak görüldüğü mekanların eğlence mekanları olmasıdır. Ankara Palas, bu amaçların ikisine birden hizmet etmek için Atatürk'ün önerisi ile kurulan bu tür mekanlardan en önemlisidir (Şenol, Cantek; 2003: 262).

Resim 5. 15 Ekim 1929 Cumhuriyet Gazetesi Ankara Palas Hakkındaki İlk Sayfa Haberi

Kaynak: 15 Ekim 1929 Cumhuriyet Gazetesi ilk sayfa.

Öte yanda, Ankara Palas'ın peri masalına dahil olanlar oldukça kısıtlı bir gruptur. Ankara Palas "adeta bir kesimin gittiği kulüp niteliğinde"dir (İnci, 1985: 87). Balo ve resepsiyonlara katılım yabancı konuklar, bürokratlar, aydınlar ve burjuvazinin küçük bir kesimi olmak üzere davetle sınırlanmıştır.²⁷ Öyle ki bu kesime yeni giren bir kişi, birkaç partiden sonra herkesle tanışmaktadır; dolayısıyla Ankara Palas'ta halktan uzak "ayrıcalıklı bir zümrenin" anıları hikaye edilmektedir. Bu ayrıcalıklı zümrenin hayatı, onlara dahil olmayan bir kesim tarafından gıptayla bakılan ve onaylanılan bir yaşamken bir diğer kesim için yozlaşmış, sapkın ve özenti bir hayat biçimi olarak görülmektedir (Şenol Cantek, 2003). Ankara adlı romanında Ankara Palas'taki bir baloyu anlatan Karaosmanoğlu, bu ayrılığı çok güzel ortaya koymaktadır:

"İçleri birer mağaza camekânı gibi aydınlatılmış hususi arabalar ve şık kira otomobilleri, buraya, şehrin dört bir köşesinden, durmaksızın insan taşıyordu... Bu insanlar...Ankara Palas'ın merdivenlerine doğru ilerliyorlar... kadınlı erkekli gruplar halinde... birikiyorlardı. Bunları, ağırlaştırılmış birer sinema şeridi gibi seyre dalan yerliden ve köylüden mürekkep sokak kalabalığı için, hiç şüphesiz balo denilen şey burada başlıyor ve burada bitiyordu. Çünkü bu kalabalık, otomobillerden inip, merdivenlerden çıkan bu insanların içeriye girdikten sonra vestiyere yanaşıp palto ve şapkalarını nasıl bıraktıklarını ve oradan dans salonuna nasıl girdiklerini artık göremiyordu. Buradan ötesi, artık, faraziye ve muhayyilenin işi oluyordu.

Nitekim bir köylü yanındakine diyordu ki: Sen sanki buradan bir şey gördün mü sanıyorsun? He,he he....

'İçeride, ne yaparlar bilirim emme, söylemem'...

Bir üçüncü söze karıştı. Bu tıknaz, babacan bir tipti: Ne var, bunu bilmeyecek be?

İşte ben deyivereyim: İçerde tango var, dedi....

Tango da kim oluyor ki?". (Karaosmanoğlu, 2006: 110-111)

"Tango da kim oluyor ki?" sözlerinin de ifade ettiği gibi Cumhuriyet Dönemi'ndeki pek çok toplumsal reform "halk için halka rağmen" anlayışıyla gerçekleşmiştir (Deren, 2004: 382; Şenol Cantek, 2003). Tepeden inmece olarak nitelenen Türk Modernleşmesi bu açıdan halktan kopuk olarak ilerlemiştir. Nitekim Ankara Palas gibi mekanlardaki bu modern eğlencelere, bu ayrıcalıklı grubun bile alışması zor olmuştur. Modernliğin "yüksek kültürüyle" bazen hevesle tanışan bu insanlar, bir taraftan da bu kültüre ait olmadıklarını hissedebilmektedirler (Bozdoğan, 1998: 122). Kadınlı-erkekli eğlencelere, balo fikrine, frak ve dans gibi Batılı değerlere uzak olan pek çok kişi için bu geceler

eğrelti geçmiştir. “Frak giyip...ilk dansı heyecandan büsbütün kazık gibi kasılan türbanlı ama dekolte yakalı eşiyile açıp birkaç kere pistte döndükten sonra, ayağına cendere gibi gelen dar rugan ayakkabılarını kimselere göstermeden çıkarıp meslerini giyen kaymakam hikayeleri...” (Girgin Akın, 2005: 28) bu anıları anlatmaktadır. Elbetteki “sivil toplumun ekonomik temellerinin yeterince gelişmediği bir tarihsel konjoktürde o topluma özgü belirgin yaşam kalıbının taşıyıcıları, Ankara örneğinde görülebileceği gibi başlarda o sınıfın üyeleri olamayabilirler” (Nalbantoğlu, 2000: 298). Nitekim Ankara Palas gibi mekanlarda boy gösteren, devletin yaratmaya niyet ettiği yeni burjuvazi, Batı tarihindeki örneklerden farklı olarak, ağırlıkla bürokratları, milletvekillerini, ordu mensuplarını ve belli başlı esnaf eşrafını kapsamaktadır. Bu yeni burjuvazi, Türk Modernleşmesi’nin taşıyıcısı olması istenilen zümredir.

Görüldüğü üzere Ankara Palas gibi Ulus Meydanı ve çevresindeki mekanlar, çeşitli şekillerle Türk Modernleşmesi’ne hizmet etmişlerdir. Nitekim yukarıda dile getirilenler çerçevesinde Ankara Palas gibi bu tür eserlerin katkıları; “anı değeri”, “kimlik değeri”, “işlevsellik değeri”, “belge değeri”, “teklik ve ilklik değeri”, “estetik değeri”, “sosyal değeri”, “ortak kültürel miras değeri”, “görsellik değeri” benzeri farklı ölçütler dizini içinde değerlendirilmelidir (Madran vd., 2005: 52-53). Ankara Palas, yeni devlet elitlerinin ve misafirlerinin ağırlandığı, ilk ve tek modern otel ve balo salonu olması açısından “teklik ve ilklik değeri”ne sahiptir. Resmi davetlerin verildiği, resmi konukların ağırlandığı, gazetelerde fotoğrafların ve haberlerin yayımlandığı kamusal bir mekan olmasından ötürü “belge ve işlevsel değere” sahiptir. Ankara Palas, hatıraların biriktirildiği kentsel bir hafızaya hizmet etmesi açısından “anı ve sosyal değer”le de donatılmıştır. Yeni bir yaşam tarzını benimseme çabalarının simgeselliği açısından “simgesel ve kimliksel bir değer”e de sahiptir. Ankara’ya gelenlerin sosyal ve kültürel yaşamında yer etmiş, romanlara, anılara konu olmuş olması açısından da “ortak kültürel miras değerine” sahiptir. Bu nedenle Ankara Palas kimlik, mekan ve zaman ilişkisinde önemli bir kesişim noktasıdır.

2.2.1. Ankara Palas’ta Erken Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesinin Kurgulanışı

Pek çok toplumda olduğu gibi kritik dönemlerde Türkiye’de de bölünme ve kaymalar, simgesel olarak kadın kimliğinin kurgulanmasıyla desteklenmiştir (Berktaş, 2004, 275). Yeni Devlet’in, modern bir toplum ve ulus kimliği yaratma projesindeki en önemli aracı ve amacı “modern Türk Kadınının” kamusal çıkarılması ve çağdaştırılmasıdır (Berktaş, 2004: 284; Sancar, 2008: 217). Bu süreç en mahreme müdahale olarak en çok dirençle karşılaşılabilecek değişimlerden de birisi olmuştur. Ankara’da “bir yanda tenis

oynayan Havva kızlarıyla bir yanda kışla hayatı yaşayan muazzam bir selamlık” (Aydın *vd.*, 2005: 415-416) sonrasında da devam edecek ikililiği ve çatışma alanlarını çok açık şekilde göstermektedir. Bu direnç alanlarında kadınların modern kıyafetlerle kamusal alana çıkışı ve erkekli-kadınli eğlenceler toplumsal dönüşümün radikal simgelerdir. Ankara Palas, kadınların kamusal çıkmasına izin verilen bu “rezervasyon alanlarından”dır (Berktay, 2004: 277). O dönemde “sokakta bir kadına rastlamanın ufo görmek gibi bir şey” (Özakman, 2005: 9) olduğu düşünülürse Cumhuriyet’in yeni yüzü olan kadınların görülebildikleri bir mekan olarak Ankara Palas’ın modern kimlik inşasındaki işlevi daha net anlaşılabilir. Bu durum Bedii Faik’in şu anısında açıklıkla hissedilmektedir:

“Ankara Palas'ın açılışından sonra, Atatürk bir balo yapmak ister. Tamam da, Ankara'da baloya gelecek yeteri kadar hanım yoktur. Eşleriyle davet edilen yabancı sefirlerle karşı tek tük çağdaş kıyafet giyen mebus eşleri vardır. Müzik başlayacak, yabancılar dans edecek, bizimkiler onlara bakacak. Münip Hayri Bey'i İstanbul'a gönderir. "Batı giyimli, çağdaş 20 hanım bulun ve onları Ankara'ya getirin," der... Neticede Avrupa eğitimi almış, kibar, Batı giyimli 20 genç kız bulunur ve Ankara'ya getirilir. Bu şekilde, Batı anlamında güzel bir balo yapılır. Bu, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk balosudur. Bunu diğerleri takip eder” (Maruflu, 2011).

İlk başta Batı giyimli yirmi genç kız bulmak için uğraşanlar, kısa süre sonra artan ilgiye şaşıracaklardır. “Genç Cumhuriyet’in zarif hanımefendileri Ankara Palas’ın pırıltılı avizeleri altında düzenlenen baloların müdavimleri olmuşlardır” (Büyükyıldız, 2008: 42). Ankara Palas’ta boy gösteren bu hanımefendiler; Genç Cumhuriyet’in çağdaş yüzünü ve Türk Modernleşmesi’nin ideolojik temellerini simgelemektedir. Burada sunulan kadın porteleri, giyim kuşamıyla, dans edişi ve nezaketiyle kentli ve çağdaştır. Nitekim toplumsal cinsiyete dayalı temsillerle iç içe geçmiş giyim kuşam, kadınli-erkekli dans, eğlence benzeri görünürlükler üzerinden bu mesajlar verilmektedir. Bu durum, İngiliz Büyükelçisinin 29 Ekim 1931’deki notlarında şu şekilde ifade edilmektedir:

“Ankara Palas’taki akşam yemeğinde Bay ve Bayan Litvinov kordiplomatik davetliydi. Yemeğin ardından Halk Partisi bir balo verdi. Bayan Litvinov balodaki Türk Hanımların şık kıyafetlerinden pek etkilendi” (Şimşir, 2006: 433).

Batıyı temsil eden bir Avrupalı kadın tarafından “Türk Hanımlarının modern ve şık kıyafetlerine” özellikle dikkat edilmesi ve adeta onay verilmesi, kadınların Türk Modernleşme serüvenindeki simgesel rolünün, Yeni Devlet’in kendini dışarıya tanıtmada da önemli olduğunu göstermektedir. Ankara Palas, burada boy gösteren Yeni Devlet’in kadın portelerinin sunumuyla da bu görevi yerine getirmiş görünmektedir. Nitekim Ankara Palas’ın salonlarında

boy gösterebilmek seçkin kadınlar için bir ayrıcalıktır.²⁸ Bunun önemli bir nedeni, elbette buradaki baloların ve yemeklerin seçkinleşmenin bir aracı olmasıdır (Aydın *vd.*, 2005: 426; Şenol Cantek, 2003: 262-278). Sonuçta, Türk Modernleşmesi'nin kimlik meselesi, toplumsal cinsiyete dayalı temsillerle Başkent Ankara'da bu yeni biçimlerle ve yeni mekanlarla kendini göstermektedir (Tarhan, 2006).

2.2.2. Ankara Palas'ın -Cumhuriyet- Balolarında Sunulan Yeni Toplum Modeli

Ankara Palas'taki 1933 Cumhuriyet Balosu, genç bir subayın ağzından şu şekilde anlatılmaktadır:

“Ankara Palas salonlarına girdiğimizde, rehberimiz yaver, bizi Atatürk'ün huzuruna çıkarttı. Salonda yüksek rütbeli subaylarla, fraklar giymiş erkekler, tuvaletli kadınlar görünce, hepimiz bir hata yapmaktan korkuya kapıldık... Atatürk gözlerimizin içine bakarak, ‘bugün Cumhuriyetimizin kuruluşunun 10. yılı. Bundan 10-12 yıl önce, sizin rütbenizdeki genç subaylar böyle bir mutlu günü görmeden, vatan uğruna kanlarını toprağa vermişlerdi. Şimdi siz onları temsilen burada bulunuyorsunuz. Salonda bulunan hanımlar sizleri dansa bekliyor. Genç Türk Subaylarının da eğlenme hakkıdır. Siz de eğleneceksiniz’ komutunu verdi. O gece dansa davet ettiğimiz hanımlardan hiç birisi bizi geri çevirmedi” (Bağlum, 1992: 143-144).

Resim 6: Ankara Palas'taki Bir Davette Çekilmiş Bir Fotoğraf

Kaynak: Ankara Palas hakkında yazarın kişisel arşivinden.

Atatürk'ün bu anıdaki "Siz onları temsilen burada bulunuyorsunuz" sözlerine atıfla Ankara Palas'ın eğlence ve baloları da Yeni Devlet'in başarısını ve yeni modern kimliğini temsil etmektedir. Nitekim Ankara Palas'ta her cuma balolar ve haftanın belirli günleri danslı yemekler düzenlenmiştir. Bu tür danslı yemeklere dair bir tanıtım 05 Şubat 1929 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nin 6. sayfasında şu şekilde verilmektedir.

Resim 7: Hakimiyet-i Milliye Gazetesi Ankara Palas Danslı Akşam Yemeği İlanı

Kaynak: 05 Şubat 1929 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi 6. Sayfa.

Benzer şekilde Kızılay Balosu, Tıp Baloları, Galatasaraylılar Yemeği, Yılbaşı Baloları, Türk Basın Birliği Baloları, Maskeli Balolar, yardım yemekleri, resepsiyonlar ve Cumhuriyet Baloları²⁹ da Ankara Palas'ta verilmiştir (Burçak, 1998: 184). Türk Modernleşme tarihinde 'balolar' veya danslı yemekler oldukça önemlidir; çünkü bu eğlence biçimi medeniyetin vücut bulduğu ortamlar olarak Batılı olma yoluna girildiğini göstermenin en kestirme biçimidir (Şenol Cantek, 2003: 264). Yeni Başkent'te müzikli-danslı, kadınlı-erkekli eğlenmenin ilk denemeleri 29 Ekim Cumhuriyet Baloları ve sonrasındaki Yılbaşı Baloları'dır. Bu balolar, daha sonra Anadolu'nun küçük kentlerine yayılan birer Cumhuriyet geleneğine dönüşmüşlerdir,³⁰ ancak bu davetlere katılım çoğunlukla sınırlandırılmıştır.³¹ Ne yazık ki elitler, aydınlar, bürokratlar ve bir kısım burjuvaziden oluşan ayrıcalıklı bir gruba has bir eğlence çeşidi olarak kalmış ve devam etmişlerdir. 05 ve 07 Şubat 1929 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazeteleri'ndeki ilanlarda belirtildiği üzere bazı yemekli davet ve balolar, bilet almak ve uygun suare giyinmek kaydıyla halka açıktır. Ancak Şenol Cantek'in (2003: 269) görüşme yaptığı H.M. ve Y. O. Beylerin sandığı gibi halkın büyük bir çoğunluğunda, bu eğlencelerin sadece "seçkin bir sınıfa" ait olduğuna dair bir algı vardır. Bu balolara katılanlar, çoğunlukla Yeni Devlet ideolojisiyle barışık, yeni modern kimlikle uyumlu olan/olmaya çalışan yeni burjuvazi kesimdir. Buna rağmen Ankara'da üç farklı mekanda düzenlenen Cumhuriyet Baloları'nda, mekana bağlı olarak katılımcı grubun profili değişmektedir. Ankara Palas'ta düzenlenen baloya milletvekilleri, yüksek

bürokratlar ve diplomatik görevliler katılırken, Orduevi'ndekine yüksek kurmaylar gitmekte yerel halksa Halkevi'ndeki bir üçüncü baloda eğlenmektedir. Atatürk, Ankara Palas'la başlayıp bu üç baloyu da ziyaret etmektedir (Batuman, 2009: 54; Aydın vd., 2005: 415-416).

Bu baloların ve eğlencelerin merkezinde dönen abartılı hayat, Burhan Asaf'ın "Balonun Renkleri" (Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 02 Şubat 1929) başlıklı yazısındaki gibi zaman zaman eleştirilse de Cumhuriyet Baloları, gece hayatı çok renkli olmayan Ankara için uzun süre senenin en önemli olaylarından birisi olmuştur. Örneğin 31 Ekim 1930 tarihli³² Cumhuriyet Gazete'sinin birinci ve beşinci sayfalarında "Ankara Palas'taki Ziyafet" diye geçen Cumhuriyet Balosu'nun tüm detayları anlatılmaktadır:

"Ankara Palastaki ziyafet

Hariciye Vekilimiz Tevfik Rüştü B. bayram münasebetiyle dün gece Ankara palas'ta bir ziyafet verdi. Saat 10 buçukta Gazi Hz. buyurdular. Orkestra İstiklal Marşını çalıyordu. Davetliler kendisini ayakta karşıladılar. Gazi herkese ayrı ayrı iltifat ettiler. Aziz misafirlerimiz M. Venizelos ve Kont Benthlon ile ayakta bir müddet konuştu ve Madam Venizelos'u koluna alarak ziyafet salonuna girdi.....

Ziyafet 100 kişilikti. Çok samimi bir halde geçti....

Gazi Hz. Baloda evvela Madam Venizelos ile müteakiben Madam Mihalakopuloslarla dans etti. Gazi'nin Madam Venizelos'la dansı çok alkışlandı....."

Görüldüğü üzere Ankara Palas'taki balolar, kadınlı-erkekli eğlencelerin düzenlenmesi, Batı giyim tarzının ve şıklığın bir zorunluluk gibi tüm misafirler tarafından sergilenmesi, dans ve sohbet kültürünün özendirilmesi benzeri nitelikleriyle Yeni Devlet'in yaratmak istediği ulus prototipinin sunumunu yapmaktadır. Atatürk'ün yabancı ve kadın misafirlere olan yaklaşımının, sohbet etme biçiminin, danslarının detayları, öğretici bir örnek olarak aktarılmaktadır. Ankara Palas salonları, gerçekleşen inkılapların bir nevi staj yeridir. Kıyafet inkılabı, kadın-erkek ilişkileri, modernleşen toplum yaşamı, Batı müziğinde dans, Fransız mutfağı bu balolara katılanların, izleyenlerin bilmesi ve öğrenmesi gerekenlerdir.

Atatürk'ten sonra da Cumhuriyet Baloları'na, devlet düzeyinde katılım devam etmiştir. Baloya katılacakların, günler önceden hazırlıklara başlayıp şık ve zarif olmak için adeta yarıştıkları bilinmektedir.³³ Balolara devlet adamları frak, yabancı misyon şefleri ve askerler üniformalarıyla gelmektedir. "Ayrıcalıklı" Ankaralılar için balolar, Paris'ten sonra en son haberleri aktaran yerel gazetelerin moda sayfalarından izleyerek edindikleri zarif kıyafetleriyle ve

modern güçlü kitaplarından öğrenilmiş davranış kurallarıyla kendilerini sergiledikleri ortamlar olmuşlardır” (Nalbantoğlu, 2001; Şenol Cantek, 2003). Karaosmanoğlu bu gecelerin telaşlı hazırlığından 1929 Yılbaşı Balosunu anlatarak şu şekilde bahseder:

“Bu kış, Noel ve Yılbaşı Balolarına, Ankara’da, her seneden daha zevkli bir hazırlanış vardı. Çünkü, bu eğlenceler, henüz açılmış olan Ankara Palas’ın büyük hali ve salonlarında yapılacaktı. Buranın bin kişiden fazla davetli alabileceği söyleniyordu. Onun için, birçok ailelerin daha iki ay evvelinden İstanbul terzilerine taşındıkları görülmeğe başladı. Gerek Kaligurusi’de, gerek Fegara’da en son Paris modelleri Ankaralı hanımlar tarafından kapışılıyordu.” (Karaosmanoğlu, 2006: 109).

Görüldüğü üzere Ankara Palas gibi mekanlarla özdeşleşen bu balolar, dönemin belli başlı sosyal faaliyetleridir ve simgesel, öğretici bir rol de üstlenmişlerdir. Nasıl giyinip, dans edileceği, kadınlara nasıl davranılacağı, nasıl yemek yeneceği dahi bu eğlence ve toplantılarda öğrenilmekte, öğretilmekte ve Doğulu Ankara’nın Batılı yüzü Batı’ya bu salonlarda tanıtılmaktadır.

SONUÇ

Mekanlar, öznelerin gerçekleştirdiği eylemlerin nesnelere ve edatları olarak belli zamanlara ait belli sosyo-kültürel yapıların ve ideolojilerin bir taraftan ürünleri, diğer taraftan üretim alanlarını oluştururlar. Bu nedenle belli bir dönemi anlamak ve değişim süreçlerini görmek için simgeselleşmiş mekanları ve buradaki anıları incelemek faydalı olabilir. Bu çalışma da Türk Modernleşmesi’ni, Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Ankara Palas’ta üretilen belleksel izleri takip ederek anlamaya çalışmıştır.

Yeni Devlet’in kurulmasıyla bütüncül bir nitelik kazanan Türk Modernleşme projesinin merkezinde, “milli modern bir toplum” yaratma ideali bulunmaktadır. Bu nedenle Yeni Devlet’in elitleri, günlük hayatın ve toplumun her alanına modernliğin simgeleriyle müdahale ederek bu dönüşümü gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Kentler, mekanlar, kadınlar ve eğlence hayatı buradaki araçlardır. Bu çerçevede Ankara Palas konuklarıyla, işlevleriyle, görselliğiyle ve tanıklık ettikleriyle bu amaca hizmet etmiştir. Nitekim Ankara Palas Yeni Devlet’in ve onun Yeni Başkent’inin yüzünü döndüğü Batı’ya uygun standartlarda tasarlanan mekanlardan birisidir. Özellikle Erken Cumhuriyet Dönemi boyunca, Ankara Palas’ın Türk Modernleşmesi’nde birbiriyle iç içe geçmiş çeşitli işlevleri olduğu görülmüştür. Zamanın koşullarının inşa ettiği bu mekanın, bu işlevler bütünü içinde kendine has bir

özgünlüğü ve değeri vardır. Öncelikle Ankara Palas, devlet eliyle kurulmuş ilk modern otel olma özelliğine sahiptir; dolayısıyla ilk işlevi Ankara'ya gelen yerli-yabancı devlet konuklarını, aydınları ve iş adamlarını ağırlamak ve Yeni Devlet'in modern yüzünü hem içeriye hem de dışarıya tanıtmaktır. Ankara Palas, dönemin siyasilerinin, yüksek bürokratlarının ve aydınlarının, meclis çıkışı bir araya geldiği zaman zaman yasa taslaklarının bile hazırlandığı önemli bir siyasi kulis işlevi de görmüştür. Bunların yanında, balo, davet ve resepsiyonlarla yeni toplum projesi çerçevesindeki modern yaşam standartlarını öğretme ve toplumu eğitim görevini de yerine getirmiştir. Bu balo ve davetler, katılım sınırlı olmasına rağmen yemek menüsünden, sohbetlere ve danslara kadar her türlü detayın verildiği yılın önemli olayları olmuşlardır. Yeni Devlet'in önemli simgesi olan Cumhuriyet Kadınları'nın sunumu da Ankara Palas salonlarında ve davetlerinde, erkeklerle yan yana boy gösteren, eşli danslara katılan, Batı modasını takip eden kadın imgeleriyle yapılmıştır.

Sonuçta Ankara Palas, tüm bu işlevler bütünü içinde Türk Modernleşme projesinde, modern bir yaşam biçimini ve yeni ulus kimliğini üretmede önemli bir role sahiptir. Ankara Palas, fotoğraflarla ve aktarılan hikayelerle hafızalara kazınan ve ismiyle özdeşleşen tüm bu anıların üretildiği, toplumsal yaşama ve tarihe ait bir bellek deposunu da beslemektedir. Pek çok anının ve yaşamdan kesitlerin, özellikle bunun için seçilmiş ve yapılmış Ankara Palas'ta gerçekleşmesi ve aktarılması, onu Türk Modernleşmesi içinde simgesel bir değerle donatmıştır. Bu nedenlerle Ankara Palas 1930'larki Ankara'nın mekansal yansımalarını ve yaşam kesitlerini yansıtmaktadır. Bu işlevler ve değerler bütünü içinde Ankara Palas'ı okumak o dönemi anlamaya bir nebze de olsa yardımcı olmaktadır.

NOTLAR

¹ Batılılaşma çoğu zaman modernleşme/çağdaşlaşma ile eşanlamli kullanılmaktadır (Deren, 2004: 382).

² Köker (2005: 234) de Kemalizm'in topyekun ve ödünsüz Batılılaşma düşüncesiyle Jön Türk hareketinden daha radikal olduğunu ve bu nedenle farklılaştığını ifade etmektedir.

³ Ankara Palas'ın resimli ilanlarında kullanılan tanımlamadır.

⁴ Türkiye'de Batı anlamında otelcilik o dönemde yenidir. Pera Palas gibi ilk otellere 1840'lardan sonra İstanbul Beyoğlu'nda Tanzimat'tan sonra rastlanmaktadır (İnci, 1985: 86). Ulus'ta Büyük Otel ve Belvü Palas açılmışsa da modern bir otel ve toplanma yeri olması açısından Ankara Palas bir ilk olarak kabul edilmektedir.

⁵ Bu handa yer bulamayanlar için Kurşunlu Cami yakınlarında daha kötü şartları olan küçük hanların da bulunduğu belirtilmektedir (Burçak, 1998: 171).

⁶ I. Ulusal Mimarlık Üslubu, mimar Vedat Bey ve Kemalletin Bey'in mimarlık karşılaştırması hakkında detaylı bilgi için bkz. İnci, 1985; Sarıoğlu, 2001; Alpagut, 2010; Aslanoğlu, 2001a; Sarıaslan, 2005.

⁷ Sağlık Bakanlığı bünyesinde inşası devam eden Ankara Palas bir süre sonra Vakıflar'a (Evkaf'a) devredilmiştir; ancak Vakıflar Vedat Bey'e mimarlık ücretini ödememiştir. Bu nedenle Vedat Bey Ankara Palas'ın mimarlığını bırakmış ve binanın planını vermemiştir. Böylelikle binanın yapımının bir süre plansız ve mimarsız olarak devam ettiği ve Vedat Bey'in Ankara Palas'ın mimarının kendisi olmadığı hususunda ısrar ettiği belirtilmektedir (İnci, 1985: 95; Girgin Akın, 2005: 25).

⁸ Ankara Palas'ın tam bitiş tarihi kesin değildir. Ankara Palas tanıtım broşüründe sadece 1927 diye belirtilmektedir. Ayrıca 03 Ocak 1927 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nden otelin o tarihte büyük ölçüde bitirilmiş; ama henüz açılmamış olduğu anlaşılmaktadır (İnci, 1985: 99).

⁹ Ankara Palas'la birlikte Postane Binası, Adliye Sarayı, Ankara Gazi Çiftliği İstasyonu, Himaye-i Etfal, Gazi Eğitim Enstitüsü, Devlet Demiryolları Binası, İş Bankası İdare Merkez Binası, Türk Ocağı Merkez Binası I. Ulusal Mimarlık Üslubu'nun Ankara'daki tipik yapılarıdır (Aslanoğlu, 2001a: 36). Benzer şekilde Anadolu'nun diğer kentlerinde de yeni yapılarda aynı mimarlık üslubunun kullanıldığı görülmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Aslanoğlu, 2001a; Sarıaslan, 2005

¹⁰ Atay (2010) döneme ait anılarında "elektrikli oda kiralanır" şeklinde ilanlar görmenin çok doğal olduğundan bahsetmekte ve "acaba bir Amerikalı bu ilanı okusa elektrikle çalışan bir oda mı düşünürdü" diye duruma dalga geçmektedir.

¹¹ Ankara Palas, günümüzde Dışişleri Bakanlığı'nın Devlet Konukevi olarak eskiye uygun dekorasyonu balo ve davetler için hizmet vermektedir. Orijinal eşyalardan fazla bir şey kalmamıştır. Atatürk'ün eşyaları çalınmış; ziyaret defteri bulunamamıştır.

¹² 1927'de Ankara Radyosu ilk çalışmalarını Ankara Palas'ın bodrum katında gerçekleştirmiştir (İnci, 1985: 90).

¹³ Ankara Palas Evkaflar Müdürlüğü'ne bağlı olduğundan ilk dönemlerinde Evkaf Otel olarak da anılmıştır.

¹⁴ Aşçıbaşı Fransız, garsonlar Alman, Fransız, İsviçreli ve Rum'dur (Sağdıç, 2000: 40; Alkan, 2008: 79).

¹⁵ Mekanlar üzerinden bu siyasi dönüşümü okumak için bkz. Batuman, 2009.

¹⁶ Ankara Palas 1968'de Vakıflara devredilmiş ve 1972'ye kadar onarılmıştır. Bir ara Oleyis Sendikasına otel olarak kiralanmış; 1975'te tekrar Vakıflara geçmiş ve 1976-81 arasında Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na kullanılmıştır. 1981 başında Bayındırlık Bakanlığı'na devredilmiş; eskisine sadık kalınarak restore edildikten sonra Devlet Konukevi olarak 1983 yılında kullanıma açılmıştır.

¹⁷ Ankara, eski dönemde Anadolu'daki önemli ticaret noktalarından birisi olmasına rağmen modern anlamda bir şehir görünümüne ve nüfusuna sahip olamadığı gibi İstanbul'un yanında bir başkent havasında da olmadığından 'küçük bir kasaba' olarak nitelenmektedir (Akgün Karal, 2000: 222.)

¹⁸ Batuman (2009: 43) bu modernite projesine yeni bir başkentle mekansal olarak sıfırdan başlamanın anlamlı bir tercih olduğunu düşünür.

¹⁹ Ankara'yı başkent yapan faktörlerin başında Ankara'nın jeopolitik, stratejik ve coğrafi konumunun geldiği belirtilmektedir. Ankara halkının Heyet-i Temsiliye'ye ve Milli Mücadele'ye verdiği destek, İstanbul'a karşı duyulan güvensizlik de önemli

etkenlerdendir (Aytepe, 2004: 20; Akgün Karal, 2000). Ancak bu çalışma konusu açısından onun yeni, ulusal ve modern simgelemesi, seçilme nedenleri içinde özellikle vurgulanmaktadır.

²⁰ Atay (2010) Ankara Belediyesi ve rant rekabetinin Jansen'nin planını epey bozduğunu yakınlıkla anlatmaktadır.

²¹ Yeşil alanlar ve parklar bunlardan birisidir (bkz. Özer, 2005).

²² Daha sonra Ankara Yenışehir, Kızılay, Çankaya ve Kocaeli Cami aksında bir yayılma sürecine girecektir. Batuman'a (2009: 41-77) göre Başkent'in odağındaki bu kaymalar ve mekanlar üzerinden bir siyasi tarih okuması kentin şehirleşme sürecinde siyasi gelişmelerin etkilerini ortaya koymaktadır.

²³ Aynı haberin devamında Sovyetler Birliği heyetinin Ankara Palas'ta konakladığı ve Başvekil İsmet Paşa'nın bu misafirlere şerefine akşam Ankara Palas'ta bir yemek ziyafeti verdiği de anlatılmaktadır.

²⁴ Ankara Palas'ın broşüründe de bu durum belirtilmektedir: "Ankara Palas, eski Meclis Binası'nın tam karşısında yer aldığından, Ankara siyasi kulisinin merkezi konumundaydı. 1930'larda milletvekilleri, sanatçılar burada buluşur günlük politika tartışmaları yapar, hatta bazı yasaların tasarıları burada oluşturulurdu."

²⁵ İsmet İnönü'nün Defterler (2008) adlı, ajanda benzeri notlarını tuttuğu derlemede bu tarihlere dair bir not bulunmamıştır. Ayrıca İsmet İnönü'nün anılarını anlatan Hatıralar (2009) eserinde de bu tarihlere veya Ankara Palas'a dair bir anıya rastlanmamıştır.

²⁶ Ayrıca Alfred Krupp, Tito, Eisenhower, General Montgomery, İran Şahı Ali Rıza Pehlevi, İngiliz Amiral Frederick Field, Fransız Generali Guro, General Varşilof gibi pek çok ünlü konuk da Ankara Palas'ta ağırlanmıştır.

²⁷ Batuman'a (2009: 46) göre bu grup hem ulusal burjuvazinin ilk nüvesini oluşturacak hem de modern yaşam tarzının taşıyıcısı olacaktır.

²⁸ İlerleyen yıllarda, Ankara Palas bu seçkin kadınlar için daha da işlevsel bir görevi yerine getirmeye başlamıştır. Evlilik çağına giren genç kızlar, cemiyete ilk Cumhuriyet Balosu'nda takdim edilmeye başlanmıştır (Aydın vd, 2005: 427).

²⁹ İlk resmi balo 29 Ekim 1925'te Cumhuriyet Bayramı'nda Ankara'da verilmiştir. Ankara Palas açıldıktan sonra en ihtişamlı Cumhuriyet Balosu burada düzenlenmiştir. Bu balolara Cumhurbaşkanı, başbakan, bakanlar, büyükelçiler, askerler ve basın mensupları katılmıştır (Duman, 1997: 44; aktaran Girgin Akın 2005: 27).

³⁰ İllerdeki resmi Cumhuriyet Baloları, Valiler tarafından Cumhuriyet Halk Fırkası'nın girişimiyle düzenlenmeye başlanmıştır. Ardından Türk Ocağı, Himaye-i Etfal benzeri kurumların da balolar düzenledikleri görülür (Duman, 1997: 44; aktaran Girgin Akın, 2005: 27).

³¹ Genellikle davetiye isme gönderilmekte ve davetiyelerde kılık kıyafet belirtilmektedir. Davetiye örneği için bkz Burçak, 1998: 188.

³² Cumhuriyet ve Hakimiyet-i Milliye Gazeteleri'nde, Ankara Palas'ta 1929, 1931 ve ilerleyen yıllarda verilen Cumhuriyet Baloları hakkında, özellikle birinci ve beşinci sayfalarda "Cumhuriyet Balosu", "Cumhuriyet Şenlikleri" başlıklarında benzer haberlere rastlanmaktadır.

³³ Cumhuriyet'in ilk yıllarında kılık kıyafet şekli, milli ama Batılı bir orta sınıfın yaratılması sürecinde önemlidir. Bu nedenle savaş dönemi ekonomisi içinde dahi giyim kuşama bu kadar çok özen gösterildiği ifade edilebilir (Akşit, 2006).

KAYNAKÇA

- Akgün K.aral, S. (2000) "Kurtuluş Savaşının Mekansal Stratejisi ve Ankara'nın Başkent Seçilmesi Kararının İçeriği", içinde A. T. Yavuz (der.), **Tarih İçinde Ankara: Eylül 1981 Seminer Bildirileri**, Ankara: ODTÜ Yayınları, 221-232.
- Akış, T. (2009) "Gündelik Hayat ve Kentsel Mekanlar: Yüksel Yaya Bölgesinde Yürümek", içinde G. A. Sargın (der.), **Başkent Üzerine Mekan-Politik Tezler: Ankara'nın Kamusal Yüzleri**, İstanbul: İletişim, 77-118.
- Akşit, E.E. (2006) "Ankara'nın Kılıkları, 1930 Boydan Boya Bir Karşı Koyma", içinde F. Şenol Cantek (der.), **Sanki Viran Ankara**, İstanbul: İletişim, 149-174.
- Alkan, H (2008) **Popüler Kültür ve Eğlence Hayatı, Ankara'nın Eğlence Hayatı Üzerine Sosyo-Kültürel Bir İnceleme**, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Altaban, Ö. (1998) "Cumhuriyet'in Kent Planlama Politikaları ve Ankara Deneyim", içinde Y. Sey (der.), **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları-Tarih Vakfı Yayınları, 41-64.
- Arcayürek, C. (2005) **Bir Zamanlar Ankara**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Anderson, B. (2002) **Imagined Communities**, New York: Courier Company.
- Aslanoğlu, İ. (2001a) **Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı 1923-1938**, Ankara: ODTÜ Mimarlık Yayınları.
- Aslanoğlu, İ. (2001) "1930-50 Yılları Ankara'sının Eğlence Yaşamı İçince Gazino Binaları", içinde Y. Yavuz (der.), **Tarih İçinde Ankara: Aralık 1998 Seminer Bildirileri**, Ankara: ODTÜ Yayınları, 327-340.
- Asiliskender, B. (2006) "Kayseri Eski Kent Merkezinde Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Mekan ve Kimlik Deneyimi", **Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi**, 22 (1-2) 203-212.
- Atay, F.R. (2010) **Çankaya**, İstanbul: Pozitif Yayıncılık.
- Aydın, S. vd. (2005) **Küçük Asya'nın Bin Yüzü: Ankara**, Ankara: Dost Kitabevi.
- Aytepe, O. (2004) "Ankara'nın Merkez ve Başkent Olması", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, (33-34), 15-22.
- Batuman, B. (2009) "Mekan, Kimlik ve Sosyal Çatışma: Cumhuriyet'in Kamusal Mekanı Olarak Kızılay Meydanı", içinde G.A. Sargın (der.), **Başkent Üzerine Mekan-Politik Tezler: Ankara'nın Kamusal Yüzleri**, İstanbul: İletişim, 41-77.

- Bağlum, K. (1992) **Beşbin Yılda Nereden Nereye Ankara**, Ankara: Özel.
- Berktaş, F. (2004) “Doğu ile Batı’nın Birleştiği Yer: Kadın İmgesinin Kurgulanışı”, içinde T. Bora ve M. Gültekingil (der.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık**, İstanbul: İletişim, 275-285.
- Burçak, E. (1998) **20’li yıllarda Bozkır Kasabası Ankara**, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Büyükyıldız, F. (2008) **Başka Kent Ankara**, Ankara: Siyasal Basın Yayın Dağıtım.
- Bozdoğan, S. (1998) “Türk Mimari Kültüründe Modernizm: Genel Bir Bakış”, içinde S. Bozdoğan ve R. Kasaba, (der.), **Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, İstanbul: Tarih Vakfı, 118-135.
- Deren, S. (2004) “Kültürel Batılılaşma”, içinde T. Bora ve M. Gültekingil (der.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık**, İstanbul: İletişim, 382-401.
- Gökberk, Ü. (2006) “Mekan Olarak Geçmiş: Walter Benjamin’in Das Passagen-Werk Çalışmasının İstanbul Eski Levanten Semtlerindeki Yankıları”, içinde M. Karakuş ve M. Oralış (der.), **Bellek, Mekan, İmge**, İstanbul: Multilingual.
- İnci, N. (1985) II. TBMM ve Ankara Palas, (yayınlanmamış bilim uzmanlık tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- İnönü, İ. (2008) **Defterler 1919-1973 I. Cilt**, (Haz.: A. Demirel), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnönü, İ. (2009) **İsmet İnönü Hatıralar**, (Yayına Haz.: S. Selek), Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Harvey, D. (2009) **Sosyal Adalet ve Şehir**, İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Karaosmanoğlu, Y.K.. (2006) **Ankara**, İstanbul: İletişim.
- Köker, E. (2005) **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İstanbul: İletişim.
- Lefebvre, H. (1991) **The Production of Space**, Oxford: Blackwell.
- Madran, E., E.A. Ergut, N. Özgönül (2005) “Ulus Tarihi Kent Merkezi”, **Planlama**, (34:4), 51-53.
- Maruflu, S. (16 Ağustos 2011) “Atatürk’ü Anarken Bedii Faik’le Söyleşi”, **Vatan Gazetesi**.

- Nalbantoğlu, G. (2000) "1928-1946 Döneminde Ankara'da Yapılan Konutların Mimarisinin Değerlendirilmesi", içinde A.T. Yavuz (der.), **Tarih içinde Ankara: Eylül 1981 Seminer Bildirileri**, Ankara: ODTÜ Yayınları, 253-270.
- Nalbantoğlu, H.Ü. (2000) "Cumhuriyet Dönemi Ankara'sında Yükselen 'Orta Sınıf Üzerine", içinde A.T. Yavuz (der.), **Tarih içinde Ankara: Eylül 1981 Seminer Bildirileri**, Ankara: ODTÜ Yayınları, 287- 300.
- Özakman, T. (2005) "Önsöz Gibi", içinde C. Arcayürek **Bir Zamanlar Ankara**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Özer, M.N. (2005) "Bir Kültürel Miras Olarak Gençlik Parkı", **Planlama**, 34(4), 16-24.
- Ricoeur, P. (2012) **Hafıza, Tarih, Unutuş**, İstanbul: Metis Yayınları.
- Sağdıç, O. (2000) **Bir Zamanlar Ankara**, Ankara: SANTUR.
- Sancar, S. (2008) "Siyasal Katılım", içinde S. Sancar, M. Tan, Y. Ecevit ve S. Acuner (der.), **Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri**, İstanbul: TÜSİAD ve KAGİDER Yayını, 215-293.
- Sarıaslan, Ü. (2005) **Cumhuriyet'in Mimarları, Kuruluş Ankara'sında Üç Mimar: Kemalletin- Ernst Arnold Egli- Bruno Taut**, İstanbul: Otopsi Yayınları.
- Sarıoğlu, M. (2001) **Ankara Bir Modernleşme Öyküsü (1919-1945)**, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Schmid, C. (2008) "Henri Lefebvre's Theory of the Production of Space: Towards a Three-Dimensional Dialectic", in K.Goonewardena, S. Kipfer, R. Milgrom ve C. Schmid (ed.), **Space, Difference, Everyday Life: Reading Henri Lefebvre**, New York: Routledge, 27-46.
- Smith, A.D. (2002) **Ulusların Etnik Kökeni**, Ankara: Dost Kitabevi.
- Şenol Cantek, LF. (2003) **Yabancılar ve Yerliler: Başkent Olma Sürecinde Ankara**, İstanbul: İletişim.
- Şenyapılı, Ö. (2005) "Gençlik Yıllarımla (ve öncesinin) Ankara'sında Eğlence-Dinlenme Mekanları", içinde T. Şenyapılı (der.), **Cumhuriyet'in Ankara'sı**, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 286-309.
- Şimşir, N. B. (2006) **Ankara Ankara Bir Başkent'in Doğuşu**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tarhan, B. A. (2006) "Ankara, Kent ve Modernleşme", içinde F. Şenol Cantek (der.), **Sanki Viran Ankara**, İstanbul: İletişim, 107-148.

- Tekeli, İ. (1998) “Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye’de Kent Planlaması”, içinde S. Bozdoğan ve R. Kasaba, (der.), **Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, İstanbul: Tarih Vakfı, 136-152.
- Tunçer, M. (2008) “Ankara’da Kentsel Kimlik Oluşumu”, içinde **Kent Kimliği, Mekansal-Kültürel Değişim Dosyası**.
- Urry, John (1999) **Mekanları Tüketmek**, (çev. R.G. Ögdül), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cumhuriyet Gazetesi** (04 Temmuz 1929) “Ankara Palas”, 3.
- Cumhuriyet Gazetesi** (31 Ekim 1930) “Ankara’da Cumhuriyet Bayramı Nasıl Geçti?”, 1, 5.
- Cumhuriyet Gazetesi** (07 Temmuz 1931) “Kral Faysal Hz. Ankara’da”, 1.
- Cumhuriyet Gazetesi** (31 Ekim 1931) “Cumhuriyet şenlikleri memleketin her tarafında büyük tezahüratla tes’it edildi”, 1,5.
- Hakimiyet-i Milliye Gazetesi** (03 Ocak 1927), Evkaf Otel’inin Yapımı.
- Hakimiyet-i Milliye Gazetesi** (18 Nisan 1928) “Evkaf Oteli Dün Açıldı. Otelin açılışı münasebetiyle dün akşam erkân-ı devlete 70 kişilik bir ziyafet ve gece bir balo verildi (Eski Harfli)”, 1,3.
- Hakimiyet-i Milliye Gazetesi** (02 Şubat 1929) “Balonun Renkleri”.
- Hakimiyet-i Milliye Gazetesi** (05 Şubat 1929) “Ankara Palas”, 6.
- Hakimiyet-i Milliye Gazetesi** (07 Şubat 1929) “Ankara Palas”, 6.
- Hakimiyet-i Milliye Gazetesi** (07 Temmuz 1931) “Irak Kralı Faysal Hz. Geldi”, 1.
- Hakimiyet-i Milliye Gazetesi** (28 Ekim 1933) “Varaşilof’un Riyasetindeki Sovyetler Birliği Ekibi Geldi”, 1,3.
- Ankara Palas Devlet Konuk Evi Broşürü** (2011) Ankara: Ankara Palas Konukevi.

ÇEVRESEL KUZNETS EĞRİSİ: İNDİRGENMİŞ VE AYRIŞTIRILMIŞ MODELLERLE AMPİRİK BİR ANALİZ

Ahmet ŞAHİNÖZ*
Zahra FOTOUREHCHİ**

Öz

Bu çalışmada 1994-2010 dönemi için 26 OECD ülkesinde, farklı modeller kullanılarak Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) varsayımının geçerliliği ve ÇKE'nin oluşumundaki ölçek, birleşim ve teknolojik etkiler incelenmektedir. Ayrıca çevre politikaları ve nüfus yoğunluğu gibi değişkenlerin ÇKE üzerindeki etkileri de araştırılmaktadır. İndirgenmiş ve ayrıştırılmış modellere göre kişi başına GSYH ile CO₂ emisyonu arasında N-tipli bir ilişki saptanmıştır. Benzer ilişki nüfus yoğunluğu ile CO₂ emisyonu için de geçerlidir. Çevre politikalarının uygulanması ÇKE'nin aşağıya doğru kaymasına ve eğiminin azalmasına neden olmaktadır. Ayrıştırılmış model tahmin sonuçları ÇKE'nin oluşumundaki ölçek, birleşim ve teknolojik etkilerin geçerliliğini kanıtlamıştır.

Anahtar Sözcükler: Çevresel Kuznets Eğrisi, çevre politikaları, nüfus yoğunluğu, ölçek, birleşim ve teknolojik etkiler.

Abstract

Environmental Kuznets Curve: An Empirical Evaluation by Reduced and Decomposed Models

In this study, by using different models, during 1994-2010 in 26 OECD countries, Environmental Kuznets Curve (EKC) hypothesis and the presence of scale, composition and technology effects in EKC was analyzed. The impacts of environmental policies, population density on EKC was also explored. Based on estimations of reduced and decomposed models of EKC, the presence of a N shape relationship between ambient CO₂ and GDP per capita was found. A similar relationship exists between ambient CO₂ and population density. Our main finding is that the environmental policies led to EKC shifted down and

---

*Prof.Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisat Bölümü, Beytepe-ANKARA, asahinoz@hacettepe.edu.tr

**Genç Araştırmacı Kulübü, Ardabil İslam Azad Üniversitesi, Ardabil, IRAN, Zahra.fotourehchi@hacettepe.edu.tr

reduced slope and intercept of EKC. Effective environmental policies can help flatten the EKC and reduce the environmental cost of economic growth. Based on estimation of decomposed forms of EKC, scale, composition and technology effects in EKC was verified

Keywords: Environmental Kuznets Curve, environmental policies, population density, scale, composition and technology effects.

GİRİŞ

Doğal kaynakların sürdürülebilir ekonomik büyüme için yeterli olup olmadığı tartışmaları 1970'li yılların hemen başında başlamıştır (Meadows *vd.*, 1972). Küreselleşme ile de "çevre-sürdürülebilir büyüme" sorunsalı uluslararası bir boyut kazanmıştır. Kötümser iktisatçılar, küresel büyümenin kısıtlı doğal kaynaklara ulaşımında körüklediği uluslararası rekabetin çevre tahribatını arttırdığını ve ekonomik büyüme dinamiklerini zayıflattığını ileri sürmektedirler. Buna karşılık bir kesim iyimser iktisatçı, büyümenin çevre tahribatının azalmasında pozitif etki yaptığını ve sürdürülebilir büyümeye ulaşmanın da imkânsız olmadığını belirtmektedirler (Beckerman, 1992; World Bank, 1992; Grossman, Krueger, 1995; Jänicke *vd.*, 1997). Büyüme-çevre ilişkisini çözümlemede Çevresel Kuznets Eğrisi önemli bir rol üstlenmektedir. Simon Kuznets'in 1955' de, bir araştırmasında gelir eşitsizliği ve kişi başına gelir arasında ters-U şeklinde ilişki olduğunu ortaya koyması (Kuznets, 1955: 14), ÇKE doğuşuna zemin hazırlamıştır. 1990 yılların başında pek çok araştırmacı çevresel bozulma düzeyi ile kişi başına gelir arasında benzer ilişki olduğunu saptamış ve bu ilişkiyi Çevresel Kuznets Eğrisi analizi olarak adlandırmayı uygun görmüşlerdir (Grossman, Krueger, 1995; Shafik, 1994; Panayotou, 1993; Seldon, Song 1994). ÇKE ilk kez Grossman ve Krueger'in 1991 yılı ortak çalışmalarıyla tanıtılmış ve daha sonra Dünya Bankası'nın 1992 Raporu ile de dünya ölçeğinde haklı bir üne kavuşmuştur (Shafik, Bandyopadhyay, 1992; World Bank, 1992). Ekonomik büyüme ile hava kirliliği emisyonu arasındaki ilişkinin önemi, 2005 yılında Kyoto Protokolünün uygulanmaya başlanmasından itibaren daha da artmıştır.¹

Bu çalışmanın temel amacı, 1994-2010 döneminde 26 OECD ülkesinde, kişi başına GSYH ile kişi başına düşen metrik ton CO₂ emisyonu düzeyi arasındaki ÇKE varsayımının geçerliliğini sınamaktır. Ayrıca çevre politikaları ve nüfus yoğunluğu gibi değişkenlerin ÇKE üzerindeki etkileride incelenecek ve ÇKE dönüm noktaları belirlenerek geleceğe yönelik öngörülerde bulunulacaktır. ÇKE oluşumundaki ölçek etkisi, birleşim ve teknolojik etkisi gibi değişik etkiler de araştırmaya dahil olacaktır.

1. ÇEVRESEL KUZNETS EĞRİSİ

Çevresel Kuznets Eğrisi nihai tahlilde ekonomik büyümenin çevreye olumsuz etkide bulunmadığını ileri sürmektedir. ÇKE teorisine göre ekonomik kalkınma sürecinin başlangıcında yoğun ekonomik faaliyetler çevresel bozulmaya neden olurken (ölçek etkisi), yükselen gelir düzeyi ile birlikte üretimin birleşim ve teknolojik etkileri, daha verimli ve daha etkin ekonomik işlemlerin oluşumunun önünü açacak ve belirli bir gelir düzeyinden itibaren çevresel bozulma düzeyinde azalma gerçekleşecektir (Grossman, Krueger, 1991). ÇKE teorisinde çevresel bozulma düzeyi ile kişi başına gelir arasındaki ilişki ters-U eğriyle gösterilmektedir. Dinda'nın 2004 araştırmasından elde edilen ÇKE Şekil 1'de verilmektedir.

Şekil 1: Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE)

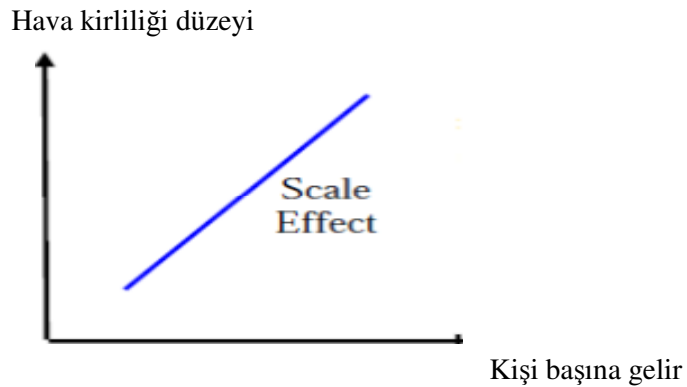
Kaynak: Dinda, 2004: 434.

Panayotou'ya göre, ülkeler ekonomik büyümenin ilk aşamasındaki artan çevresel tahribata dönüm noktasına kadar tahammül etmek durumundadırlar (Secretariat of The Economic Commission For Europe Geneva, 2003: 46). Büyümenin ilk aşamasında ekonomik faaliyetlerin hacminde meydana gelen artış doğal kaynakların tüketimini arttırıp ve çevre kirliliğinin artmasına neden olmaktadır (Şekil 2, ölçek etkisi). Düşük gelir düzeyinde, yemek ve barınma gibi zorunlu ihtiyaçlarının giderilmesi önceliği bulunan insanlar çevre kalitesi ile pek fazla ilgilenmemektedirler. Temiz çevreye talep gelir düzeyin artmasıyla birlikte artmaktadır. Kısaca gelir-çevre arasındaki ilişki, çevre kalitenin normal bir mal olarak gelir düzeyine göre pozitif bir esnekliğe sahip olduğunu göstermektedir (Selden, Song, 1994). "Engel Kanunu" kapsamında olan gelir-çevre kalitesi arasındaki ilişki, gelir-çevre tahribatı arasında artmayan bir J ilişkisi olduğunu göstermektedir² (Panayotou, 1997: 9). Gelir artışıyla birlikte

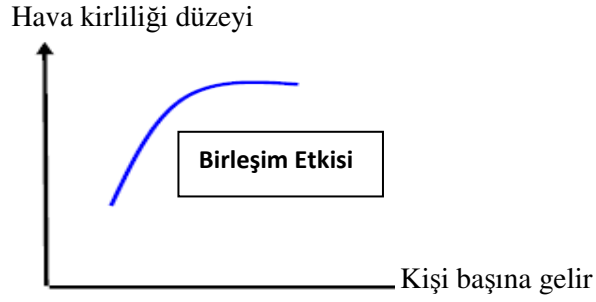
artan temiz çevreye talep, oluşturduğu toplumsal baskılar yoluyla çevresel kamu harcamalarının artışı içerir. Katı çevre politikaları firmaların üretim maliyetlerini artırır ve uluslararası piyasada rekabet güçlerini düşüreceğinden, söz konusu firmaların rekabet güçlerini koruyabilmek için üretimlerini gevşek çevre politikaları olan ülkelere doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla kaydıracaklardır (PHH Hypothesis).³ Çevre politikalarında yaşanan bu değişiklikler, gelişmiş ülkelerin üretimlerini endüstriden hizmet ya da tarım sektörüne yönlendirmelerine ve çevre kirliliğinin azalan oranla artmasına neden olmaktadır (Şekil 3, birleşim etkisi). Sektörel değişimlerden dolayı hem endüstrinin GSYH'deki payı hem de çevre kirliliği düzeyi, iktisadi gelişme sürecinde giderek azalacaktır. Gerçekte çok sayıda araştırma, katı çevre politikalarının uygulanmasının, üretim olgularının değiştirilmesinde anlamlı etkisinin olduğunu göstermiştir (Antweiler, vd., 2001; Birdsall, Wheeler, 1993; Cole, Elliott, 2003; Mani, Wheeler, 1998; Van Beers, Van den Bergh, 1997). Buna karşılık bazı araştırmalarda ise katı çevre politikalarının firmaların rekabet güçlerini ve üretim düzeylerini etkilemediği sonucuna varılmıştır (Jaffe vd., 1995; Jänicke vd., 1997; Raspiller, Riedinger, 2004).

Kaliteli çevreye talep artışıyla birlikte, kaliteli çevre arzı için yeterli kaynak sağlanıp endüstriyel yatırımlar çevre dostu teknolojilere yönelirken, üretim teknikleri daha da etkinleşecek ve çevre kirliliği giderek azalacaktır (Şekil 4, teknolojik etkiler). Lopez (1992) ise teknolojik değişimlerin her zaman çevreyi pozitif yönde etkilemeyeceğini, teknolojik gelişmelerle her birim üretimde kirlilik emisyonu azaltılsa bile büyümeyle birlikte toplam kirlilik emisyonu düzeyinin artacağını, bu nedenle teknolojik gelişmelerin çevre üzerindeki etkisinin belirsiz olduğunu ileri sürmüştür.

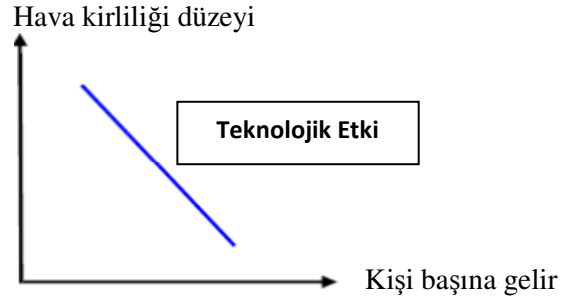
Şekil 2: Ölçek Etkisi

Şekil 3: Birleşim Etkisi

Şekil 4: Teknolojik Etki

Kaynak: Secretariat of The Economic Commission For Europe Geneva, 2003: 53.

2. ÇEVRESEL KUZNETS EĞRİSİ ELEŞTİRİLERİ

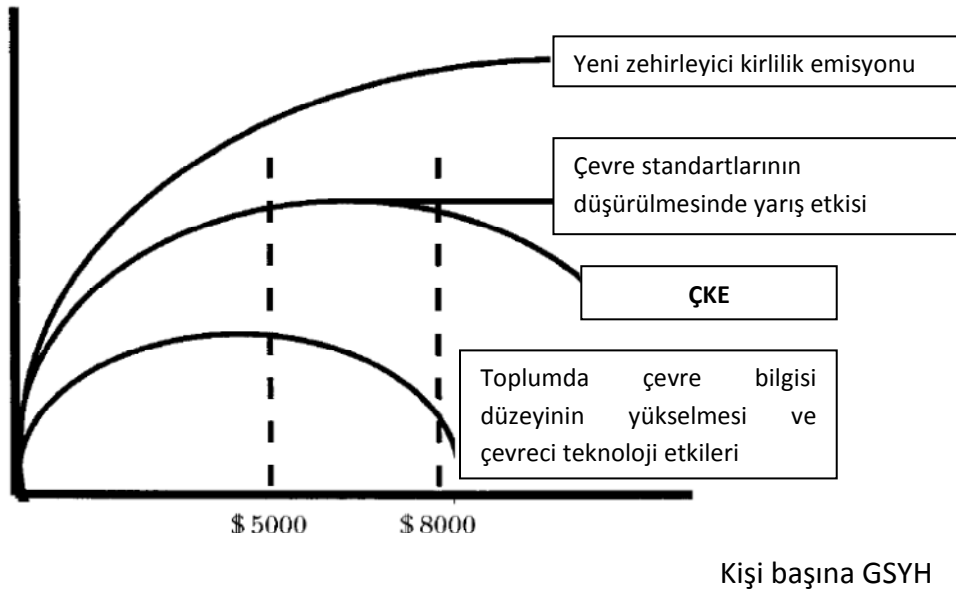
Çevresel Kuznets Eğrisi eleştiricileri, ÇKE'nin dinamik büyüme sürecinde anlık ve geçici bir görünüm olduğunu vurgulamaktadırlar (Dasgupta *vd.*, 2002: 147-148). Kötümser akıma göre, büyüme sürecinde hava kirliliği kişi başına gelire göre önce artan oranla artıp, büyüme sürecinin devamında azalan oranla artacak ve ÇKE'nin aşağıya doğru hareketi gerçekleşmeyecektir. Çünkü eski teknolojilere dayalı düşük maliyetli denetim dışı üretim faaliyetleri, sürekli olarak yasa dışı ek zehirleyici hava kirliliği salımlayacaklardır (Şekil 5, Eğri 1).

Bazı kötümser görüşlere göre, küreselleşmeyle birlikte firmalar arasında çevre standartlarının düşürülmesi konusunda bir yarış başlayacak ve sonuçta büyümenin ilk aşamasında hava kirliliği kişi başına gelire göre artan oranla

artıp, büyümenin devamında ise, ÇKE'nin maksimum kirlilik düzeyine kadar (yatay doğruya kadar) artacaktır. Bu düzeyde kirliliğin büyüme hızı sıfır ve miktarı sabit kalacaktır (Şekil 5, Eğri 2). İyimser görüşler ise, toplumda çevre bilgisi düzeyinin yükselmesi ve çevreci teknolojilerin gelişmelerinin hızlanmasıyla büyümenin ilk aşamasında hava kirliliği kişi başına gelire göre daha az artan oranla artıp, büyüme süreci ilerledikçe kişi başına gelire göre artan oranla azalacak ve ÇKE aşağıya doğru kayacaktır. Bu durumda dönüm noktası önceki ÇKE'lere göre daha düşük gelir ve kirlilik seviyesinde elde edilecektir (Şekil 5, Eğri 3).

Şekil 5: ÇKE'sine Olan Görüşler

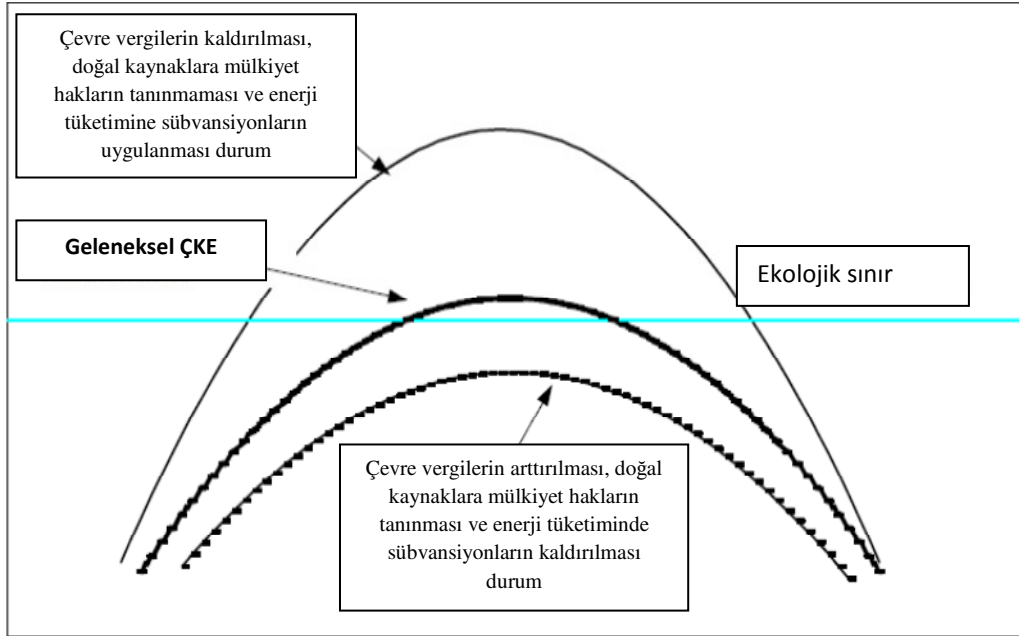
Hava kirliliği düzeyi

Kaynak: Dasgupta vd., 2002: 148.

Panayotou, 1997 tarihli araştırmasında, kişi başına GSYH'nin, büyüme sürecinin tüm evrelerini göstermek için yeterli bir endeks olmadığını ortaya koymuştur. Gerçekte pek çok çalışmada ekonomik büyüme oranı, çevre politikaları ve nüfus yoğunluğu gibi değişkenlerden bağımsız olarak ele alınmıştır. Çevre kirliliği ile kişi başına gelir düzeyi ilişkisi incelenirken de gelirin artış hızı göz ardı edilmiştir. Oysa hızlı ekonomik büyümenin çevre tahribatını hızlandırdığı bilinmektedir. Çünkü hızlı ekonomik büyüme sürecinde insanların tercih fonsiyonları ile örf ve adetleri gibi sosyal yapıların değişim hızı büyüme hızından daha yavaş olduğu için, iki oran arasındaki farklılık zaman içerisinde artarak çevresel tahribatın hızlanmasına neden olacaktır (Panayotou, 1997b). Çevre politikaları çevresel tahribatın azalmasına önemli bir rol üstlenmektedir. Ekonomik büyüme hızı ve çevre politikaları, ÇKE'nin hem eğimini ve hem sabitini etkileyecektir. Büyüme oranı ile sosyal değişim oranı arasındaki farkın azalması, çevre vergilerinin artması, doğal kaynaklara mülkiyet haklarının tanınması ve enerji tüketiminde sübvansiyonların kaldırılması vs ÇKE'nin eğimini azaltacak, eğri aşağıya doğru kayacak ve nihayet dönüm noktasına düşük kirlilik emisyonu düzeyinde ulaşıp ve çevre tahribatının hafiflenmesini sağlayacaktır (Şekil 6).

Şekil 6: Ekonomik Büyüme Hızı ve Çevre Politikalarının ÇKE Üzerinde Etkileri

Kaynak: Panayotou, 1997b: 6.

Nüfus yoğunluğunun oluşturduğu baskı, çevre tahribatının bir başka önemli nedenidir. Nüfus artışı, bir yandan doğal kaynakların aşırı kullanımını diğer yandan enerji tüketimini hızlandırarak çevrenin zarar görmesine yol açmaktadır. Ne var ki nüfus-çevre ilişkisinde farklı ilişkiler de yok değildir. Örneğin nüfus yoğunluğu ile artışa geçen çevresel kaygıların, çevreci politikaları harekete geçirerek doğal tahribatın hafiflemesine yol açacağı ileri sürülmektedir. Bu bakımdan nüfusun çevre tahribatı üzerindeki etkileri çok da belirgin değildir.

3. ÇEVRESEL KUZNETS EĞRİSİNİN MATEMATİKSEL AÇILIMI

Pek çok ampirik araştırma, ÇKE'yi kuadratik veya kübik denklem ile göstermektedir. Denklem çeşitli hava kirliliği endeksi ile kişi başına gelir ilişkisini incelemektedir. Temel indirgenmiş (income-reduced) form ÇKE modeli ve yorumlanması Bruyn ve Heintz tarafından şu şekilde özetlenmektedir (Bruyn, Heintz, 1999).

$$E_{it} = B_0 + B_1 Y_{it} + B_2 Y_{it}^2 + B_3 Y_{it}^3 + B_4 Z_{it} + e_{it}$$

E= Hava kirliliği endeksi

Y=Kişi başına gelir

Z=Diğer değişkenler

it=Ülke ve zaman endeksi

B=Sabit terim ve katsayı parametreler

e= Hata terimi

$B_1 > 0$ ve $B_2 = B_3 = 0$ durumunda, eğri artan doğrusal ilişki göstermektedir.

$B_1 < 0$ ve $B_2 = B_3 = 0$ durumunda, eğri azalan doğrusal ilişki göstermektedir.

$B_1 > 0$ $B_2 < 0$ ve $B_3 = 0$ durumunda, eğri kuadratik bir ters-U ilişkisi göstermektedir. Bu durumda birinci dereceden türev alıp sifıra eşitlediğimizde dönüm noktası; $y_{tp} = -B_1/2B_2$ olacaktır.

$B_1 > 0$ $B_2 < 0$ ve $B_3 > 0$ durumunda ise, N-tipli kübik polinomial bir ilişki görülmektedir. Bu durumda 2 dönüşüm noktası elde edilecektir.

Eğrilerin farklı tiplerde çıkışı, genel olarak araştırılan kirletici tiplerine, kurulan farklı modellere ve tahmin yöntemlerine bağlı olmaktadır.

ÇKE indirgenmiş formunda, büyüme sürecindeki tüm değişimleri göstermek için kullanılan tek değişken, gelir düzeyidir ancak gelir düzeyi farklı etkiler yoluyla çevre kalitesini etkilemektedir (Grossman, Krueger, 1995; Kaufmann *vd.*, 1995). Bu çalışmada büyüme-çevre kirliliği ilişkisi önce indirgenmiş form ÇKE denklemiyle gösterilecek, daha sonra çevre politikasının etkisini ÇKE'sinde incelemek üzere düzeltilmiş olduğumuz Panayotou'nun birinci modeli kullanılacak ayrıca gelir etkisi üç farklı ölçek ile birleşim ve teknoloji etkisine ayrılarak, büyüme-çevre kirliliği ilişkisi Panayotou'nun ayrıştırılmış form ÇKE denklemiyle (decomposition equation form) gösterilecektir.

4. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu çalışma 1994-2010 döneminde, 26 OECD ülkesi için Çevresel Kuznets Eğrisi varsayımının geçerliliğini incelemektedir. Araştırmanın asıl amacı, büyüme oranı ve çevre politikalarının ekonomik büyüme-çevre kirliliği ilişkisini ne yönde ve ne düzeyde etkileceğini ortaya çıkarmaktır. Panayotou 1997'deki çalışmasında söz konusu değişkenlerin etkisini incelemek için indirgenmiş modele, ekonomik büyüme oranı ve çevre politikaları gibi değişkenleri ekleyerek birinci modelini oluşturmuştur:

Birinci Model

$$X_{it} = \alpha_0 + \alpha_Y Y_{it} + \alpha_{YY} Y_{it}^2 + \alpha_{YYY} Y_{it}^3 + \alpha_D D_{it} + \alpha_{DD} D_{it}^2 + \alpha_{DDD} D_{it}^3 + \alpha_G G_{it} + \alpha_{GY} G_{it} Y_{it} + \alpha_P P_{it} + \alpha_{PY} Y_{it} P_{it} + \alpha_t t + e_{it}$$

$i, t = i$ ülke, t dönem

X_{it} = Kişi başına düşen SO₂ emisyonu D_{it} = Nüfus yoğunluğu,

G_{it} = Ekonomik Büyüme oranı Y_{it} = Kişi başına GSYH

e_{it} = Hata terimi α = Tahmin edeceğimiz parametreler

P_{it} = Çevre vergilerinden elde edilen gelirin GSYH' ye oranı

ÇKE' nin sabit terimi, eğimi veya her ikisi birden nasıl etkileneceğini saptamak amacıyla büyüme oranı ve çevre politikası değişkenleri modele eklenmiş ve ikisi kişi başına GSYH ile çarpılmıştır. Modeldeki zaman trendi, teknolojik gelişmeler ve toplumun zaman içinde çevre ile ilgili değişen bilgi düzeyini göstermektedir.

Panayotou 1997 çalışmasında, durağanlık ve eşbütünleşme analizi yapmadan birinci modeli kullanmıştır. Daha sonra bu çalışmanın durağanlık testi kısmında göreceğimiz gibi, durağanlık açısından seriler aynı birim kök özelliğine sahip olmadıkları için, ekonomik büyüme oranı ve ekonomik büyüme oranının kişi başına gelirle çarpımı değişkenleri Panayotou'nun birinci modelinden çıkartarak birinci model düzeltilmiş ve tahmin edilmiştir. Hava kirliliği emisyonu için, kişi başına düşen metrik ton karbondioksit emisyonu endeksi kullanılmıştır. Çünkü günümüz dünyasında mevcut birincil enerji talebinin %80'i fosil yakıtlardan karşılanmaktadır (IEA, 2009). Fosil yakıt kullanımı ise doğaya CO₂ salınımının en önemli nedenidir.

Grossman *vd.*, (1995) üç etki (ölçek etkisi, birleşim etkisi ve teknolojik etki) aracılığıyla, kişi başına milli gelirin çevre kalitesini etkileme ihtimalini göstermiştir. Bu çalışmada ölçek etkisi, kilometre kareye (km²) düşen GSYH ile gösterilmiştir. Birleşim etkisi için de, endüstrinin GSYH' de katma değer payı ve kişi başına GSYH endeksleri kullanılmıştır. Bu endeksler çevre kalitesinin arz ve talebini belirlemektedir. Birinci modele bu değişkenler eklenerek ayrıştırılmış ÇKE model denklemi, Panayotou'nun (1997) çalışmasındaki gibi oluşturulmuştur.

İkinci Model

$$X_{it} = B_0 + B_Q Q_{it} + B_{QQ} Q_{it}^2 + B_{QQQ} Q_{it}^3 + B_{SS} S_{it} + B_{SSS} S_{it}^2 + B_{SSSS} S_{it}^3 + B_Y Y_{it} + B_{YY} Y_{it}^2 + B_{YYY} Y_{it}^3 + B_D D_{it} + B_{DD} D_{it}^2 + B_{DDD} D_{it}^3 + B_G G_{it} + B_{GQ} G_{it} Q_{it} + B_{GS} G_{it} S_{it} + B_{GY} G_{it} Y_{it} + B_P P_{it} + B_{PQ} P_{it} Q_{it} + B_{PY} Y_{it} + B_{t} + e_{it}$$

Q_{it} = Kilometre kareye (km²) düşen GSYH (Kişi başına GSYH/ ülkenin km²alanı)

S_{it} =Endüstri sektörünün GSYH' deki katma değer payı

Gelişen ekonomik faaliyetler ile endüstrinin GSYH'deki payının artması önce enerji tüketiminin, ardından CO₂ emisyonunun artmasına neden olacaktır. Ölçek ve birleşim etkisinin geçerliliği için kilometre kareye (km²) düşen GSYH ve endüstrinin GSYH'deki katma değer payının, CO₂ emisyonuyla pozitif ilişki içerisinde olacağı beklenmektedir. Ekonomik faaliyetler ve endüstrinin GSYH'deki payı denetim altına alındığı zaman, Kişi başına GSYH'nin CO₂ emisyonuyla ilişkisi negatife dönecektir. Çünkü büyüme ile birlikte kişi başına GSYH'nin artışı, kaliteli çevrenin arzı için yeterli kaynak oluşturacak ve kaliteli çevrenin talebi ile birlikte arzı da artacaktır. ÇKE analizlerinde sağlıklı veri elde edebilmek büyük önem taşımaktadır. Bu araştırmada Dünya Kaynak Enstitüsü (World Resource Institute, WRI) ve Küresel Çevre İzleme Sistemi (Global Environment Monitoring System) verileri kullanılmıştır.

5. EKONOMETRİK SINAMALAR

5.1. Durağanlık ve Eşbütünleşme Analizi

Bu çalışmada 1994-2010 yılları arasında, Türkiye'yi de kapsayan 26 OECD ülkesi verilerinden, 442 dengeli panel veri seti oluşturulmuştur. Modellerin tahmininden önce, sahte regresyon sorunu ortaya çıkmaması için serilerin durağanlığının kontrol edilmesi gerekmektedir. Panel veri uygulamalarında günümüzde en sık kullanılan birim kök testlerinin arasında (Levin-Lin, Chu (LLC), 2002) ile (Im-Pesaran, Shin (IPS), 2003) testleri önemlidir. Bu çalışmada serilerin durağanlığının sınanması amacıyla IPS, LLC, Hadri testlerinin sonuçları Tablo 1 ve 2'de verilmiştir.

Tablo 1: Panel Veri Birim Kök Test Sonuçları (Sabit Terimli)

Değişkenler	IPS W-test H ₀ : Birim Kök (ayrı birim kökler)	LLC t-test H ₀ : Birim Kök (ortak birim kökler)	Hadri Z-test H ₀ : Birim Kök yok (ortak birim kökler)
Kişi başına düşen metrik ton CO ₂ emisyonu	0.72 (0.76)	0.48 (0.67)	7.62*** (0.00)
Kişi başına GSYH	0.44 (0.67)	-4.16*** (0.00)	11.56*** (0.00)
Nüfus yoğunluğu	7.58 (1.00)	-2.33*** (0.009)	12.48*** (0.00)
Ekonomik büyüme oranı	-5.08*** (0.00)	-5.42*** (0.00)	4.51*** (0.00)
Çevre vergilerinden elde edilen gelirin GSYH'ye oranı	-0.53 (0.29)	-3.44*** (0.0003)	9.05*** (0.00)
Kilometre kareye düşen GSYH	1.64 (0.94)	-3.66*** (0.001)	12.30*** (0.00)
Endüstri sektörünün GSYH'deki katma değer payı	-1.007 (0.15)	2.94*** (0.001)	11.25*** (0.00)

Tablo 2: Panel Veri Birim Kök Test Sonuçları (Sabit Terimli ve Trendli)

Değişkenler	IPS W-test H ₀ :Birim Kök (ayrı birim kökler)	LLC t-test H ₀ :Birim Kök (ortak birim kökler)	Hadri Z-test H ₀ :Birim Kök yok (ortak birim kökler)
Kişi başına düşen metrik ton CO ₂ emisyonu	1.92 (0.97)	2.96 (0.99)	8.54*** (0.00)
Kişi başına GSYH	0.76 (0.77)	2.37 (0.99)	9.32*** (0.00)
Nüfus yoğunluğu	0.89 (0.81)	-4.94*** (0.00)	11.74*** (0.00)
Ekonomik büyüme oranı	-4.60*** (0.00)	-6.03*** (0.00)	4.99*** (0.00)
Çevre vergilerinden elde edilen gelirin GSYH' ye oranı	-0.88 (0.19)	-3.01*** (0.001)	8.77*** (0.00)
Kilometre kareye düşen GSYH	-1.38** (0.04)	2.41 (0.99)	7.67*** (0.00)
Endüstri sektörünün GSYH'deki katma değer payı	-1.57** (0.031)	-2.90*** (0.001)	95*** (0.0002)

Not: Test olasılık değerleri parantez içerisinde verilmektedir. *% 10 seviyesinde H₀ reddedilir. **:% 5 seviyesinde H₀ reddedilir. ***:% 1 seviyesinde H₀ reddedilir.

Yukarıdaki tabloların incelenmesinden farklı test sonuçlarının varlığı dikkatimizi çekmektedir. Hadri testinde, her iki tabloda ortak birim kök tüm seriler için reddedilememiştir. Hadri testin sürekli büyük değerler üretmiş olması, bu testin (hata terimi gecikmelerindeki içsel bağlantının varlığı gibi) bazı durumlarda önemli sapmalar gösterdiği ve tek başına güvenilir olmadığı anlamına gelmektedir. Hesaplama sadece sabit terim yer aldığı anda, LLC ortak birim kök testi, kişi başına düşen metrik ton CO₂ emisyonu dışında yer alan tüm seriler için reddedilmiştir. Hesaplama sabit terim ve zaman trendi yer aldığı anda, LLC ortak birim kök testi, kişi başına düşen metrik ton CO₂ emisyonu, kişi başına GSYH ve kilometre kareye düşen GSYH dışındaki tüm seriler için reddedilmiştir. Tablo 1'de IPS ayrı birim kök testi ekonomik büyüme oranı hariç, tüm seriler için reddedilememiştir. Tablo 2' de ise, %10 güven alanında söz konusu test ekonomik büyüme oranı hariç, tüm seriler için reddedilememiştir. Ayrıca I(1) yapısındaki serilerin monoton doğrusal olmayan matematiksel dönüştürülmeleri de I(1) özellikleri göstermektedir (Granger, Hallman, 1991). Kuadratik ve kübik dönüştürmeler üzerinde yaptığımız testler bu sonucu onaylamıştır. Ayrıca tüm serilerin grafiklerini incelediğimizde, ekonomik büyüme oranı dışındaki tüm serilerin durağan olmadığı tespit edilmiştir. Durağan olmayan serilerin birinci farkları alındığında ise durağan çıkmışlardır (Tablo 3).

Tablo 3: Panel Veri Birim Kök Test Sonuçları (Sabit Terimli ve Trendli)
(Serilerin 1.Farkı Alınmıştır)

Değişkenlerin 1.farkı	IPS W-test H ₀ :Birim Kök (ayrı birim kökler)	LLC t-test H ₀ :Birim Kök (ortak birim kökler)	Hadri Z-test H ₀ :Birim Kök yok (ortak birim kökler)
Kişi başına düşen metrik ton CO ₂ emisyonu	-5.79 (0.00)	-3.57 (0.002)	3.58 (0.002)
Kişi başına GSYH	-5.72 (0.00)	-5.92 (0.00)	4.72 (0.00)
Nüfus yoğunluğu	-2.17 (0.00)	-8.10 (0.00)	3.14 (0.00)
Çevre vergilerinden elde edilen gelirin GSYH' ye oranı	6.82 (0.00)	-3.44 0.0003	9.05 (0.00)
Kilometre kareye düşen GSYH	7.14 (0.00)	-5.25 (0.00)	15.20 (0.00)
Endüstri sektörünün GSYH'deki katma değer payı	-7.08 (0.00)	-6.26 (0.00)	3.12 (0.0007)

5.2. Eşbütünlüşme Testi

Seriler durağan olmadığı durumda sahte regresyon olması ihtimali vardır. Fakat eşbütünlüşme sağlandığında tahmin sonuçlarının güvenilirliği artacaktır (Granger, 1986). Bizim yaptığımız çalışmada panel veri eşbütünlüşme testleri arasında Pedroni ve Kao eşbütünlüşme testi uygulanacaktır. ÇKE indirgenmiş modelinde asıl ilişki CO₂ ve kişi başına gelir aracılığıyla temsil edilmektedir. İndirgenmiş modele eklediğimiz nüfus yoğunluğu ise yapısal bir değişken değil, sadece ilişki içindeki karakteristik farklılığın bir kısmını temsil edebileceği düşüncesiyle yardımcı bir değişken olarak modelde yer almaktadır. Söz konusu değişkenin çıkarılması modellerin ekonometrik özelliklerinde ve ÇKE tahmin sonuçlarında önemli bir değişiklik meydana getirmemektedir. Bu nedenle eşbütünlüşme içerisinde etkisi olmadığı görülmektedir. Ayrıca kuadratik ve kübik form modeller için yapılan eşbütünlüşme analizleri de benzer sonuçlar vermektedir.⁴ Düzeltmiş olduğumuz birinci model ve ayrıştırılmış modelin diğer yapısal değişkenlerini eşbütünlüşme modeline eklediğimizde, eşbütünlüşme olduğu sonuçlarına varılmıştır.⁵

Pedroni (1999) eşbütünlüşme testi, yatay kesit bağımlılığı olmadığı varsayımı altında 7 farklı test ile panel verilerinin eşbütünlüşük olup olmadığını sınamasında kullanılır. Bu 7 farklı testin 4 tanesi gruplar içi tahmincisini, 3 tanesi ise gruplar arası tahmincisini kullanarak tahminlemede bulunur.⁶ Model bireysel sabit ve bireysel trend varsayımı altında, Schwarz kriteri ve uzun dönem varyansı bulmak için Newy-West tahmincisi kullanılarak tahminlenmiştir. Testin uygulanması sonucunda Tablo 4'deki değerlere ulaşılmıştır.

Tablo 4: Pedroni Panel Eşbütünleşme Testi (Sabit Terimli ve Trendli)

Boş hipotez:Eşbütünleşme yok $CO2_{it} = \alpha_i + \gamma_{it} + \beta_i GSYH_{it} + \varepsilon_{it}$	İstatistik	Anlamlılık (P)
Panel varyans	6.97	0.00
Panel rho	-1.98	0.02
Panel PP	-5.87	0.00
Panel ADF	-2.26	0.01
Group PP	0.48	0.67
Group rho	-7.12	0.00
Group ADF	-2.65	0.003

Group pp istatistiği dışında diğer tüm testlerde istatistiki olarak anlamlı bir şekilde boş hipotez olan eşbütünleşme yoktur reddedilmiştir. Bu test sadece sabit terim ile tekrarlandığında benzer sonuçlar görülmektedir. Pedroni (1999), özellikle küçük örneklem için panel-ADF ve grup-ADF testlerinin daha anlamlı sonuçlar vereceğini belirtmiştir. Bu uygulamada söz konusu testlerin anlamlı çıkması panel verilerinde eşbütünleşmenin anlamlı bir göstergesidir.

Tablo 5: Kao Eşbütünleşme Testi Sonuçları(Sabit Terimli)

Boş hipotez:Eşbütünleşme yok	İstatistik	Anlamlılık (P)
ADF	4	0.00

Tablo 5'de olasılık değerinin anlamlı çıkması sonucunda, boş hipotez olan eşbütünleşme yok reddedilmiştir. Panel regresyon sonuçları, ÇKE modelinden iki farklı model oluşturularak Tablo 7 ve Tablo 8'de gösterilmiştir; 1. model (a) ÇKE'nin indirgenmiş modelidir. 1. model (b)'de, indirgenmiş modele çevre politikası eklenmiştir (Panayotou'nun birinci modelinin düzeltilmiş versiyonudur). 2. model, Panayotou'nun ayrıştırılmış ÇKE modelidir.

Modellerin tahmininden önce, Hausman test uygulanarak H_0 hipotezi 3 modelde de reddedilmiştir. Söz konusu modellerde sabit etki (fixed effect) yönteminin uygun olmasına karar verilmiştir. Ancak bu çalışmada yine de üç model hem sabit etkiler hem de rassal etkiler (random effect) yöntemiyle tahmin edilmiştir. Tablo 6' da Hausman test sonuçları 3 model için ayrı ayrı verilmiştir.

Tablo 6: Hausman Test Sonuçları

Modeller	X^2 İstatistiği	Anlamlılık (P)
1.Model(a)	15.11	0.01
1.Model(b)	14.21	0.06
2.model	23.07	0.07

Farklı ülke değerleri ile çalışıldığında genellikle değişen varyans sorunu orataya çıkmaktadır. 3 modelin kalıntılarını incelediğimizde de değişen varyans görülmektedir (Ek-1).Hata terimlerindeki değişen varyans sorununu çözmek için "Genelleştirilmiş en küçük kareler yönetemi" (GLS) kullanılmıştır.

Tablo 7: İndirgenmiş Model ve Düzeltilmiş ÇKE'nin Panel Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Model (a)		Model (b)	
	1. Sabit Etki	RassalEtki	1. Sabit Etki	RassalEtki
C (Sabit)	5.862 (8.75)	7.91 (5.27)	-5.36 (-3.86)	3.24 (1.61)
Y	0.00017 (2.35)	0.00039 (2.97)	0.00068 (7/03)	0.0007 (4.32)
Y ²	-1.11E-08 (-3.77)	-1.79E-08 (-3.07)	-2.58E-08 (-7.59)	-2.39E-08 (-3.87)
Y ³	1.69E-13 (4.30)	2.37E-13 (2.99)	3.43E-13 (7.67)	2.99E-13 (3.48)
D	0.091 (5.85)	-	0.16108 (9.86)	-
D ²	-0.0005 (-6.99)	-	-0.0052 (-6.99)	-
D ³	6.44E-07 (7.79)	-	6.22E-07 (6.61)	-
P			-0.0323 (2.47)	-
P*Y			-1.26E-06 (1.98)	-
T			-0.0870 (-8.72)	-0.062 (-3.52)
R ²	0.88	0.16	0.92	0.10
N	442	442	440	440

* t-istatistiği parantez içerisinde verilmektedir.

Not 1: (-) % 10 güven alanında anlamsız olan değişkenlerin işaretidir.

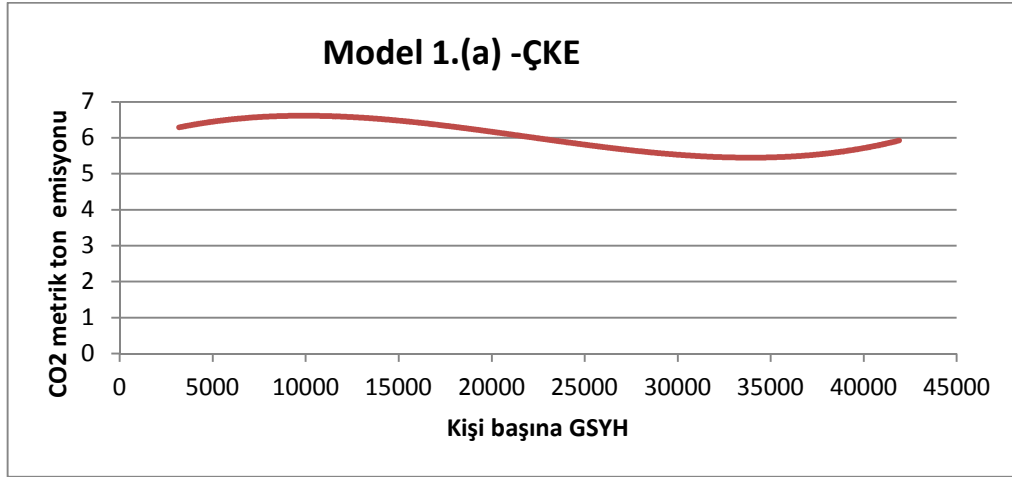
Not 2: Model(b) de durağanlık açısından serilerin aynı birim kök özelliğine sahip olmaları için ekonomik büyüme oranı ve söz konusu değişkenin kişi başına gelirle çarpımı yukarıdaki tabloda yapılan tahminlerde birinci modelden çıkarılmıştır.

Note3: Tablo 7'nin tahmin sonuçlarının analizi, sabit etkilere dayanmaktadır.

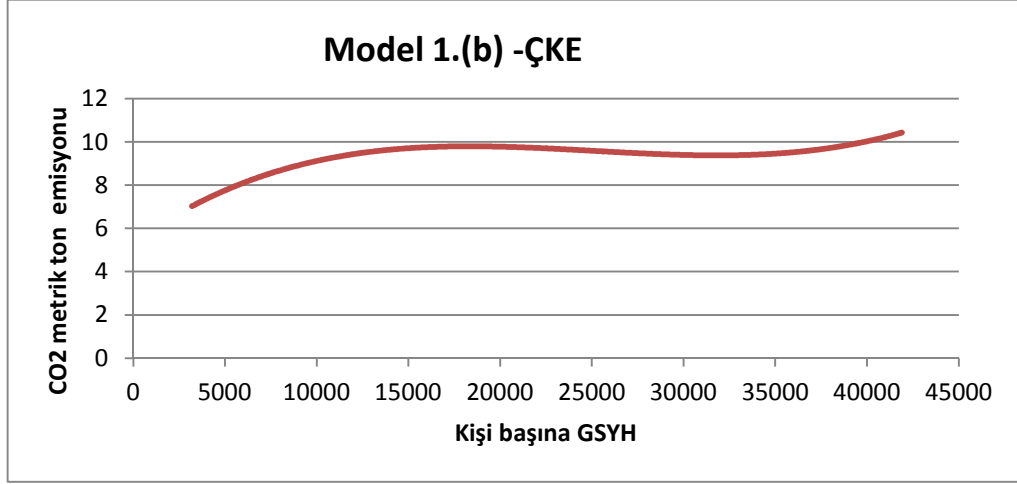
Tablo 7'deki indirgenmiş ve düzeltilmiş ÇKE'nin, panel tahmin sonuçları incelendiğinde, 1.model (a) ve (b)'de N-tipli ÇKE olduğu görülmektedir. Benzer ilişki nüfus yoğunluğu ile CO₂ emisyonu için de saptanmıştır. Dönüm noktaları 1. model (a)'da 10226 ve 33560 USD ve 1. model (b)'de 18323 ve 31822 USD elde edilmiştir. İki modelden elde ettiğimiz ÇKE Şekil 7 ve 8'de gösterilmiştir. Elde edilen değerler 2000 yılı USD değerleridir ve bu rakamlar 1985 USD

değerlerine dönüştürüldüğünde sırasıyla; 1. model (a)' da 6389,77 ve 20970,13 USD ve 1. model (b)'de 11449,21 ve 19884,13 USD'ye denk düşmektedir. Elde edilen sonuçlar (Panayotou 1993, 1997; Grossman, Krueger, 1993; Shafik, 1994; Kaufman *vd.*, 1998; Dinda, 2004; Stern, Common, 2001; Hill, Magnani, 2002; Torras, Boyce, 1998) sonuçlarına yakın değerler olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu araştırmalarda farklı hava kirliliği endeksleri kullanılmıştır. Genel olarak söz konusu araştırmalar, 1985 yılı USD değerlerine göre farklı hava kirliliği emisyonlarını 5000-15000 USD arasında arttığını ve 15000-20000 arasında azaldığını göstermektedirler. Bu çalışmanın dönüm noktaları da bu değerlerin arasında bulunmaktadır.

Şekil 7: 1. Model (a)'dan Elde Edilen ÇKE

Şekil 8: 1. Model (b)'den Elde Edilen ÇKE

İndirgenmiş Modele çevre politikaları ve zaman trendini eklediğimizde, belirleyici katsayı R^2 0.04 birim artış göstermektedir. Çevre vergilerinden elde edilen gelirin GSYH' ye oranının bir birim artması, CO₂ emisyonunu ortalama 0,0323 birim azaltacak ve ÇKE aşağıya doğru kayacaktır, ÇKE sabiti -0,0323 ve eğimi -1.26E-06 azalacaktır.

Tablo 8: Ayrıştırılmış Model ÇKE'nin Panel Tahmin Sonuçları

Değişkenler	2.Model	
	Sabit Etki	RassalEtki
C (Sabit)	10.15 (-5.95)	-1.30 (-0.52)
Y	0.000549 (4.25)	0.0004 (1.99)
Y ²	-1.66E-08 (-4.13)	-9.89E-09 (1.24)
Y ³	2.06-13 (4.08)	-
D	0.175 (8.36)	-
D ²	-0.0005 (-5.50)	-
D ³	5.84-07 (5.38)	2.75E-07 (1.93)
Q	9.29E-07 (-1.98)	-
Q ²	-	-
Q ³	-	8.08E-21 (1.98)
S	-	-
S ²	0.00394 (2.51)	0.007 (3.06)
S ³	6.40E-05 (-2.25)	-0.000136 (-2.76)
P	-0.036 (2.11)	-0.51 (3.06)
P*Y	-	-3.16E-05 (2.66)
T	-0.06 (-5.16)	-
R ²	0.96	0.19
N	442	442

* t-istatistiği parantez içerisinde verilmektedir.

Not 1: (-) % 10 güven alanında anlamsız olan değişkenlerin işaretidir.

Note 2: Tablo 5-8'in tahmin sonuçlarının analizi, sabit etkilere dayanmaktadır

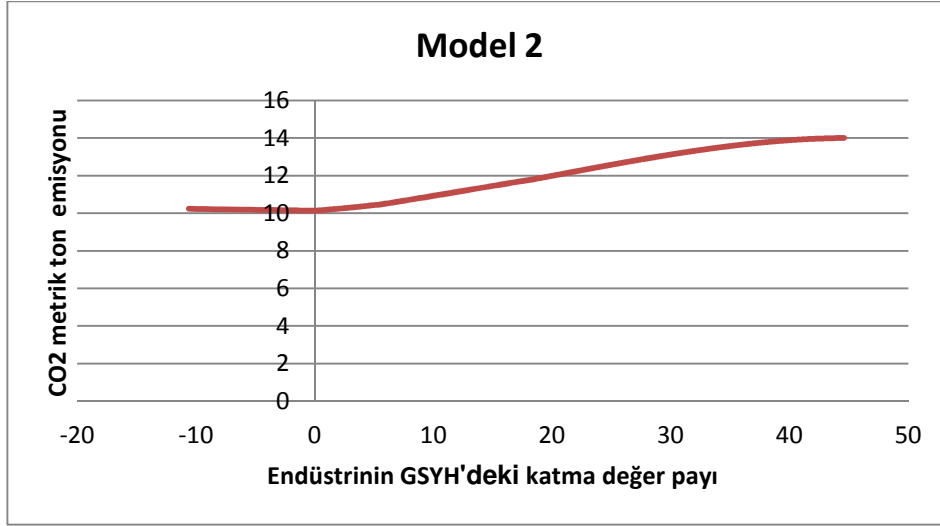
Ayrıştırılmış model ÇKE'nin panel tahmin sonuçlarının incelenmesinde N-tipli bir ÇKE saptanmıştır. Ayrıca kilometre kareye düşen GSYH ile CO₂ emisyonunun arasında artan doğrusal bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre ÇKE'nin oluşumunda ölçek etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Tahmin sonuçlarına göre, endüstri sektörünün GSYH'deki katma değer payı ile CO₂ emisyonunu arasında önce artan ve daha sonra azalan bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Bu ilişki Şekil 9'da gösterilmiştir. Tahminlere dayalı şekil incelendiğinde, endüstrinin GSYH'deki katma değer payı 44,586 USD değeri ve buna denk kişi başına GSYH 41904, 210 USD değeri aştıktan sonra eğrinin aşağıya doğru hareket ihtimali ortaya çıkmaktadır. Ancak mevcut verilere göre bu değerleri aşan bir ülke bulunmamaktadır. Bu sonuç, seçtiğimiz ülkelerde sektörel değişmelerin geçerli olduğu ve ÇKE'nin oluşumunda birleşim etkisinin sağlandığı anlamına gelmektedir.

Ayrıca zaman trendi anlamlı çıkmakta ve CO₂ emisyonuyla tersine bir ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Zaman trendini temsil eden teknolojik gelişmeler ve toplumun zaman içerisinde çevre ile ilgili bilgilerinin artması CO₂ emisyonunun azalması sonucunu doğurmaktadır. Genel olarak bu sonuçlar ÇKE oluşumundaki ölçek etkisi, birleşim etkisi ve teknolojik etkilerin sağlandığını göstermektedir.

Tahminlere göre, her üç modelde de nüfus yoğunluğu ile CO₂ emisyonu arasında N-tipli ilişki saptanmıştır. Nüfus yoğunluğunun artmasıyla birlikte toplum tarafından çevre politikalarının uygulanması yönünde artan baskılar CO₂ emisyonunu azaltacaktır. Ancak belirli bir nüfus yoğunluğundan sonra CO₂ emisyonu yeniden artacaktır.

Genel olarak ters-U ilişkisi ÇKE için geçerlidir, ancak nüfus yoğunluğu ve endüstri sektörünün GSYH'deki katma değer payının artması, çevre politikaların uygulanmasındaki eksiklikler, piyasa hataları vs faktörler ters-U tipli ilişkinin bir uzantısı olan N-tipli ilişkinin ortaya çıkmasına yol açacaktır.

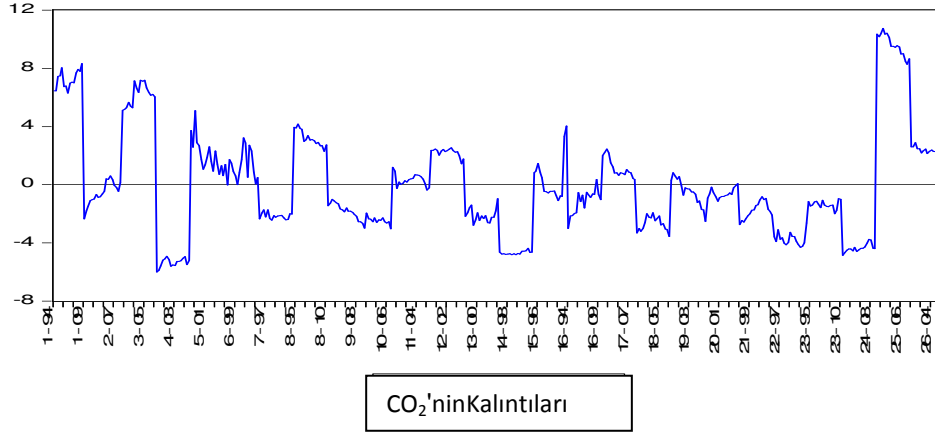
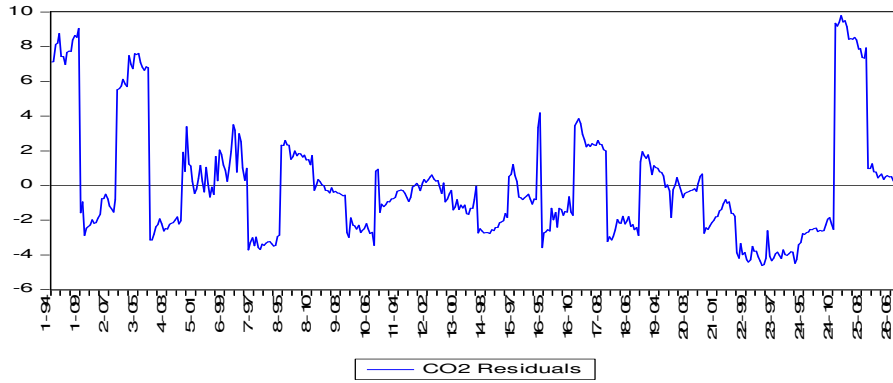
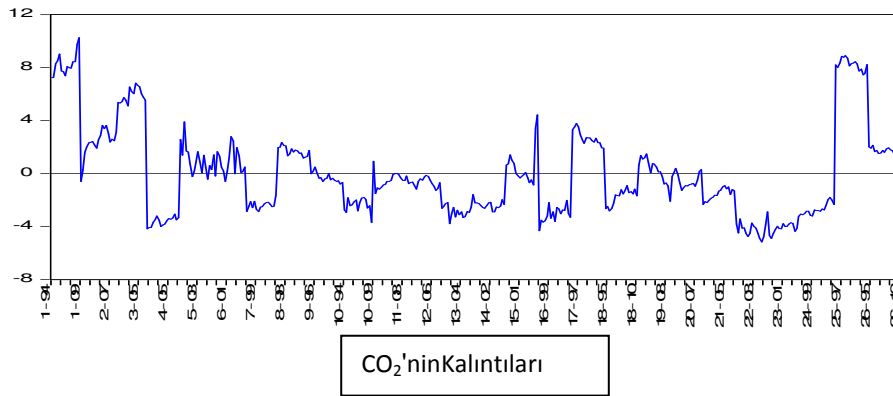
Şekil 9: Endüstri Sektörünün GSYH'deki Katma Değer Payı ile CO₂ Emisyonu Arasındaki İlişki

SONUÇ

Sürdürülebilir kalkınma açısından yüksek temsil kabiliyeti olan ve ekonomi çevre ilişkisini modelleme yeteneği bulunan en önemli uygulama alanlarından biri Çevresel Kuznets Eğrisidir. Bu çalışmada 1994-2010 dönemi için, 26 OECD ülkesinde ÇKE varsayımının geçerliliği indirgenmiş ve ayrıştırılmış ÇKE modelleri kullanılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. İndirgenmiş ÇKE modeli ekonomik büyüme ile çevre arasında net yapısal ilişkiyi göstermektedir. Ancak bu ilişkiyi daha iyi açıklamak için çevre politikaları ve nüfus yoğunluğu gibi başka değişkenlerde kullanılmıştır. Kurulan modellerin tahmin sonuçlarına göre, Kişi başına GSYH ile CO₂ emisyonu arasında N tipli ilişki saptanmıştır. ÇKE'nin dönüm noktaları 2000 USD değerlerine göre 1. model (a)'da 10226 ve 33560 USD ve 1. model (b)'de 18323 ve 31822 USD elde edilmiştir. Bu rakamlar 1985 USD değerlerine dönüştürüldüğünde sırasıyla; 1. model (a)'da 6389,77 ve 20970,13 USD ve 1. model (b)'de 11449,21 ve 19884,13 USD'ye denk düşmektedir. Çevre politikalarının uygulanması ÇKE'nin aşağıya doğru kaymasına ve eğiminin azalmasına neden olacak, başka bir ifadeyle çevre politikaları ekonomik büyümenin çevre maliyetini azaltacaktır. Tüm modellerin tahmin sonuçlarına göre, nüfus yoğunluğu ile CO₂ emisyonu arasında N tipli ilişki geçerlidir. Nüfus yoğunluğunun artmasıyla birlikte CO₂ emisyonu artacak ve ortaya çıkan çevre kirliliği, çevre politikalarının uygulanması yönündeki

toplum baskısını arttıracak ve böylece CO₂ emisyonunun azalmasını sağlayacaktır. Ancak nüfus yoğunluğunun belirli bir düzeye ulaşmasından sonra CO₂ emisyonu yeniden artacaktır. Ayrıştırılmış ÇKE modelde kilometre kareye düşen GSYH ile CO₂ emisyonunun arasında artan doğrusal bir ilişki ve endüstri sektörünün GSYH'deki katma değer payı ile CO₂ emisyonu arasında ters-U ilişkisi mevcuttur. Söz konusu ilişkilerle birlikte teknolojik gelişmeleri ve toplumun zaman içerisinde çevre ile ilgili bilgilerinin artışı temsil eden zaman trendi ile CO₂ emisyonu arasında ters ilişki bize ÇKE'nin oluşumundaki ölçek, birleşim ve teknolojik etkilerin sağlandığını göstermektedir.

EK-1: Modellerin Kalıntıları**Model (a)'nin Kalıntıları****Model (b)'nin Kalıntıları****2. Modelin Kalıntıları**

NOTLAR

¹ Kyoto Protokoluna göre 39 gelişmiş ülke kendileri için belirledikleri gaz emisyon hedeflerini (en önemlileri karbondioksit, metan ve azot oksit olmak üzere) 6 anahtar gaz türü için 2008-2012 döneminde 1990 düzeyine göre en az % 5 düşürme taahhüdünde bulunmuşlardır.

²ÇKE'nin ikinci aşaması kastedilmiştir.

³Pollution Haven Hypothesis (Kirlilik Sığınağı Hipotezi).

⁴ Bu çalışmadaki sınamalar, gelir serisinin kuadratik ve kübik dönüştürmelerinde I(1) özellikleri gösterdiği yönünde sonuçlar vererek Wanger 'in(2008) çalışmasının sonuçlarıyla uyumsuz ve Granger ve Hallman(1991) ve Piaggio ve Padilla (2011) sonuçlarıyla uyumlu bir durum sergilemektedir. Ayrıca bu konuyla ilgili tartışmalar hala devam etmektedir.

⁵ Benzer eşbütünleşme sonuçlarından dolayı, eşbütünleşme modeline eklediğimiz diğer yapısal değişkenlerin test sonuçları verilmemiştir.

⁶Pedroni testini uygulamak için aşağıdaki model tahmin edilecektir:

$$CO2_{it} = \alpha_i + \gamma_{it} + \beta_i GSYH_{it} + \varepsilon_{it}$$

Modelde t=1,...,T zaman periyodunu, i=1,...,N panel ülkelerini göstermektedir. Ülkeler (α_i) trend etkileri ise (γ_{it}) ile gösterilmiştir. B modeli tahminlemek için kullanılacak parametredir. ε_{it} modelin hata terimidir.

KAYNAKÇA

Antweiler, W., R.B. Copeland, M.S. Taylor (2001) "Is Free Trade Good for the Environment?", **The American Economic Review**, 4(2), 877-908.

Beckerman, W. (1992) "Economic Growth and the Environment: Whose Growth? Whose Environment? ", **World Development**, 20(4), 481-496.

Birdsall, N., D. Wheeler (1993) "Trade Policy and Industrial Pollution in Latin America: Where are the Pollution Havens?", **Journal of Environment and Development**, 2(1), 137-149.

Bruyn, S.M., R.J. Heniz (1999) **The Environmental Kuznets Curve Hypothesis**, Handbook of Environmental and Resource Economics, 656-677, Cheltenham, UK: Edward Elgar.

Cole, M.A., R.J.R. Elliott (2003) "Determining the Trade-Environment Composition Effect: The Role of Capital, Labor and Environmental Regulations", **Journal of Environmental Economics and Management**, 46(3), 363-383.

Dasgupta, S., D. Laplante, H. Wang, D. Wheeler (2002) "Confronting the Environmental Kuznets Curve", **Journal of Economic Perspectives**, 16(1), 147-168.

- Dinda, S. (2004) “ Environmental Kuznets Curve Hypothesis: A Survey”, **Ecological Economics**, 49, 431– 455.
- Granger, C.W.J., J. Hallman (1991) “Nonlinear Transformations of Integrated Time Series”, **Journal of Time Series Analysis**, 12(3), 207-224.
- Grossman, G.M., A.B. Krueger (1991) “Environmental Impacts of the North American Free Trade Agreement”, in NBER (Ed.), **Working Paper 3914**.
- Grossman, G.M., A.B. Krueger (1993) “Pollution and Growth: What do We Know?”, in I. Goldin, L. Winters (eds.), **The Economics of Sustainable Development**, Cambridge, MA: MIT Press.
- Grossman, G., A. Krueger (1995) “Economic Growth and the Environment”, **Quarterly Journal of Economics**, (May), 353-77.
- GEMS (2012) **Global Environmental Monitoring System Official Web Page**.
www.gemswater.org.
- Hausman, J.A. (1978) “Specification Tests in Econometrics”, **Econometrica**, 46, 1251-1270.
- Hill, R.J., E. Magnani (2002) “An Exploration of Conceptual and Empirical Basis of Environmental Kuznets Curve”, **Australian Economic Paper**, 41(2), 239-54.
- Im, K.S., M.H. Pesaran, *et al.*, (2003) “Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels”, **Journal of Econometrics**, 115(1), 53-74.
- Jaffe, A.B., S.R. Peterson, P.R. Portney (1995) “Environmental Regulation and the Competitiveness of U.S. Manufacturing: What does the Evidence Tell Us?”, **Journal of Economic Literature**, 33(1), 132-163.
- Jänicke, M., M. Binder, H. Mönch (1997) “Dirty Industries: Patterns of Change in Industrial Countries”, **Environmental and Resource Economics**, 9, 467-491.
- Kaufmann, R., B. Davidsdotter, S. Garnham (1995) “The Determinants of Atmospheric SO₂ Concentrations: Considering the Environmental Kuznets Curve”, **Center for Energy and Environmental Studies**, Boston: Boston University.
- Lopez, R. (Ed.), (1992) **The Environment as a Factor of Production: The Economic Growth and Trade Policy Linkages**, Washington D.C.: World Bank.
- Kuznets, S. (1955) “Economic Growth and Income Inequality”, **American Economic Review**, 45(1), 1-28.

- Mani, M., D. Wheeler (1998) “ In Search of Pollution Havens? Dirty Industry in the World Economy, 1960–1995”, **Journal of Environment and Development**, 7(3), 215-247.
- Meadows, D., E. Zahn, P. Milling (1972) **The Limits to Growth**, New York: Universe Books.
- Panayotou, T. (1993) “Empirical Tests and Policy Analysis of Environmental Degradation at Different Stages of Economic Development”, **Working Paper WP238 Technology and Employment Programme**, Geneva: International Labor Office.
- Panayotou, T. (1997a) “Emerging Asia: Environment and Natural Resources, in **Emerging Asia; Changes and Challenges**, Manila: Asian Development Bank, 2, part 4.
- Panayotou, T. (1997b) “Demystifying the Environmental Kuznets Curve: Turning a Black Box into a Policy Tool”, **Environment and Development Economics**, 4(2), 465–84.
- Panayotou, T. (2003) “Economic Growth and the Environment”, **Spring Seminar of the United Nations Economic Commission for Europe**, March 3, Geneva.
- Pedroni, P. (1999) “Critical Values for Cointegration Tests in Heterogeneous Panels with Multiple Regressors”, **Oxford Bulletin of Economics and Statistics**, 61, 653–670.
- Piaggio, M., E. Padilla (2011) “CO2 Emission and Economic Activity: Heterogeneity across Countries and non Stationary Series”, **Esee 2011, 9th International Conference of the European Society for Ecological Economics**, 14-17, July, 2011, Istanbul.
- Raspiller, S., N. Riedinger (2004) “ Do Environmental Regulations Influence the Location Behavior of French Firms?”, Paper Presented at the Thirteenth Annual Conference of the EAERE, Budapest, Hungary.
- Selden, T.M., D. Song (1994) “ Environmental Quality and Development: Is There a Kuznets Curve for Air Pollution Emissions?”, **Journal of Environmental Economics and Management**, 27, 147-162.
- Secretariat of The Economic Commission For Europe Geneva (2003) **Economic Survey of Europe**, New York and Geneva: United Nation
- Stern, D.I., M.S. Common (2001) “Is There an Environmental Kuznets Curve for Sulfur?”, **Journal of Environmental Economics and Management**, 41, 162-178.

- Shafik, N. (1994) "Economic Development and Environmental Quality: An Econometric Analysis", **Oxford Economic Papers**, 46, 757-7732.
- Shafik, N., S. Bandyopadhyay (1992) "Economic Growth and Environmental Quality: Time Series and Cross-Country Evidence", **World Bank Policy Research Working Paper, WPS 904**.
- Torras, M., J.K. Boyce (1998) "Income, Inequality, and Pollution: A Reassessment of the Environmental Kuznet Curve", **Ecological Economics**, 25, 147-160.
- Van Beers, C., J.C.J.M. Van den Bergh (1997) "An Empirical Multicountry Analysis of the Impact of Environmental Regulations on Foreign Trade Flows", **Kyklos**, 50(1), 29-46.
- Wanger, M. (2008) "The Carbon Kuznets Curve: A Cloudy Picture emitted by Bad Econometrics?", **Resource and Energy Economics**, 30(3), 388-408.
- World Bank (1992) **World Development Report 1992**, New York: Oxford University Press.
- World Bank (2012) **World Bank Group Official Web Page**. www.worldbank.org.

TÜRKİYE İÇİN SABİT VE ZAMAN DEĞİŞKEN KATSAYILI AMPİRİK MALİ KURAL TAHMİNLERİ*

Taner TURAN**
Erdinç TELATAR***

Öz

Bu çalışmada sık hükümet değişikliklerinin, ekonomik şokların ve krizlerin yaşandığı 1987-2007 döneminde Türkiye’de maliye politikası ampirik mali kurallar tahmin edilerek incelenmektedir. Hem sabit hem de zaman değişken katsayılı modeller kullanılmaktadır. Ampirik sonuçlarımız Türkiye’de maliye politikasının sabit katsayılı değil, zaman değişken katsayılı modeller kullanılarak daha iyi analiz edilebileceğini açık bir şekilde göstermektedir. Örtük mali kural uygulamalarının ağırlık kazandığı 2000’li yıllarda birincil fazlanın, önceki dönemlere nazaran, genelde daha konjonktür karşıtı bir nitelik taşıdığı, borç stokuna daha fazla tepki verdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, 1994, 1999 ve 2001 yıllarında yaşanan krizlerin ardından maliye politikasında önemli değişiklikler olduğu bulunmuştur. Bulgularımız özellikle 1991, 1999 ve 2002 yıllarındaki genel seçim dönemlerinde, birincil fazlanın borç stokuna tepkisinde belirgin bir zayıflama veya düşme olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Sözcükler: Maliye politikası, ampirik mali kural, sabit ve değişken katsayılar, konjonktür yanlısı ve karşıtı politikalar, sürdürülebilirlik.

Abstract

Estimations of Empirical Fiscal Rules with Constant and Time Varying Parameters for Turkey

This study examines Turkish fiscal policy for the period over 1987-2007 by estimating fiscal rules. During this period, Turkey has experienced frequent government changes, several economic shocks and crisis. Both models with constant parameters and with time varying parameters are employed. Our

---

* Bu makale Taner Turan’ın “Maliye Politikası ve Ekonomik Şoklar: Türkiye Örneği” başlıklı Doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., T.C. Maliye Bakanlığı, Atatürk Bulvarı, 181/A Kat:5, Kavaklıdere-ANKARA, turantaner01@yahoo.com

*** Prof.Dr., Okan Üniversitesi, Tuzla Kampüsü-Tuzla, İSTANBUL

empirical results clearly indicate that fiscal policy in Turkey ought to be analyzed by using models with time varying parameters. Compared to previous periods, primary surpluses in 2000s, during this period implicit fiscal rules were prevalent, generally have become more countercyclical and reacted more strongly to debt stock. It seems that very important changes in fiscal policy experienced after the crisis took place in 1994, 1999 and 2001. Regarding the general election years (1991, 1999 and 2002), our findings suggest that significant reductions experienced in the reactions of the primary surplus to debt stock in related periods.

Keywords: Fiscal policy, empirical fiscal rule, constant and varying parameters, procyclical and countercyclical policies, sustainability.

GİRİŞ

Keynesyen yaklaşımın egemen olduğu dönemlerde bağlayıcı olmayan/ihtiyari (discretionary) politikaların kurallardan daha üstün olduğu yaygın biçimde kabul edilmiş, kurala dayalı politikalar izlenmesi gerektiği yönündeki görüşler fazla destek bulamamıştır. 1970'lerden itibaren çok sayıda ülkede aşırı bütçe açıkları ve kamu borcunda önemli artışlar görülmesi, stabilizasyon politikalarının potansiyel gücünün geçmişte sanıldığından daha sınırlı olduğunun anlaşılması, aynı dönemde Keynesyen yaklaşıma yönelik teorik eleştirilerin artması, özellikle rasyonel bekleyişler (Lucas, 1972), Lucas kritiği (Lucas, 1976) ve zaman tutarsızlığı (Kydland, Prescott, 1977) gibi çalışmalar sonrasında kurallara dayalı politikalar giderek daha fazla ilgi çekmeye başlamıştır. Taylor (2001: 83) yeni normatif makroekonomik politika araştırmasının en dikkate değer karakteristiğinin, para ve maliye politikası kararlarını incelemek için politika kurallarının kullanılması olduğunu, Taylor (1993) politika kurallarının ekonomik performansı iyileştirmede bağlayıcı olmayan politika üzerinde büyük avantajları bulunduğunu vurgularken benzer biçimde Ballabriga ve Martinez-Mongay (2002) kuralların bağlayıcı olmayan politikadan daha iyi olmalarının geniş ölçüde kabul edilen teorik bir prensip olduğunu belirtmektedir. Mali kuralların, hükümetlerin şoklar veya dalgalanmalar karşısında bağlayıcı olmayan politikalar belirleyip uygulama esnekliğini kaçınılmaz bir biçimde sınırlayacağı, konjonktür yanlısı politikalara neden olabileceği, maliye politikasının kalitesini düşürebileceği, yaratıcı muhasebe ve bütçe dışı işlemleri özendirebileceği, vergi düzeltme prensibinin ihlal edilmesine yol açabileceği gibi bazı eleştiriler ileri sürülse de Badinger (2009)un da belirttiği gibi günümüzde hükümetin elinin uygun biçimde tasarlanmış mali kurallarla bağlanması, maliye politikası sonuçlarını düzeltmeye yardım edebileceğine büyük ölçüde inanılmaktadır. Bütçe açıklarını düşürme, istikrarsızlıkları azaltma ve hükümet politikalarının güvenilirliğini sağlama konusunda etkili olacağı ileri sürülen mali kurallar özellikle 1990'lı

yıllardan itibaren çok sayıda ülkede uygulamaya konulmuştur. IMF (2009) 1990 yılında sadece 7 ülkede mali kural varken, 2009 yılı başında toplam 80 ülkede ulusal veya ulusalüstü (supranational) mali kural olduğunu belirtmektedir. Ülkemizde yasal dayanağa sahip açık bir mali kural olmamakla birlikte özellikle 2000'li yıllarda mali kural benzeri veya örtük mali kural olarak nitelendirilebilecek bazı düzenlemeler ve uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Fatas ve Mihov (2003)e göre maliye politikasıyla ilgili gizli sınırlamalar kural gibi açık sınırlamalar kadar etkili olabilir.

Bu çalışmada sık hükümet değişikliklerinin, ekonomik şokların ve krizlerin yaşandığı 1987-2007 döneminde Türkiye'de maliye politikası hem sabit hem de zaman değişken katsayılı ampirik mali kural veya tepki fonksiyonları tahmin edilerek incelenmektedir. Ampirik sonuçlarımıza göre, Türkiye gibi sık hükümet değişiklikleri ve ekonomik şoklar yaşayan, farklı istikrar programlarının uygulandığı ülkelerde zaman değişken katsayılı modellerin kullanılmasının daha uygun olacağı, örtük mali kural uygulamalarının ağırlık kazandığı 2000'li yıllarda maliye politikasının bir göstergesi olarak kullanılan birincil fazlanın, önceki dönemlere nazaran, genelde daha konjonktür karşıtı bir nitelik taşıdığı, borç stokuna daha fazla tepki verdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, 1994, 1999 ve 2001 yıllarında yaşanan krizlerin ardından maliye politikasında önemli değişiklikler olduğu, özellikle 1991, 1999 ve 2002 yıllarındaki genel seçim dönemlerinde, birincil fazlanın politikasının borç stokuna tepkisinde belirgin bir zayıflama veya düşme olduğuna işaret etmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde ilgili literatür özetlenmekte, üçüncü bölümünde mali kuralda yer alacak değişkenlerin seçimi konusu ele alınmakta, dördüncü bölümünde veri seti tanıtılmakta ve birim kök testlerinin sonuçları verilmekte, beşinci bölümünde sabit ve zaman değişken katsayılı mali kurallar tahmin edilmekte, altıncı ve son bölümünde ise ulaşılan sonuçlar özetlenmektedir.

1. LİTERATÜR ÖZETİ

Literatürde önce mali kuralların nasıl olması veya tasarlanması gerektiği konusu incelenmiştir (Buchanan, Wagner, 1977; Buiter, 2003; Debrun *vd.*, 2008; Kennedy, Robbins, 2001; Kopits, Symansky, 1998; Inman, 1996). Çok sayıda ülkede mali kural uygulamasına geçilmesinden sonra ampirik mali kural veya tepki (reaction) fonksiyonu tahmin eden çalışmalar (Ballabriga, Martinez-Mongay, 2002; Bohn, 1998; Candelon *vd.*, 2009; Cimadomo *vd.*, 2007; Claeys, 2008; De Mello, 2008; European Commission, 2004, 2006; Favero, Monacelli, 2005; Fatas, Mihov, 2009; Gali, Perotti, 2003; Garcia *vd.*, 2009; Golinelli, Momigliano, 2008; IMF, 2004; Wylopsz, 2002; Turrini, 2008) yapılmıştır. Özellikle Avrupa ülkeleri ve ABD üzerine yoğunlaşan ve birincil fazla veya

konjonktürel olarak düzeltilmiş birincil fazlayı bağımlı değişken olarak kullanan ampirik mali kural tahmin eden çalışmalarda maliye politikasının konjonktürel davranışı, kamu borcuna nasıl tepki verdiği gibi önemli konular incelenmektedir. Söz konusu çalışmalarda genellikle üretim açığı ve kamu borcuna bağımsız değişkenler olarak yer verilmektedir. Üretim açığıyla ilgili katsayının ampirik çalışmaların bazılarında (European Commission, 2004, 2006; Turrini, 2008; Wyplosz 2002) anlamsız, bazılarında (Ballabriga, Martinez-Mongay, 2002; Cimadomo *vd.*, 2007; Claeys, 2008; De Mello, 2008; Favero, Monacelli, 2005) anlamlı olduğu bulunmuştur. Maliye politikasının bazı ülkelerde konjonktür karşıtı bazı ülkelerde konjonktür yanlısı olduğu anlaşılabilir. Garcia *vd.*, (2009) ve Gali, Perotti (2003) EMU (European Monetary Union) ülkelerinde maliye politikasının Maastricht Anlaşmasından (Maastricht Treaty) önce konjonktür yanlısı görüldüğü, sonrasında daha konjonktür yanlısı hale geldiğini gösteren bir kanıtın bulunmadığı, tam aksine daha konjonktür karşıtı olduğu, European Commission (2004) ampirik sonuçların Avrupa Birliği mali çerçevesinin, Avrupa Birliği ülkelerinde mali duruşun daha az konjonktür karşıtı olmasıyla sonuçlandığı görüşünü desteklemediği, Turrini (2008) SGP'nin (Stability and Growth Pact) maliye politikasının konjonktürel koşullara tepkisinin daha konjonktür yanlısı olmasına yol açtığı yönünde bir kanıtın bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır. Candelon *vd.*, (2009) ise EMU üyesi ülkelerde son yıllarda maliye politikasının daha konjonktür yanlısı olduğunu, üretim açığına göre Maastricht öncesi ve sonrasında bağlayıcı olmayan politikanın davranışının değişmediğini, bağlayıcı olmayan maliye politikasının konjonktür yanlısı kaldığını, Maastricht sonrasında bağlayıcı maliye politikasının konjonktür karşıtı davranışında önemli bir artış olduğunu bulmuştur. Borçla ilgili katsayının genel olarak beklenen işarete sahip ve çoğunlukla anlamlı olduğu bulunmuştur (Ballabriga, Martinez-Mongay, 2002; Bohn, 1998; De Mello, 2008; European Commission 2004, 2006; Fatas, Mihov, 2009; Golinelli, Momigliano, 2008; Turrini, 2008). Dikkat çekici biçimde mali kural tahmin eden çalışmalarda genelde sabit katsayılı modellere ağırlık verilmekte, zaman değişken katsayılar veya rejim değişikliğine izin veren çok sınırlı sayıda (Cimadomo *vd.*, 2007; Claeys, 2008; Favero, Monacelli, 2005) çalışma bulunmaktadır.

Türkiye'de de mali kurallarla ilgili çok sayıda çalışma (Canaktan, 2010; Günaydın ve Eser, 2010; Karakurt ve Akdemir, 2010; Kaya, 2010a; Kaya, 2010b) yapılmıştır. Karakurt ve Akdemir (2010) son yıllarda uygulanan faiz dışı fazla hedefi politikasının yılları aşan uygulamaları ile bir mali kural niteliğini aldığını ve bütçe açığında ve borç stokunda önemli düşüş sağladığını belirtmektedirler. Önemine rağmen ülkemizde maliye politikasını ampirik mali kurallar tahmin edilerek analiz eden bir çalışmaya rastlanmamıştır.

2. MALİ KURALDA YER ALACAK DEĞİŞKENLERİN SEÇİMİ

Ampirik mali kural tahmin edilirken öncelikle maliye politikası duruşunun veya tepkisinin en iyi hangi değişken tarafından temsil edilebileceği konusunun açıklığa kavuşturulması gereklidir. Literatürde yaygın biçimde maliye politikası duruşunun en iyi birincil bütçe dengesi veya konjonktürel olarak düzeltilmiş birincil bütçe dengesi tarafından temsil edilebileceği kabul edilmektedir. Faiz harcamalarının genel olarak hükümetlerin, en azından çok kısa vadede, kontrolleri dışında olduğu kabul edilebileceğinden genel bütçe dengesi yerine birincil fazlanın bir ülkede uygulanan maliye politikasının duruşunu anlamak açısından uygun bir değişken olduğu düşünülmektedir. Birincil bütçe dengesi konjonktürel olarak düzeltildiğinde bağlayıcı olmayan politikanın etkisi ortaya konmaktadır. Dolayısıyla konjonktürel düzeltme söz konusu etkiyi ayırtmak için önemlidir. Otomatik istikrarlandırıcıların gücü ülkedeki mali sistemin yapısına bağlıdır. İlgili literatürdeki çalışmalara konu ülkelerin aksine ülkemizdeki kamu harcama ve vergi sisteminin yapısı nedeniyle otomatik istikrarlandırıcıların gücünün ve etkinliğinin çok önemli boyutlara ulaşmayacağı düşünülmektedir. Ayrıca, bütçe dengesi açısından konjonktürel düzeltmenin yapılabilmesi için çok sağlam ve güvenilir biçimde hesaplanmış kamu harcama ve gelir esnekliklerinin bilinmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Söz konusu esnekliklerin hesaplandığı çalışmalarda (Giorno *vd.*, 1995; Girouard, Andre, 2005; Van den Noord, 2000) Türkiye genelde veri eksikliği veya başka nedenlerle kapsam dışında tutulmaktadır. Bu nedenle Türkiye açısından sağlıklı ve güvenilir bir şekilde bütçe dengesinin konjonktürel olarak düzeltilmesinin mümkün olmadığı düşünülmektedir.¹ Birincil fazlanın kullanılması maliye politikasının bir bütün olarak değerlendirilmesi açısından yararlı olabilir. Türkiye’de uzun zamandan beri birincil (faiz dışı) fazla hedefinin tutturulması maliye politikası açısından çok önemli bir hedef olarak kabul edilmiş ve bu durum örneğin IMF’ye sunulan 09.12.1999, 18.01.2002 ve 26.04.2005 tarihli niyet mektuplarında açıkça belirtilmiştir. Açıklanan nedenler ve ilgili literatürde birincil bütçe dengesini bağımlı değişken olarak kullanan bazı çalışmalar da (Ballabriga ve Martinez-Mongay, 2002; Bohn, 1998; Claeys, 2008; De Mello, 2008; European Commission, 2004; Favero, Monacelli, 2005 gibi) dikkate alınarak oluşturulacak modellerde bağımlı değişken olarak birincil fazlanın GSYİH’ye oranı kullanılacaktır.

Ampirik mali kural tahmin eden çalışmalarda genellikle üretim açığı ve kamu borcuna bağımsız değişkenler olarak yer verildiği görülmektedir. Bu iki değişkenden üretim açığı kısa dönemli etkilerle ilgili olup konjonktürel dalgalanmalara maliye politikasının tepkisini anlamak açısından önemlidir.² Ampirik olarak tahmin edilecek bir mali kural belirlenirken dikkate alınması gereken bir diğer önemli unsur ise kamu borcunun ödenebilirliği,

sürdürülebilirliği veya stabilizasyonudur. İncelenen dönemde Türkiye’de borç stokunun GSYİH’ye oranında büyük dalgalanmalar olmuş, borcun sürdürülebilirliği konusunda bazı endişeler ortaya çıkmıştır. Bu nedenle söz konusu dönemde ülkemizde maliye politikasının borç stokundaki değişiklikler dikkate alınmadan tam ve doğru biçimde analiz edilebilmesi mümkün görülmemektedir. Bu nedenle literatürdeki çalışmalar da dikkate alınarak modelde bağımsız değişken olarak üretim açığının yanında kamu borcuna yer verilmesinin uygun ve gerekli olduğu düşünülmektedir.

3. VERİ SETİ VE BİRİM KÖK TESTLERİ

Çalışmada üçer aylık birincil fazla, borç stoku ve üretim açığı serileri kullanılmaktadır. Birincil fazla (BF) serisi, 1987: I-2005: IV dönemi için konsolide bütçe gelirlerinden konsolide bütçe faiz dışı giderlerin, 2006: I-2007: III dönemi için merkezi yönetim bütçesi gelirlerinden merkezi yönetim bütçesi faiz dışı giderlerin çıkarılmasıyla elde edilmiştir. 1988: I-2007: III dönemini içeren borç stoku (BS) serisi merkezi yönetim iç ve dış toplam borç stokunu ifade etmektedir. BF ve BS serileri GSYİH’ye oranlanmıştır. Üretim açığı/boşluğu (output gap) 1987: I-2007: III dönemini kapsayan GSYİH serisi kullanılarak ve Hodrick-Prescott filtresi uygulanarak oluşturulmuştur. Tüm seriler mevsimsel olarak düzeltilmiştir. BF serisi Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden (EVDS), BS serisi Hazine Müsteşarlığı’ndan ve GSYİH serisi Türkiye İstatistik Kurumu’ndan alınmıştır.

Öncelikle çalışmada kullanılacak olan serilerin durağan olup olmadıklarının belirlenmesi gereklidir. Bu nedenle BF, BS ve ÜA serilerinin birim kök içerip içermediklerini belirlemek için Augmented Dickey Fuller (Genişletilmiş Dickey Fuller, ADF) testi, KPSS testi ve serilerdeki kırılmayı dikkate alan Perron (1989) testi gerçekleştirilmiştir. Test sonuçları Tablo 1’de verilmektedir. ADF testi sonuçlarına göre BF, BS ve ÜA serilerinin düzeyde birim kök içerdikleri hipotezi BF serisi için 0.01 anlam düzeyinde, ÜA serisi için 0.05 anlam düzeyinde reddedilirken BS serisi için 0.10 anlam düzeyinde bile reddedilememiştir.

Tablo 1: Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Gecikme Sayısı	ADF Testi	KPSS Testi
Birincil Fazla (BF)	0	-6.866567***	0.084892
Borç Stoku (BS)	2	-1.85643	0.101843
Üretim Açığı (ÜA)	0	-3.995665**	0.045727

***0.01 düzeyinde, **0.05 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Gecikme sayısı LM (Lagrange Multiplier) testiyle belirlenmiş olup, Schwarz Bilgi Kriteri (Schwarz Information Criterion) de aynı gecikme sayılarını vermektedir. KPSS'ye göre asomptotik kritik değerler 0.01 düzeyinde 0.216, 0.05 düzeyinde 0.146, 0.10 düzeyinde 0.119'dur

Ülkemizde incelenen dönemde önemli krizler ve değişimler yaşanmıştır. ADF testlerinde serilerde meydana gelen yapısal değişimler veya kırılmalar dikkate alınmamaktadır. Yapısal kırılmalar olduğunda, Dickey-Fuller test istatistikleri birim kökün reddedilmemesi yönünde taraflıdır (Enders 2004: 200). Başka bir anlatımla yapısal kırılmaların varlığı halinde Dickey-Fuller testleri serilerin birim kök içerdikleri hipotezinin reddedilmesini zorlaştırmaktadır. BS serisi için, 2001: I döneminde gözlemlenen kırılma dikkate alınarak, Perron (1989) tarafından önerilen serilerin hem düzeylerinde hem de büyüme oranlarında dışsal bir değişime izin veren model kullanılmış, regresyon sonucunda BS serisinin 0.01 anlam düzeyinde birim kök içermediği sonucuna ulaşılmıştır. Serilerin durağan olup olmadıklarını belirlemek amacıyla ayrıca KPSS (Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin) testi yapılmıştır. KPSS test sonuçlarına göre BF, BS ve ÜA serilerinin durağan oldukları hipotezi 0.10 düzeyinde reddedilememektedir. BF ve ÜA serilerinin ADF ve KPSS testlerine göre, BS serisinin ise KPSS ve Perron testlerine göre durağan olduğu anlaşıldığından izleyen modellerde tüm seriler düzeyde kullanılacaktır.

4. SABİT VE ZAMAN DEĞİŞKEN KATSAYILI MODELLER

Türkiye ile ilgili mali kural tahmin edilirken hem sabit katsayılı hem de zaman değişken katsayılı modeller kullanılacaktır. Öncelikle sabit katsayılı modellere ve tahmin sonuçlarına, sonra zaman değişken katsayılı modellere ve tahmin sonuçlarına yer verilecektir.

4.1. Sabit Katsayılı Modeller ve Tahmin Sonuçları

Birincil fazlanın (BF) cari dönemdeki üretim açığı ve borç stokuna tepki vermesi mümkün olduğu gibi, söz konusu değişkenlerin birinin veya her ikisinin gecikmelerine de tepki vermesi mümkündür. Bu nedenle izleyen modeller oluşturulabilir:

$$BF_t = \beta_0 + \beta_1 \ddot{U}A_t + \beta_2 BS_t + u_t \quad (\text{Model 1})$$

$$BF_t = \beta_0 + \beta_1 \ddot{U}A_{t-1} + \beta_2 BS_{t-1} + u_t \quad (\text{Model 2})$$

$$BF_t = \beta_0 + \beta_1 \ddot{U}A_t + \beta_2 BS_{t-1} + u_t \quad (\text{Model 3})$$

$$BF_t = \beta_0 + \beta_1 \ddot{U}A_{t-1} + \beta_2 BS_t + u_t \quad (\text{Model 4})$$

Hem borç stoku hem de üretim açığı ile ilgili katsayıların pozitif olması beklenmektedir. Üretim açığı ile ilgili katsayının pozitif olması maliye politikasının stabilizasyon amacına uygun davrandığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Söz konusu katsayının pozitif olması maliye politikasının konjonktür karşıtı davrandığına işaret etmektedir. Özellikle Keynesyen yaklaşımda maliye politikasının konjonktür karşıtı olması önemli bir yer tutmakla birlikte aslında hiçbir makroiktisat yaklaşımı maliye politikasının konjonktür yanlısı olmasını savunmamaktadır. Borç stokuyla ilgili katsayının pozitif olması borç stokundaki artışlara karşısında birincil fazlanın yükseldiği anlamına gelmektedir. Borç stoku ile ilgili katsayının pozitif olması uzun dönemde sürdürülebilir politikalar açısından önemlidir. Bohn (1998) birincil fazlanın borca pozitif tepkisinin, sürdürülebilirlik için yeterli olduğunu göstermiştir.

Yukarıda belirtilen modeller, ilgili seriler ve OLS (En Küçük Kareler) yöntemi kullanılarak tahmin edilmiştir. Model 1, 2, 3 ve 4 ile ilgili tahmin sonuçları sırasıyla aşağıdaki Tablolarda gösterilmiştir.³

Tablo 2: En Küçük Kareler Yöntemi Tahmin Sonuçları (Model 1)

Bağımlı Değişken Birincil Fazla (BF)		
Bağımsız Değişkenler	Katsayı Tahmini	Standard Sapma
Sabit	-0.03848***	0.011601
ÜA	0.10873	0.101785
BS	0.131809***	0.019883
Düzeltilmiş R ² =0.365627		CHOW Testi
F=23.478		1994: II=9.01***
Bruesch-Godfrey LM=9.798663		1997: II=7.89***
LM ARCH(1 gecikme)= 0.010042		1999: IV=14.30***
LM ARCH(4 gecikme)= 6.867632		2001: I=9.41***

Not: ***, **, * sırasıyla 0.01, 0.05 ve 0.10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 3: En Küçük Kareler Yöntemi Tahmin Sonuçları (Model 2)

Bağımlı Değişken Birincil Fazla (BF)		
Bağımsız Değişkenler	Katsayı Tahmini	Standard Sapma
Sabit	-0.040819***	0.011696
ÜA _{t-1}	0.242931**	0.102964
BS _{t-1}	0.136223***	0.020007
Düzeltilmiş R ² =0.366437		CHOW Testi
F=23.26745		1994: II=9.148624***
Bruesch-Godfrey LM= 11.77739		1997: II=8.615651***
LM ARCH(1 gecikme)= 0.031217		1999: IV=13.40498***
LM ARCH(4 gecikme)= 5.886718		2001: I=9.549827***

Not: ***, **, * sırasıyla 0.01, 0.05, 0.10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 4: En Küçük Kareler Yöntemi Tahmin Sonuçları (Model 3)

Bağımlı Değişken Birincil Fazla (BF)		
Bağımsız Değişkenler	Katsayı Tahmini	Standard Sapma
Sabit	-0.031925***	0.011764
ÜA	0.048991	0.103466
BS _{t-1}	0.1204***	0.020118
Düzeltilmiş R ² =0.321441		CHOW Testi
F=19.23791		1994:II=9.672167***
Bruesch-Godfrey LM= 11.33677		1997: II=9.620926***
LM ARCH(1 gecikme)= 0.119359		1999: IV=22.90189***
LM ARCH(4 gecikme)= 4.348430		2001: I=17.79768***

Not: ***, **, * sırasıyla 0.01, 0.05 ve 0.10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 5: En Küçük Kareler Yöntemi Tahmin Sonuçları (Model 4)

Bağımlı Değişken Birincil Fazla (BF)		
Bağımsız Değişkenler	Katsayı Tahmini	Standard Sapma
Sabit	-0.042506***	0.011217
$\ddot{U}A_{t-1}$	0.212505**	0.097214
BS	0.138694***	0.019139
Düzeltilmiş R ² =0.394283		CHOW Testi
F=26.38648		1994: II=8.939725***
Bruesch-Godfrey LM= 11.08437		1997: II=8.147902***
LM ARCH(1 gecikme)=0.161939		1999: IV=19.44893***
LM ARCH(4 gecikme)= 9.648396		2001: I=15.6935***

Not: ***, **, * sırasıyla 0.01, 0.05 ve 0.10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Beklentilere uygun biçimde bütün model tahminlerinde üretim açığı ve borç stokuyla ilgili katsayıların pozitif olduğu görülmektedir. Üretim açığının gecikmeli değeri kullanıldığında, ilgili katsayının değeri önemli ölçüde yükselmiştir. Söz konusu katsayı istatistiksel olarak üretim açığının bir gecikmeli değerinin kullanıldığı üçüncü ve dördüncü modellerde anlamlıdır. Üretim açığının bir gecikmeli değerinin kullanılması aslında üretim açığı ve birincil fazla arasındaki endojenlik (endogeneity) problemini de çözmektedir. Üretim açığı ile ilgili katsayının tüm modellerde pozitif olması incelenen dönemde birincil fazlanın konjonktür karşıtı olduğuna işaret etmektedir. Borç stokuyla ilgili olarak elde edilen tüm katsayıların birbirlerine çok yakın oldukları görülmektedir. Söz konusu katsayı, borç stokunun ve üretim açığının eş zamanlı veya gecikmeli değerlerinin kullanılmasından genel olarak etkilenmemektedir. Üretim açığıyla ilgili katsayıdan farklı olarak borç stokuyla ilgili katsayının tüm modellerde 0.01 düzeyinde anlamlı olduğu bulunmuştur. Ayrıca tahmin edilen 4 modelde de birincil fazlanın borç stokuna pozitif tepki vermesi, Bohn (1998) tarafından gösterildiği gibi, borcun sürdürülebilir olması için yeterli koşulun sağlandığını ima etmektedir.

Telatar ve Telatar (2001)in de dikkat çektiği gibi sabit katsayılı modellerin öngörü yetenekleri rasyonel beklentiler hipoteziyle sorgulanmaya başlanmıştır. Sabit katsayılı modeller ünlü Lucas kritiğine konu olmaktadır. Geleneksel ekonometrik modellerin farklı politikalar arasında değerlendirme yapılması amacıyla kullanılmasına itiraz eden Lucas (1976) politika rejimi değiştiğinde ekonomik karar birimlerinin davranışlarını ve beklentilerini oluşturma biçimlerini değiştireceklerini vurgulamıştır. Hükümet değişikliklerinin olduğu, üretim açığının ve kamu borcunun önemli dalgalanmalar gösterdiği, ekonominin şoklara maruz kaldığı, önemli krizlerin

yaşandığı, farklı ekonomik istikrar programlarının uygulamaya konulduğu incelenen tüm dönem boyunca maliye politikasının sabit kaldığını veya sürekli aynı tepkiyi verdiğini varsaymak, böyle bir dönemde maliye politikasını sabit/doğrusal katsayılı bir modelle karakterize etmeye çalışmak doğru ve gerçekçi bir yaklaşım olmayabilir. Başka bir anlatımla yaşanan yapısal değişimlere veya kırılmalara karşın modelin parametre değerlerinin incelenen dönem boyunca sabit kaldığı veya değişmediği varsayımından hareketle bir analiz yapmak önemli hatalara yol açabilir. İncelenen dönemde yapısal bir kırılma olup olmadığını, modelin parametre değerlerinin sabit kalıp kalmadığını belirlemek için Chow testi uygulanmıştır. Chow testi sonuçlarına göre incelenen dönemde en az 4 yapısal kırılma olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle sabit katsayılı tahmin sonuçlarının doğru ve güvenilir olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

4.2. Zaman Değişken Katsayılı Modeller ve Tahmin Sonuçları

Telatar ve Telatar (2001)in de belirttiği gibi değişken katsayı modelleri yapısal parametrelerin politika değişikliklerinin etkilerini yansıtma olarak sağlayarak sabit katsayılı modellerin bu konudaki eksikliğini gidermektedir. Sabit katsayılı modellerden farklı olarak zaman değişken katsayılı modeller maliye politikasının üretim açığı ve borç stokuyla ilgili değişikliklere verdiği tepkinin zaman içinde nasıl değiştiğinin izlenmesine izin vererek, örneğin kriz veya seçim dönemlerinde maliye politikasında bir değişiklik olup olmadığı veya bu değişikliğin ne yönde gerçekleştiği konularında daha detaylı analizler yapılmasını da olanaklı hale getirmektedir. Zaman değişken katsayılı modellerin sabit katsayılı modellere göre maliye politikasını açıklama konusunda özellikle Türkiye gibi sık hükümet değişiklikleri, ekonomik kriz ve şoklar yaşayan ülkeler için daha uygun ve anlamlı olacağı düşünülmektedir. Belirtilen nedenlerle model katsayılarının değişmesine izin verilecek ve böylece birincil fazlanın zaman içinde geçirdiği değişim incelenecektir. Modellerin sabitinin zaman içinde değişmediği varsayılarak yukarıda belirtilen modeller izleyen biçimde yazılabilir:

$$BF_t = \beta_0 + \beta_{1t}\dot{ÜA}_t + \beta_{2t}BS_t + u_t \quad (\text{Model 1})$$

$$BF_t = \beta_0 + \beta_{1t}\dot{ÜA}_{t-1} + \beta_{2t}BS_{t-1} + u_t \quad (\text{Model 2})$$

$$BF_t = \beta_0 + \beta_{1t}\dot{ÜA}_t + \beta_{2t}BS_{t-1} + u_t \quad (\text{Model 3})$$

$$BF_t = \beta_0 + \beta_{1t}\dot{ÜA}_{t-1} + \beta_{2t}BS_t + u_t \quad (\text{Model 4})$$

Katsayıların rassal yürüme (random walk) oldukları varsayılabilir:⁴

$$\begin{aligned}\beta_{it} &= \beta_{it-1} + v_{it} \\ u_t &\approx N(0, \sigma_u^2) \\ v_{it} &\approx N(0, \sigma_{v_i}^2) \quad i=1,2.\end{aligned}$$

Zaman değişken katsayıların hesaplanmasında Maximum Likelihood (Maksimum Olabilirlik, ML) yöntemi ve standard Kalman filtresi kullanılmıştır. Burada sadece Model 1 ve 2 ile ilgili olarak elde edilen sonuçlara yer verilecektir.⁵

4.2.1. Model 1

Model 1 ile ilgili ML yöntemi uygulanarak elde edilen sonuçlar Tablo 6'da daha sonra Kalman filtresi uygulanarak bulunan üretim açığı ve borç stokuyla ilgili zaman değişken katsayılar ise Grafik 1 ve 2'de yer almaktadır.

Tablo 6: Değişken Katsayılı Model Tahmin Sonuçları (Model 1)

Bağımlı Değişken Birincil Fazla (BF)		
	<u>Katsayı Tahmini</u>	<u>Standard Sapma</u>
β_0	0.0567	0.0362
σ_u	-9.122	0.637
σ_{v1}	-1.792	0.362
σ_{v2}	-7.575	0.345

Log olabilirlik=162.3358

Kısıtlanmış log olabilirlik=148.7865

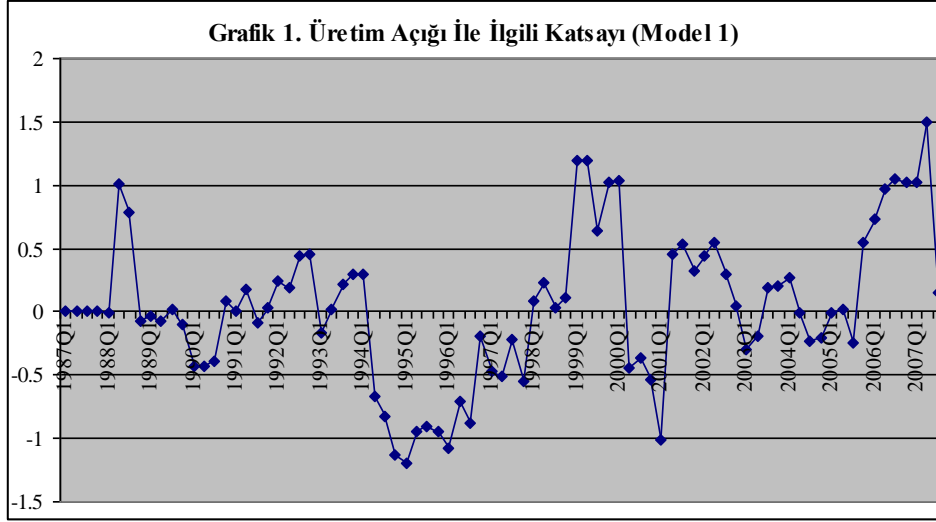
Zaman değişken katsayılı modelin uygunluğunu test etmek için Log olabilirlik oran (log likelihood ratio) testi yapılabilir. Buna göre boş hipotez

$$H_0 = \sigma_{v1} = \sigma_{v2} = 0$$

$$H_1 = \text{tersi}$$

Log olabilirlik oran testine göre boş hipotez 0.01 anlam düzeyinde reddedilmektedir. Boş hipotezin reddedilmesi zaman değişken katsayılı model kullanılarak tahmin yapılmasının daha uygun olacağını göstermektedir.

4.2.1.1. Birincil Fazlanın Üretim Açığına Tepkisi

Grafik 1, üretim açığıyla ilgili katsayının zaman içinde önemli değişikliklere uğradığını, sabit katsayılı model sonuçlarının maliye politikasını tam ve doğru biçimde anlamak için son derece yetersiz veya yanıltıcı olabileceğini göstermektedir. Bu durum aynı zamanda sabit katsayılı modellerle ilgili daha önce belirtilen eleştirilerin incelenen dönem için haklı olduğu anlamına da gelmektedir. İncelenen dönemde üretim açığı ile ilgili katsayı 36 dönemde negatif, 43 dönemde ise pozitif olmuştur. Söz konusu katsayının pozitif olması üretim açığı pozitifken birincil fazlanın artırılması, üretim açığı negatifken birincil fazlanın düşürülmesi yönünde etkiye neden olacaktır. Üretim açığına göre, birinci durumda üretim açığı pozitifken (üretim trendin üzerinde iken) daraltıcı veya sıkı bir politika, ikinci durumda ise üretim açığı negatifken (üretim trendin altında iken) genişleyici bir politika olduğu ileri sürülebilir. Böyle bir durum maliye politikasının konjonktür karşıtı olması gerektiği yaklaşımıyla uyumludur. Üretim açığı ile ilgili katsayı 1988: I, 1988: IV-1989: II, 1989: IV-1990: III, 1991: III, 1993: I, 1994: II-1997: IV, 2000: II-2001: I, 2003: I-II, 2004: II-2005: I, 2005: III dönemlerinde negatif, 1988: II-III, 1989: III, 1990: IV-1991: II, 1991: IV-1992: IV, 1993: II-1994: I, 1998: I-2000: I, 2001: II-2002: IV, 2003: III-2004: I, 2005: II, 2005: IV-2007: III dönemlerinde ise pozitif olmuştur. Maliye politikasının, üretim açığı ve üretim açığı ile ilgili katsayının her ikisi de pozitif veya negatif olduğunda daraltıcı, biri pozitif diğeri negatif olduğunda genişleyici olduğu söylenebilir. Üretim açığı ve üretim açığı ile ilgili katsayı incelendiğinde; 1988: II-III, 1990: IV, 1992: I, 1992: III-IV, 1993: II-1994: I, 1998: I-1998: IV, 2003: IV-2004: I, 2005: II, 2005: IV-2007: I

dönemlerinde üretim açığı pozitifken üretim açığı ile ilgili katsayının da pozitif olduğu, 1989: III, 1991: I-II, 1991: IV, 1992: II, 1999: I-2000: I, 2001: II-2002: IV, 2003: III, 2007: II-III dönemlerinde üretim açığı negatifken üretim açığı ile ilgili katsayının pozitif olduğu anlaşılmaktadır. Genel olarak hükümetlerin üretim açığı pozitifken değil negatifken konjonktür karşıtı politika izleme eğilimlerinin daha güçlü olduğu yönündeki iddialar ampirik sonuçlar tarafından desteklenmemektedir. Ülkemizde 2000'li yıllarda uygulanan örtük mali kuralların maliye politikasının konjonktür yanlısı olmasına yol açtığını söylemek mümkün değildir. Maliye politikasının 2000: I-2007: III döneminde toplam 19 dönem konjonktür karşıtı bir niteliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır.

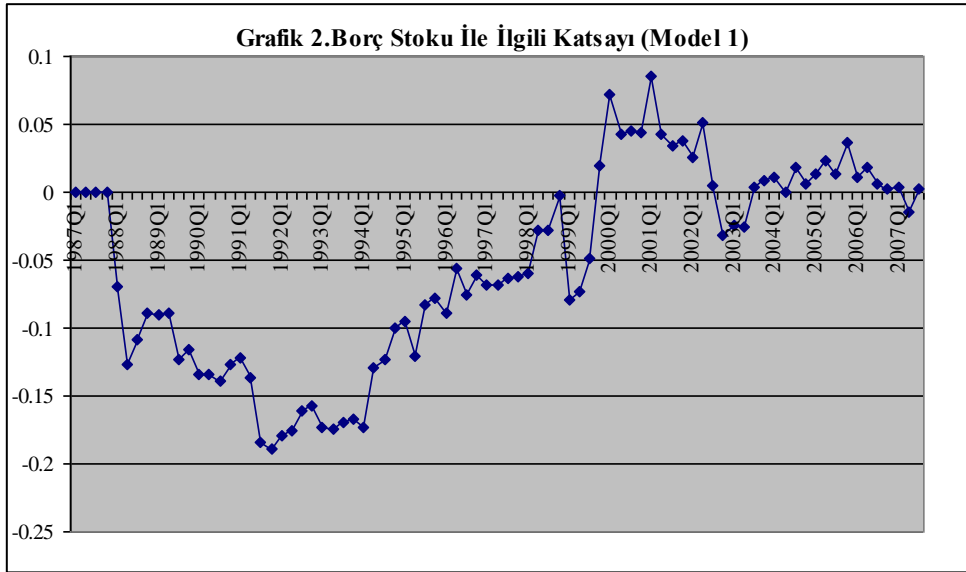
Üretim açığı ile ilgili katsayı negatif olduğunda, üretim zaten trendin altında iken daraltıcı, trendin üzerindeyken genişleyici politikadan söz edilebilir. 1988: IV-1989: II, 1989: IV, 1991: III, 1994: II-1996: I, 2001: I, 2003: I-II dönemlerinde üretim açığı negatifken üretim açığı ile ilgili katsayının da negatif, 1988: I, 1990: I-1990: III, 1993: I, 1996: II-1997: IV, 2000: II-IV, 2004: II-2005: I, 2005: III dönemlerinde üretim açığı pozitifken üretim açığı ile ilgili katsayının negatif olduğu anlaşılmaktadır.

Şokların ekonomiyi vurduğu, önemli krizlerin ve dalgalanmaların yaşandığı 1994, 1999 ve 2001 yıllarındaki maliye politikası daha yakından incelenebilir. Üretim açığı ile ilgili katsayı 1994: II-1997: IV döneminde, üretim açığı ise 1994: II-1996: I döneminde negatiftir. 1994 yılı başında yaşanan krizin ardından 5 Nisan 1994 tarihinde bazı ekonomik tedbirler alınmış, 1994 yılının ikinci döneminde üretim açığı ile ilgili katsayı bir önceki döneme göre düşmüştür. Türkiye ekonomisinin yaklaşık yüzde 6 küçüldüğü 1999 yılında üretim açığı negatifken üretim açığı ile ilgili katsayı pozitifdir. 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerinden sonra Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulamaya konulmuş, 2001 yılında Türkiye ekonomisi önemli ölçüde küçülmüş, yıl boyunca üretim açığı negatif kalmaya devam etmiştir. Üretim açığıyla ilgili katsayı 2001 yılının birinci döneminde negatif, ikinci, üçüncü ve dördüncü dönemlerinde pozitifdir. Maliye politikasının önemli krizlerin ve şokların yaşandığı 1999 ve 2001 yıllarında, 1994 yılındakinden farklı olduğu anlaşılmaktadır.

Üretim açığı ile ilgili katsayı genel seçimlerin yapıldığı 1991: III, 1995: IV, 1999: II, 2002: IV, 2007: III dönemlerinde pozitif, 1995: IV döneminde ise negatif değer almıştır. Belirtilen tüm seçim dönemlerinde üretim açığı negatif olduğundan, 1991, 1999, 2002 ve 2007 yıllarında seçimlerin yapıldığı dönemlerde maliye politikasının üretim açığına göre genişleyici olduğu ileri sürülebilir. 1995 yılında genel seçimlerin yapıldığı dönemde ise üretim açığı negatifken üretim açığı ile ilgili katsayı da negatif olduğundan birincil fazlanın yükseltilmesi yönünde etkide bulunulduğunu göstermektedir. Dikkati çeken bir

başka nokta ise 1991, 1995 ve 2002 yıllarında seçimlerin yapıldığı dönemi izleyen ilk dönemde maliye politikasının üretim açığına göre daraltıcı olarak nitelendirilebilecek bir biçimde davranmış olmasıdır. Genel olarak seçim dönemlerindeki maliye politikalarının politik iş çevrimi literatüründeki seçimlerden önce genişleyici seçimlerden sonra ise daraltıcı politikalar izleneceği yönündeki öngörülerle uyumlu olduğu söylenebilir.

4.2.1.2. Birincil Fazlanın Borç Stokuna Tepkisi

Birincil fazlanın borç stokuna tepkisinde zaman içinde ciddi farklılıkların yaşandığı görülmektedir. Katsayının negatif olması borç stoku arttığında birincil fazlanın düşürülmesi, pozitif olması ise borç stoku arttığında birincil fazlanın yükseltilmesi anlamına gelmektedir. Borç stokuyla ilgili katsayı 1988: I-1999: III, 2002: IV-2003: II, 2007: II dönemlerinde negatif, 1999: IV-2002: III, 2003: III-2007: I, 2007: III dönemlerinde pozitif olmuştur. İncelenen dönemde borç stokuyla ilgili katsayı toplam 51 dönem negatif, 28 dönem pozitif değer alırken negatif değerlerin özellikle 1980 ve 1990'lı yıllarda, pozitif değerlerin ise örtük mali kural uygulamasına geçilen 2000'li yıllarda yoğunlaştığı görülmektedir. 2000: I-2007: III döneminde söz konusu katsayının 27 kez pozitif değer alırken sadece 4 kez negatif değer alması uygulanan maliye politikasını anlamak açısından önemlidir. Örtük mali kural uygulanan 2000'li yıllarda birincil fazlanın borç stokundaki değişikliklere verdiği tepkide ciddi bir değişimin yaşandığı anlaşılmaktadır. Bohn (1998) tarafından gösterilen borcun sürdürülebilir olmasındaki yeterli şart genel olarak 1999: IV döneminden

itibaren birincil fazlanın borç stokuna tepkisi pozitif olduğundan gerçekleşmiştir. Bu anlamda son yıllarda ülkemizde uygulanan maliye politikasının sürdürülebilir olduğu söylenebilir.

Borç stoku ile ilgili katsayının zaman içindeki gelişiminin incelenmesinden, 1994 yılının ikinci döneminde maliye politikaları açısından belirgin bir değişikliğin olduğu kesin biçimde anlaşılmaktadır. 1994 yılının ikinci döneminden itibaren borç stokuyla ilgili katsayıda önemli bir artış olmuştur. Buna karşın borç stoku ile ilgili katsayının 5 Nisan kararları sonrasında bir miktar yükselse de hala negatif kalmaya devam etmesi dikkat çekicidir. Söz konusu katsayı ekonominin ciddi biçimde küçüldüğü 1999 yılında 1998 yılına kıyasla biraz düşmüş, 1999 yılının dördüncü döneminde ise 1988 yılından itibaren sürekli biçimde negatif olan katsayı ilk defa pozitif hale gelmiştir. 1999 yılının son döneminde ek vergi düzenlemeleri getirilmiş, ayrıca mevduat faizi ve repo stopajının ve KDV oranının artırılması gibi alınan bazı tedbirlerle bütçe gelirlerinde artış hedeflenmiştir. IMF'ye sunulan 09.12.1999 tarihli niyet mektubunda da enflasyonun sadece kamu finansmanı sürdürülebilir bir yola sokulabilir ve artık enflasyon vergisine başvurulmaz ise ortadan kaldırılabileceği, bu durumun, bir yandan kamu borcunun azaltılması için özelleştirmenin hızlandırılmasını, diğer yandan kamu sektörü dengesinde önemli ölçüde bir fazla yaratılmasını gerektirdiği, yatırım harcamalarında ve diğer cari harcamalarda kesintiler yapılmasının kararlaştırıldığı ifade edilmektedir.⁶ 1999 yılında uygulanan politikalar ve alınan sıkı tedbirler borç stoku ile ilgili katsayının 1988'den itibaren ilk defa pozitive dönmesine neden olmuştur. 1999 yılının son döneminde alınan tedbirlerin ve 2000 yılı başında uygulamaya konulan Enflasyonu Düşürme Programının borç stokuyla ilgili katsayı üzerinde etkide bulunduğu anlaşılmaktadır. 2001 yılının başlarında yaşanan krizin ardından borç stokunun GSYİH'ye oranında çok ciddi artışlar görülmüş ve borcun sürdürülebilirliği konusunda bazı endişeler ortaya çıkmıştır. Böyle bir ortamda doğal olarak maliye politikasının temel hedefi birincil fazla hedefinin tutturulması ve kamu borç stokunun istikrarlı bir yapıya kavuşturulması olarak belirlenmiştir. 2001 yılında uygulamaya konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programında kriz sonrasında bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılmasına ilişkin düzenlemelerin kamu finansmanı üzerine önemli bir yük getirdiği, kamu borç stokundaki artışın kontrol altında tutulabilmesi için faiz dışı harcamalarda azami tasarrufun ve disiplinin sağlanmasının büyük önem taşıdığı, programın faiz dışı bütçe fazlasına ve kamu finansmanına ilişkin hedeflerinin bu çerçevede belirlendiği vurgulanmış ve program kapsamında harcamaları azaltıcı, gelirleri artırıcı bazı tedbirlere yer verilmiştir. Genel olarak izlenen politikalar, faiz oranlarının düşmesi ve yüksek büyüme oranlarının da etkisiyle zaman içinde borç stokunun GSYİH'ye oranında önemli düşüşler sağlanmış ve borcun sürdürülebilirliği veya ödenebilirliği konusundaki endişeler de azalmıştır. Bütün bu gelişmelerin etkisiyle birincil fazlanın borç

stokuna tepkisi yukarıda belirtildiği gibi gerçekleşmiştir. Zaman içinde borç stokunda görülen belirgin düşüş, birincil fazla hedefinin tutturulması veya borcun düşürülmesi hedeflerinin hükümet açısından öneminin azalmasına yol açmış olabilir. Başka bir anlatımla borcun düşürülmesi veya istikrarlı bir yapıya kavuşturulması politika yapıcılar tarafından artık en önemli hedef olarak görülmekten çıkmış olabilir. Bu doğrultuda 2002 yılından itibaren borç stoku ile ilgili katsayının genel olarak pozitif bir seyir izlese de 2000 ve 2001 yıllarındaki ortalamalara bir daha ulaşamaması, 2002 yılından itibaren birincil fazlanın borç stokuna tepkisinde 2000 ve 2001 yıllarına göre bir zayıflama olması şartıdır değildir.

Borç stoku ile ilgili katsayının genel seçimlerin yapıldığı 1991: III, 1995: IV, 1999: II, 2002: IV dönemlerinde negatif, 2007: III döneminde ise çok küçük olsa da pozitif olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu katsayıda 1991, 1999 ve 2002 yıllarında seçimlerin yapılmasından bir önceki dönemde önemli sayılabilecek düşüşler olmuştur. Bu nedenle maliye politikası açısından 1991, 1999 ve 2002 seçimlerinde benzer bir değişimin yaşandığı söylenebilir. 1995 yılında seçimlerin yapıldığı dönemde birincil fazlanın borç stokuna tepkisinde bir artış olduğu görülmektedir. Borç stoku ile ilgili katsayı 2007 yılının birinci dönemine göre ikinci döneminde biraz düşmüş, seçimlerin yapıldığı üçüncü dönemde ise yükselmiştir.

4.2.2. Model 2

Model 2 ile ilgili ML yöntemi uygulanarak elde edilen sonuçlar Tablo 7'de daha sonra Kalman filtresi uygulanarak bulunan üretim açığı ve borç stokuyla ilgili zaman değişken katsayılar ise Grafik 3 ve 4'de verilmektedir.

Tablo 7. Değişken Katsayılı Model Tahmin Sonuçları (Model 2)

Bağımlı Değişken Birincil Fazla (BF)		
	Katsayı Tahmini	Standard Sapma
β_0	0.022	0.025
σ_u	-7.694	0.188
σ_{v1}	-4.499	0.982
σ_{v2}	-9.040	0.728

Log olabirlik=156.3090

Kısıtlanmış log olabirlik=146.2930

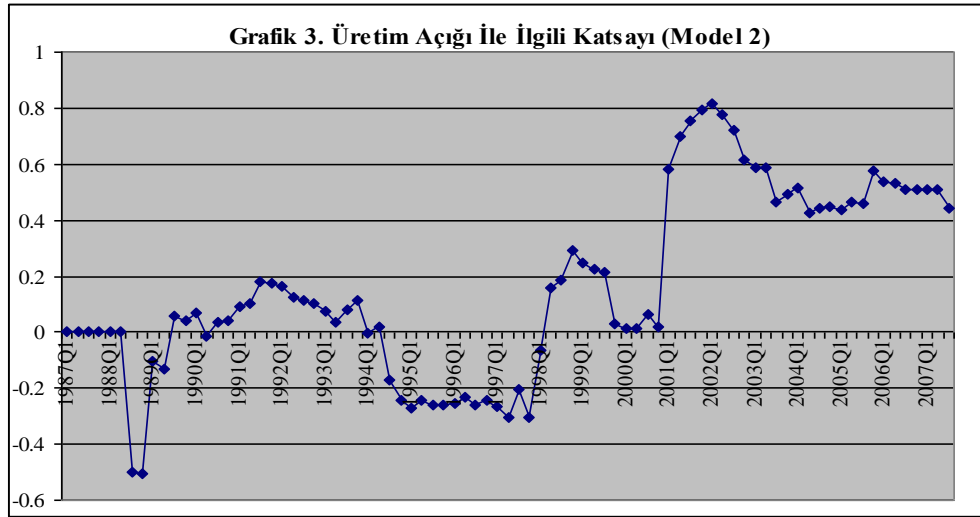
Model 1 için olduğu gibi yine zaman değişken katsayılı modelin uygunluğunu test etmek için Log olabilirlik testi yapılabilir. Buna göre boş hipotez

$$H_0 = \sigma_{v_1} = \sigma_{v_2} = 0$$

$$H_1 = \text{tersi}$$

Log olabilirlik oran testine göre boş hipotez 0.01 anlam düzeyinde reddedilmektedir. Boş hipotezin reddilmesi zaman değişken katsayılı model kullanılarak tahmin yapılmasının daha uygun olacağını göstermektedir.

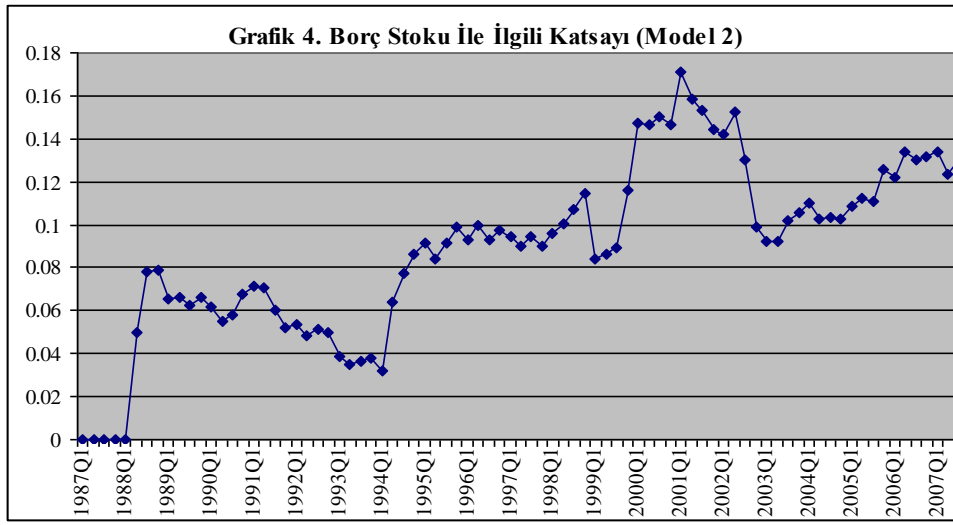
4.2.2.1. Birincil Fazlanın Üretim Açığına Tepkisi

İncelenen dönemde üretim açığı ile ilgili katsayı 21 dönemde negatif, 57 dönemde ise pozitif olmuştur. Üretim açığı ile ilgili katsayı özellikle 1994 yılının üçüncü döneminden 1998 yılının ikinci dönemine kadar sürekli biçimde negatif değerler almıştır. Üretim açığının bir gecikmeli değeri ile ilgili katsayı 1988: III-1989: II, 1990: II, 1994: I, 1994: III-1998: I dönemlerinde negatif, 1988: II, 1989: III-1990: I, 1990: III-1993: IV, 1998: II-2007: III dönemlerinde ise pozitif olmuştur. İncelenen dönemde birincil fazlanın çoğunlukla konjonktür karştı olduğu anlaşılmaktadır. Üretim açığının bir gecikmeli değeri ve üretim açığı ile ilgili katsayı incelendiğinde 1988: II, 1990: III-1991: I, 1992: II, 1992: IV-1993: IV, 1998: II-1999: I, 2000: III-2001: I, 2004: I-2007: II dönemlerinde ikisinin de pozitif, 1989: I-II, 1994: III-1996: II dönemlerinde ikisinin de negatif, 1989: III-1990: I, 1991: II-1992: I, 1992: III, 1999: II-2000: II, 2001: II-2003: IV, 2007: III dönemlerinde üretim açığının bir gecikmeli değeri negatifken katsayının pozitif, 1988: III-IV, 1990: II, 1994: I, 1994: III-1995: I,

1996: III-1998: I dönemlerinde üretim açığının bir gecikmeli değeri pozitifken katsayının negatif olduğu anlaşılmaktadır. Kriz ve seçim dönemleriyle ilgili olarak elde edilen sonuçların genel olarak Model 1'in sonuçlarıyla çok büyük ölçüde benzerlik taşıdığı anlaşılmaktadır. Katsayı değerleri farklı olsa da birincil fazlanın tepkisi ve zaman içindeki gelişimi konusunda Model 1 ve 2'nin sonuçları arasında bir uyumsuzluk bulunmamaktadır.

4.2.2.2. Birincil Fazlanın Borç Stokuna Tepkisi

Borç stokunun bir gecikmeli değerine birincil fazlanın incelenen dönem boyunca pozitif tepki verdiği, 5 Nisan kararlarının ve örtük mali kural uygulamalarının birincil fazlanın borç stokuna tepkisi konusunda olumlu bir etkide bulunduğu, 2000'li yıllarda borç stokuna verilen tepkinin daha güçlü olduğu görülmektedir. Genel olarak borç stokuna verilen tepkiler açısından Model 1 ve 2'nin ampirik sonuçları arasında büyük bir benzerlik olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu katsayının iki modele göre aldığı değerler farklı olmasına karşın, kriz ve seçim dönemleri dahil, zaman içindeki değişimleri ve verdikleri tepkiler benzerdir.

SONUÇ

Bu çalışmada ekonomik şokların ve krizlerin yaşandığı 1987-2007 döneminde Türkiye'de maliye politikası, sabit ve zaman değişken katsayılı mali kurallar tahmin edilerek incelenmiştir. Ulaşılan ampirik sonuçlar, Türkiye gibi sık hükümet değişikliklerinin, ekonomik krizlerin ve şokların yaşandığı bir

ülkede maliye politikasının sabit katsayılı değil, zaman değişken katsayılı modeller kullanılarak daha iyi analiz edilebileceğini açık bir şekilde göstermiştir. Katsayı değerleri farklı olsa da birincil fazlanın tepkisi ve zaman içindeki gelişimi konusunda ampirik sonuçlarımız arasında büyük bir benzerlik ve uyum bulunmaktadır. Özellikle 1994-1998 döneminde, üretim açığıyla ilgili katsayının sürekli negatif değerler aldığı, birincil fazlanın belirtilen dönemde üretim açığına göre konjonktür yanlısı bir nitelik taşıdığı anlaşılmaktadır. Örtük mali kural uygulamalarının ağırlık kazandığı 2000'li yıllarda maliye politikasının önceki dönemlere nazaran daha istikrarlı bir seyir izlediği, üretim açığıyla ilgili katsayının bu dönemde daha büyük pozitif değerler aldığı, daha konjonktür karşıtı bir nitelik taşıdığı görülmektedir. Örtük mali kural uygulamalarının ülkemizde konjonktür yanlısı bir politikaya yol açmadığı, aksine konjonktür yanlısı politikaların daha çok mali kural uygulamasının bulunmadığı dönemlerde görüldüğü, mali kural uygulamalarının söz konusu konjonktür yanlısı politikaları en azından sınırladığı düşünülmektedir. 1991, 1999 ve 2002 yıllarındaki seçim dönemlerinde veya seçimlerden bir önceki dönemde, birincil fazlanın borç stokuna tepkisinde belirgin bir zayıflama veya düşme olduğu anlaşılmaktadır. Sonuçlar ayrıca örtük mali kural uygulanan 2000'li yıllarda, önceki dönemlere göre birincil fazlanın borç stokuna verdiği tepkide bir değişiklik olduğuna, 1990'lı yıllara nazaran 2000'li yıllarda, borç stokuna daha fazla tepki verdiğine işaret etmektedir. 2001 yılı Şubat ayında yaşanan ciddi krizden sonra mali sürdürülebilirlik konusunda endişeler ortaya çıkmış ve mali disiplini sağlamak için önemli tedbirler alınması gerektiği geniş kesimlerce kabul edilmiş, bu doğrultuda güçlü sayılabilecek bir politik irade oluşmuştur. Bu krizlerin ardından uygulamaya konulan programlar birbirini izleyen hükümetler tarafından, IMF'nin yakın denetimi ve gözetimi altında, kararlı bir şekilde takip edilmeye çalışılmış, borç stokunun GSYİH'ye oranında ciddi bir düşüş sağlanmıştır. Genel olarak elde edilen sonuçlar maliye politikasıyla ilgili örtük veya gizli sınırlamaların kural gibi açık sınırlamalar kadar etkili olabileceği düşüncesiyle uyumludur.

NOTLAR

¹ Konjonktürel düzeltme konusuna dikkat çeken Hakeme teşekkür ederiz. Teorik olarak konjonktürel düzeltme yapılması ilgili değişkenin konjonktürel etkilerden arındırılmasına, dolayısıyla ihtiyari (discretionary) politikanın etkilerinin analiz edilebilmesine imkan sağlayacaktır. Gali ve Perotti (2003)ün de belirttiği gibi fiilen herhangi bir konjonktürel düzeltme yapılması büyük bir subjektifliğe konu olmaktadır. Sağlıklı bir konjonktürel düzeltme yapılabilmesi için son derece güvenilir esneklik değerlerine ihtiyaç bulunmaktadır. İlgili literatürde konjonktürel düzeltmeler için esas alınan esnekliklerin hesaplandığı çalışmalarda Türkiye'ye yer verilmemektedir. Dolayısıyla Türkiye için birincil fazlanın konjonktürel olarak düzeltilebilmesi için

gerekli olan güvenilir esneklikler bulunmamaktadır. Bu çalışmada maliye politikasının bir göstergesi olarak birincil fazla kullanılmaktadır.

² Favero ve Monacelli (2005) üretim açığının maliye politikasının konjonktürel bileşenini yakalayan (capture) bir gösterge olduğunu ve bundan dolayı otomatik stabilizatörlerin çalışmasından kaynaklanan geri beslemeyi (feedback) içerebileceğine dikkat çekmektedir.

³ 2001 yılı Şubat ayında yaşanan kriz nedeniyle modellere 2001:I dönemi için kukla değişken eklendiğinde katsayıların işareti ve anlamlılığı önemli biçimde değişmemektedir.

⁴ Katsayıların AR(1) olduğu varsayıldığında da elde edilen sonuçlar fazla değişmemektedir.

⁵ Model 3 ile ilgili sonuçlar Model 1, Model 4 ile ilgili sonuçlar ise Model 2 ile büyük ölçüde benzerlik göstermektedir.

⁶ <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/imf/mektup.html> (Erişim tarihi 14.02.2013)

KAYNAKÇA

- Badinger, H. (2009) “Fiscal Rules, Discretionary Fiscal Policy and Macroeconomic Stability: An Empirical Assessment for OECD Countries”, **Applied Economics**, 41(7), 829-847.
- Ballabriga, F., C. Martinez-Mongay (2002) “Has EMU Shifted Policy?”, **European Commission Economic Papers**, No: 166.
- Bohn, H. (1998) “The Behavior of US Public Debt and Deficits”, **The Quarterly Journal of Economics**, 113(3), 949-963.
- Buchanan, J.M., R.E. Wagner (1977) **Democracy in Deficit The Political Legacy of Lord Keynes**, New York: Academic Press.
- Buiter, W.H. (2003) “Ten Commendments for a Fiscal Rule in the E(M)U”, **Oxford Review of Economic Policy**, 19(1), 84-99.
- Canaktan, C.C. (2010) “Mali Kurallar (Ekonomi Politikası Yönetiminde Anayasal ve Yasal Mali Kurallar),” içinde C.C. Aktan, A. Kesik ve F. Kaya (ed.), **Mali Kurallar Maliye Politikasında Yeni Bir Eğilim: Vergi, Harcama, Borçlanma vs. Üzerine Kurallar ve Sınırlamalar**, Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı SGB Yayın No: 2010/408, 84-97.
- Candelon, B., J. Muysenk, R. Vermeulen (2009) “Fiscal Policy and Monetary Integration in Europe: An Update”, **Oxford Economic Papers**, 62(2), 323-349.
- Cimadomo, J., J. Garnier, C. Schalck (2007) “Time Varying Fiscal Policy Rules for Five OECD Countries”, Mimeo.

- Claeys, P. (2008) "Rules, and Their Effects on Fiscal Policy in Sweden", **Swedish Economic Policy Review**, 15, 7-47.
- Debrun, X., N. Epstein, S. Symansky (2008) "A New Fiscal Rule: Should Israel Go Swiss?", **IMF Working Paper** WP/08/87.
- De Mello, L. (2008) "Estimating a Fiscal Reaction Function: The Case of Debt Sustainability in Brazil", **Applied Economics**, 40(3), 271-284.
- Enders, W. (2004) **Applied Econometric Time Series** (2nd ed.), MA: John Wiley&Sons Inc.
- European Commission (2004) "Public Finances in EMU", **European Economy** No: 3/2004.
- European Commission (2006) "Public Finances in EMU", **European Economy** No: 3/2006.
- Fatas, A., I. Mihov (2003) "On Constraining Fiscal Policy Discretion in EMU", **Oxford Review of Economic Policy**, 19(1), 112-131.
- Fatas, A., I. Mihov (2009) "The Euro and Fiscal Policy". **NBER Working Paper**, No: 14722.
- Favero, C., T. Monacelli (2005) "Fiscal Policy Rules and Regime (In)Stability: Evidence from the U.S.", **IGIER Working Paper**, No: 282.
- Gali, J., R. Perotti (2003) "Fiscal Policy and Monetary Integration in Europe", **NBER Working Paper**, No: 9773.
- Garcia, A., M.J. Arroyo, R. Minguez, J. Uxo (2009) "Estimation of a Fiscal Policy Rule for EMU Countries (1984-2005)", **Applied Economics**, 41(7), 869-884.
- Giorno, C., P. Richardson, D. Rosaveare, P. van den Noord (1995) "Estimating Potential Output, Output Gaps and Structural Budget Balances", **OECD Economics Department Working Papers**, No: 152.
- Girouard, N., C. Andre (2005) "Measuring Cyclically-adjusted Budget Balances for OECD Countries", **OECD Economics Department Working Papers**, No: 434.
- Golinelli, R., S. Momigliano (2008) "The Cyclical Response of Fiscal Policies in the Euro Area. Why Do Results of Empirical Research Differ So Strongly?", **Banca D'Italia Working Papers**, No:654.

- Günaydın, İ., L. Y. Eser (2010) “Maliye Politikasındaki Yeni Trend: Mali Kurallar,” içinde C.C. Aktan, A. Kesik ve F. Kaya (Ed.) **Mali Kurallar Maliye Politikasında Yeni Bir Eğilim: Vergi, Harcama, Borçlanma vs. Üzerine Kurallar ve Sınırlamalar**, Ankara:T.C. Maliye Bakanlığı SGB Yayın No: 2010/408, 63-83.
- IMF (2009) “Fiscal Rules-Anchoring Expectations for Sustainable Public Finances”, **International Monetary Fund Fiscal Affairs Department**.
- IMF (2004) **World Economic Outlook**, September.
- Inman, R.P. (1996) “Do Balanced Budget Rules Work? US Experience and Possible Lessons for the EMU”, **NBER Working Paper** No: 5838
- Karakurt, B., T. Akdemir (2010) “Türkiye’de Mali Kural Uygulamaları: Sayısal Olmayan Kurallardan Sayısal Kurallara Geçiş,” içinde C.C. Aktan, A. Kesik ve F. Kaya (ed.), **Mali Kurallar Maliye Politikasında Yeni Bir Eğilim: Vergi, Harcama, Borçlanma vs. Üzerine Kurallar ve Sınırlamalar**, Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı SGB Yayın No: 2010/408, 320-346.
- Kaya, F. (2010a) “Kamu Mali Yönetiminde Yeni Dönem: Yasal Mali Kural Uygulamalarına Geçiş,” içinde C.C. Aktan, A. Kesik ve F. Kaya (ed.), **Mali Kurallar Maliye Politikasında Yeni Bir Eğilim: Vergi, Harcama, Borçlanma vs. Üzerine Kurallar ve Sınırlamalar**, Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı SGB Yayın No: 2010/408, 406-421.
- Kaya, F. (2010b) “Türk Kamu Mali Yönetiminde Örtük Mali Kurallar ve Ülke Tecrübelerinin Değerlendirilmesi,” içinde C.C. Aktan, A. Kesik ve F. Kaya (ed.), **Mali Kurallar Maliye Politikasında Yeni Bir Eğilim: Vergi, Harcama, Borçlanma vs. Üzerine Kurallar ve Sınırlamalar**, Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı SGB Yayın No:2010/408, 380-405.
- Kennedy, S., J. Robbins (2001) “The Role of Fiscal Rules in Determining Fiscal Performance”, **Department of Finance Working Paper**, 2001-16.
- Kopits, G., S. Symansky (1998).” Fiscal Policy Rules”, **IMF Occasional Paper**, 162.
- Kydland, F., E. Prescott (1977) “Rules Rather Than Discretion: The Inconsistency of Optimal Plans”, **The Journal of Political Economy**, 85(3), 473-492.
- Lucas, R.E.Jr. (1976) “Econometric Policy Evolution: A Critique”, **Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy**, 1, 19-46.
- Lucas, R.E.Jr. (1972) “Expectations and Neutrality of Money”, **Journal of Economy Theory**, 4, 103-124.

- Perron, P. (1989) "The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis", **Econometrica**, 57(6), 1361-1401.
- Taylor, J.B. (1993) "Discretion Versus Policy Rules in Practice", **Cornegie-Rochester Conference Series on Public Policy**, 39, 195-214, North Holland.
- Taylor, J.B. (2001) "How the Rational Expectations Revolution has Changed Macroeconomic Policy Research", in Jacques Dreze (ed.) **Advances in Macroeconomic Theory**, Palgrave Macmillan, 79-96.
- Telatar, E., F. Telatar (2001) "Türkiye'de Enflasyon-Tahmin Hedeflemesi: Sabit ve Değişken Katsayılı Markov-Değişimli Varyans Modellerinin Performans Karşılaştırması", **İktisat, İşletme ve Finans**, 16(189), 76- 91.
- Turrini, A. (2008) "Fiscal Policy and the Cycle in the Euro Area: The role of Government Revenue and Expenditure", **European Commission Economic Papers**, No:323.
- Van den Noord, P. (2000) "The Size and Role of Automatic Fiscal Stabilizers in the 1990s and Beyond", **OECD Economics Department Working Papers**, No: 230, OECD Publishing.
- Wyplosz, C. (2002) "Fiscal Policy and Institutions vs. Rules", **HEI Working Paper**, No: 03/2002.

YAZARLARA DUYURU

1. Dergiye gönderilecek yazılar, makale ve kitap tanıtma-eleştirisini türlerinde olacaktır.
  2. Makaleler, Türkçe veya İngilizce olabilir. Her makalede, ana başlığın hemen altında, biri Türkçe biri İngilizce olmak üzere 150-200 kelimeyi aşmayan iki öz/abstract yer almalıdır. “Öz”lerin altında, altı kelimeyi aşmayan anahtar sözcükler/keywords bulunmalıdır. Diğer bir deyişle makaleler, Ana Başlık, Öz, Anahtar Sözcükler, Abstract, Keywords, Makale Metni, Notlar ve Kaynakça sırası ile kaleme alınmış olmalıdırlar.
  3. Yazıların 8000 kelimeyi geçmemesi, A4 kağıdının bir yüzüne çift aralıklı, sol, üst, alt ve sağ marjlar en az 2.5cm olarak yazılmaları gerekmektedir. Tablo ve şekillere başlık ve numara verilmeli, başlıklar tablo, şekil ve grafiklerin üzerinde yer almalı, kaynaklar ise tablo, şekil ve grafiklerin altına yazılmalıdır. Rakamlarda ondalık kesirler nokta ile ayrılmalıdır. Denklemlere verilecek sıra numarası parantez içinde sayfanın sağında yer almalıdır. Denklemlerin türetilişi, yazıda açıkça gösterilmemişse, hakemlerin değerlendirmesi için, türetme işlemi bütün basamaklarıyla ayrı bir sayfada verilmelidir.
  4. Yazıların alt başlıkları, küçük harflerle, koyu ve sol marjdan başlamak üzere yazılmalıdır.
  5. Yazılar, Yayın Kurulu’na basılı bir kopya ve CD ortamında word dosyası olarak gönderilmelidir. Yazar(lar)ın ad-soyad ve yazışma adres(ler)i ayrı bir A4 kağıdında kopyaya eklenmelidir. Formata uygun makalenin şu adrese gönderilmesi gereklidir.
- Şerife GÜRAN
H.Ü. İİBF Dergisi Yayın Kurulu Sekreterliği
Hacettepe Üniversitesi
İİBF İşletme Bölümü
06800 Beytepe/ANKARA
6. Dergi Yayın Kurulu’na ulaşan yazılar, öncelikle içerik, sunum, yazım kuralları vd. yönlerden Yayın Kurulu tarafından incelenir ve daha sonra değerlendirilmek üzere isimsiz (şifre numaralı) olarak konu ile ilgili iki hakeme gönderilir. Hakemlerden gelecek görüşler doğrultusunda yazının doğrudan veya kısmen düzeltilerek yayımlanmasına veya reddine karar verilir ve sonuç yazar(lar)a bildirilir. Düzeltme istenen yazıların, en geç bir ay içinde Yayın Kurulu Sekreterliği’ne ulaştırılması gerekir. Belirtilen sürede geri gönderilmeyen yazılar, daha sonraki sayılarda yeniden değerlendirilmek üzere kabul edilirler.
  7. Yayımlanan yazılar için yazar(lar)a telif ücreti karşılığında her makale için iki adet basılmış dergi ile 10 (on) adet ayrı basım gönderilir ve ilgili yazının telif hakkı Hacettepe Üniversitesi’ne devredilmiş olur. Yayımlanması kabul edilmeyen yazılar geri gönderilmez. Yazar(lar)a bilgi verilir.
  8. Yazılarda verilecek dipnotları, yazının sonuna kaynakçadan önce eklenmelidir.

9. Kaynaklara göndermeler, metnin içinde açılacak ayraçlarla yapılmalıdır. Ayraç içindeki sıra şöyle olmalıdır: yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı, sayfa numaraları. Karşılaşılabilecek farklı durumlar şöyle örneklenebilir:

.....ifade edilmiştir (Alkin, 1982).
.....belirtilmiştir (Alkin, 1982: 210-215).
.....Griffin (1970a: 15-20) ileri sürmektedir.
(Gupta *vd.*, 1982: 286-287).
(Einstein, Amir, 2003: 399-432; Dornbusch, 1980: 19-23).

Metinde gönderme yapılan bütün kaynaklar, kaynakçada belirtilmeli; gönderme yapılmayan kaynaklar, kaynakçaya konmamalıdır. Kaynaklar, ayrı bir sayfada alfabetik sırayla yazılmalıdır. Dergi ve derlemelerdeki makalelerin sayfa numaraları kesinlikle belirtilmelidir. Kaynakçada, aşağıdaki örneklenen biçim kurallarına uyulmalıdır:

Kitaplar: Kenen, P.B. (1989) **The International Economy**, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Inc.

Dergiler: Langeheine, B., U. Weinstock (1985) "Graduate Integration", **Journal of Common Market Studies**, 23(3), 185-197.

Derlemeler: Krugman, P. (1995) "The Move Toward Free Trade Zones" in P. King (ed.), **International Economics and International Economic Policy: A Reader**, New York: McGraw-Hill, Inc., 163-182.

Ayata-Güneş, A. (1998) "Etnik Kimlik ve Toplumsal Cinsiyet: Ankara'da Çerkes Kadınlar" iç. O. Çitçi (der) **20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek**, Ankara: TODAİE Yayın No: 285, 71-80.

Diğer Kaynaklar: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2001) **2002 Yılında Para ve Kur Politikası ve Muhtemel Gelişmeler**, Basın Duyurusu, 2 Ocak, Ankara.
<http://www.tcmb.gov.tr/>

NOTES FOR CONTRIBUTORS

1. The Journal publishes academic papers, not published or submitted for publication elsewhere, both in Turkish and English.
2. Manuscripts including bibliography should be double-spaced and typed on one side of A4 sized sheets, with margins at top, bottom and side of at least one inch (25 mm) and should be written in Word format with Times New Roman 12 font. Manuscripts should normally not be longer than 8000 words.
3. The manuscripts should contain; (i) title, (ii) abstracts-both in English and Turkish, no longer than 150 words with key words – no more than 6 words, (iii) text, (iv) notes – if there is any, and (v) bibliography. For authors who do not know Turkish, the Editor can translate their English abstract into Turkish.
4. Tables and figures should be numbered consecutively and contain full references. The titles of the graphs, figures and tables should be placed at the heading of the table. Decimals should be separated by a full-stop. Equations should be numbered consecutively. Equation numbers should appear in parentheses at the right margin. The full derivation of the formulae (if abridged in the text) should be provided on a separate sheet for referee use.
5. The received manuscript will firstly be investigated in terms of format, content and publishing rules by the Editorial Board. The Board has right to refuse improperly prepared manuscripts.
6. Manuscripts that appear in the Journal are subject to the academic process of anonymous reviewing of at least two referees. The refereeing procedure normally takes 2-3 months. To protect anonymity, the name(s) and address(es) of author(s) should be typed on a separate sheet, and three copies of manuscripts with a CD copy should be sent to the following address:

Mrs. Serife Guran, the Secretary
Hacettepe University
Faculty of Economics and Administrative Sciences
Department of Business Administration
06800 Beytepe/Ankara/TURKEY
Phone:+ 90-312-297 87 00(01)/134, **Fax:** +90-312-299 20 84
e-mail: iibf_dergisi@hacettepe.edu.tr - www.iibfdergi.hacettepe.edu.tr

7. All rights are reserved. Except for short passages for the purpose of review and criticism, no part of this publication may be reproduced in any form or by any means without written permission of the Editorial Board.

8. All references should be cited in the text (not in footnotes), and conform to the following examples:

It has been argued (Alkin, 1982: 210-215)....
Griffin (1970a: 15-20) states....
(Gupta *et al.*, 1982: 286-7).
(Einstein, Amir, 2003: 399-432; Dornbusch, 1980: 19-23).

9. Notes should be given at the end of the text, before Bibliography.

10. References should appear at the end of the text as follows:

Books: Kenen, P.B. (1989) **The International Economy**, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Inc.

Periodicals: Langeheine, B., U. Weinstock (1985) "Graduate Integration", **Journal of Common Market Studies**, 23(3), 185-197.

Articles in Edited Books: Krugman, P. (1995) "The Move Toward Free Trade Zones" in P. King (ed.), **International Economics and International Economic Policy: A Reader**, New York: McGraw-Hill, Inc., 163-182.

Other sources: Central Bank of the Republic of Turkey (2003) **Financial Stability**, Press Release. March 24. Ankara, <http://www.tcmb.gov.tr/>